[redacted]

[redacted]

[redacted]

ગ્રંસહૃ-ગ્રંથાવલિ—૪

કોનો વાંક ?

લેખક

કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

પ્રકાશક:

ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ. મુંબાઇ.

સોલ એજન્ટ.

આર. વનમાળીદાસ

જુની ભાટીઆ મહાજનવાડી સામે, ૧૮૩/૮૫, કાલબાદેવી રોડ,

મુંબાઇ નં ૨

મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

સંવત્ ૧૯૮૦ સને ૧૯૨૪

પ્રકાશક

શ્રી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની, લી.

૫૩, મેડોઝ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઇ નં. ૧

મુદ્રણસ્થાન સાહિત્ય પ્રેસ, ૨૨, એકહાઉસ લેન, મેડોઝ સ્ટ્રીટ, કોટ—મુંબાઇ

મુદ્રક લાભશંકર પ્રભુરામ ભટ્ટ

પ્રસ્તાવના

આ વાર્તાનું વસ્તુ નાનપણમાં મેં કલ્પેલું, અને આખરે તેને તા. ૧૮-૬-૧૬ થી તા ૧૫-૭-૧૭ સુધીના સાપ્તાહિક ‘હીંદુસ્થાન’માં ચાલુ વાર્તા તરીકે પ્રગટ કરેલી

કોણ જાણે કેમ પણ તેને તેજ સ્વરૂપે એ વાર્તા ન છપાય તો સારું એમ મને થોડા વર્ષ લાગ્યું અને તેથી તે પડી રહી પછીથી સ્વ. હાજીમહમદના કહેવાણથી મેં તેને ‘વીસમીસદી’માં છાપવા આપવા કબુલ્યું, અને તેને સુધારી વધારી, નવે સ્વરૂપે તૈયાર કરવા માંડી પણ જેવી આ વાર્તાની નાયિકા હીણભાગી છે તેવીજ આ વાર્તાની કારકીર્દી બની થોડા પ્રકરણ છપાયા ને ‘વીસમીસદી’ બંધ થયું ફરીથી એ વાત રા બટુ ઉમરવાડીઆએ ‘ચેતન’માં છાપવા માંડી ને તે માસિક પણ અનિયમિત થઇ જઇ, તેને પડતી મુકી. આખરે વખતને અભાવે તેને નવું સ્વરૂપ નજ અપાયું

પ્રસ્તાવના

થોડા વખત પર એક મિત્રની સૂચનાથી મે તેને હાથમા લીધી, અને વાચતાં તેને જુને અવતારેજ પ્રગટ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો એમા દોષો છે; એમા શૈલીનું બંધારણ પાકું નથી, પણ મારા દૃષ્ટિબિંદુમા ફેરફાર આવ્યો પડ્યો નથી અને નવુ સ્વરૂપ આપતા આ પ્રયાસમા રહેલી વિશિષ્ટતા જતી રહે એમ છે તેમજ વર્ષો પર કલ્પેલી ને લખેલી વાર્તા નવી લખાતા બગડે એમ પણ ભય લાગ્યો પરિણામે આ વાર્તા તેને તેજ સ્વરૂપે પ્રગટ કરુ છુ

કેટલાકને આ વાર્તા ખુચશે સામાજિક દૂષણોની ભયકરતાને ખરે સ્વરૂપે નજ જોવાનો મનુષ્યમાત્રનો નિશ્ચય હોય છે, અને ખરુ સ્વરૂપ રજુ કરનારને ન્યાય ભાગ્યેજ મળે છે પણ મને એટલી તો ખાત્રી છે કે જ્યા સુધી સ્ત્રીઓની નિરાધારીને દુ ખ પર આપણા સસારનો પાયો રચવામા આવે છે, જ્યા સુધી લગ્નનો પ્રશ્ન આપણે સ્વાભાવિક દૃષ્ટિએ જોઇ શકતા નથી, જ્યા સુધી આત્મવિકાસ ને ભોગે રૂઢિ જાળવવામા માણુસાઇ ગણાય છે, જ્યા સુધી હૃદયના વિશુદ્ધ અને નૈસર્ગિક ભાવોને વિકસાવવા કરતા કચરી નાખવામા સમાજ ગૌરવ સમજે છે—ત્યા સુધી આવી વાર્તાઓ અસ્થાને નજ ગણાય

આ વાર્તા પ્રગટ કરવા માટે સાહિત્યપ્રકાશક કપનીનો અને સાહિત્યસસદનો આભાર માનવાની હુ આ તક લઉ છુ

બાબુલનાથ રોડ,-મુબાઇ
માર્ગશીર્ષ સુદ ૧૨
સંવત્ ૧૯૮૦

કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

સા અતિલક્ષ્મીને

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમણિકા

વિભાગ બીજો

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
	વિભાગ ત્રીજો	
૧ લુ	મણિની મુસાફરી .	૨૫૭
૨ જુ	ચંદુલાલ શેઠે કરેલી શોધ. . ..	૨૬૧
૩ જુ	એજ્યુએટનો ઘરસંસાર .	૨૬૮
૪ થુ	પાછી મુંબાઇમાં	૨૭૬
૫ મુ	કર્ણિકાની શોધ	૨૮૦
૬ ઠુ	મુચકુંદને વેર . .	૨૮૩
૭ મુ	હવા ખાવાને વાને	૨૯૦
૮ મુ	કાનો શિકરી	૨૯૭
૯ મુ	હતો નિર્દોષ કે દોષિત?	૩૦૦
૧૦ મુ	માદગી	૩૦૬
૧૧ મુ	ખીજાગ પડયાછે	૩૧૧
૧૨ મુ	બીચારી કાશી ..	૩૧૬
૧૩ મુ	બસ રૂપીઆ	૩૧૯
૧૪ મુ	પશ્ચાત્તાપ .	૩૨૫
૧૫ મુ	મોતીરામ છૂટયા	૩૨૮
૧૬ મુ	દુખની પરંપરા . .	૩૩૦
૧૭ મુ	મુચકુંદને થયલી ખાત્રી	૩૩૩
૧૮ મુ	મુચકુંદ કે સુરેખા?	૩૩૯
૧૯ મુ	મોતીરામ બોલ્યા	૩૪૩
૨૦ મુ	એકતાનતા .	૩૫૦
	વિભાગ ચોથો	
૧ લુ	મુચકુંદના નવા સિદ્ધાંતો	૩૫૩
૨ જુ	છેલ્લો નિશ્ચય ...	૩૬૦
	ઉપસંહાર . .	૩૬૪

કોનો વાંક?

પૂર્વાશ્રમ.

૧

સવાર પડી અવનિ આનદમા ડોલતી હતી સૂર્યોદય પહેલાનો મદ શીતળ પવન વાવા લાગ્યો અને સૃષ્ટિ થઇ તે સમયના અનાસ્વાદિત આલ્હાદના રસાસ્વાદ રસનો અનુભવ બધાને કરાવવા લાગ્યો આખી રાત નિરાશામા, દુ ખમા કે પછી સુખમા પળ પણ આખો બધ કયા વિનાના સ્ત્રીપુરુષોને તે નિદ્રાવશ કરવા લાગ્યો પવન ' પોતાની લહરીઓમા પ્રણયીના પ્રથમ ચુબનની કુમાશ, શરમ, ધૃષ્ટતા, આલ્હાદ ભેળી લોકોને આનદના ઘેનમા ઉંઘતા શીખવતો હતો

સુમીરરાજની લહેર એક આઠ વર્ષની બાલિકા પર પડી હતી તે એક નાના પણ સુઘડ ઘરમા સુતી હતી તેની આજુબાજુ તેના માબાપની પથારી હતી–પણ તે ખાલી હતી

તે કયા જન્મી અને કયા માતપિતાના લાડમા ઉછરી તે જણાવવાની જરુર નથી

તેના પિતા સરકારી નોકરી કરતા–તેની મા તેમની સેવા કરતી છોકરાછૈયાનો અભાવ એજ તેમના સસારમા ખામી હતી પછી તે આવી અને તેમને મન સૃષ્ટિ પર સ્વર્ગ ઉતરી આવ્યુ

તે તેમની આંખની કીકી હતી, તેને હસતી ને ઉગતી જોવામા તેમના જીવનનુ સાફલ્ય સમાઈ રહેતુ હતુ અને તે પણ તેમની આશાઓ પુરે એવી હતી

આઠ વર્ષે તેને તેમણે પરણાવી ગણપતિ બેઠા, દેવો અને ઋષિઓના આવાહન થયા, શુભ મુહૂર્ત લેવાયા, અને તેના ચૂડા રખેને અમર થતા રહી જાય તેને માટે આ દુનીઆ ને પેલી દુનીઆની બધી શક્તિની જામીનગીરી લેવાઇ તેના માબાપની છાતી વેત ઉંચી થઇ આવી

તેને પણ કારણ સમજાયા વિના હર્ષના ઉમળકા આવ્યા લોકો આવતા, જતા, ગીતો ગવાતા, વાજા વાગતા અને સહીઅરો અદેખાઇ કરતી બ્રાહ્મણોના વેદધ્વનિએ ગાજી રહેલા ઘરમા ધુમાડાના ગોટમા, ચોરીની પેલી તરફ એક દશ અગીઆર વર્ષના છોકરાનો હાથ તેણે પકડયો અને તેનો બેડો પાર થઇ ગયો એમ બધાએ માન્યુ આનદના નાદ થયા, વરઘોડા ફર્યા, કોઇ બપોરીઆઓએ ગામમા વાહવાહ કરાવી

અનેક બાલિકાઓ પરણે છે તેમ તે પરણી, અને જેમ તેમનુ કચ્ચરીઉં થાય છે તેમ તેનુ પણ થયુ જે માબાપોએ મોભાની કે સગવડની ખાતર દલાલુ કરી નિર્દોષ છોકરાનો સબધ બાધ્યો, તેમને ભાન રહ્યુ નહીં, સમાજના સ્તભો જેમણે આ સબધ કરાવી શોભા લીધી તેમને ભાન રહ્યુ નહીં, પૈસાને ખાતર વિદ્યાવિહીન વિપ્રો જેમણે ગ્રહનક્ષત્રનો યોગ લાવી, દૈવી કૃપાની ખાત્રી આપી બેલા બધાવ્યા તેમને કશુ ભાન નહોતુ અને ઢીંગલા ઢીંગલી રમતા જે છોકરાછોકરીએ ઉંવઉજાગરા વેઠી મલકાતામલકાતા વાજતેગાજતે હસ્તમેલાપ કર્યો તેમને પણ ભાન રહ્યુ નહીં કોઇ જોખમદારી સમજ્યુ નહીં, કોઇએ તેનો વિચાર કર્યો નહીં, અને બેભાનીઅતનો મહોત્સવ થયો આવા મહોત્સવ એ હીંદુઓના સસારનો મુખ્ય પાયો છે આ છોકરીના જીવનનો તો પાયો પણ ત્યારેજ નખાયો

છોકરી ઉંઘમા, સમીર–પ્રણયીના ચુબનોથી હસી તેના નાના, ઘાટીલા મોઢા પર જાણે વીજળી ચમકી હોય એમ લાગ્યુ તેણે પાસુ

અદૃશ્યુ—તેને હાથે પહેરેલા કાકણો ખખડી ઉઠયા એક મહીના પહેલા તે પરણી હતી—હોસીલા માબાપે લગ્નની ધામધુમમા કૈ મણા નહોતી રાખી છોકરીના કાનમા વાજા પડઘમના ભણકારા હજુ વાગતા હતા તેનુ હાસ્ય પણ વખત છેને તેનેજ લીધે હશે, તેના નાના મગજમા લગ્નના કૈંકૈં કોડ રમતા હશે, અને સ્વપ્નામા તે કોડ પુરવાના અનેક લહાવા તે લેતી હશે

મહામાયા સૃષ્ટિનુ સૌંદર્ય વધારવા—તેમા દેવ અને દેવીઓનાજ અપૂર્વ યુગલો ધુમે એવા વિચારથી, ઘણી વખત પુષ્પો ખેરવે છે તે પુષ્પોનુ કર્તવ્ય પરાગ પ્રસારવાનુ હોય છે, તેથી મોટુ કર્તવ્ય એવા અનેક પુષ્પોના બીજ ઉપજાવવાનુ હોય છે આ કન્યા એવા પુષ્પની એક કળી લાગતી એ ખીલશે ત્યારે જગતની કૈંકૈં આશા પુરશે એમ તેને જોતાજ થતુ

એકદમ, હેઠળથી એક ચીચીઆરી સભળાઇ કોઇના છાતીમાથા કુટવાનો અવાજ આવ્યો, મરદના ધ્રુસ્કાનો અવાજ આવ્યો નિર્દોષ છોકરીનુ હાસ્ય તેવુ ને તેવુજ રહ્યુ

એક સ્ત્રી કાળ ભરતી ઉપર આવી, છોકરી તરફ દોડી, ક્રૂરતાથી તેને જાગૃત કરવા ખેચવા મડી અને તેને માથે ને મોઢે ચુબનોનો વરસાદ વર્ષાવવા લાગી સ્ત્રીની આખમાથી આસુની ધારા વહેતી માથુ કુટવાથી હાથની આગળીઓના ચિન્હ તેને કપાળે સ્પષ્ટ પડયા હતા

છોકરી જાગી, તે બ્હેબાકળી થઇ ગઇ હતી

"બેટા ! બેટા !" માનુ છાતીફાટ આક્રંદ ગાજી રહ્યુ

"શુ છે બા ? તુ કેમ રડે છે ?" આખો ચોળતા દીકરીએ પુછ્યુ

"બેટા, શુ કહુ ? તારુ ને મારુ નશીબ ફુટયુ" કહી માએ પોતાના છાતીમાથુ ફરી કુટી નાખ્યા—પાછી દીકરીને છાતીસરસી ચાપી તે બીચારીના વિસ્મયનો પારજ નહીં રહ્યો

"કૃષ્ણા! ચાલ હવે ઉતાવળ કર, હો હવે આ બધા લાડ શા કામના!" એક ઘરડી ડોશી આવી તે વિધવા હતી, અને અનુભવી સરદાર જેમ શાતિથી રણમા દાખલ થાય તેમ તે આવી હતી "ચાલ ઉઠ મણિ!" છોકરીને સબોધીને તેણે કહ્યુ, "જલદી કર"

"મોટા માસી! ઓ, મોટા માસી! પણ છે શુ?" મણિએ પુછ્યુ

જવાબમા માસી પાસે આવ્યા અને ચીચોટીઉં ઝાલી મણિને ઉભી કરી "તેની તારે શી પચાત! ચાલ કૃષ્ણા! હેઠળ તો બધા આવવા માડ્યા"

મણિ ગુચવાડામા પડી—આ બધા શુ ગાડા થઇ ગયા હતા? આ બધાના જુલમે રડવુ કે તેમના ગાડપણે હસવુ? મોટા માસી તેને ડાહ્યા લાગ્યા તે કેવા રડ્યા વગર, શાતિથી હમેશની માફક બોલતા હતા

ત્રણે જણ ઝપાટાબધ હેઠળ ગયા મણિએ જોયુ તો હેઠળ દશ-બાર બૈરા ભેગા મળ્યા હતા મણિને જોઇ બધા રડવા લાગ્યા પછી બધા ઉભા થઇ ગયા અને કુટવા માડ્યુ કોઇકોઇ વખત ચકલા ઉપર સ્ત્રીઓ કુટતી ત્યારે મણિ પણ બારીએ કે ઓટલે ઉભીઉભી ધીમેધીમે તે તાલ પ્રમાણે કુટતા શીખવાનો પ્રયાસ કરતી હતી, એટલે તેને તો મજાહ પડી પણ ગઇ વખત જ્યારે તેની માએ તેને કુટતા જોઇ હતી ત્યારે વેલણેવેલણે મારી હતી રખેને ફરી માર પડે એવે ડરે તેણે કૃષ્ણા તરફ જોયુ કૃષ્ણા તો કુટવામા મશગુલ હતી એટલે મણિને હીંમત આવી તેણે કુટવા માડ્યુ તેને મજાહ પડી તેણે બધા તરફ જોયુ પણ મોટા માસીની છટાથી કોઇ કુટતુ ન હતુ. આટલી ઉમરે તે કેમ આવુ સારુ કુટી શકતા હતા એ પણ તેને જોવા જેવુ લાગ્યુ

પછી બધા બેસી ગયા અને ડુકવો કર્યો મોટા માસીએ તરત પછી કહ્યુ "કૃષ્ણા' ઘરેણા લુગડા લાવની"

મણિ પાછી વિચારમા પડી આવી રડાકુટમા ઘરેણા! પણ કૃષ્ણા તરત તે લાવી અને બધાએ મળી મણિને ઘરેણા ને સારા લુગડા પહેરાવવા માડયા મણિ મનમા ઘણી હરખાઇ. થોડા દિવસ પરજ લગ્ન માટે તેણે તે પહેર્યા હતા

"પણ બા! આ સાકળા તો મને નથી ગમતા, પેલા બીજા લાવની" મણિથી કહ્યા વિના નહીં રહેવાયુ

"બેસની રાડ ચીબાવલી" કહી મોટા માસીએ કુખમા એક ચોટી દીધી મણિ ચુપ થઇ ગઇ "જો કૃષ્ણા! ટીલડો નહીં ભુલતી" મોટા માસીએ કહ્યુ

"હવે કયા કરે છે કોઇ?" એક પડોશમા રહેતી સ્ત્રીએ કહ્યુ

"ના પણ મારે ઘેર તો પહેલેથી ચાલ્યુ આવતુ હોય તેમજ થાય" કહી મોટા માસીએ કકાવટીમા અગુઠો ઘાલી મણિને કપાળે ટીલો કર્યો તેને બે બૈરાએ બે હાથેથી પકડી અને આગળ કરી બધા રડતાકુટતા નદીએ ચાલ્યા અનુભવી કુટનારીઓનુ ખુબીદાર રુદન જાણે સગીતશાળામા ઘણા અભ્યાસથી શીખવામા આવ્યુ હોય તેવુ સસ્કારી હતુ—એટલે શોક નહોતો, હૈયાફાટ અકળામણ નહોતુ—માત્ર કળાજ કાને લાગતી

મણિને બે હાથે પકડી, નદી પર લઇ જઇ નવાડી અને તેના ચુડીકાકણ ફોડી નાખ્યા

"મોટા માસી! આ શુ કરો છો? માસી! ઓ માસી!' મણિ હવે ઘરેણા જતા જોઇ આક્રદ કરવા લાગી, અને સામે થવાની તૈઆરી કરવા જતી હતી મોટા માસીએ બઇરાઓના કલાપીટનો લાભ લઇ ધીમેથી તેના કાનમા કહ્યુ

"રા—ખબરદાર, જો પચાત કરી તો. કહુ તે છાનીમાની કર્યા કર"

"પણ મારા ઘરેણા શુ કામ—"

"અભાગણી! તારો માટી મુવો તેમા–" ધીમેથી પણ ભયંકર અવાજે માસીએ જવાબ દીધો

"માટી" શબ્દે મણિની નજર આગળ એક દશઅગીઆર વર્ષનો છોકરો આવ્યો થોડા દિવસ પર તે ઘોડા પર બેસી જામોપાઘડી પહેરી તેને ઘેર આવ્યો હતો, અને ચોરીના ધુમાડામાથી તે "માટી"ના કાજળે કાળા કરેલા નેત્રો તેણે જોયા હતા પછી તે અને પોતે પાલખીમા બેસી વાજતેગાજતે ગયા હતા અને કોડીઅપોરીઆ ફુટયા હતા તે છોકરો મણિને યાદ આવ્યો પણ–

"પણ તેમા મારે શુ?" મણિએ પુછ્યુ

પણ મોટા માસીને જવાબ દેવાની ફુરસદ નહોતી જાણે બેડ-માસ્તરે પોતાની લાકડી હલાવી નવુ ગાયન શરુ કરાવ્યુ હોય તેમ બધા બૈરા કુડાળામા ફરવા લાગ્યા વ્યવસ્થિત રાજીઓ શરુ થયો સારે પ્રસગે ગાઇ ન શકવાથી સચવાઇ રહેલા વણી વિધવાઓના મીઠા, પહાડી ઘાટાઓ ગાજી રહ્યા છાતીઓ પર તાલ પણ રીતસર લેવાયા મણિ મોટી માસી તરફજ જોઈ રહી, સ્તબ્ધ થઇ તેનો અવાજ સાભળી રહી તેણે પણ ધીમેધીમે છાતી પર હાથ દેવા માડયો ભુલમા એક વખત તાળી પણ પડાઇ ગઇ–તેને ગરબા ગાવાની ઘણી ટેવ પડી હતી

બધા થાકયા ત્યારે સહુ ઘેર આવ્યા મણિને મજાહ તો ઘણી પડી, માત્ર ઘરેણા ગયા તે રુચ્યુ નહીં

૨

થોડા વર્ષો વીત્યા, ને વૃદ્ધ પિતાએ ગ્મમાન મુકી, વિધવા પુત્રીને સાસરીઆને આશરે રાખી

પણ વાઘ ને વરુથી ભરેલા ભયાનક વેરાનમા એકલી મુકેલી નિરાધાર બાળાને આશ્રય મળ્યો છે એમ કહીએ તો તેવો પણ આશ્રય તેને નહોતો જાનવરને દયા હોય, તે ભર્યે પેટ ઘાતકીપણું વીસરે, ઉંઘમા કે બેદરકારીમા પોતાના ભક્ષ્યને ભુલી જાય, એક ઝપાટે, લાબા

વિચાર વગર, ગણત્રી કર્યા વિના દુ ખનો અત લાવે, પણ જે જાનવરોના પાજરામા તે પુરાઇ હતી તેમનામા દયા નહોતી, વીસરવાની ટેવ નહોતી, પણ લાબો વિચાર કરી નિશ્ચલ ઘાતકીપણાથી રીબાવવાની અદ્દભુત શક્તિ હતી શબ્દોથી, મૌનથી, નાકના મરોડથી, આખના અણુસારાથી, હાથચાલાકીથી કે બેદરકારીથી જે પ્રકારે આઘાત થઇ શકે, પ્રાણી રહે સાઇ શકે તે બધા પ્રકારની અજમાયસ તેના પર થવા માડી આવુ પાજરુ પ્રભુએ તેને એકનીને માટે ઘડ્યુ નથી, હીંદુઓમા જ્યા ત્રર છે ત્યા વિધવા વહુને માટે તો આવુજ પાજરુ છે કોઈ પાજરુ સોને મઢેલુ હોય, કોઇમા ઘાતકો સારાનરસા હોય, કોઇમા નિર્દોષ બાલાને કોઇક રીતની નીરાત હોય, પણ પાજરાની બનાવટમા ફેર હોતો નથી

અને ખુબી તો એ હતી કે ઘાતકો માનતા હતા કે તેમના દુ ખનો પાર નથી, અને તેમને દુ ખી કરનાર તે બાલા હતી તે ખાતા, અને બાલા ભુખી રહેતી, તે બધા મઝાહ કરતા, ને પેલી મજુરી કરતી, તે ઉંઘતા ત્યારે પેલી દળણુ દળતી, તેઓ એકબીજાના સ્નેહમા ઘેલા થતા, પેલી નિરાશ્રય એકલતામા શોષાઇ મરતી, છતા તે કહેતા કે તેજ તેમને દુઃખી કરે છે, અને માનતા કે તેનુ મોઢુ જોઇ તેમને અપશુકન થાય છે

તે અધારાની ઉઠતી ને કલાક ઘડીએ બેસતી આખા કુટુબને માટે જોઇતો લોટ દળી એકલી કુવે લુગડા ધોવા જતી લુગડા ધોઈ પાણી આણતી સવાર પડતા ગાયની કોડ કરતી, ને તેને દોહવા બેસતી. દોહી રહી એટલે રસોઇની સામગ્રી તૈઆર કરવા જતી ને થોડુ રાધી છાણા થાપવા જતી છાણા થાપી રહેતા મધ્યાન્હ થતા ને ભુખીતરસી પાછી આવતી ત્યારે બધાએ જમી જે કે કકડોકોર ટાઢુ ઢાકી મુક્યુ હોય તે ખાતી

વાસણ માજવા એ તો તેનીજ ફરજ હતી પછી મરદોના લુગડા ધોવાના થતા ને તે કામ પુરુ થતા સાજનુ વાસીદુ વાળવાનો વખત

થતો તેમાથી પરવારી, દીવાકોડીઆ કરી પથારી કરવા ચઢતી ત્યાર પછી, માત્ર* કલાકેક જરા પગ વાળતી ને બૈરા અધજમ્યા થાય ત્યારે જમવા બેસતી ને જમી વાસણ માજતી

વાસણ માજી રહી, બારણા બધ કરી, દીવા હોલવી, લાકડાની ઓરડી આગળ પથારી કરી સુઇ જતી, ત્યા સુધીમા મધ્યરાત્રિ થઇ જતી, નહીં તો સવાર થવાની તૈઆરી થતી

આમ ને આમ, ફેરફાર વિના, રાહત વિના તેના દિવસો જતા બીજા બધા કામ કરવા લાગવાનો ડોળ કરતા, વીટાતા, ટોળટપ્પા કરતા, ને તે આળસમા વખત ગાળે છે એમ એકબીજાને કહેતા તે ઘાટણ, ગોવાલણ, ને રાધનારી ત્રણનુ કામ કરતી ઘરની કુતરી જેવુ ખાતી, ફાટેલા લુગડા પહેરતી, ને વળી તે આળસુ છે, ખાઉધરી છે, ગરજમતલબી છે, મીંઢી છે, કર્કશા છે, હલકા માબાપની છે, કુભારજા છે, કમજાત છે એવા અનેક પ્રમાણપત્રો હસતુ મોઢુ રાખી સાભળતી એક પૈસો કોઇને ખરચવો પડતો નહીં, ને સાસરીઆને સસારમા જશ મળતો કે તેઓ નિરાધાર વિધવા વહુનુ જતન કરે છે

૩.

અત્યત રૂપવતી પણ મ્લાન અને ફીકા વદનની એક યુવતી કાળુ લુગડુ પહેરી ઓટલે બેઠી હતી તેને અગે એક પણ ઘરેણ્ નહોતુ આખુ ફળીઉં ઉજ્જડ હતુ લમગાળો હોવાથી બધા ન્યાતમા જમવા ગયા હતા અને આખા ફળીઆમા આ યુવતીજ માત્ર જમવા જઇ શકે એમ નહોતી તેનુ રૂપ, તેની જાદુગરી આખો, તેના લલિત અગમરોડ ઉપરથી લાગતુ કે તે કોડભરી હતી

તે થાભલા પર માથુ ટેકી રડતી હતી આસુઓ વગરલુછે સરતા હતા શુ કોઈ લુછનાર નહોતુ? ક્યાથી હોય! કુદરતે તેને આનદના ધામ સમી રચી હતી, માણસે તેને નરકની અધિકારિણી બનાવી હતી શા કારણે તે, તે બનાવનારાઓ પણ જાણતા નહોતા

તેણે રડયા કર્યું દૂરથી કોઇના પગલા સભળાયા એક પુરુષ આવ્યો યુવતીને રડતી જોઈ ઉભો રહ્યો

"મણિ! કેમ રડે છે?"

યુવતી ચમકી તેણે ઉંચુ જોયુ અને આસુ લુછવા ગઇ

"કૈં નહીં ભાઈ"

"બધા ન્યાતમા ગયા છે કે? હુ પણ પરન્યાતના વરઘોડામા ગયો હતો તે હવે આ કપડા બદલી ચાલ્યો પણ તુ કેમ રડે છે?" પુરુષના અવાજમા દયા અને ખિન્નતા હતી

સ્ત્રીએ જવાબ નહીં આપ્યો

"ઓછુ કેમ નહીં આવે?" પુરુષે કહ્યુ, "હોય, હીંમત રાખ! હીંમત"

સ્ત્રીની આખમા ઝેર આવ્યુ તેણે સરોષ માથુ ઉચુ કર્યું "પારકાને ઠીક બધા કહેવા મળે છે પોતે તો કોઇ હીંમત નથી રાખતુ"

આટલુ બોલતા સ્ત્રીની આખે અધારા આવ્યા તેણે ડોકુ એક ખભા પર નાખ્યુ અને હાથ થાભલે ટેકવ્યો પુરુષ પાસે આવ્યો મણિની બેસવાની છટા પર તેનુ લક્ષ ગયુ

"કેમ? કૈં થયુ?"

"નારે, આજે ચારચાર દિવસ થયા અપવાસ કરુ છુ તેમા"

"અપવાસ શા માટે કરે છે?"

"ભાઇ! અમારી પીડા તમે શુ જાણો? તમે બધા લગ્ન મહાલો છો ને અમે ભડકે બળીએ છીએ અમારો તે અવતાર છે? મનમા કૈંકૈ વીચ્યાચુટયા થાય છે આટલો અપવાસ નહીં કરીએ તો દુનીઆમાએ નહીં રહેવાય" આકળા પડી જઇને સ્ત્રીએ કહ્યુ

"જરા ધીરે બોલ! નહીં તો પાછુ કૈં થશે" કહી થાભલા પર ટેકવેલા રુપાળા હાથ તરફ પુરુષ જોઇ રહ્યો

"મરાય તો ઓછી પીડા"

"એવુ શુ બોલે છે? થોડુ કૈંક ખા નહીં તો આદી પરશે જા ઉઠ! તારા ઘરમા કૈં નહીં હોય તો મારે ત્યાથી આપુ લઇ આવુ?"

"નારે ના જાઓ ભાઇ! જાઓ તમારે ન્યાતમા જવાનુ મોડુ થતુ હશે"

"કૈં નહીં તુ કૈં ખા પછી જાઉં–" પણ મણિને પાછા અધારા આવ્યા તેણે ફરી થાભલા પર હાથ મુકયો થોડી વાર સુધી તે મુગી બેઠી

"મણિ શુ થાય છે?" કહી તેના હાથ પર પુરુષે હાથ મુકયો

તેના હાથના સ્પર્શથી સ્ત્રી ઝબકીને ટટાર થઇ ગઇ તેના મોઢા પરની ફીકાશ જતી રહી તેણે પોતાનો હાથ ખેચી લીધો

સ્ત્રી આમ સચેતન કેમ થઇ તે પુરુષ સમજ્યો અને જરાક હસ્યો તેની આખોમા કૈં જુદી તરેહનુ તેજ આવ્યુ

"ગભરા નહીં! મણિ, તુ હજુ બાળક છે, એટલે આવાઆવા વિચારો કરે છે મનમા સુખ રાખીએ તો જરા દુખ નહીં નડે, સમજી?"

બનેની આખો મળી હોઠ પર હોઠ દાબી, અણચીંતવ્યા વિચારો દૂર કરવા મણિ ઓટલા પરથી ઉઠી ગઇ, અને અદર ચાલી ગઈ

પુરુષ કયા સુધી મુગે મોઢે બારણા તરફ જોઇ રહ્યો તેના મનમા કૈંકૈં વિચારો આવ્યા થોડી વારે તે નીસાસો નાખી પોતાને ઘેર ગયો પણ કયા સુધી તેના મગજમાથી મણિ ખસી નહીં

આ બે હૃદય વચ્ચે અણધારેલુ આકર્ષણ થવા માડયુ આકર્ષણ એ મૈત્રીનુ પહેલુ પગથીઉં

પાપ એટલે પતન જે માણસ નિશ્ચલતાથી પોતાનું સ્વાસ્થ્ય સાચવે તે યોગી, જેને સ્વાસ્થ્ય સાચવતા મુશ્કેલી નડે, જે જરાક સરે ને પાછો ઉભો થઇ જાય તે સદાચારી આ સ્થિતિસ્થાપકતા ન સચવાઇ કે અનીતિની શરુઆત તે માર્ગ એક મોટા ઢોળાવ સરખો હોય છે પગ

સરતા માણુસ સરે, સરતા ગબડે, અને આખરે તળીએ પહોચે મણિ-રડી, પુરુષનુ હૃદય દયાભીનુ થયુ બને સર્યાં

માણુસ ભલે ગમે તેવા કૃત્રિમ નિયમો કરે પણ મનુષ્યસ્વભાવની મહાશક્તિઓ આગળ તે પળ વાર ટકે નહીં આપણાથી પાળ બધાય કે બહુ તો નદીનો પ્રવાહ વાળી શકાય, પણ તેની વચ્ચે આડા થઇ ઉભા રહેવાય ? એમ કરવા જઇએ તો પોતે ઘસડાઇ જઇએ મનુષ્યત્વનો પ્રવાહ હોય કે નદીનો, પણ આમજ હોય છે ભગવાન્ મહાદેવ બહુ-બહુ તો જટા વિસ્તારી ગગાનો ધોધ ખાળી શકે, - માથામા શમાવે ?

આ શક્તિએ બંનેને વધારે સેરવ્યા આખરે તળીઉં આવ્યુ, પતન પુરુ થયુ

વિભાગ પહેલો

પ્રકરણ ૧ લુ

અતિથિ

બી બી એન્ડ સી આઇ રેલ્વેનુ ગામનુ સ્ટેશન એક નાનામા નાનુ સ્ટેશન છે, માત્ર એક ઝાંપોજ છે એમ કહીએ તો ચાલે, કારણકે ફ્લેગ સ્ટેશન હોવાથી એક પટાવાળા શીવાય વધારે માણસ રાખવાની ત્યા જરૂર નહોતી ત્યા માત્ર એક જતી અને એક આવતી એમ બેજ ગાડી ઉભી રહેતી અને ખરુ જોતા તો સ્ટેશનનો ઉપયોગ રુની મોસમમાજ થતો બીજા મહીનામા તો કોઇ રડયાખડયા પાટીદાર કે મામલતદારની ઓરીમના પટાવાળા કે કારકુન શીવાય કોઇ ત્યા આવતુ નહીં

છતા બે ગાઉ છેટે આવેલા મીઠાકુવા નામના ગામડાના જોરાભગત હરરોજ સાજે ત્યા આવ્યા વિના રહેતા નહીં ખેતરમાથી આવતા, કે નહીં તો ખાસ કરીને—પણ, પોતાના છોકરાઓના છોકરા લઈ, ગાડુ હાકી, જોરાભગત સ્ટેશન પર આવતા અને આગગાડી જાય એટલે મોટેથી ભજન ગાતા પાછા જતા

જોરાભગત અસલી જમાનાના આભૂષણરૂપ હતા અંગ્રેજી કેળવણીના પ્રચાર પહેલાના હોવાથી ભગત હતા ખેડુતોનો ઉદ્ધાર કરવાનો કાયદો—'ડેક્કન એગ્રીકલ્ચરીસ્ટ રીલીફ એક્ટ' પાસ થયો તે પહેલાના નીતિ શીખેલા હોવાથી સારી દાનતના અને વફાદાર ખેડુત હતા ઉંચા કુળના, પૈસે સુખી અને દાનતના સાફ હોવાથી અમલદારોના ત્રાસથી નીડર રહેતા તેમની શાખ બહોળી હતી અને આખા ગામમા તે પિતા તુલ્ય ગણાતા

હવે જમાનો નવો, સુધારાનો, કળવણીનો આવ્યો છે ખેડુતને ઉપલા કોઇ પણ ગુણ કેળવવાની જરુર નથી હાલ તો જોરાભગત જેવા નમુનાની જોડ પણ જડવી મુશ્કેલ

એક દિવસ સાંજે જોરાભગત પાચ છોકરા લઇ સ્ટેશન પર આવ્યા, સીગ્નલરને રામરામ કર્યા અને ગાડીની વાટ જોતા ઉભા આગગાડી આવી ઉભી રહી હમેશ સ્ટેશન પર જોવાથી ઓળખી ગયલા પટેલને ગાર્ડ—તે ઘરડો પારસી હતો તેણે—નમસ્કાર કર્યા

જોરાપટેલે ગાડી સામે જોયુ, કોઇ ઉતરતુ લાગ્યુ નહીં

"ગાડી હાંકો મારા સાહેબ!" પટેલે ગાર્ડને કહ્યુ

"આ કોઇક ઉતરે છેને" કહી ગાર્ડે બૈરાના ડબ્બા તરફ હાથ કર્યો અને બારણુ ઉઘાડ્યુ એક હાફુલીફાફુલી બૈરી ઉતરી તેણે નીચુ ઓઢેલુ હતુ

"ટીકીટ!" કહી ગાર્ડે હાથ ધર્યો સ્ત્રી ગભરાટમા, ક્ષોભમા ધ્રુજતી હતી, અને આ પળે કે બીજી પળે ભોંય પર પડી જશે એમ લાગતુ હતુ તેણે ધ્રુજતે હાથે અને ઘણીજ મુશ્કેલીથી ટીકીટ કાઢી ગાર્ડને આપી

ગાર્ડે ટીકીટ સામે જોયુ અને ચમક્યો

"બાઇ! આ ટીકીટ તો અમદાવાદની છે ને આ તો ગામ છે"

'મને ખબર છે" સ્ત્રીનો સાદો ગભરાટમા પણ મધુર લાગતો જોરાપટેલ અચંબો પામ્યા આસપાસના બધા ગામની દરેક સ્ત્રીને તે ઓળખતા હતા, પણ આ તેમાની નહોતી

ગાર્ડે સીસોટી વગાડી અને આગગાડી ઉપડી ગઇ

નવી સ્ત્રી ઉતાવળેથી ચાલવા ગઇ અને એક બુમ મારી પાસે પડેલા પથ્થર પર બેસી ગઇ તેણે મોઢા પરથી લુગડુ કાઢી નાખ્યુ અને પોતાનુ સ્વરૂપવાન્ સફેદ મુખ ખુલ્લુ કર્યું તેના પર અસહ્ય વેદનાના ચિન્હ સ્પષ્ટ દેખાતા હતા જોરાભગત પાસે આવ્યા અને ધીમેથી પુછયુ

"બહેન કોણ છો? કયે ગામ જવુ છે?"

સ્ત્રી જવાબ આપી શકી નહીં, તેને મોઢે ફીણુ આવ્યા, તેના ડોળા ફરતા દેખાયા, તે વેદનાથી બુમ પાડવા લાગી, અને મહામહેનતે બોલી "મારા પેટમા દુખે છે"

ડોસાએ સ્ત્રી તરફ ધ્યાનપૂર્વક જોયુ અને સમજ્યા કે તે સગર્ભા હતી

"કોને ત્યા જવુ છે?" ભગતે પુછ્યુ

સ્ત્રીએ દુખમા ડોળા ફાડતા જવાબ દીધો "કઉ નહીં" અને પછી એકલતા દર્શાવતા તેણે એક આગળી ઉભી કરી, અને પોતાની નિરાધારતામા આધાર માત્ર પ્રભુનો હોય તેમ આકાશ સામુ જોયુ ભગત સમજ્યા

"સીંગલર—ઓ સીંગલર!" કહી ડોસાએ બુમ પાડી સીગલર આવ્યો

"રાવજી પટેલ! તમારી ઓરડીએથી પટલાણીને બોલાવો આ બાઇને છેલ્લા દહાડા—"

"પણ મારી ઓરડીમા!—"

"બાપા! રણછોડરાયજીનુ કામ છે કાલે સવારે મારે ત્યા લઇ જઇશ પછી કૈં છે? છોકરા!" પોતાના પૌત્રને સબોધતા ભગતે કહ્યુ, "તારી માને બોલાવી લાવ ગાલ્લુ જલદી હાકજે કહેજે કે એક કોઇ નિરાધાર બાઇને સારુ કામ છે સમજ્યો?"

છોકરો સમજ્યો "હા, દાદા, આ આવ્યો" કહી તે ગાડુ લઇ ગામ તરફ જવા ગયો

સીઞ્નલરની સ્ત્રી આવી તેનામા તેના ધણી કરતા પરોપકારવૃત્તિ વધારે હતી એટલે તે નવી સ્ત્રીને મહામુશ્કેલીએ પોતાની ઓરડીએ લઇ ગઇ અને તેની સારવારમા પડી

જોરાભગતે સીમ્નલરની ઓરડી પાસે બેઠાબેઠા માળા જપવા માડી. થોડી વારે તેમના છોકરાની વહુ અને દીકરી બે ગાડામા બેસીને આવ્યા અને અજાણી સ્ત્રીની સારવારમા ગુથાયા રાવજી પટેલે ઓરડીની બહાર ચુલો માડી થોડા રોટલા કરી કાઢ્યા અને ભગતની પરોણાચાકરી કરી

રાતના દશ અગીઆર થયા હશે અને ભગત ઝાડ નીચે ઉંઘ લેવાની તૈઆરી કરતા હતા, એટલામા તેમની વહુ આવી ને લાજ કહાડી ઉભી રહી

"સસરાજી,"

"કેમ બા ! એ બાઇને કેમ છે ?"

"એ બાઇને છોકરી આવી—હમણાજ; પણ"—

"પણ શુ ? બને સુખી છેને ?"

"હા ! પણ આ બલાને શુ કરીશુ ? એ કોને લાની છે ?"

"મને શુ ખબર, દીકરા તુ જાણે છે તેટલુ હુ જાણુ છુ આપણા ગામોની તો ન હોય પણ દેખાય છે તો કોઇ સારુ માણસ બેચાર દહાડે મહુ ખબર પડશે"

"પણ —"

"પણ શુ ?"

"શુ આપણે ઘેર લઇ જઇશુ ? ગામમા કોલાહલ થઇ ગ્હેશે પછી તો તમે જાણો" ઘરમા મોટા છોકરાની વહુ સાસુના મરણથી ઘરની ધણી બનેલી હોવાથી પોતાના અધિકારથી તેણે ભગતને ચેતાવવા માડયા.

"કેમ ? તેમા ગામવાળાનુ શુ જાય છે ?" ભગતે પુછ્યુ

"ઐરુ કૈં સારુ નથી લાગતુ" ધીમેથી વહુએ કહ્યુ જાણે મહા-મોટા ગુનાહની વાત કહેતી હોય તેમ તેના સાદમા ધ્રુજારી હતી

"કેમ?" કચવાઇને ભગતે પુછ્યુ

"રંડેલી છે"

ભગતને કમકમાટ આવ્યો તેણે બે પળ રામનુ નામ લીધુ અને પછી જરાક સખ્તાઇથી કહ્યુ "વહુદીકરા! જે હોય તે, પણ વખાના માર્યા જે આવે તે બધાને માટે જોરાભગતને ઘેર જુવાર છે"

ગગાવહુએ કચવાટમા જરા માથુ ઉચકયુ પણ મર્યાદાને લીધે કૈ બોલી નહીં બીજે દિવસે જોરાભગત પોતાને ઘેર જવા નીકળ્યા એટલે રાવજી પટેલે રોકયા

"ભગત! આ તમારા બોલ સારુ આ બલા વળગાડી છે હો માટે સવેળા લઇ જજો"

"હા ભાઇ હા!" ભગતને જરા ખોટુ લાગ્યુ "હુ હમણા તેનીજ નજવીજમા છુ મારુ ચાલે તો એક પળ પણ અહીંઆ નહીં રાખુ પણ એ બીચારીની સ્થિતિ તો વિચારવી"

"બાપા! ખોટુ નહી લગાડશો પણ તમે મોટા માણુસ કરો તે કૈં નહીં અને અમને ગરીબને તો લોક ચાવી ખાય"

"બરોબર છે" કહી ડોસા ત્યાથી ઝપાટાબધ ચાલ્યા સ્ટેશનથી ત્રણ ગાઉ દૂર એક વેરાગી બાવાનુ મદિર હતુ અને ત્યા એક મેનો પડી રહેલો હતો તે તેમને યાદ આવ્યુ આશરે નવેક થતા તો ભગત મેનો ઉપડાવી લાવ્યા અને નવી સ્ત્રીને અને તેના બાળકને ઉપડાવી પોતાને ત્યા લઇ ગયા જતાજતા ભગતે રાવજી પટેલના હાથમા એક રુપીઓ મુકવા માડયો, પણ મીઝ્લર માણુસાઇની મર્યાદામા હોવાથી તે લેવા તેણે ના પાડી

પ્રકરણ બીજું

નવી સ્ત્રી

જોરાભગતના ઘરના એક ઓરડામા નવી સ્ત્રી સુતી હતી આજે તેને અહીંઆ આવ્યે ત્રણ દિવસ થયા હતા

આ સ્ત્રીનુ સ્વરૂપ એક વખત જોયા પછી જીદગીભર વીસરાય એમ નહોતુ તેનુ શરીર સાધારણ રીતે કદાવર ગણાય, અને તેની છટાદાર રેખાઓમા આપણા લોકોમા ક્વચિતજ દેખાતા સૌદર્ય અને અપૂર્વતા જણાતા તેના મુખ પર સૌદ્ય ઉપરાત કૈક અજબ મોહકતા દેખાતી અને હાલની સ્થિતિને પરિણામે તે મોહકતા વધારે આકર્ષક લાગતી તેની આખો શ્રમથી અડધી મીચાયલી હતી, છતા તેના ઘાટ પરથી, તે ઉઘડે તો કેવા મુનિવરો ચળાવે તેનો કૈંક ખ્યાલ પેદા કરતી માત્ર કપાળે માનસિક વેદનાની છાપ પડી હતી

આવા ગામડીઆ સહવાસમા તેનુ રૂપ વિચિત્ર રીતે શોભતુ કોઇક મહેલમા મહાલવા સરજાએલી સુદરી આવા પહેરવેશમા, અને આવા ઓરડામા પડેલી જોઇ કોઇને જોગમાયાનો ભાસ આવે છતા તેને કપાળે કાળો ડામ દેખાતો તેને માથેથી એકેએક વાળ કાઢી નાખેલો હતો. તે વિધવા હતી સમાજે તેના શિર પર પોતાની સત્તાનો , ઽ માર્યો હતો

તેની સોડમા તેનુ બાળક—તેની દીકરી પડી હતી આનદના અવતાર જેવી તે દીસતી—તેની મોટી આખો ફાડી જાણે આનદહીન દુનીઆને તેનુ દુખ પુછતી હોય એવુ લાગતુ મા ગભીર, ઉડા વિચારમા પડી હતી, વિચારમા ને વિચારમા આખોમાથી વહેતા અશ્રુ ... તેને ભાન નહોતુ થોડીથોડી વારે તે નીસાસા નાખતી અને ... સામુ જોતી બાળક મુગે મોઢે પુછીજ રહ્યુ 'આનદ શા માટે અહીંઆ

નથી ?' સ્ત્રીએ સફેદ આરસ જેવે હાથે આંસુ લુછ્યાં બહારથી જોરા-ભગત તેના છોકરાની વહુ સાથે બોલતા સંભળાયા

"વહુ ! છોકરા ક્યાં ગયા ?"

"ક્યા છોકરા ?" જરાક ગુસ્સાના આવેશમાં ગંગાવહુનો ઘાંટો સંભળાયો

"કેમ વળી બીજા ક્યા ? મુળી ને રામો ને–"

"તે તો કાલે તેના મામા આવીને લઇ ગયા તેને ત્યાં કૈં જમવાનું છે"

"ત્યારે તારા છોકરા ?"

"તે પણ મારા કાકાની સમચરી છે તે મારા બાપને ગામ ગયા"

"એમ વહુદીકરા ! મારા પાસંડ વરસ પાણીમાં નથી ગયાં એ હું સમજુ છુ" ભગતે જરા દીલગીરીથી કહ્યું

"સમજો છો ત્યારે આમ કરો છો શું કામ ?" એક અવાજ નવી સ્ત્રીને કાને આવ્યો "આજે ત્રણ દિવસ થયા આખું ગામ તમારીજ વાતો કર્યાં કરે છે"

"મહેતાજી સાહેબ" તલાટીને સંબોધતા જોરાભગતે કહ્યું ' ગામ તો બધું ગાંડું છે બાપ ! રોજ માળા જપીએ ને એક દિવસ કોઇની સેવા કરવાનું મળે તે પણ નહીં કરીએ ? દેવ અને દુઃખીઆ બે બરોબર ગણાય "

"પણ ભગત ખરી વાત ! મે સાંભળ્યું કે કોઇ સારા ઘરની છે'

સુવાવડી સ્ત્રીએ હોઠ કરડયા

"હા ભાઇ ! દેખાય છે તો કોઇ બહુ સારા ઘરનું, પણ દુઃખનું માર્યું લાગે છે હશે કોઇ કાળમુખાના કારસ્તાન, બીચારી નાની ને ભલી દેખાય છે"

"કેટલાક વર્ષની છે ?"

'અઢાર વીશેક હશે એ તો કેમ કહેવાય ?"

"ને જો ' પછી કોઇ બરજાત નહીં હોય "

સ્રીની આંખોમાં ભયંકર ઝુન્નસ આવ્યું સદ્‌ભાગ્યે તે કોઇએ જોયું નહીં

"જે હોય તે ક્યાં મારે આખો ભવ રાખવી છે? એ તો આ મારા છોકરોવહુ ગભરાય છે, ને આજે ત્રણત્રણ દિવસ થયાં કૈંનું કૈં કરવા માંડયું છે પણ અધવચ તે એને ક્યાં કઢાય?"

"પણ એનાં કોઇ સગાં નથી? તેને બોલાવોને"

"મહેતાજી! ગંગાવહુએ બહુએ પુછ્યું પણ એ તો કહે છે કે સગામાં શ્રીરણછોડ છે, બીજું કોઇ નથી મેં પણ નક્કી કર્યું છે કે ચાલીશ દિવસ તો રાખીશ પછી એની મેળે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાય"

"એને તો કહીએ કોઇ મોટા શહેરમાં જઇને રહે, કોઇ પુછશે નહીં ને ગાછશે નહીં"

"હશે, જેવી એની મરજી પણ બાપુજી! તમારી બદલીનું શું?"

"ભાઇ, હું તો બદલીની બહુ ના પાડું છું, પણ મામલતદાર સાહેબ બહુ મંડયા છે, જોઇએ એની પણ કુંચી ખોળી કાઢશું ચાલો રામરામ"

"રામરામ, બાપુજી!"

અંદર સુતેલી સ્રીએ વાત સાંભળીને જોરાભગતને હજાર આશીષ આપી છેલ્લાં આઠ વર્ષમાં પહેલી વખત આ માણસેજ તેને ચાર દિવસનું પણ વિશ્રામસ્થાન આપ્યું હતું તેણે પોતાના બાળકને ફરીથી છાતીસરસું ચાંપ્યું હતું

પણ જોરાભગતની ખરેખરી કસોટી થતી હતી તેના દીકરા અને વહુઓએ ડોસાની સામે કાવત્રું રચ્યું હતું બધા મોઢાં ચઢાવી ફરતા, નવી સ્રીને ન છુટકાનુંજ આપતા અને દરેક જણ પોતપોતાના છોકરાને તેને મોસાળજ રાખતા મીઠાકુવામાં પણ કેટલે વર્ષે આવો મોટો બનાવ બન્યો હોવાથી લોકોમાં ખળભળાટ થયો હતો અને જોરાભગત સામે બધાએ તિરસ્કારની નજરે જોવા માંડયું હતું

તેમજ ગામની સ્ત્રીઓએ પણ મોટુ મહાભારત કરવા માડ્યુ. ઘણીખરી સ્ત્રીઓ કૈં પણ બહાનુ કાઢી ગગાવહુને મળવા આવતી અને જે ઓરડામા નવી સ્ત્રી સુતી હતી તેની પાસેને ઓટલે બેસી, તેને સભળાય તેમ અનેક જાતની વાતો કરતી નિરાધાર અજાણી સ્ત્રી એ બધુ સાભળતી, અને પ્રભુ પાસે મોત માગતી

જેમજેમ આ સ્ત્રીમા શક્તિ આવતી ગઇ તેમતેમ ગગાવહુનો જુલમ વધતો ગયો ઉંચા કુળની પટલણુ એટલે તે જાજરમાન અને રીતભાતમા જબરા હતા, અને બને તેટલા ડામ દેવા ચુકતા નહીં

નવી સ્ત્રીને આવે વીશબાવીશ દિવસ થયા હશે, અને એક વખત વાત ઘણીજ વધી ગઇ

"લો! જોસો" કહી ગગાવહુએ ભોય પર અને આ ૨ હાથ પર ઢોળાય એમ પાણી નાખતા કહ્યુ "હવે થયુ"

"આકળા નહીં પડો, બહેન!" ધીમેથી, ખેદયુક્ત અવાજે નવી સ્ત્રીએ કહ્યુ તે જરા ફીકકી, ઓશીઆળી બની હસી "મારુ બનશે તેટલી વહેલી અહીંઆથી ઉપડી જઇશ તમને કોઇને જરા નહીં વેઠવા હઉં આ તો શુ કરુ ?"

"હાસ્તો, તુ તો શુજ કરે! એ તો નશીબમા છે તે મોજમજાહ માણી લે સસરાજી એવા છે તેમા આટલુ એ કરે છે"

"ગગાબહેન! કરીને કહીએ નહીં"

"અર કહીએ શુ? મારા જેવી મા હોય તો આપે ઝેરની ફાકી, આમ રહેવા દે? આ તો જોરાભગત મફતનુ પાપ વહોરે છે"

મણિના મોઢા પર આ ઘાની વેદના સ્પષ્ટ થઇ આવી,–તેની આખો-માથી ફરી આસુ વહેવા લાગ્યા

"મારુ પાપ મારે માથે" તેણે ગદ્‌ગદ્ કઠે કહ્યુ "તેમા તમે શુ કામ રીબાવી મારો છો? મારુ કર્યું હુ ભોગવીશ"

"તુ શું ભોગવતી હતી!" ગુસ્સાના આવેશમા ગંગાવહુએ કહ્યું "તારા જેવી કોઇ બીજી હોય તો વાવકુવો શોધે—આમ પડી રહે?" કહી તેણે ન લખાય અને ન વંચાય એવી ગાળો દેવા માડી. મણિનુ કોમળ હૃદય વધારે ને વધારે ખિન્ન થતુ ગયુ તેણે કાને હાથ દીધા તેનુ માથુ ભમવા લાગ્યુ

"ગંગાબહેન! માફ કરો કહો તો પગે લાગુ મને મરેલીને શા માટે મારો છો? તમારે પણ છોકરો છે તેવી મારી પણ આ છોકરી. એને માટે જીવુ છુ"

ગંગાવહુનો શબ્દપ્રવાહ અટક્યો અપશબ્દોથી સુશોભિત રીતે, તેણે પોતાના છોકરાને તેની છોકરી સાથે સરખાવી તેને માટે પોતાનો ગુસ્સો દર્શાવ્યો

"આ તારી છોકરી ને મારા છોકરા સરખા? ખબરદાર ફરીથી બોલી તો, જીભડો તાણી કાઢીશ" કહી તેણે હાથ ઉગામ્યો. મણિ દુ ખ વધારે ન સહન થઇ શકવાથી ભોય પર પડી ગઇ, અને ગગાનો ઉગામેલો હાથ તેના પર પડે તે પહેલા તેના ધણીએ તે પકડી લીધો.

શિવાપટેલ જોરાભગતના મોટા છોકરા હતા અને સ્વભાવે ઘણાજ ઉગ્ર હતા બાપ જ્યારે નવી સ્ત્રીને ઉપાડી લઇ આવ્યા ત્યારે તે ઘણા ગુસ્સે થયા, બબડયા, અને ભગતને પણ થોડુ ઘણું સંભળાવ્યુ પણ જેમજેમ ગામના માણસોને મોઢે ભગતની અહબોઇ સાભળતા ગયા તેમતેમ પોતાના બાપનો પક્ષ તે લેવા લાગ્યા. પક્ષ લેતાલેતા ભગતે બરોબર કર્યું હશે એમ માની લીધુ, અને સ્ત્રીઓને મોઢે તેના રૂપના વખાણ સાભળી તેને જોવાનુ મન થયુ આજે તે બહારથી જતા હતા ત્યા બેના ધાટા સાભળ્યા પોતાની બૈરીને ગાળો દેતા સાભળી—મણિનો સસ્કારી અવાજ સાભળી કૈં આકર્ષણ થયુ. તેણે બારણામાંથી જોયુ, અને જોતાં, પ્રાર્થનામા ઉચુ કરેલુ તેનુ દુ.ખપૂર્ણ સુદર મોઢું ભાળી તેનામા દયાના અંકુરો ફુટયા. ગગાનો ઉગામેલો હાથ તેણે રોકયો અને લાલચોળ આખો કાઢી પોતાની વહુને ડરાવી

"ખબરદાર—કુબ્જા!" એક મજબુત મુઠી દેખાડતા તેણે ગગાને કહ્યુ, "આજે બોલી તો બોલી, પણ ફરીથી જો આને કંઈ કહ્યુ છે તો મારા બાપા ઘરમા રાખે ને તુ ગાળો દેનાર કોણ?"

"અરે આ શું—"

"કેમ! ફાટી કે?" કહી શિવાપટેલે એક તમાચો ખેંચી કાઢયો, "છાની મર"

"ભાઇ! એવુ કરશો નહીં મારે લીધે તમારા ઘરમા કકાસ કરશો નહીં" મણિએ આસુ લુછતા કહ્યુ

"બ્હેન! તુ ગભરાઇશ નહીં નીરાતે જેટલા દિવસ રહેવુ હોય તેટલા દિવસ રહે જોઉં છુ હવે કોણ બોલે છે?" કહી શિવા પટેલ ફર્યા અને પાસે ઘોડીઆમા સુતેલી છોકરી પર તેની નજર પડી

છોકરીને જોઇ તેનુ હૃદય વધારે પીગળ્યુ તે નીચો વળ્યો, છોકરીની સામે સીસોટી વગાડી છોકરી હસી

"મને આપશો?"

"સુખેથી" કહી મણિએ છોકરી પટેલના હાથમા મુકી ભોય પર બેસી પગ પર હાથ વીટી, ગગાવહુએ ધુરકયા કર્યું પટેલે આવુ રુપાળું, આવુ નિર્મળવર્ણું બાળક આજેજ હાથમા લીધુ હતુ તેના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં છોકરી જાણે મહામોટા સિદ્ધાતનો નિર્ણય લાવતી હોય તેમ પટેલની મુછો સામે જોઇ રહી પટેલે છોકરી પાછી આપી

"આલ હવે, જોજે કોઇ દિવસ કંઈ કહેતી" કહી શિવાપટેલ નિરાધારની વહારે ચઢયા હોવાથી, મલકાતા બહાર નીકળ્યા ગગા તો વધારે ગુસ્સે થઇ પણ શિવાપટેલના રુવાબ આગળ તેનુ કંઈ ચાલતુ નહીં એટલે મનમા ને મનમાજ ગુસ્સો શમાવ્યો "વત્રી વળગી છે" કહી તે બહાર ગયાં

મણિની સ્થિતિ સુધરી હવે તેને કોઇ એક શબ્દ પણ કહેવાની હીંમત કરતુ નહીં

પ્રકરણ ત્રીજું

સોંપણ

આડત્રીશ દિવસ મુગે મોઢે બધુ સહન કરતા મણિ પડી રહી તે ક્યા જશે, તેનુ શુ થશે, તે કોણુ છે એ સવાલો ભગત અને તેના છોકરાની ધાકથી કોઇ મોઢે લાવતુ નહીં, છતા મણિ આખો દિવસ અને રાત તેને તેજ વિચારો કર્યા કરતી તે સ્વાર્થી હતી તે જાણતી હતી કે સસાર તેને માટે નિર્જન અરણ્ય હતુ, એટલે આવા વિશ્રામ-સ્થાનમા રહી જેમ શક્તિ વધારે આવે તેમ તેને લાભદાયક હતુ બીજો સ્વાર્થ તેને આ છોકરીનો હતો કોઇ ઠેકાણે તેને મુકી, કોઇ ન જાણે એમ પોતે નવી જીદગી શરુ કરવી હતી આઠ વર્ષ થયા એકલા, દુખ સહેતા, તેને હજારો વિચારો આવ્યા હતા, અને તે વિચારો પ્રમાણે જીવન રચવાનો ઇરાદો તે રાખતી હતી તે ગામડાની સ્વચ્છ હવા લેતી, પક્ષીનો કલરવ સાભળતી, કોઇક વખત બહારથી આવતો ગાવાનો સ્વર તેને કાને પડતો અને નીડરપણે તે બધાનો અનુભવ કરવા ઇચ્છતી છતા અહીંઆ વધારે રહેવુ તેને યોગ્ય લાગ્યુ નહીં તે બારણા સામે જોઇ બેસી રહી, અને જોરાભગતને જતા જોઇ બોલાવ્યા

"ભગતકાકા! આમ આવો, મારે જરા વાત કરવી છે શિવાભાઇ હોય તોપણુ બોલાવો."

"કેમ શુ છે?" કહી ભગત અદર આવ્યા અને થોડી વારે શિવા-પટેલ આવ્યા

"કાકા બેસો, મારે વાત કરવી છે તમને મે બહુ દુ:ખ દીધુ હવે મારે જવાનો વિચાર કરવો જોઇએ"

"ઉતાવળ શી છે?" શિવાએ પુછ્યુ

"તમને ભલે નહીં હોય ભાઇ! પણ મને છેતો હું અભાગણી છુ મારાં પગલા ખરાબ છે આખા ગામમા મારી વાત થાય છે તમારે શુ શુ શોષવુ પડે તે હું જાણું છુ "

"દીકરી!" જોરાભગતે કહ્યુ "તેની ફીકર તુ કરતી નહીં ગામના બાપનુ કૈં દેવુ છે?"

મણિએ ડોકુ ધુણાવ્યુ "તે કેમ ચાલે? મારુ તો હુ મારી મેળે ફોડી લઇશ, પણ તમારી મારે સલાહ જોઇએ છે"

"શી?"

"મારે હવે કયા જઇને રહેવુ ભગતકાકા! તમને લોકોને ગમે તે વિચાર આવ્યા હોય પણ હુ છેક અધમ કે કુલટા નથી. અને ભુલ તો કોણ નથી કરતું?"

"હુ કયા કહું છુ? રણછોડરાયજીની મહેર જોઇએ બા! પણ તારા કોઇ સગાવહાલા નથી? તારે સાસરે કે પીએર કોઇ એવુ નથી કે તને સધરે?"

"કાકા! સાસરામા ને પીએરમા તો મારો પરમેશ્વર એ વાત તો જવાજ દો"

"ત્યારે તું કયા જઇને રહેશે?"

"તેજ હુ તમને પુછુ છું મારે કોઇ ઠેકાણે નીરાતે રહી મારા પેટપુરતુ કમાઇ ખાવુ છે મને ભણતાં અને ભરતા આવડે છે, એટલે વાંધો નહીં પડે"

"દીકરી! ખાવાને માટે તો અમારા મોધારામ તલાટી છે તે કહેતા હતા કે ઘરમા કોઇ રાધવા બૈરું એમને જોઇએ છે"

"કાકા! એ તો કામનુજ નહીં રંધવારી થઇને રહુ એટલે આખો ભવ મારે તો ઓશીઆળો રોટલોજ ખાવો પડે"

"ત્યારે તો કયા જશે? ત્યારે હરિનુ ભજન કરો કે ભવોભવના પાપ ટળે મહાયોગી મહારાજ છે ત્યા જશે?"

"એ કેવા છે ?"

"મહામોટા હરિભક્ત છે, અને બહુ માણુસો તેમને શરણે જાય છે તારા જેવીને ઘણી શાતિ વળશે "

"હા, મે પણુ એમની ખ્યાતિ સાભળી છે તમારી પાસેનાજ શહેરમા એમનુ મ દિર છે નહીં ?"

"હા ત્યા જાય તો ઘણુ સારુ "

"પણુ તે મને ધુત્કારી કાઢે તો ? "

"કોઇ દિવસ નહીં એ તો મહાત્મા છે હજારો માણુસો તેમનો ઉપદેશ સાભળવા રોજ જાય છે"

"પણુ મારી છોકરીનુ શુ ?"

"તારી સાથે લઇ જા બીજુ શુ ?"

"કાકા! મારી સાથે લઇ જાઉં તે કેમ બને ? મારે વૈરી માણુસે- હજુ શુ શું વેઠવુ પડશે હજુ તો કયાએ રખડીરઝળી પેટ ભરવુ પડશે તમે આટલા દિવસ કેટલુ વેઠયુ ? એવુ બીજુ કોણુ વેઠે ? ભગતકાકા, એ રઝળામણુમા મારી કાચી કળી જેવી દીકરીને કયા નાખું ? એ મરી નહીં જાય ?" કહી મણિએ પોતાની છોકરી કાઢી બાપ દીકરો બેઠા હતા ત્યા મુકી થોડી વાર કોઇ બોલ્યુ નહીં

"કાકા!" મણિએ ધીમેધીમે બોલવા માડયુ. "જ્યા જઇશ ત્યા મારુ પાપ મને આગળ આવશે, પણુ આ છોકરીએ શુ ગુનેહગારી કરી ? એતો પ્રભુનુ બાળ છે એ છો નિર્દોષપણામા ઉછરે "

"ત્યારે શુ કરીએ ?" શિવા પટેલે પુછ્યુ

"તમે બને રાજી હો તો અહીંઆ રાખો, છોકરાઓમા ઉછરશે. અને મારુ કે ઠેકાણુ પડશે કે હુ તરત એને લઇ જઇશ. એને મુકી જવાના વિચારે પણુ મારુ તો હૈયુ ફાટે છે, પણુ શુ કરવુ ?"

"મને બા! જરા વાધો નથી પણુ આ શિવાની વહુ જરા ગરમ છે "

"અરે બાપા ! ગરમી તો બધી કાઢી નાખું મને પણ વાત તો ઠીક લાગે છે માને પાપે દીકરી શા માટે મરે ?"

"જીવતા રહો, મારા ભાઇ"

"ગગાવહુ ! ઓ ગગાવહુ !" ભગતે બુમ મારી

ગગાવહુ નાકનું ટેરવું ચઢાવી, ન છુટકે આવ્યા

"જુવો વહુ ! આ બાઇ તો જાય છે એની છોકરી રાખશો ? છો આપણા ઘરમા રહે ને છોકરા ભેગી ઉછરે"

"એ ઉઠવેઠ મારાથી તો આ ઉમરે નહીં થાય"

"ઘરમા બીજી વહુઓ છેને ?"

"તે બધી નવરી બેઠી છે ?" ગગાવહુએ જવાબ દીધો

"કોઇ નવરું નહીં હોય તો મણિને પણ સાથે રાખો" શિવા-પટેલે બુમ મારી બાપના મો આગળ મર્યાદાને લીધે તે વધારે બોલ્યા નહીં પણ તેમનો મીજાજ વધતો ગયો "મા અને દીકરી બને અહીંઆ રહે પછી બધા રાજી થશે ?"

ગગાવહુએ જોયું કે જો છોકરી રાખવાની ના પાડીશ તો માએ રહેશે તેણે ડહાપણ વાપરવા માડયું, "મણિ કય‍ા જાય છે ?"

"એ તો મહાયોગી મહારાજને મદિરે જઇને રહેશે, અને જો કૈં એનુ ઠેકાણું પડશે તો છોકરીને લઇ જશે"

"અરે અહીંઆ રહેશે તો શું ધાન ખુટવાનુ છે ?" શિવાપટેલે કહ્યું, "ને ચચળીને ધાવણુ છોકરુ છે તે ઉછેરશે"

"ત્યારે તો જેવી તમારી મરજી" કહી ગગાવહુ ચાલ્યા ગયા

"બાપા ! એ બધા તમારાથી નહીં સમજે, મારાથી સમજશે"

"હા ! એ તો એમજ કરીશું"

"ઠીક ત્યારે ! પરમ દિવસે તમારું ગાડું આપો તો હું શહેરમા જાઉ" માણેકે કહ્યું

"હા ! મારે પણ જવું છે" ભગતે કહ્યું "બાપુજી (તલાટી) પણ આવવાના છે"

મણિને નીરાત થઇ તેનુ બાળક હવે ઠેકાણે પડશે એમ તેને ખાત્રી થઇ એટલે બીજી ચિંતા નહોતી દુનીઆ વિશાલ હતી, અને તેમાથી કોઇ એક ખુણે પોતે પડી રહી દિવસો ઘણી સહેલાઇથી નિર્ગમન કરી શકશે એમ તેને લાગતુ હતુ

બે દિવસ સુધી પોતાના આસુ ઢાળી પોતાના વહાલા બાળકની તેણે રજા લીધી તે દિવસોમા ઘણીએ વખત બાળકને સાથે લઇ જવા તેને મન થતુ, પણ તે ઘણી દૃઢ બુદ્ધિની હતી, અને જ્યા સુધી પોતે ઠેકાણે પડે નહીં ત્યા સુધી તેને અહીંઆ રાખવામાજ ફાયદો છે એ વિચાર તેણે મન આગળ રાખ્યો

જવાને આગલે દિવસે તેણે ભગતને પાછા બોલાવ્યા, અને પોતાની પાસે એક વીટી અને હાર હતો તે છોકરીની ઉછેરણી પેટે લેવા તેને આગ્રહ કર્યો ભગતે તે લેવા ચોખ્ખી ના પાડી

સવારના પાચ વાગ્યા એટલે બધા ઉઠયા મણિએ પોતાની છોકરીને છેલ્લુ ચુબન આપ્યુ, ગગાવહુની ક્ષમા માગી, પોતાની છોકરી માટે મહેરબાની યાચી ગગાવહુએ છોકરીને પાળવાનુ વચન આપ્યુ રડીરડી રાતી થઇ ગએલી આખોમાથી આસુની ધાર પાડતી હતભાગિની સ્ત્રી જે બાલના સરક્ષણ માટે ઘર તજી ભટકતી હતી, તેને પરઘેર સોપ્યુ ભગત અને મોધારામ તલાટી જોડે તે શહેર તરફ જવા માડી "ગગાબહેન!" જતા જતા મણિએ કહ્યુ "મારી દોલત સાચવજો, અને એમ કરતા હુ નહીં આવુ કે કોઇને ન મોકલુ તો પણ ચૌદ વર્ષની થયા વિના છોકરીને ક્યાઇ દેશો નહીં હોકે"

"વારુ, બેફીકર રહેજો" શિવાપટેલે ઉત્તર વાળ્યો

"ને એનુ નામ સુરેખા રાખજો"

"વારુ"

ઘુઘરાના ઘમઘમાટ સાથે બળદીઆ ઉપડયા, મા અને દીકરી વચ્ચે અતર વધવા માડયુ

પ્રકરણ ૪ થું

મહાયોગી મહારાજ

શહેરના આગળ પડતા ભાગમા એક જુની પણ વિશાલ હવેલીમા મહાયોગી મહારાજનુ મદિર હતુ આજે કેટલાક વર્ષો થયા આ મહાત્મા આ શહેરમા જામ્યા હતા અને ગામના અનુયાયી ઉપરાત આખા ગુજરાતમાથી ભક્તો તેમના પવિત્ર પાદપકજનો સ્પર્શ કરવા આવતા દરરોજ હજારો માણસો તેમના ચરણસ્પર્શે પવિત્ર થતા, હજારો રુપીઆ ભેટ તેમના ચરણમા મુકાતા, અનેક માણસો તેમના અનુયાયી બની, તેમના પ્રવચનો પ્રમાણે ચાલવા પ્રયત્ન કરતા, કેટલાકો તેમની સાથે રહેતા, તેમની સેવા કરતા, અને તેમનો બોધ તેમને સ્વર્ગે લઇ જશે એમ માનતા.

તેમના મદિરનો આગલો ઓરડો પ્રવચનો માટે વપરાતો તેમા વીશ બારીઓ ત્રણ ગમથી હવા અને અજવાળુ આપતી, મહાપુરુષોની છબીઓ અને સીલીગનુ નકસીકામ રમણીયતા અર્પતા, અને એક ખુણે મુકેલું સુખડનુ સિહાસન દેવમદિરની ભવ્યતાનુ ભાન કરાવતુ આ ઠેકાણે દરરોજ પાચસો માણસો પ્રવચન સાભળવા આવતા.

મહાયોગી મહારાજની ખ્યાતિ સકારણ હતી. ગુજરાતના ભોળા વતનીઓને વશ કરવા તો માત્ર તેમનુ કદાવર અને ભવ્ય શરીર બસ હતુ અતિશય ચરબીની કદરૂપતા વિના તેમનુ શરીર જાડું, લીસુ, ચળકતુ હતુ, એક સ્નાયુમાત્ર પણ નજરે ચઢતો નહી તેમનુ મોઢુ તેજ મારતુ, અને લોકો તેને બુદ્ધિનુ તેજ ગણતા આખોમાથી નિરતર એક શાત, મીઠુ તેજ પ્રસરી રહેતું. ઉમરે તે છેલ્લા દશ વર્ષ થયા ચાલીશ વર્ષના લાગતા અને જ્યારે નાહી, ધોઇ, ચદનથી ચર્ચિત થઇ,

સફેત કીમતી કફ પહેરી, રુપે મઢેલી પાવડી પર ચઢી, હાથમાં ભગવદ્ગીતા લઇ, પગે પડતા ભક્તજનના ટોળામાથી આવતા ત્યારે લોકોમા અજબ શાંતિ પ્રસરતી—શ્રદ્ધાળુ લોકોમા આપોઆપ ભક્તિ પેદા થતી—ભક્ત જન દિગ્મૂઢ થઇ આ તેજસ્વી મૂર્તિ નીહાળી રહેતા જ્યારે તેમના સુદર દાત દેખાય તેમ તે હસતા ત્યારે બધા સચ્ચિદાનદ-નો સ્વાદ ચાખતા

વિદ્વત્તા માટે પણ તેમની ખ્યાતિ ઘણી હતી. તેમને શુ નથી આવડતુ, અને તે ક્યા ગુચવાય છે તે ખોળી કાઢવુ એ પાચ વર્ષના અનુભવે પણ બને એમ નહોતુ તેમને ત્યા એકએ શાસ્ત્રી અને એક-બે ગ્રેજ્યુએટો પડ્યાપાથર્યા રહેતા હતા પણ તેઓ મહારાજને શીખવે છે કે મહારાજ તેમને શીખવે છે એ કદી પણ કળાતુ નહીં પણ તેમના પ્રવચનો પરથી તેમની વિદ્યા માપ વગરની દેખાતી

જોરા ભગત, મોઘારામ અને લાજથી મોઢુ ઢાકતી મણિ આવીને એક બાજુ પર ઉભા હજુ સાડાસાત થયા નહોતા, અને મહાયોગી મહારાજ એક વિપળ પણ પોતાના ક્રમમા ફેર કરતા નહીં ઘડીઆળ ભલે એક પળ મોડી વહેલી થાય—મહારાજ સદા અડગ રહેતા સાડાસાત-નો ટકોરો થતા બારણુ ખુલ્યુ અને તે તેજસ્વી મહાત્મા આવ્યા. મણિ-એ મહારાજના ઘણા વખાણ સાભળ્યા હતા પણ તેમની ભવ્યતા જોઇ એ વખાણ પણ ઓછા લાગ્યા તેના દુખી હૃદયમા કૈક શાતિ સ્ફુરી આને ચરણે શુ તેના દુખ વામશે?

મહારાજ બેઠા એક મીઠુ, રસભીનુ કહીએ તો ચાલે એવુ હાસ્ય ભક્તજનો તરફ જાણે કોઇ સખી દીલનો ધનેશ ભીખારીને પૈસો ફેકે તેમ ફેક્યુ બે પાર્શ્વજનોએ પખા ચલાવ્યા. એક બે ભક્તોએ આગળ આવી મહારાજને ચદન કર્યુ, અને આરતી ઉતારી. આરતીની અર્ચા સભાજનોએ લીધી બરોબર આઠ વાગે પ્રવચન શરુ થયુ

મણિ ચીત્રામણુ જેવી જોઇ રહી, મહારાજના મુખમાંથી મીઠો, શાંત મોહક શબ્દપ્રવાહ નીકળ્યો—શ્રોતાજનની સાનને દબાવી દીધી ગુજરાતી શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ તે સહેલાઇથી બોલતા વળી સંસ્કૃત, અંગ્રેજી તેમજ બીજી ભાષાના સૂત્રો પણુ આવતા જરાજરા વારમાં નાના ટુચકાઓ આવતા ને લોકો પેટ પકડી હસતા કે ખેદયુક્ત પ્રસંગો આવતા ને બધાની આંખો સજલ થતી તેમાં એનો અવાજ ! મણિને તેમાં જાણે વાંસળીનું માધુર્ય લાગ્યું તેના હૃદયમાં કૈંકે ભાવો પેદા થયા

મહારાજનો સંસ્કારી અવાજ કોઇ નદીના પ્રવાહની માફક પળમાં શાંત, પળમાં ઉછળતો, પળમાં બધાને પોતાના પુરમાં ખેંચતો આગળ વધ્યો.

" કેટલાક લોકો—વિદ્વાન્ પણુ ટુંક બુદ્ધિના—પાશ્ચાત્ય કેળવણીથી સંસ્કારચ્યુત થઇ કર્મ કરવા માગે છે—પણુ નિયત—શાસ્ત્રવિહિત નહીં આપણાજ શહેરમાં સમાજ ઉદ્ધારવાનો પ્રયાસ થોડો મહિના થયા શરુ થયો છે સંસાર તો સુધારવો છે, પણુ શાસ્ત્રની મદદ લેવી નથી, તેમને ઘર તો બાંધવું છે, પણુ સ્થાપત્યના નિયમો સ્વીકારવા નથી, સમુદ્ર તો તરવો છે, પણુ નાવનો ત્યાગ કરવો છે, અને આ રેતીનો બંગલો બાંધવાનો પાયો સ્ત્રીઓના સ્વચ્છંદ પર રચવા તેઓ માગે છે શું મુર્ખાઇ ! બધાં સંતોપાય પણુ—

न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ।

પ્રચલ તરંગોથી ભયંકર બનેલો દરીઓ પણુ તરાય, વીફરેલો નાગ પણુ મસ્તક પર રાખી શકાય, મહા મહેનતે મસલાનું શૃંગ પણુ હાથ આવે—પણુ ભર્તૃહરિ મહારાજ કહે છે કે न तु प्रतिनिविष्ट-मूर्खजनचित्तमाराधयत् ।

"સ્ત્રી એ સસારતારિણી છે, જગદુદ્ધારિણી છે પણ જગદમ્બાનો અવતાર છે તેના આચાર ને વિચાર પર બ્રહ્માડનો આધાર છે–તેના સ્વચ્છદથી પ્રલયકાલ પ્રવર્તે છે માટેજ મનુમહારાજ કહી ગયા છે

'न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति'"

મણિનુ હૃદય ઉછળી ગયુ મહારાજ તેને માટે બોલતા હોય એમ લાગતુ હતુ ઘડીભર તે પણ પોતાના વિચારો ભુલી મહારાજના સૂત્રોની સત્યતા જોઇ રહી

"પણ આપણા સ્વચ્છદી સમાજ ઉદ્ધારકો સ્ત્રીઓને સ્વતત્ર બનાવવા એકે પગે થઇ રહ્યા છે, અને એમ સમજે છે કે વિધવાઓના પુનર્લગ્ન મા આ સ્વાતત્ર્ય સમાઇ ગયુ છે પણ તેઓ વીસરે છે–મહાકવિ કલાપીનુ સૂત્ર "છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા બ્હેન' સૌભાગ્યથી કઇ"

"શાસ્ત્રે કરેલો વિધવાવિવાહનો નિષેધ સકારણ છે કયા તો સમાજમા વિધવાઓ રહેવા દો, કે નહીં તો, કુમારિકાઓ રાખવી પડશે વીલાયતની હાલ સ્થિતિ છે તે આપણી થશે સસારમા દુ ખ તો છેજ, પણ મોટુ દુ ખ છોડી નાનુ દુ ખ સ્વીકારવામા જ વિવેકબુદ્ધિ જણાય છે

નારી નિદા નહીં કરો, નારી રત્નની ખાણ,
તેમા સૌ પેદા થયા, ધ્રુવ પ્રલ્હાદ સમાન

"પણ જો વિધવાવિવાહ પ્રચલિત થાય ને સમાજ અપરિણીતાઓથી ઊભરાય તો શી દશા થાય? કયા તો ખાણમાથી રત્ન ન નીકળે–કે કયા તો તેમા પથ્થર પાકતા થાય અર્જુને ગીતાજીમા કહ્યુ છે તેમ–

'अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रिय ।
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसकर ॥
सकरो नरकायैव कुलघ्नाना कुलस्य च ।
पतन्ति पितरो ह्येषा लुप्तपिण्डोदकक्रिया ॥

दोषैरेतै कुलघ्नाना वर्णसंकरकारकै ।
उत्साद्यन्ते जातिधर्मा कुलधर्माश्च शाश्वता ॥
उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रम ॥ ''

જ્યારે આ શ્લોકોનુ તાત્પર્ય મહારાજ સમજાવી રહ્યા ત્યારે મણિના મગજ પર નવુ અજવાળુ પડયુ, અને તેણે કેવા ઘોર કર્મો કર્યા હતા તેનુ તેને ભાન થયુ હોય એમ લાગ્યુ પણ મહારાજે આગળ ચલાવ્યુ

" પૂર્વે એક ત્રીયારાજ્ય હતુ ત્યા કુવારી કન્યાઓ રાજ્ય કરતી ત્યાની રાણી કુમારિકા હતી, ત્યા સૈનિકો પણ કુમારિકાઓ હતી તે રાજ્યમા મહાગુરુ મત્સ્યેન્દ્રનાથ વિચર્યા, અને જે તપસ્વી ઉર્વશી ને મેનકાથી ન ચળ્યા તે સ્વચ્છંદી કુમારિકામા ફસાયા ને યોગભ્રષ્ટ થયા

" આ કારણથી ત્રિકાલજ્ઞ મહર્ષિઓએ કન્યાને અપરિણીત રાખવાનો નિષેધ કર્યો છે અને જો કન્યાઓને અપરિણીત નજ રહેવા દેવી હોય, અને વર્ણાશ્રમની પવિત્રતા જાળવવી હોય, તો વિધવાને પરણતી અટકાવવી જોઇએ આ બધા રહસ્યો સમાજશાસ્ત્રથી અણજાણ બીચારા સમાજ–ઉદ્ધારકોને ક્યા જોવાની પરવા છે ?

---

૧ અધર્મે ઘેરતા થાય દુષ્ટાચારી કુલસ્ત્રીઓ,
સ્ત્રીઓ દુષ્ટ થતા, કૃષ્ણ ! જન્મે છે વર્ણસંકર
કુલને કુલઘાતીને નાખે સંકર નર્કમા,
પડેજ તેમના પિત્રી લોપાતા પિંડ તર્પણ
વર્ણસંકરકારી આ દોષથી કુલઘાતીના,
ડુબે છે જાતિધર્મો, ને કુલધર્મોય શાશ્વત
કુલધર્મો ડુબ્યા જેના, તે જનોનો જનાર્દન !
સદાનો નર્કમા વાસ, થાય એમ સુણેલુ છે

(નાનાલાલ)

"અને આ બધા કરતા વિધવાની સ્થિતિમા જે વિમલતા છે તે શામા છે? નિશ્ચલ તપ તપતી તે માતાઓ તો અવનિના આધારરૂપ છે તેજ ખરી પુણ્યશાળી છે, તેજ ખરી વેદાતી છે તેમની કુટુમ્બજાળ-મા એક કુટુબ નથી—પણ આખી વસુધા છે તેમને એક ઘરના આસુ લુછવાના નથી પણ આખી દુનીઆના દુખ વીસરાવવાના છે અને તેની એકતાનતા સગાવહાલા સાથે નથી પણ આખા જગત જોડે છે, અવિનાશી પ્રભુ જોડે છે

સસારીનુ સુખ કાચુ, ઝાઝવાના નીર જેવુ,
તેને તુચ્છ કરીએ રે
સસારીનુ સુખ કાચુ, પરણીને રડાવુ પાછુ
તેને ઘેર શીદ જઇએ રે
પરણું તો પ્રીતમ પ્યારો, અખડ સૌભાગ્ય મારો,
રાડવાનો ભય ટાળ્યો રે
મીરાબાઇ બલીહારી, આશા મને એક તારી
હવે હુ તો બડભાગી રે
મોહન તારા મુખડાની માયા લાગી રે

મહારાજની ગાવાની કલા પણ અદ્ભુત હતી, અને આ પદ પુરુ કરતા તો છેલ્લી લીટી બધાએ ઉપાડી લીધી

અને જેવા નન વાગવાની શરૂઆત થઇ કે એકદમ જાણે પર્વત પરથી પડી પ્રવાહ ભૂમિમા સમાઇ ગયો હોય એમ પ્રવચન પુરુ થયુ મહારાજે આશીર્વાદ દેવા હાથ લબાવ્યા અને તે બોલ્યા 'શાતિ શાતિ શાતિ'

શ્રોતાજનોએ નીસાસો મુકયો શબ્દજાળનો જાદુ પુરો થતા તેમને જાણે જીવનદોરી તુટી ગઇ હોય એમ લાગ્યુ ફરીથી મહારાજને હાર પહેરાવ્યો અને તે ઉઠી અદરના ઓરડામા ચાલ્યા ગયા

માણસો વીખરાવા માંડ્યા કેટલાક પાછળ રહ્યા, કારણ કે નવથી દશ સુધી જેને ઇચ્છા હોય તેને મહારાજ એકાંતમાં મળતા અને તેમના મનનું સમાધાન કરતા આ પાછળ રહેનારામાં મણિ, મેઘારામ અને જોરાભગત પણ હતા તેમને સદ્ભાગ્યે આજે ખાસ મળવાની ઇચ્છા રાખનાર માણસો ઘણા થોડા હતા, અને જે પાર્શ્વદ બારણા અગાડી ઉભો હતો તે જોરાભગતને ઓળખતો હતો આ કારણથી મણિનો વારો તરતજ આવ્યો

બારણા આગળ ઉભા રહેલા પાર્શ્વદે જોરાભગતને આંખની નીશાની કરી એટલે તેણે મણિને અંદર જવા સૂચવ્યું આવા તેજસ્વી મહાત્માનો પુણ્યદાયી સમાગમ લેવા જતાં મણિને પોતાનું પાપ ફરી તાજું થયું, પોતાનું અધઃપતન કેટલું થયું હતું તે યાદ આવ્યું, જવું કે ન જવું એવી શંકા પેદા થઇ પણ હવે જવાની ના કહેવાય એમ નહોતું પાર્શ્વદ બારણું અડધું ખોલી ઉભો હતો ગભરાયલા હૃદયને લીધે ગુંગળાતી તે અંદર ગઇ, બારણામાં પેઠી પાછળ બારણું બંધ થઇ ગયું

તે બારણા આગળ સ્તબ્ધ થઇ ઉભી રહી સામે પાટલા પર મહાયોગી મહારાજ પદ્માસન વાળી બેઠા હતા પદ્માસન છતાં પણ ત્યાગી કરતાં શ્રીકૃષ્ણનું ભાન તે વધારે કરાવતા મણિ ક્ષોભને લીધે અટકી તે જોઇ મહાત્માએ પોતાના તેજસ્વી ચક્ષુઓથી તેને પાસે આવવા કહ્યું

ચક્ષુઓ ગંભીર, તેજસ્વી, સત્તાવાહી હતા—તેમાં ચમકારો અજબ હતો. મણિને બધાની વિસ્મૃતિ થઇ ગઇ અને આકાશમાં તેનો પ્રાણ એ બે સ્થિર તારાઓ તરફજ ઉડતો હોય—આકર્ષાતો હોય તેમ તે જોઇ રહી તે કોણ હતી, તે શું હતી, તેનું હૃદય કેવે ભારે દબાતું હતું તે બધું ભુલી, તે આગળ આવી તેના હૃદયમાં એક જાતની સ્ફુર્તિ આવી

"બેસ બહેન"

બોલ્યા વગર મણિ બેસી ગઇ અને પગે પડી

"શુ દુ ખ છે ? બાઇ, તારા જેવાને ઇશ્વર દુ ખી થવા નથી મોકલતો " મીઠાશભર્યા અવાજે મહાત્માએ બોલવા માડયુ પોતાના દુ ખ સબધી પ્રશ્ન થતા મણિ ઝબકીને ભાનમા આવી, મહાત્માની આખોએ પ્રસારેલી જાદુઇ જાળમાથી તે છુટી

"મહારાજ ! મારુ દુ ખ કહ્યુ જાય એમ નથી "

"કહેવાની જરુર નથી ' ધીમેથી મહાત્માએ કહ્યુ અને પોતાની આખો મણિની આખો પર ઠેરવી હુ જાણુ છુ "

' હે '" કહી મણિ આઘી ખસી ને ચમકી

ગભરા નહીં દુનીઆમા મારાથી કૈ અજાણ્યુ નથી તુ બાલ-વિધવા છે ? "

મણિએ ડોકા વતી હા કહી

' સગેવહાલે દુ ખી છે પુરુષાની અધમતાની ભોગ થઇ પડી છે અત્યારે નિરાધાર બની આશ્રય ઢુઢે છે ' જાણે પોતાના અતરમાથી એક એક શબ્દ જડતો હોય તેમ પ્રયત્ન કરતા મહારાજ બોલ્યા

મણિ દિગ્મૂઢ થઇ સાભળી રહી

' ખરુ ?"

"હા ! પ્રભુ ! મહારાજ ! આપ સર્વજ્ઞ છો " ગભરાટમા તેણે કહ્યુ મહાત્મા જરાક હસ્યા ' સર્વજ્ઞ છો તો મારે વધારે કૈ કહેવુ નથી મારુ દુ ખ કયારે શમશે ? કે આખી જીદગીભર આમને આમ ટળવળીટળવળી મરીશ ? "

"જ્યારે પાપનુ સમાધાન થશે ત્યારે "

"પાપનુ ! મહારાજ ! આપ પણ પાપ કહો છો ? "

પ્રકરણ ૫ મું

મણિનુ આત્મકથન

"હા! પાપ વિના દુ ખ પડે નહી"

"મે શુ પાપ કર્યું?" જેમ પોતાનુ દુ ખ તાજુ થયુ તેમ મણિને સ સારની ક્રૂરતા યાદ આવી, મહારાજના વ્યક્તિત્વની અસર ઓછી થઇ અને ઘણા દિવસ થયા હૃદયમાજ રાખી મુકેલા વિચારો બહાર કાઢવા લાગી

'તુ કયારે વિધવા થઇ?'

"મહારાજ! હુ પરણી ત્યારે આઠ વર્ષની હતી અને ત્રણ મહીને રડાપો આવ્યો હુ પરણી તે મારો દોષ? કયાથી વર આવ્યો તે ખબર નથી, કોણે મને તેની સાથે નાથી ને ખબર નથી, તે કોણ હતો તે ખબર નથી, છતા મારો દોષ? લોકો ભલે કહે તે તો બધા પાપના પુતળા છે પણ આપ આવુ શુ કામ કહો છો?'

મહાત્મા મણિનુ બોલવુ સાભળી જરાક હસ્યા

"વૈધવ્યને દુ ખ શા માટે ગણે છે?"

"શા માટે?" અજાયબીથી મણિએ પુછ્યુ

"હા! 'છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા બ્હેન સૌભાગ્યથી હૈ,'" કલાપીની લીટી મધુર અવાજે ગાતા મહારાજે કહ્યુ

"વિમલતા! ત્યારે તો બધી સૌભાગ્યવતી વિમલતા લઇ બેસે તો સારુ મહારાજ હુ પાપિણી છુ, મને માફ કરજો, પણ એ બધી વાતો બહુ ડાહી લાગે છે, પણ જયારે અનુભવ કરો ત્યારે ખબર પડ'

"દુ ખ એ તો દુનીઆનો પહેલો લાવો"

"મહારાજ હુ કૈ જ્ઞાની નથી, આપ છો શા માટે મારે એ દુ ખ વેઠવુ?"

"એ દુ ખથી પુનિત થઇ દુનીઆનો ઉદ્ધાર કરવાની તક મળે માટે "

'મારે પુનિત નથી થવુ મારે સુખ જોઇએ છે તેનુ કેમ ? હુ મોટી થઇ ત્યારે રગેરગ સૌભાગ્ય માટે તલસવા લાગી મારો ધણી હોય તેની સાથે ફરુ, બોલુ, હસુ–તેના લાડકોડ પુરા પાડુ–મારુ ઘર કરી તેમા રાણી થઇ મહાલુ–મારા છોકરા થાય તેને છચ્ચોક રમાડુ, ઉછેરુ, એ બધા લહાવા છોડી દુ ખનો લહાવો શા માટે લઉ ? મે શુ ગુનેહગારી કરી છે ? "

"પરણી તેથી " શાતિથી, જરાક ટાળ કરતા હોય તેમ મહાત્મા બોલ્યા

"પરણી તેથી ? પરણનારનુ તો મોઢુ પણ દીઠુ નથી એક દિવસ તેનો હાથ પકડવાની ગુનેહગારી કરી તેમા મારે આટલુ વેઠવુ ? મરજો મારા મા ને બાપ કે આટલી વયે મને ગરદન મારી "

'બાઇ' દુ ખી થવાનો આ પહેલો રસ્તો ગઇ વાત સભારવી નહીં–નકામો ઉદ્વેગ થાય "

"ઉદ્વેગ તો ઘણો થયો ને હજી થશે પહેલા તો હુ ભોળી હતી, વ્રત કરતી, સસારે કહેલા નિયમોને તાબે થતી"

"પછી ? "

"પછી બધુ છોડયુ શા માટે તાબે થવુ ' મારા સ્વભાવમા સુખની લાલસા હોય તો શા સારુ દુ ખ વેઠવુ ? હુ પણ માણસ છુ–જુવાનીનુ ઉછળતુ લોહી મારા શરીરમા ફરે છે શા માટે હુ મજા નહીં કરુ ? હા ! મારે કુલટા નહીં થવુ, પણ શા માટે ન પરણવુ ? "

"પરણનાર મળ્યો ? "

' મહારાજ તેજ શોધુ છુ એક મને ફસાવી, રખડાવી હરકત નહીં, દુનીઆ મોટી છે હજુ કોઇ મળશે ને મારા કોડ પુરશે તે માટે તો હુ ઘરબાર તજી ભટકતી થઇ છુ મારે બીજુ કૈં નથી જોઇતુ–માત્ર મને સુખેથી, નીતિથી કોઇનુ ઘર માડી રહેવા દો

"છોકરી! એ ભ્રમ છે આ સંસારમાં તને કોઈ નહીં મળે"

"કેમ નહીં મળે?"

"આપણા સંસારની રચના વિચિત્ર છે જો! થોડો વખત મારું માને તો તારો રોગ ટાળું" મહાત્માએ કહ્યું

"કેવી રીતે?"

"સુખદુઃખ એ મનનું કારણ છે"

"પણ એ મન મરાય કેમ"

"સદુપદેશથી, સત્સંગતથી

"દશ વર્ષ થયાં બહુએ કર્યું પણ માર તો કૈંએ નહી વળ્યું"

'વળશે સંસારમાં હોય ત્યાં સુધી માણસ દુઃખી થાય સંસારને તીરે જઈ ઉભા કે જરા ન પલળાય"

"પણ તે થાય કેમ?"

"રસ્તો હું બતાવીશ"

"આપ તો સમર્થ છો, પણ મારું મન સંસારી છે, લિપ્સાવાળું છે તમારો બોધ નિરર્થક જશે"

મહારાજ જરા હસ્યા "બાઈ! ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી તું કોની સાથે વાત કરે છે તેનું તને ભાન નથી બહારથી લોકો આવે છે, પ્રવચન સાંભળે છે ને જાય છે પણ મારા પ્રભાવનો ખ્યાલ કોઈને નથી તું સંસારી છે, ઉતાવળી છે, દુઃખી છે, હું યોગી છું, આનંદ-સ્વરૂપ છું થોડા દિવસમાં તું સુખી થશે, સંતોષી થશે તારામાં બુદ્ધિ છે, હીંમત છે તારા જેવી સ્ત્રીઓ બહુ થોડી છે તું અસાધ્ય સાધી શકશે" શબ્દો વણા જતા હતા મહાત્માનો અવાજ નાનોમોટો થતો હતો તેની આંખો પાછી નિશ્ચલ થઈ ગઈ હતી મણિ પહેલાની માફક પાછી દિગ્મૂઢ થવા લાગી ભાન જતું હોય એમ તેને લાગવા માંડ્યું તેનું માથું ફરવા લાગ્યું

તેની નજરે મહાત્માની મૂર્તિ વધારે તેજસ્વી, વધારે લાબીપહોળી થવા માડી તેની આખોમા જાણે અખિલ વિશ્વનુ તેજ સમાયુ હોય તેમ લાગ્યુ

મણિથી તેજ ન સહેવાયુ–તેણે આખો મીંચી–તે બે પલ બેભાન રહી

તેના કાન પર મહાત્માનો શાત સવાલ અથડાયો તે પાછી ભાનમા આવી

"તારી સાથે કોણ છે?"

મણિએ આખો ઉઘાડી મહાત્મા જેવા ને તેવાજ બેઠા હતા

"મીઠાકુવાના પટેલ ને તલાટી"

'મોહન!"

"જી' કહી પાર્શ્વ દ્વે બારણુ ઉઘાડ્યુ

'જોરાભગત તથા તેની સાથે આવેલા માણસને મોકલ"

"જી!"

તરત મોવારામ અને જોરાભગત આવ્યા અને તેમણે સાષ્ટાગ દડવત્ પ્રણામ કર્યા

'ભગત! આ બાઇની વ્યથા હુ સમજ્યો છુ એને અહીંઆજ મુકી જાઓ ધીમેધીમે તેનુ દુખ વામશે મોહન! આ બાઇને બાજુના ઓરડામા બેસાડ"

બધા નીચા નમી પગે લાગ્યા મહારાજે આશીર્વાદ આપ્યા અને તેઓ બહાર નીકળ્યા મોહન બીજા માણસોને દાખલ કરવા ફર્યો

"બહેન!" જોરાભગતે કહ્યુ "હુ શુ કહેતો હતો? મહારાજ તે મહારાજ દીકરા! કામ પડે તો જરુર મને બોલાવજે, અહીંઆ કૈ ખોટ તો નથી, પણ—"

"ભગતકાકા ! હુ વધારે શુ કામ તમને પજવુ ? મારી સુરેખાને સભાળજો ને ચૌદ વર્ષ પહેલા પરણાવશો નહીં "

"વારુ બહેન ! વારુ "

"જો મારુ કામ પડે તો મારુ અહીંઆ ભૈરવકળીઆમા ઘર છે "

"ભાઈ ! મારા નસીબમા એકલાજ રખડવાનુ છે ખપ પડશે તો મળીશ નહીં તો રામરામ !" મણિની આખમા આસુ ભરાઇ આવ્યા

મોહન આવ્યો, "ચાલો બાઇ "

"હા ભાઇ ! ' કહી મણિ ફરી અને સાજુમા આવેલા એક ઓરડામા ગઇ

પ્રકરણ છઠ્ઠું

જેમાં ભીતને પણ આંખો હોય છે એમ સિદ્ધ થાય છે

જીવનના ખેલના એકેક પડદા ઉપડતા હોય તેમ મણિ આ નવ ઘેર આવી તેના મનમા મોટી હોસ જુની જીંદગી પાછળ મુકી નવી શરુ કરવાની હતી એટલે એક રીતે એને આ ગમ્યુ જો બે ત્રણ મહીના પણ નીરાતે અહીંઆ રહેવાનુ થાય તો નીરાત વળે એમ તેને લાગ્યુ મહાત્મા વિદ્વાન્, તેજસ્વી, ભલા હતા શા માટે તેના પવિત્ર આશ્રય નીચે સુખ નહી મળે? તેમા મહાત્માના વ્યકિતત્વના જાદુએ તેના પર એવી અસર કરી હતી કે તેની મૂર્તિ તે છેલ્લા શબ્દો બોલ્યા ત્યારે જેવી પ્રભાવશાલી હતી તેવી તેની આખ આગળ રમ્યા કરતી તેને મહાત્માને ફરી જોવાનો તલસાટ થયાજ કર્યો

તે આ ઓરડામા આવી અને તેની રચના જોવા માડી ઓરડો સાદો પણ સુદર હતો અને થોડાઘણા રુપાના પાટલાઓ ત્યા પડેલા હતા મણિ એક પાટલા પર બેઠી અને પોતાની નવી જીંદગીમા શુ શુ થશે તેનો વિચાર કરવા લાગી

થોડી વારે તેણે માથુ ઉંચક્યુ અને આસપાસ નજર ફેરવી અને પાસ એક મોટા આરસો જોઇ, તેમા જોવાનુ તેને મન થયુ તે ઉઠી અને તેની સામે જોઇ ઉભી રહી તેના માથા પર નાનાનાના વાળ ઉગવા લાગ્યા હતા નીમાળાના મુગટ સાથે તેણે પોતાનુ માથુ આજે પહેલી વખત જોયુ ચકિત થઇ હસતી, શરમાતી તે ઉભી રહી તેનુ સુદર મુખ જરા જાડુ થયુ હતુ અને કપાળ પર કાળા ભમર જેવા વાળ અદ્દભુત શોભા આપતા હતા તેના ગર્વનો પાર નહીં રહ્યો—પોતાનુ રુપ જોઇ તે હસી

તખ્તા સામે જોતા તે ગભરાઇ આરસીની સફેત સપાટી પર એક કાળો ઝીણો ડાઘ દેખાતો અને તે ઘડીમા પારદર્શક થઇ જતો મણિએ થોડો વખત જોયા કર્યું અને સમજી આરસાની પાછળ કોઇ ઉભુ રહી, ગાછળથી જે જગ્યાએ કલાઇ ઘસાઇ ગઇ હતી તેમાથી જોતુ હતુ. મણિએ જે કોઇ હોય તેને આવવાની નીશાની કરી પાછળથી કોઇ ખસી ગયુ અને થોડી વારે આરસો ખસ્યો–ઉઘડયો આરસો બારણા પર જડવામા આવ્યો હતો અને તે બારણુ ઉઘડયુ

મણિને સમજ નહીં પડી કે શુ કરવુ તે પાછી હઠી ઉઘડેલા બારણામાથી એક મોઢુ બહાર આવ્યુ તે મુખ પર રૂપ, તદુરસ્તી, જુવાની અને હસો સ્પષ્ટ દેખાતા હતા મણિ તે જોઇ છક થઇ ગઇ પણ નવી સ્ત્રીની આખોમા ગભરાટ હતો–તેણે ક્ષોભથી આખા ઓરડામા નજર નાખી–હોઠ પર હોઠ પીસ્યા અને ધીમેથી કહ્યુ

"નહાસી છુટ"

મણિ ચચળ હતી નવી સ્ત્રીનુ મોઢુ પાછુ આરસા પછાડી અદશ્ય થાય તે પહેલા તેણે આરસો પકડયો અને પોતાના તરફ ખેચ્યો બારણુ જરાક પહોળુ થયુ મણિએ પેની રૂપવતી સ્ત્રીને ઝપાટાબધ એક સાકડી સીધી ગલીમા દોડી જતી જોઇ અને હાથમાથી બારણુ છુટી ગયુ તેમા સ્પ્રીંગ હોવાથી તરત તે દેવાઇ ગયુ ભીંતની સાથે આરસો જડાઇ ગયો

મણિ વિચાર કરતી, જાણે સ્વપ્નામાથી જાગી હોય તેમ ઉભી રહી આ સ્ત્રીનુ લાવણ્ય, તેના શબ્દો, તેનુ અતર્ધ્યાન થવુ એ બધાનુ રહસ્ય શુ હશે તે વિચારવા તે બેઠી "

"નહાસી છુટ!" શુ કૈં દગો છે ? મણિ હસી દુનીઆમા તેને કૈં શરમ નહોતી, કોઇ સગુ નહોતું એને દગો કોણ, કેવી રીતે દઇ

શકે ? તે ગભરાયા વિના ઉભી રહી અને આ ભેદ શુ હશે તે જાણુવા-ની તેને ઉત્કંઠા થઈ તેને રસ પડયો

તેણે નીચા વળી આરસાની સપાટીમા જ્યા ડાઘ હતો ત્યા જોવા માડ્યુ પણ કાચમાથી આરપાર દેખાતુ હતુ જે બારણેથી એ આવી હતી તે ઉઘડયુ અને મહાત્મા આવ્યા તેની આખ જરા હસતી હતી

"બાઈ ! તારુ નામ શુ ?"

"મણિ"

મહાત્માના કપાળ પર જરાક કરચલી વળી અને તરત ચાલી ગઈ "ઠીક ચાલ તારે કયા ઓરડામા રહેવાનુ તે બતાવુ મારે ત્યા એક નિયમ ઘણો સખત છે કે પણ નવુ કે વિચિત્ર જોવામા આવે તો પુછવુ નહી અહીંઆ અનેક રોગના રોગી હોય છે"

"જેવી આપની મરજી" મણિની આખ આગળ પેલી સ્ત્રીની છબી ખડી થઇ તરતજ તે મહાત્માની પાછળપાછળ અદર ગઇ

પ્રકરણ ૭ મુ

જેમાં દેશનો ઉદ્ધાર કેમ થાય તેની સમજ પડે છે

શહેરના મધ્ય ભાગમા એક મોટુ બજાર આવેલુ હતુ ત્યા જતા એક મોટુ પાટીઉં તરત ધ્યાન ખેચે એમ હતુ તેના પર મોટે, સફેત અક્ષરે નીચે પ્રમાણે લખ્યુ હતુ "મદનલાલ પ્ર મારુતિ બી એ એલએલ બી હાઇકોર્ટ વકીલ" આ મકાનમા વિદ્વાન્ ધારાશાસ્ત્રીની ઓફીસ હતી

ઓફીસની અંદરની ઓરડીમા એક મોટુ ટેબલ પડ્યુ હતુ, અને તેના પર કાગળીઆના ઢગ નજરે ચઢતા હતા બપોરના વકીલ સાહેબે નાસ્તો લીધેલો હોવાથી ટેબલના એક ખુણા પર એક ખાલી ચલાણુ અને બીસ્કીટના ભુકાવાળો કાગળ પડ્યો હતો આજે રવિવાર હોવાથી આ મંદિરના દેવ, આ ઠેકાણા વગરના ટેબલની પાછળ, નાક પર ચશ્મા ચઢાવી મોઢામા સીગારેટ રાખી, પગને ટેબલ પર ટેકવી, હાથમા ચોપડી લઇ પોતાની આવકનો હીસાબ કરતા હતા હીસાબ ઘણો સંતોષકારક લાગવાથી વકીલ સાહેબનુ મો જરા મલકયુ તેમણે ટેબલ પરથી પગ નીચે નાખ્યા ને હાથ ટેબલ પર અફાળ્યા

"બાઇ જોવ' આ પ્રમાણે ચાલે તો મઝાનો બેડો પાર' કહી ને ટેબલ સામે જોઇ હસ્યા

તેમનુ શરીર ઠીંગણુ, જાડુ અને કાળુ હતુ, આખો મોટી હતી, મોઢુ જરા ડરરુપુ હતુ, અવાજ બુલંદ હતો, ફુડ જરા આબરુદાર થતી જતી હતી, નાકનુ ટેરવુ ઘસાઇઘસાઇ નાનુ ચીબુ થયુ હતુ તેની મોટી મુછોને મરડીમરડીને જર્મન કયસરના જેવી કરવાને પ્રયત્ન કરતા તેની એક અણી ઉંચી ગઇ હતી, અને બીજી અડગતાથી નીચે ને

નીચેજ રહેતી, અને આથી જાણે કોઇ નાટકીએ ખોટી મુછ પહેરી હોય અને તે એચતા ખસી ગઇ હોય એવો ખ્યાલ આવતો હતો

નવી કેળવણી ને નવો કહેવાતો જાહેર જુસ્સો—એ બે જનેતાના એ આબેહુબ કુળદીપક હતા જ્યારથી એ મુબાઇમા કોલેજમા ભણતા હતા ત્યારથી એમની મહત્ત્વાકાક્ષાને પોષવાના સાધનો એમણે સગ્રહવા માડ્યા હતા એક વખત મુબાઇની પ્રાર્થનાસમાજમા થતા ભાષણોના એ અચુક શ્રોતા હતા, અને રાનડે, તેલગ, ને ચદાવરકરના ખપ-પુરતા સુધારાસૂત્રો પણ મોઢે ગખ્યા હતા એ એમ પણ માનતા કે આપણા કોહી ગયલા સસારને પુરાણા થઇ ગયલા અગ્રેજી લેખકોની સલાહ પ્રમાણે પાશ્ચાત્ય ધોરણે ધસાવવાની વણી અગત્ય છે એમની વાત પરથી એમ પણ તરત જણાતુ કે સસારસુધારની અનેક સસ્થાઓના મત્રીઓ પર અનુગ્રહ કરવા એમણે વગરપગારની વણી હમાલી કરી હતી અને પરિણામે મહાધ્યાયીઓના ભૂતલમાથી નેતાઓના સ્વર્ગમા ડોકીઆ કરવાનો અધિકાર એમને પ્રાપ્ત થએલો

પોતે જુના વિચારના કુટુબના દીવા, અત્તરમા સૈકાની સ્રીના પતિ હતા છતા, રહેણીકરણીમા ઇરાનીની પાઘડી સુધી પહોચ્યા હતા, અને જુના વિચારની અધશ્રદ્ધા એમણે છોડી હતી પણ નવા વિચારની ઉદારતા કે નિસ્વાર્થતા અણા નહોતા એમનુ વહાણ વગરસુકાને જેમ પવન ધસડે તેમ ધસડાઇ જતુ

તે વકીલ થયા ગરીબી ને મચરવાળી વચ્ચે સપડાઇ જવાથી, મુબાઇની ન્યાયાધીશીને પોતાની બારીશીનો લાભ આપી શક્યા નહીં એટલે અહીંઆજ ઘર પર મોટુ પાટીઉં લગાડી 'રહેમુ નામના રખડેલ છોકરાને 'બોય' બનાવી, પોતાનો કારભાર શરુ કર્યો છે ધધો ચાલતો હતો સારો, અને સરકારી વકીલનો અને શહેરસુધરાઇમા સભ્યનો હોદ્દો—આ બે નેમ પર મારુતિ તરાપ મારી બેઠા હતા

મી મારુતિ બારી તરફ ગયા અને બેચાર વાણીઆઓ જતા હતા તેમના તરફ જોઇ, તેઓ અસીલ છે કે કેમ તે પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા ઉભા, પણ પેલા લોકો તેમનુ બારણુ વટાવી ચાલ્યા ગયા એટલે પ્રશ્નનો નિર્ણય આવતા વકીલે નીસાસો મુકયો એટલામા બહારથી એક ગૃહસ્થને આવતા દેખી મી મારુતિ ચમકયા—એકદમ પાછા હઠયા—વીજળીની ચપળતાથી બેચાર કાગળના થોકડા ટેબલ પર નાખ્યા, એક બે 'લો રીપોર્ટ' ગમે તે પાને ઉઘાડા મુકયા, પોતે ડબ દઇ ખુરશીમા બેઠા અને માથે હાથ દઇ, કરચલી પાડી, ચોપડીમા મશગુલ હોય એવો ડોળ કરી બેઠા તરત એક માણુસ ઉપર આવ્યો અને બારણા બહારથી તેણે પુછયુ

'હુ આવુ ?"

મારુતિએ જવાબ આપ્યો નહીં તેઓ દેખીતી રીતે પુસ્તકમાજ મન પરોવી બેઠા હતા નવા આવનારે વધારે જોરથી પુછયુ

મારુતિ જાણે આ સવાલથી કચવાયા હોય તેમ કપાળ પર વધારે કરચલી પાડી તેમણે ઉચુ જોયુ "કોણ છો ઓહો ડાકટર તમે ' શા ધનભાગ્ય ?'

"હા, હા, હા' કરતા ડાકટર ધનેશચદ્ર સર્પની ગતિએ અદર આવ્યા ડાકટર પણ મારુતિનીજ ઉમરના પણ સુકા, ચિતાગ્રસ્ત, ગુચવાતા, ગભરાતા, છતા આગળ ધસવાની હોસ ધરાવતા, થોડી કમાણી પણ મોટો આડબર કરતા, ઉગતા, જાહેર જુસ્સાવાળા શહેરી હતા

"લો મી મારુતિ ! તમારે તો આખો દહાડો કામ, કામ ને કામ નોન્સન્સ ! જરા જાહેર જુસ્સો રાખવો જોઇએ આજે રવિવારે પણ આ "

"શુ કરીએ ?" મી મારુતિએ ચોપડીઓ ન છુટક દૂર ધકેલતા હોય એમ બતલાવતા કહ્યુ "અમારે તે તમારી માફક બેચાર પાણીની બાટલીઓ રાખવાની છે ? અમારો તો મગજમારીનો ધંધો "

"જવા દો, જવાદો હુ ઘણાજ જરૂરી કામે આવ્યો છુ" એક પછી એક શબ્દો ઉપરાછાપરી સેરવતા ડો ધનેશચદ્ર કહ્યુ "આખી પ્રજાનુ કામ છે હવે આપણા શહેરે પણ કૈં કરવુ જોઇએ"

"મારો પણ એજ અભિપ્રાય છે પણ દોસ્ત, કરીએ તો ઙ એવુ કરીએ કે સ્વાર્થ ને પરમાર્થ બે સધાય એકલા પરમાર્થમા મને શ્રદ્ધા નથી"

"જાઓ' જાઓ' આમ શુ કહો છો ? કોઇ સાભળે તો કેવુ ' પહેલા તમને કમાણીની ચિંતા હતી, તે તો હવે નથી હવે તો પરમાર્થ કરવો જોઇએ"

'હા! હા! હા!" ખુરશી પર પાછા પડતા મારુતિએ કહ્યુ 'ડાક્ટર! આ બધા ભાષણો પ્લેટફોર્મ' માટે હવે ચાલો સીધી વાત કરીએ, નહીં તો સવાર પડશે"

"બરોબર છે પણ આજ કાલ લોકો કૈં સાભળે તો આપણા બાર વાગી જાય"

"કોણ સાભળવાનુ હતુ ? આ તદ્દન 'પ્રાઇવેટ' રુમ છે જુઓ ડોકટર! હવે આપણે આપણી જાહેર કારકીર્દી શરુ કરવી જોઇએ"

"બેશક! તેથીજ મે વિચાર રાખ્યો છે કે એક 'જીલ્લા એસોસીએશન' કાઢીએ આજકાલ તેની ઘણી જરુર જણાય છે તરફડદાસને પણ કહેતો આવ્યો છુ"

"કૈં ગાડા થયા ડોકટર! તમારે તો સરકારની પરવા નથી, પણ મારે તો '

"તમે કયા મુનસફ થવાના હતા? ઝપલાવો 'પોલીટીકસ'મા, કોંગ્રેસમા જોડાયા વગર કામનુ નહીં"

"માફ રાખજો! છ મહીના રહીને સરકારી વકીલની જગ્યા ખાલી પડવાની છે હા! એ શીવાય બીજુ કૈ હોય તો તૈયાર છુ, હું જાહેરમા ભાગ લીધા વિના સરકારની આખમા આવવાના છીએ? કહેતા હો તો આપણે એક સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભા કાઢીએ એનાથી જાહેર ચળવળ કરવાનો સારો લાગ મળશે" મારુતિએ કહ્યુ

"જાઓ! જાઓ! એ શુ કામનુ? તમને વકીલોને તો વાતોજ કરની ગમે કૈ 'પ્રેકટીકલ' પગલા લેવા જોઇએ"

"સુઇ ગયા 'પ્રેકટીકલ' પગલા! તે પગલા જોઇએ તો દોઢીઆ કમાવામા" વકીલે જણાવ્યુ

'નહી પણ જુઓ મારો વિચાર એવો છે કે એક અનાથાશ્રમ કાઢીએ લોકોને પણ સુખ થાય અને આપણુને પણ જશ મળે શુ સમજ્યા?' ડોકટરે જણાવ્યુ

હા' એટલે તમારે પૈસા ઉઘરાવવાને બહાને દર્દીઓ વધે' મારુતિએ કહ્યુ

'ના, ત્યારે સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભા કાઢી તમારે ભાષણ કરવાનો લહાવો લેવો હશે"

"જરૂર! નહીં તો વળી એ ધધો કોણ કરે?"

"નહીં, ત્યારે એ તો નહીં બને એવી વગર કામની સસ્થાને મારી મદદ કોઇ દિવસ નહીં આપુ"

"ત્યારે મારા મહેરબાન! શુ મોટુ સત્યાનાશ જવાનુ છે?" કહી મારુતિએ ટાઢે પેટે ટેબલ પર પગ લબાવ્યો

"કોનુ સત્યાનાશ જવાનુ છે?" કહી એક ત્રીજો ગૃહસ્થ આવ્યો

"કોણ તરફડદાસ!" બને સાથે બોલ્યા

"જી હા! સેવક પોતે" કહી તરફડદાસે નમન કર્યું "કેમ શુ ચાલે છે?"

"આ અમારી વચ્ચે તકરાર ચાલે છે" ડૉકટર ધનેશચદ્રે કહ્યુ "હુ કહુ છુ કે અનાથાશ્રમ કાઢીએ, આ કહે છે કે સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભા કાઢીએ એમા હવે કૈ સમાધાન થાય એવુ નથી આપણી બધી યોજના ડુબી ગઇ મી મારુતિ દહાડેદહાડે બહુ સ્વાર્થી થતા જાય છે"

"નોન્સન્સ ડૉકટર" મી તરફડદાસ ખુરશીને બદલે ટેબલના એક ખુણા પર બેસતા બોલ્યા "દુનીઆમા સ્વાર્થ જેવી ચીજજ હુ જોતો નથી બધુ પરમાર્થજ છે હુ ખાઉ છુ તે પણ દુનીઆના ભલાને માટે પણ તમારી પચાત શુ છે તે કહો"

"બોલો ડૉકટર! મી તરફડદાસ ચોથી રાજ્યસત્તાના પ્રતિનિધિ છે"

"કેમ ભાઇ, એ શુ?" તરફડદાસે પુછ્યુ "મારુ જ્ઞાન ધોળકા-થી આગળ ગયુ નથી"

"આપના આત્મજ્ઞાન્ માટે ધન્યવાદ આપુ છુ છાપખાનાને ચોથી રાજ્યસત્તા કહેવામા આવે છે"

"જી, પછી બોલો"

"વાધામા તો ડૉકટરે કહ્યુ તે'

"તેનો રસ્તો બતાવુ"

"શુ?" ડૉકટરે પુછ્યુ

"એક સમાજ-ઉધ્ધારિણી સભા કાઢો ને તેને અગે અનાથાશ્રમ કાઢો પછી શુ"

"ખરી વાત, દોસ્ત તરફડીઆમારુ!"

"ખબરદાર મારુતિ! મને મશ્કરી ગમતી નથી"

"તો આ રહી પાછી! કેમ મીસ્તર ધનેશચંદ્ર, તમે શું કહો છો?"

"વાત સારી છે, પણ 'પ્રેકટીકલ' પગલા શુ લેશો?"

"ઓહો! એજ પચાત કેની?" તરફડદાસે કહ્યુ 'સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભા તરફથી એક જાહેરખબર આપો મારા 'માર્તંડ-પ્રકાશ'મા"

"શુ?"

"કે 'જોઇએ છે એક સારા ઘરની વિધવા, પરણવા માટે એક આબરુદાર વિધુર તૈઆર છે'"

"પછી કોઇ અરજી કરે તો?" ડૉકટરે પુછ્યુ

"અરે, એમ કોણ બેઠુ છે નવરુ! સારા ઘરની કોઇ વિધવા અરજી કરે નહીં, ને કરે તો તે સારા ઘરની નહીં"

"શાબાશ, શાબાશ" ટેબલ પર હાથ ઠોકતા મારુતિએ કહ્યુ

"અને કોઇ ખરેખર આવે તો આપણા ડોકટર તૈઆર છે

"કોણ હુ?" બુમ પાડી ઉઠતા ડોકટર ધનેશચંદ્રે પુછ્યુ હુ વિધવા પરણુ?"

"'પ્રેકટીકલ' પગલુ! ડોકટર!" મી મારુતિએ કહ્યુ

"ચુલામા ગયુ તમારુ 'પ્રેકટીકલ' પગલુ પણ હરકત નહીં કોઇ આવશે તો લાલીઓજમાલીઓ કોઇ ખોળી કાઢીશુ ત્યારે તમારા આવતા અંકમા બધુ આવે તેમ કરવુ"

"હા! પણ પહેલા મીટીંગ બોલાવી સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભાની સ્થાપના કરવી પડશે બધુ રીતસર થાય અને મારા પેપરમા જાહેર ખબર આપવાને પણ પૈસા જોઇશુ"

"ખરી વાત છે" મી મારુતિએ કહ્યુ "પણ જો ભાઇ હુ ને ડૉકટર સહુમ ત્રીઓ"

"ને હુ તીજોરરર" તરફડદાસે કહ્યુ "'માર્તંડપ્રકાશ'ને પૈમાની હાલ જરુર છે"

"ચાલો નક્કી" ડૉકટરે કહ્યુ

"ને આપણો પ્રમુખ કોણુ બનશે?"

"રાવસાહેબ ગભીરલાલ, કેમ?" ડૉકટરે કહ્યુ

"હા! એ પણુ ઠીક છે એણે મને પણ કલેકટર સાહેબ પાસે લઇ જવાનુ વચન આપ્યુ છે" મારુતિએ કહ્યુ "ચાલો એ વાતપર બીજ્યાની બોય! બોય"

મહા મુશ્કેલીએ સામે પાનવાળાની દુકાન પર બેસી બીડી પીતો મીયાનો છોકરો જે મારુતિના 'બોય'ની પદવિ ધરાવતો હતો તેને બોલાવ્યો અને પાસેના હોટેલવાળાને સમાજ–ઉદ્ધારિણી સભાના જન્મના મહોત્સવને લાયક સામગ્રી મોકલવાનો બધાએ હુકમ આપ્યો

' આ હોટેલોથી કેટલી નીરાત " ડૉકટરે કહ્યુ

"અરે હારે! મારુ ચાલે તો આપણી સભાના પ્રમુખ રેવાશંકર હોટેલવાળાને બનાવુ એ બહુ 'પ્રેકટીકલ' પગલા લે છે" મારુતિએ કહ્યુ.

"ખબરદાર! મારી મશ્કરી કરી તો" ડૉકટરે કહ્યુ

પ્રકરણ ૮ મું

મહાયોગીના આશ્રમમા

મહાયોગી મણિને અદર લઇ ગયા અને એક પાર્શ્વકને સોપી 'રઘુનાથ! આ બાઇને નબર ૧૨ નો ઓરડો આપ્યો છે તેને ત્યા લઇ જા" કહી મહારાજ ગયા

"જેવી આજ્ઞા બાપજી!" કહી રઘુનાથ મણિને લઇ ગયો તે ઘરડો અને જરા અદકપાસળીઓ લાગતો ને મહારાજના ગુણ ગાતો ગાતો આગળ ચાલ્યો

મણિને એક વસ્તુ ઘણી વિચિત્ર લાગી ઘરની બાધણી એવી હતી કે જે રસ્તે તેઓ જતા હતા ત્યા કોઇ બીજા ઓરડાનુ બારણુજ નહોતુ પડતુ વચ્ચે એક દાદર આવ્યો

"આ અહીંઆથી ઉતરી નીચે જાઓ એટલે ભક્તોને માટે વાચવાનુ પુસ્તકાલય આવશે તેની પેલી મેર બીજા બધા ભક્તોને રહેવાને આશ્રમ છે"

"ત્યારે અહીંઆ કોણ રહે છે?"

"અહીંઆ તો ઘણા મોટા ભક્તો હોય તે રહે તમારા સદ્ભાગ્ય કે એકદમજ તમને અહીંઆ રાખ્યા મહારાજની મહેર જોઇએ મારો બાપલો તો જબરો છે" કહી ડોસો હસવા લાગ્યો

"પણ અહીંઆ દેખાતુ તો બીજુ કોઇ નથી?"

"તે કેમ દેખાય? બધાજ ઉંચી ભૂમિકાના યોગીઓ કોઇ કોઇને મળેજ નહી"

મણિને આનદ થયો તેણે મહાત્માનો ઉપકાર માન્યો તેને એકાતમાજ રહેવુ હતુ તેના મન આગળ પહેલાના અનુભવના ચિત્રો આવ્યા અને તેણે નિશ્વાસ મુકયો

જે ઓરડો મણિને આપવામા આવ્યો હતો તે નાનો પણ સુઘડ અને સુદર હતો તેમા સરસામાન ઓછો અને રમણીય હતો પાસે નાની ઓરડીમા તેને માટે રાધી ખાવાની સોઇ હતી

"શુ મારે અહીંઆ રાધવાનુ છે?"

"બાઇ! મહારાજના જે મહાભકતો હોય તે બધા આ મકાનમા તેમના ચરણારવિદ પાસે રહે છે અને તે બધા સયમીજ હોય છે એટલે બીજાનુ ખાતા નથી પેલી તરફ બીજા સામાન્ય ભક્તજનો માટે ભેગુ ખાવાનુ થાય છે'

"ચાનો નીરાત થઇ ઓહો!" બારી ઉઘાડી મણિ બોલી "આ પાછળ તો એનાયદો બાગજ છેને?"

"હા!" કહી રઘુનાથ ત્યાથી ગયો

સુખનો સ્વાદ નીરાતે લેવાના હેતુથી મણિ હીંચકે બેસી ગઇ જન્મ લઇ આજે પહેલી વખત તેને આવો નિર્દોષ આનદ મળ્યો હતો તે હીંચકા ખાવા લાગી અને તેણે ધીમે સ્વરે ગાવાનુ શરુ કયુ ધીમેધીમે તેણે ગાવાનુ બધ કર્યુ ને વિચારમા પડી તેને સુરેખા સાભરી જો મહારાજ રજા આપે તો તેને પણ મગાવી અહીંઆ સાથે રાખવાનો વિચાર થયો નજર આગળ પાછી મહારાજનીજ મૃતિ આવી તે આકર્ષક લાગી ને એક પલવાર તેણે તે મુર્તિ મનમાથી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ મન જાણે કોઇના હુકમથી એકજ પ્રવાહમા વહેતુ હોય તેમ તે મૂર્તિ યાદ કરવામાજ તે મશગુલ બની ધીમેધીમે હીંચકા ચલાવતા તેના પગ રહી ગયા. તે સ્તબ્ધ બની બારણા તરફ જોઇ રહી તેની આખે જાણે

સદેહે મહારાજ ત્યાં હોય એમ દેખાવા માડ્યુ છતા આ સ્વપ્ના જેવુ લાગતુ અડધા કલાક સુધી મણિની આ સ્થિતિ રહી

જાણે એકદમ મન સ્વતત્ર થયુ હોય તેમ તે સ્વપ્નુ જતુ રહ્યુ તેણે એકદમ આસપાસ જોયુ—તે એકલીજ હતી તેનુ મન આવુ નબળુ થઇ ગયુ છે તે તેણે આજે જાણ્યુ તે ઉઠી ને આમતેમ ફરી થોડી વારે રઘુનાથે રાધવાની સામગ્રી આણી

"રઘુનાથ! મહારાજનુ નામ શુ?"

'બાઇ! તેમનુ અમલ નામ શુ હશે એ કોણ જાણે છે? ઘણુખરુ તો બાલારામ કે એવુ કૈ હતુ વારુ તમને વાચતા આવડે છે?"

"હા"

"ત્યારે મહારાજે જોઇએ તે ચોપડી લાવી આપવાનુ કહ્યુ છે

"હેઠળ પુસ્તકાલયમાથી?'

"હા, નહીં તો તમે જઇ લઇ આવજો'

"ના, ના તુજ લઇ આવની જે હશે તે ચાલશે'

મણિએ રાધ્યુ, ખાધુ ને પછી સુતી સાજે ભજનમા ગઇ, રાતે આરતી થઇ તેમા ભાગ લીધો અને પાછી પોતાને ઓરડે ગઇ

તેણે જેવી સુવાની તૈઆરી કરી એટલે પાછુ તેનુ મન સ્થિર થઇ મહારાજની મૂર્તિ ચીંતવા લાગ્યુ સવારે જેમ થયુ હતુ તેમ થવા લાગ્યુ મણિએ ઘણીજ દઢતાથી તે અમગ દૂર કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ કયા સુધી તે અદ્દભુત કાતિમાન્ મહાત્માની ભવ્ય મૂર્તિ જાણે ત્યા હાજરજ હોય તેમ તેના મનમા રમી રહી થોડો વખત ગયો એટલે એકદમ મૂર્તિ અદૃશ્ય થઇ અને મન પાછુ સ્વતત્ર થયુ

કૈક ન સમજાય એવી રીતે મહાત્મા તરફ તેને કટાળો આવ્યો તેને પોતાના નિર્બળ મન તરફ પણ તિરસ્કાર આવ્યો આ

માફક ને તેનુ શા માટે ચિત્વન કર્યા કરતુ હતું? રાત્રે તેને મહારાજના-જ સ્વપ્ના આવ્યા.

બીજે દિવસે પણ મણિએ એજ પ્રમાણે જીદગી શરૂ કરી સવારના પ્રવચનમા, સાજે ભજનમા, અને રાત્રે આરતીમા તે મહારાજને જોતી, તેમના શબ્દો સાભળતી આખો દિવસ તે પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરતી સવારે મહારાજ રઘુનાથ જોડે કૈં ગોળીઓ અને સાકર પ્રસાદ તરીકે મોકલતા તે મણિ ખાતી આ શીવાય મહારાજ કે પણ વધારે લક્ષ તેના તરફ આપતા હોય એમ લાગ્યુ નહીં

મણિને વખીખરી વખત પેલી રમણી કોણ હશે તે જાણવાનુ મન થતુ, પણ ભજનમા કે પ્રવચનમા તે એકી દેખાતી નહોતી અને દેખાતી હોય તો અનેક બૈરાઓ ઝુમટો કાઢી બેસતા તેમાની એક તે હોની જોઈએ એમ લાગ્યુ પેલા ઓરડામાથી તે ઘણી વખત જતી, પણ આરસીવાળુ બારણુ ખસતુ પણ તેણે જોયુ નહીં અને સાથે હમેશા મોહન આવતો હોવાથી કાચમા જોવાનો વખત મળ્યો નહીં

એક બે દિવસમા મણિના શરીરમા અજબ ફેરફાર થવા લાગ્યો રએરગ લોહીનુ પર આવવા લાગ્યુ તેની ફીકકાશ જઈ લાલાશ આવવા લાગી તેના અગેઅગ સૌદર્ય પ્રાપ્ત કરવા લગ્યા તેને અજાયબી થઈ મહારાજે મોકલેલા પ્રસાદમા કે દવા છે એમ વહેમ પડયો, પણ તેને આ નવા જીવનમા એટલો આનદ લાગ્યો કે કૈં વિચાર કરવા તે રહી નહીં આખો દિવસ ભજન અને પુસ્તકોથી તેની શાતિ પણ વધી

આખો દહાડો ફુરસદ હોવાથી તેણે પુસ્તકાલયનો સારો ઉપયોગ કરવા માડયો દશ દિવસમા તો તેની માનસિક સૃષ્ટિની મર્યાદા ઘણી મોટી થવા લાગી

પ્રકરણ ૯ મુ

સમાજ–ઉદ્ધારિણી સભાની સ્થાપના.

આશરે પાચ વાગ્યાને સુમારે શહેરના એક જાહેર પુસ્તકાલયમા ખુરશીઓ ગોઠવી, મી તરફડદાસ અને ડૉ ધનેશચદ્ર અધીરા બની સભાજનોની વાટ જોતા બેઠા હતા ડૉકટરસાહેબની ધીરજ નહીં રહેવાથી તે અવારનવાર ઉભા થતા, આમ તેમ ફરતા બારણા આગળ ઉભા રહેતા અને પાછા તરફડદાસ તરફ ફરતા

"તરફડદાસ ! આજે ફાગસ થવાનો કેમ કોઇ આવતુ નથી ? જાહેર-ખબર બરોબર આપી હતીને ?" પચીશમી વખત ડાકટરે પુછ્યુ

"ત્યારે શુ મજાક કરી હતી ? કોઇ નહી આવશે તો ફજેતો થશે તમારો "

"શુ લોકો છે ! સુધારવા મથીએ છીએ તોએ સુધરતા નથી ! પણ હવે કરવુ કેમ ? હુ નીશાળના હેડમાસ્તરને તો કહી આવ્યો છુ, એટલે થોડાક છોકરા તો આવશે "

"ત્યારે હજી કોઇ આવતુ કેમ નથી ? ગવમાહેબ ગળીગ્લાન તો હમણા આવશે જો મજાહ" તરફડદાસ હસ્યો

"અને જોની પેલો મારુતિ પણ મોઢુ દેખાડતો નથી કોણ જાણે કયા પડયો હશે ? આવી વખતે પણ આળસ ' ડાકટરે કહ્યુ

"ને વગના વડા બાપ થવા તે હમેશા તૈયાર વારુ, લાકડબગી લાવ્યા છોને ?

"હા, પણ આ કરશુ કેમ ? આવતુ તો કોઇ નથી '

"લો ! આ સદ્ગૃહસ્થ આવ્યા "

એક દશ વર્ષનો છોકરો, કળશી ચારેક ધુળ મોઢે લગાડી, એક હાથમા લોઢાનુ પૈડુ અને બીજા હાથમા તેને દોડાવવાનો હુક લઇ હાજર થયો

"અરે હા ! એને તો હુ ઓળખુ છુ મગન ! ઓ મગન !"

'કેમ ?" ગભરાતોગભરાતો છોકરો આગળ આવીને ઉભો તેણે એક બે વખત બારણા સામે જોયુ અને ડાકટર મારે કે ધમકાવે તો રપુચક્કર થવાને માટે કેટલી સુગમતા હતી તેનો વિચાર કર્યો

"મગન ' તારા ભાઇબધો કયા છે ?"

"કાણ જાણે ?" શા કારણથી સવાલ થાય છે તે ન સમજતા તેણે નનો જ વાસ્યો તેને અજાણપણે જ્ઞાન થયુ હોય એમ લાગ્યુ કે ના કહ્યામા નવ ગુણ રહેલા છે

"જ્યા હોય ત્યાથી સધાને બોલાવી લાવે તો એક પૈસો આપુ તરફડદાસે વચ્ચે પડતા કહ્યુ

'આહા ! ' ડાકટરે કહ્યુ "જા જેટલા છોકરા બોલાવી લાવે તેટલા પૈસા આપુ, પણ જલદી "

છોકરો જોઇ રહ્યો રખડેલ છોકરાઓની કીંમત આટલી બધી વધી ગઇ જોઇ તેની અજાયબીનો પાર રહ્યો નહીં તે મોઢુ વિકાસી ઉભો રહ્યો

' જોયા શુ કરે છે ?" તરફડદાસે એક ટપલી મારતા કહ્યુ "જા લે આ એક પૈસો પહેલેથી આપુ છુ દોડ" આડુતેડુ જોયા વગર છોકરાએ પૈસો લીધો અને તે દોડ્યો

"ડાકટર ! કેટલા થયા ?"

"પાચ ને વીસ "

'ત્યારે કઇ કરવુ જોઇએ ઠીક તમે ઉભા રહો હુ હમણા જઇને આવુ છુ " તરફડદાસે કહ્યુ.

"અરે કેમ! મને એકલો મુકી જવો છે?" ડાકટરે કહ્યું "તો હું પણ ચાલ્યો મારો તે કૈં છોકરો પરણે છે?"

"નહીં! તમે જાતેજ પરણો એમ છોને" તરફડદાસે ઉત્તર વાળ્યો "જરા થોભો હું સામે હોટેલમાથી લોકોને લઇ આવુ" કહી તરફડદાસ ઝપાટાબંધ દોડયો

તેની બુદ્ધિ તીવ્ર હતી તે સામે આવેલા વિશ્રાંતિગૃહમા ગયો, એક 'કપ' ચહા મગાવી, અને આસપાસ નજર નાખી આશરે દશબાર જણાઓ જુદાજુદા પ્રકારની સામગ્રીઓ આરોગતા હતા

"ગુમાનસિહ! દોસ્ત મીટીંગમા ચાલે છે કે?" મોટે અવાજે તરફડદાસે એક જણને સબોધ્યો ગુમાનસિહ બેલીફ હતો તેણે આઇસક્રીમની રકાબીમાથી ઉચુ જોયુ

કોણ અધિપતિસાહેબ! નારે મારા મહેરબાન અમારા ગરીબ માણસને મીટીગ શી?"

"પણ આજે તો મજાહ છે"

"શી?"

"પેલા મહાયોગી બુવાનો ફજેતો છે તેના પોકળો બધા બહાર પડવાના છે"

'હે'" કહી ગુમાને ફરીથી ઉચુ જોયુ અને ત્યા બેઠેલા બધાનુ ધ્યાન ખેચાયુ તેઓ સાભળવા લાગ્યા

"હા! મી મદનલાલ મારુતિ અને ડૉકટર ધનેશચદ્ર આજે બધા ભોપાળા ખોલવાના છે મે તો એમ પણ સાભળ્યુ છે કે કોઇ વિધવા આજે ભાષણ કરવાની છે"

"શુ કહો છો?" કહી એકબે જણે ચપચપ પોતાના પૈસા આપી હીસાબ ચુકાવવા માડયો

"નહીંરે બાપા ! અમે તો સરકારી નોકર" ગુમાને પોતાને લાગતો ડર જાહેર કર્યો "નડામા બધા જાણે કે જાહેર મીટીંગમા ગયો તો પગાર વધતો અટકે"

"અરે ગાંડો થયો છે? એ તો રાજદ્વારી મીટીંગ હોય તો અહીંઆ મામલતદારસાહેબ તો પ્રમુખ છે"

"એમ, ત્યારે તો આવુ

"હા ! જરુર આવી ગમ્મત દશ વર્ષે પણ ફરી નથી આવવાની" કહી નરકુંડદાસ ત્યાંથી ઉઠયા

ત્યા બેઠેલા ગૃહસ્થોએ એકેકની સામે જોયુ બધાના મનમા ચી ઉત્કંઠા થઇ હતી તે સ્પષ્ટ દેખાતુ હતુ ધીમેધીમે બધા ઉઠ્યા, અને પુસ્તકાલયના હોલમા ગયા બધાની નજર હોલમા ચારે તરફ નરકુંડદાસ કહેલી વિધવાને શોધવા ગઇ, પણ તે ન જડવાથી બધા જરા નિરાશ થયા, છતા, તેની વાટ જોતા તેઓ ધીમેધીમે ગોઠવાયા

આગલી હારમા હેડમાસ્તર, અને મામલતદારસાહેબની ઓફીસના કારકુનો જેઓ તે સાહેબબહાદુરને કોઇ પણ પ્રકારે રંજન કરવા તત્પર રહેતા તેઓ આવી ગયા હતા મગને પણ પોતાનુ કામ કૃતહમદીથી પરિપૂર્ણ કર્યુ હતુ આદરમ છોકરાઓનુ મહાન્ સૈન્ય અકેક પૈસાની આશામા પાછળ આવીને બેઠુ હતુ સભામા ત્રીશેક જણાની હાજરી થઇ ગઇ હતી થોડી વારે મદનલાલ મારુતિ કોટના બટન ઉઘાડા, અને મોઢુ હસતુ રાખી બંદરમા સ્ટીમર આવે એમ આવી પહોચ્યા તેમણે આસપાસની સભા જોઇ, કોઇને ઇશારાથી તો કોઇને હાસ્યથી, કોઇને હાથથી તો કોઇને ડોકા વતી સલામતી આપી અને પ્રમુખની પાસેની ખુરશીમા બેસી ગયા જાણે આ બધી માજલસ તેમના માનાર્થેજ હોય તેવો તેમનો ઠાઠ હતો

પોણા ૭ એક વાગ્યા અને પ્રમુખ પધાર્યા ગવસાહેબ ગંભીરલાલ ઉંચા, ગોરા અને ભવ્ય કાંતિવાળા હતા તેમનો રોફ ગામમા પડતો

હતો અને તેમની મીઠી જીભથી તેઓ ઉપરી સાહેબોને ખુશ રાખી શકતા આ કારણોથી પાત્રીશેક વર્ષની નાની વયમા તેઓ સારી પદવી પર ચડ્યા હતા, અને હજુ ઘણા મોટા થશે એમ બધાનું માનવુ હતુ તે આવ્યા અને સભા બધી–મગનના લશ્કર શીવાય–ઉભી થઇ

આ મહાસભાનો કાર્યક્રમ શરુ થયો હેડમાસ્તરે પ્રમુખને પ્રમુખપદ લેવાનુ સૂચવ્યુ, અવલકારકુને તેને ટેકો આપ્યો, અને ગભીરલાલ પ્રમુખપદે બેઠા પછી મદનલાલ મારુતિએ ગભીર સ્વરે ભાષણ શરુ કર્યું આજે મળવાનુ કારણ બધા સભાજનોને જણાવ્યુ આ વખતે મગન અને તેના એક મિત્રને કે ઝપાઝપી થતી સભળાઇ પણ વખતસર તરફડદાસ ત્યા જઇ પહોચવાથી એ વિગ્રહ ઝટ શાત થઇ ગયો મારુતિએ પછી આપણી અધોગતિ પર વિવેચન કર્યુ 'પ્રેકટીકલ' પગલાની ખામી તરફ તિરસ્કાર બતાવ્યો, વિધવાઓના દુખનો કે ખ્યાલ આપ્યો, સભાજનોને સૂચવ્યુ કે જ્યા સુધી સારી બુદ્ધિ–એટલે મારુતિ, ધનેશચદ્ર અને તરફડદાસરૂપી ત્રિમતિની, બુદ્ધિ–પ્રમાણે દુનીઆ નહીં ચાલે તો તે જરુર પસ્તાશેજ, અને સદ્‌ભાગ્યે આ શહેરમા એ સારી બુદ્ધિ પેદા થઇ છે, અને એ સારી બુદ્ધિ હવે દુનીઆને કેવી ગેચ પર લઇ જશે તેનો ખ્યાલ આપ્યો

આટલે સુધી આવતા હોટેલમાથી જે ગૃહસ્થો આવ્યા હતા તેમાથી બે જણાને ધારેલુ તોફાન કૈ ન જડવાથી જવાની પ્રેરણા થઇ હોય એમ તેને લાગ્યુ તરત તરફડદાસે તેમને સૂચવ્યુ હતુ તે પ્રમાણે તે મહાયોગી પર આક્ષેપ કરવા લાગ્યા, અને અડધો કલાક પુરો થતા શ્રોતાજનની સપૂર્ણ મહાનુભૂતિ સાથે તેમણે પુરવાર કરી આપ્યુ કે બીજા બધા અત્યાર સુધી ખોટા હતા, માત્ર હમણાજ એ પોતે ખરા હતા, અને તેથી હવે જરૂર દુનીઆનો ઉદય થયા વિના રહેવાનોજ નથી આ સિદ્ધાતો કહ્યા પછી સમાજ–ઉદ્ધારિણી સભાની સ્થાપના માટે તેમણે દરખાસ્ત

મુકી સભાજનોએ તાળીઓના છુટાછવાયા ટપટપાટથી અને મગનના સૈન્યની ઝુમોથી આ દરખાસ્ત વધાવી લીધી

ધનેશચંદ્રે તેને ટેકો આપ્યો તે ઝપઝપ જેટલુ બોલવુ હતુ તેટલુ બોલી ગયા અને વધારામા એમ પણ કહ્યુ કે આ સમાજ–ઉદ્ધારિણી સભાને અગે અનાથાશ્રમ કાઢવાનુ છે, અને સાથે 'પ્રેક્ટીકલ' પગલાનો ઝુડો પણ લેવાનો છે પ્રમુખસાહેબે પછી પોતાનુ કામ શરુ કર્યુ, અને ઘણી મહેનતે તૈયાર કરેલુ, ઘણા વાચનના પરિણામરૂપ, વણાવણા ભયકર વિદ્વાનોના શબ્દોના ટાચણથી ભરપૂર, એવુ એક ભાષણ આ વિદ્વાન્ અને જોખમદારી સમજનારા સભાજનો આગળ રજુ કર્યુ

તરફડદાસે પ્રમુખનો ઉપકાર માન્યો કોણે તેને ટેકો આપ્યા તે કે ગડબડાટમા સમજાયુ નહીં મારુતિએ પ્રમુખને હાર પહેરાવ્યો, અને તે પળે છાનામાના પુછયુ

"કેમ કાલે કલેકટરસાહેબને ત્યા લઈ જવાની ફુરસદ છે? હોય તો આવુ"

"હા! જરુર" કહી પ્રમુખ નમ્યા સભા હર્ષના આવેશમા પોકાર કરી રહી, અને આ શહેરના ઉદ્ધાર માટે મોટુ ભગીરથ પગલુ લેવાનો પ્રસગ પુરો થયો

છેલ્લી વારે તરફડદાસ અને ડાકટર રહ્યા તરફડદાસે તાળી આપી 'કેમ દોસ્ત! કેવી ફતેહ? મને ખાત્રી હતી'

"હારે સત્યમેવ જયતિ"

"હા, ચાલો હવે હુ જાઉ હવે કાલે રીપોર્ટ લખવો છે"

"જોજે હા, બરોબર આવે"

"ફીકર નહીં" કહી મગનને પૈસા આપી તરફડદાસ પ્રેસ તરફ ગયા

× × × ×

બીજી સવારે 'માર્તંડપ્રકાશ'મા પાચ પાના ભરીને આ સભાનો સવિસ્તર હેવાલ આવ્યો ઉપર મોટા અક્ષરે "ગુજગનમા

સુધારાનો ડંકો” અને “સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભાની સ્થાપના’ છાપવામાં આવ્યું હતું સભામાં કેવા મહાન્, વિદ્વાન્, જ્ઞાનવૃદ્ધ, વયો વૃદ્ધ પુરુષો આવ્યા હતા, કોણે શું કહ્યું—અથવા ન કહ્યું હોય તોપણ, તે શું કહેવા ધારતા હતા—અને કહેવા ન ધારતા હોય પણ, તરફદાસ તેમની પાસે કેવા ભાષણની આશા રાખતા હતા તેની પુરેપુરી નોંધ લેવામાં આવી હતી ઠેકાણેઠેકાણે મીલ, સ્પેન્સર, રાનડે, તેલંગના વાક્યોનો છંટકાવ કરવામાં આવ્યો હતો, અને તે સભાના અગ્રેસરો આખા દેશમાં—કે આખી દુનીઆમાં અગ્રેસર શા માટે થતા નથી એનો પ્રશ્ન હીંમતથી અને છટાથી પુછવામાં આવ્યો હતો

આ હેવાલ ગુજરાતના બધા પત્રોમાં આવ્યો, મુંબાઈના બધા પત્રોએ તે ટુંકો કરીને લીધો, અને અંગ્રેજી પત્રોએ પણ થોડો વચનો લીધો મંસારસુધારાકમીટી તરફથી ગંભીરલાલને અભિનંદનપત્ર મળ્યો, ધારાસભાના એક સભ્ય તરફથી મારુતિને તેના ઉત્સાહ માટે ધન્યવાદ મળ્યો, કલેકટરસાહેબે સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભાના ફંડ તરફ રૂ ૪) અંકે ચાર મોકલી આપ્યા, અને ‘માર્તંડપ્રકાશ’ની બાર નકલ વધારે ખપી

તરતજ આ આશાવંત નરરત્નોએ ઉઘરાણું કરવા માંડ્યું અને અનાથાશ્રમ માટે હીલચાલ શરૂ થઈ

પ્રકરણ ૧૦ મું

પેલી રમણી

મણિ શરીરે અને મને વિકાસવા લાગી, અને જેમ વિકાસ વધ્યો તેમ એના મનની પીડા પણ વધી ઘર, ધણી, છોકરા એ બધી વસ્તુની અણપુરાયલી હોસ ફરી તાજી થઇ અને તેના મનને દુખા કરવા લાગી પ્રવચનમા આરતી વખતે તે જતી ત્યારે તેને પોતાનામા અને બીજા બેઠેલામા ફેર હતો તેનો વિચાર આવતો, અને તે રહેસાઇ જતી તેને ધીમેધીમે પાછો હતો તેવો અસંતોષ થવા લાગ્યો અને જેમ અસંતોષ વધ્યો તેમ પેલી પલવાર દીઠેલી રમણી ફરીફરીને યાદ આવી એવી કોઇ સહીઅર અહીંઆ મળે તો કેવુ !

એક દિવસ સવારે પ્રવચનમા એક બનાવ બન્યો. મહારાજે પ્રવચન પૂરુ કયુ, આરતી થઇ રહી, અને તે ઉઠયા મહારાજ પોતાની છટાદાર ચાલે શ્રોતાજનના ઝુંડમાથી જતા હતા ચારે બાજુએ ભક્તજનો પગે લાગી રહ્યા હતા. એટલામા બારણામા એક બાઇ, રખેને મહારાજ ચાલ્યા જાય તો દર્શન વિના રહી જાય એમ ધારતી, હાફ્લીફાફ્લી આવી તે પરગામથી ચાલી આવી હોય એમ લાગતુ હતું તેણે ઝપાટાબંધ આજુબાજુ ઉભેલા લોકોને હડસેલી કાઢયા ને તે આગળ આવી તે આવી અને સામેજ મહારાજ જતા મળ્યા મળતાને વાર બાઇ ચમકી, તેણે સાથે આવેલા મરદનો હાથ ઝાલ્યો અને બધા સાભળે એમ મોટથી બોલી

"કોણ આ ! આ મહારાજ ?" તે ડોસીએ ચીસ પાડી, "આ તો મુઓ માવજી તો છે ! મુઆ મારી ભાણી કયા ?" ફરી સ્ત્રીએ મહારાજ સામે હાથ લબાવ્યો.

ભક્તજનોમાં વીજળી પડી હોય એમ ગભરાટ થયો આમ બેઅદબીથી મહારાજ સાથે બોલવું, કે આક્ષેપભર્યાં વચનો કાઢવા, એ તેમને મન ધૃષ્ટતાની પરાકાષ્ઠા હતી, અને મહારાજ સબંધી એટલી ગપો ચાલતી કે દરેક જણને આ શું છે તે જાણવાની જીજ્ઞાસા થયા વિના રહી નહીં બધાએ ડોકાં લંબાવ્યાં, બધા આગળ આવવા ધસ્યા મણિ તો પાસેજ બેઠી હતી એટલે બધું જોવાય અને સંભળાય એમ હતું

એક વિપળ મહારાજે અંદરના ઓરડા તરફ જોયું આ બાઇને વટીને જવાય એમ નહોતું તે બાઇ તરફ ફર્યા અને મીઠું રસીલું હાસ્ય હસી તેને પુછ્યું "બાઇ તું કોણ છે? શું દુ:ખ છે?" મહારાજ મોટેથી બધા સાંભળે એમ બોલ્યા, તેના સ્વરમાં જરા પણ ધ્રુજારો હતો નહીં

છતાં મણિની તીવ્ર નજરે મહારાજની આંખમાં તરવારની ધારના જેવું તેજ દીઠું તેની ભ્રકુટિ પર કરચલી વિના રુદ્ર બીરાજેલા જોયા

એ પળ બધા શાંત રહ્યા નવી બાઇ પહેલાં તો ગભરાઇ પછી જાણે જોરજુલમથી વગરઇચ્છાએ કબુલ થતી હોય તેમ દબાઇ ગઇ ને માથું નમાવ્યું મહારાજના ચક્ષુઓ વધારે સ્થિર થયા સ્ત્રીએ આંખો મીંચી દીધી ડોકું છાતી પર નમાવ્યું ધીમેધીમે જાણે કોઇ તેને માથે દબાવતું હોય તેમ તે વળી અને મહારાજને પગે પડી

"મહારાજ! ક્ષમા કરો" ભોય પર પડી જતાં સ્ત્રીએ કહ્યું

"મોહન! આ બીચારી કોઇ દુ:ખી જીવ છે, એને ભક્તો રહે છે ત્યાં લઇ જા અને તેની આસનાવાસના કર" કહી જાણે કંઈ થયું જ નહોતું હોય તેમ મહારાજ ચાલ્યા

ભક્તજનો સ્તબ્ધ થઇ ગયા મહારાજનો પ્રભાવ જોઇ તેમની શ્રદ્ધા વધારે દૃઢ થઇ તેમનો જયજયકાર બોલતા બધા વીખરાઇ ગયા.

મણિ ઉઠીને પોતાના ઓરડામા ગઈ અને આ પ્રસગ પર વિચાર કરવા બેઠી પહેલા તો કે વિચિત્ર અણગમો તેને મહારાજ તરફ થયો મહારાજની સ્થિર આંખોની યાદે તેનામા ગભરાટ પેદા કર્યો જરુર એ માણસ કોઇ ભયકર, અડગ અને ક્રૂર પુરુષ છે એ બાઇ તદ્દન નિર્દોષ છે મહારાજને જે કે પણ તેણે કહ્યુ તે કઈ સાચુ જ છે એવા તેને વિચાર આવ્યા મહારાજે પોતાના જાદુથી તે સ્ત્રીને વશ કરી એમ તેને ખાત્રી થઈ આ વિચારો પરથી મહારાજ કોણ હશે અને એ શા કારણે આટલી સત્તા ચલાવી શકે છે એ જાણવાની તેને ઇંતેજારી થઈ

એટલામા મહારાજની તેજસ્વી મૂર્તિ તેની નજર આગળ દહાડામા બે વખત ખડી થતી હતી તેમ ખડી થઈ તેના વિચારો ગોટાળ થયા ને મહારાજ તરફ વળ્યા પહેલા થોડો વખત તે વિચારો સામે થઈ, પણ પછી જોર નહીં ચાલવાથી તાબે થઈ હમેશની માફક વખત પુરો થતા એ વિચારો પણ પુરા થયા

મણિને અત્રમ આ વિચિત્ર માનસિક સ્થિતિની સમજ પડી જેમ મહારાજે આજે પેલી સ્ત્રીને વશ કરી હતી તેમ પોતાને વશ કરવા દરરોજ મહારાજ મથતા હશે, અને જેટલો વખત તેમ મથતા હશે તેટલો વખત પોતાની માનસિક સ્થિતિ આવી વિચિત્ર રહેતી હશે આ ભાન થતા તે ગભરાઈ મહારાજ એક દુષ્ટ રાક્ષસ હોય તેમ તેને ત્રાસ વછુટયો

શા કારણે મહારાજ આમ કરતા હશે ? તેનામા ભક્તિભાવ પેદા કરવા ? તેને ગાંડી બનાવવા ? શુ મહારાજ પણ બીજા માણસોની માફક નીચ, અને અનીતિમાન્ હશે ? આવા આવા અનેક તર્કવિતર્ક કરતા તેનો દહાડો ગયો પળેપળે તેને મહારાજ વધારે અકારા થતા ગયા

બપોરે તે નિશ્ચય પર આવી તેણે મહારાજને રઘુનાથ જોડે કહાવ્યુ કે ફુરસદ હોય તો મણિ મળવા માગે છે મહારાજને ફુરસદ હોવાથી તેને તરત બોલાવી અને તે ગઈ જે ઓરડામા તે પહેલા મહારાજને

એકલી મળી હતી તેની પાછળ એક ઓરડામા હીંચકા પર તે બેઠાબેઠા વાચતા હતા, મણિને જોઇ તેમણે તેને ભોય પર બેસવા સૂચવ્યુ

"કેમ?" જરાક હસતા મહારાજે પુછ્યુ

"મહારાજ! આજે પંદરવીશ દિવસ થયા હવે મારે નુ' આમ ને આમ કયા સુધી?"

"કેમ કૈં અસતોષનુ કારણ મળે છે?"

"ના મહારાજ! પણ મારો સ્વભાવ વિચિત્ર મને આમ આપી પડી રહેવુ નથી ગમતુ"

'પ્રભુનુ ભજન કર"

"તે પણ નથી થતુ મારે તો સસારનો લહાવો લેવો છે આમા રાત અને દિવસ તેનુજ ચીંતવન કર્યા કરુ છુ"

"બીજુ કશુ મનમા આવતુજ નથી?" જરા તીવ્ર નજરે મણિ સામે જોતા મહારાજે પુછ્યુ

'હા! દહાડામા બે વખત આપની મૂર્તિ નજર આગળ આવે છે પણ મારી ઝખના જતી નથી"

"જશે 'ઉતાવળા સો બહાવરા' અહીંઆ દુખ શાનુ છે' મારા ભકતોને હુ જરા પણ દુખ પડવા દેતોજ નથી કહી મહારાજે કૈં વિચિત્ર રીતે મણિ સામે જોયુ

મણિ ચમકી આવી નજર મહારાજ કરે? તેણે તેની સામે જોયુ તો તેનુ મો તેવુજ ગભીર હતુ મણિને લાગ્યુ કે આ વિચાર ખરેખર ભ્રમણાના હશે તેણે કહ્યુ

"મહારાજ, આપ તો સર્વશક્તિમાન્ છો પણ આમ ને આમ જ રહીશ તો હુ ઉ કરી બેસીશ માટે મને રસ્તો બતાવો"

"બતાવીશ! ગભરાય છે શાની? મારા ભકતો મારા છે અને તેમનો છુ અહીંઆ ને અહીંઆજ તારી બધી વાછના પુરી થશે હમણા જા, પરમ દિવસ હુ મળીશ"

મણિએ નમસ્કાર કરી રજા લીધી, અને મહારાજ પર ગુસ્સે થતી પાછી આવી તરત તેના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં, પણ થોડી વારે તે ટાઢી પડી વખત છે ને તેના મનની ભ્રમણતાએ હોય ઘણી મહેનતે મનને શાંત કરવાના પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ તેનું હૃદય પાછું ઉછળી આવ્યું શા માટે બધા સુખી અને પોતે દુઃખી? એવી પોતે શી ગુનેહગારી કરી હતી?

સાંજ પડી—હમેશનો સમય થતાં જે સાંજે અડધો કલાક મહારાજની-જ ધુન લાગતી હતી તે કંઈ લાગી નહીં. તેને અજાયબી લાગી આખરે થાકી તે બારીએ ઉભી રહી નીચે આવેલી નાની વાટિકાને ચારે તરફથી બંધ કરી લેવામાં આવી હતી તે તરફ એ જોઇ રહી અહીંઆ કેમ કોઇ આવતું નથી? કયે રસ્તેથી ત્યાં જવાનું હશે? એ શા માટે રાખી હશે? આવા વિચારમાં તે તલ્લીન થતાં વખત વહ્યો ગત પડી

કંઈક વિચિત્ર રીતે બાગમાં કોઇ ધીમેધીમે ચાલતું હોય તેમ લાગ્યું એ કોણ હશે તે જોવા મણિ આંખો ફાડી જોઇ રહી કો- આવ્યું અને એક કાંકરો ફેંક્યો મણિ વાગવાની બીકે ખસી ગઇ કાંકરો ભોંય પર પડ્યો તેને એક કાગળ બાંધેલો હતો મણિએ તરત કાંકરો ઉંચક્યો, દોરી તોડી અને કાગળ ખોલ્યો તેની અજાયબીનો પાર રહ્યો નહીં તેમાં લખ્યું હતું.—'

"અભાગણી નાર,

અહીંઆ તારે માથે મોટો ભય ઝઝુમે છે. એક પળ પણ રહેવું તેમાં સલામતી નથી નાસી છુટ

લી० એક મિત્ર"

મણિ તરત બારીએ દોડી, પણ નીચે કોઇ દેખાયું નહી આ કાગળના છેલ્લા શબ્દો પરથી પેલી પગથાર જોએલી રમણી તરફથી તે આવ્યો હોય એમ લાગ્યું

શુ ડર હશે? જો કૈં ડર હોય તો મણિને વધારે સાર લાગ્યુ, કારણ કે તેના નીરસ જીવનમા કૈં તેથી વધારે રસ આવત પણ આ કાગળ લખનાર જો પેલી રમણીજ હોય તો આમ ચેતવણી આપવાનો તેને શો હેતુ હોઇ શકે? મણિએ બારી બહાર જોયુ અને જાણે આત્મોક્તિજ કરતી હોય તેમ બોલી

પ્રભુ! હવે તો કે રસ્તો દેખાડ એ સીવાય કૈ આરો નથી ''

મણિએ ધાર્યુ હતુ એવીજ આ યુક્તિની અસર થઇ નીચે કોઇ નપાઇને ઉભુ હતુ તે ત્યાથી ખસ્યુ કૈં ધોળો આભાસ બાગમા થઇ ચ લ્યો ગયો

એ આભાસ કોનો છે, અને તે શુ કરવા માગે છે તેનો વિચાર કરતી તે ઉભી રહી કયા સુધી કોઇ દેખાયુ નહીં મણિને ચિતા થઇ, તે બારીએથી નીચી વળીવળી જોવા લાગી, પણ કોઇ આવતુ જતુ દેખાયુ નહી

પાછળથી, કોઇ ઓરડામા આવતુ હોય એમ તેને લાગ્યુ ને એકાએક ધ્રુજી ઉઠી પાછળ ફરી અને તેનો શ્વાસ જાણે અટકી ગયો હોય એમ લાગ્યુ

તખ્ના પાછળ એક પલવાર જોએલી રમણી સામે ઉભી હતી

પ્રકરણ ૧૧ મું

બે મણિઓ

મણિ આ રમણીને જોઈ સ્તબ્ધ બની ઉભી રહી રમણી પૃથ્વીની હોય, માણસ જાતની જાણે નહીં હોય એમ તેને લાગ્યુ નહીં તેના સુંદર મુખ પર તંદુરસ્તીની ભભક મારતી હતી, તેની આંખોમા ભલાઇ અને નિર્દોષતા સ્પષ્ટ દેખાતા હતા એ ઉપરાંત તેના અંગે અંગની ખીલવટ અદ્દભુત હતી, માથાથી પગ સુધી શરીરનો નાક અગમરોડ અપૂર્ણ નહોતો તેને જોતા મણિને પણ ખ્યાલ આવ્યો, કે આ રંભા કોના ભાગ્ય ખીલવતી હશે ?

"કોણ, તમે ?"

"હા !" જાણે કોઇ સાંભળી જશે તેમ ધીમે અને બીતે અવાજે તેણે કહ્યું "ચાલ તને રસ્તો બતાવુ "

"પણ એવો અહીંઆ ડર શો છે ?" મણિના પાના મગજમાં ખ્યાલ આવ્યો કે આ સ્ત્રી કંઈ કારણસર ડરે છે અને પોતાને અહીંઆથી કાઢી મુકવા પ્રયત્ન કરે છે

"બહુ ડર છે એ વાતજ જવા દે તારે ઉતના જવુ હોય તો નાસી જા "

"પણ શા માટે ? આવા પ્રતાપશાળી મહારાજના આશ્રય હેઠળ ભય શાનો ?"

"તને ખબર નથી ?" ધ્રુજતે અવાજે નીચા નમી રમણીએ કહ્યું

"ના "

"મહારાજ ખરાબ છે બીજી રીતે મહાત્મા છે પણ જરા-કહી આ સ્ત્રીએ જરા નીચુ જોયુ 'સારા માણસે અહીંઆ રહેવુ જોઈએ નહીં "

"ત્યારે તમે કેમ રહો છો? તમે સારા માણસ નથી?"

"તેની તારે પંચાત!" જરા કપાળ પર કરચલી પાડી નવી સ્ત્રીએ કહ્યું

"હાસ્તો! તમે મને બચાવવા આવ્યા તો મારે જાણવું તો જોઇએ કે તમે કોણ છો તમારું નામ શું? હીંચકા પર બેસો, ઉભા શા માટે રહ્યા છો?"

"મારું નામ મણિકર્ણિકા" કહી તે થાકીને હીંચકા પર બેઠી

મણિ ચમકી તેણે મહારાજને પહેલી વખતે પોતાનું નામ કહ્યું હતું ત્યારે તે જરા ચમક્યા હતા તેનું કારણ કૈંક જડયું "મારું નામ પણ મણિ! હું તમને કર્ણિકા કહું તો ચાલશેને?"

"ગમે તે કહે, પણ ચાલ કોઇ આવી પહોંચશે"

"પણ હું શું કામ જાઉં? હું અહીંઆ મોજમાં છું" મણિએ જવાબ દીધો

"તારે હમણાં જવું હતુંને?"

"ખોટી વાત" ખડખડ હસતા મણિએ કહ્યું તેને કર્ણિકા ભલી બાઇ લાગી એટલે તેના ભોળપણ પર તે હસવા લાગી "મારે તો અહીંઆજ રહેવું છે"

"કેમ! તારી આબરુ વહાલી નથી?"

"તમારી જોડે મારે બ્હેનપણાં કરવા છે"

"સુઇ ગયા તારા બેનપણાં! જા ચાલી જા મારું કહ્યું માન પાછળથી પસ્તાશે"

"મારે કયાં કંઇ આગળ ઉલાળ છે કે પાછળ વળાળ છે?"

"કેમ, તારા માબાપ શું કહેશે? તારી આબરુનું શું?"

"મારે મા નથી, બાપ નથી, આબરુ હતી તેટલી ચાલી ગઇ" જરા દુખપૂર્ણ અવાજે મણિએ કહ્યું, "રહું તોએ ઠીક છે ને જાઉં તોએ ઠીક છે"

"શું કહે છે?" ચમકીને કર્ણિકાએ કહ્યું

"સાચુ"

"તુ નહી જાય? જા, બહેન જા! તારા સારાને સારુ કહુ છુ" જરાક કરગરવાનુ શરુ કરતા કણિકાએ કહેવા માડ્યુ તેનો સ્વભાવ એટલો પોચો લાગ્યો કે કહેતાકહેતા તેની આખમા આસુ આવ્યા

"ઉં-હુ-" મણિએ ડોકુ ધુણાવ્યુ "મને નસાડી મુકવાનુ કારણ કહો"

"કહુ છુ તો માત્ર તારા ભલાને માટેજ આજે એક પત્રમા મે વાચ્યુ

ગ ‘ ’

જો આ રહ્યુ" કહી ‘માર્તંડ ઉપકારક’ નો ને ફિલમનો અંક હાથમા આપતા કણિકાએ કહ્યુ "વાચ"

મણિએ વાચ્યુ

‘જોઈએ છે, જોઈએ છે જોઈએ છે

એક સ્વરૂપવાન, વિદ્વાન નીતિમાન વિધવા પરણવા માટે, એક યુવાન ગુણવાન ધનવાન વિધુર તૈયાર છે

લખો અથવા મળો —

મહ મંત્રીઓ-સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભાની

ઓફીસ, ચૌટા’

‘અહીઆ રહ્યા કરતા આ સારુ’’ કહી કણિકાએ કાગળ સામે હાથ ધર્યો

પણ અહીઆ ખોટુ શુ છે? મહારાજ તો મારા પર રહેમનજર રાખે છે’

તેજ ખોટુ ને

"ત્યારે અહીઆ રહીરહીજ સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભાના મંત્રીઓને મળીશ" મણિએ કહ્યુ

‘તે મહારાજ નહીં કરવા દે આ શુ ખોટુ છે?’

"આ તો જાણે ભાડે ઘર જોઇતું હોય એવી જાહેરખબર લાગે છે પહેલા જોઉં તો ખરી કે આ મહેરબાનો કેવા છે? લોકોની ભલમનસાઇ પર મારો વિશ્વાસ દિવસેદિવસે ઉઠતો જાય છે અહીંઆ ગ્યારણા બધું થશે"

"મહારાજ નહીં થવા દે"

"કેમ?"

"તે વિધવાવિવાહના દુશ્મન છે'

"પણ તમે તો કહો છો કે ખરાબ છે"

"હા તે બધુ, પણ પુનર્લગ્ન તેમને પસંદ નથી

"તો પણ ઠીક! પણ હું તો અજાણ્યા દરીઆમાં ઝંપલાવવાની નહીં કાલે સવારે તપાસ કરીશ"

"તું નહીં જાય ત્યારે?"

"ના"

"માગ ભોગ જાગશે" કહી ખિન્નવદને કણિકા ઉઠી અને જવા માંડ્યું

'ના! ના!" બહુ જોરથી ના કહેતાં તેણે કહ્યું

મણિએ ઝટ ઉઠી તેનો હાથ પકડ્યો 'બહેન' શાના ભાગ જાગશે? મારો સ્વભાવ જરા આડો છે તેથી હું નથી જતી, પણ તમને શું દુઃખ છે? તમે કોણ છો તે મારે જાણવું છે મને પહેલેથી થયું કે આપણે બેનપણીઓ થઇએ તો કેવું? હું પણ સમાજમાં એકલી છું" મણિને જરા ખિન્નતા આવી 'તમે પણ દુઃખી અને એકલા છો?"

"ના, હું સુખી છું મારે દુઃખ નથી તમારી વાતથી દુઃખ થયું'

"'ભાગ આવવાથી દુઃખ થયું' એવું મેં શું કહ્યું?' આ પુછતાં મણિનું કોમળ મગજ અનેક તર્કવિતર્ક કરી રહ્યું હતું તેને આ વાતનું રહસ્ય જાણવું હતું તેના નીરસ જીવનમાં કંઈ રસ રેડાયો

"બહેન, તું શું કરે? મારું નસીબ."

"મારા આવ્યાથી મહારાજ તમારા તરફ બેદરકાર થઈ ગયા?" માત્ર શું છે તે જાણવા મણિએ કલ્પના કરી પ્રશ્ન કર્યો ને ઝીણી આંખે કર્ણિકા સામે જોઈ રહી.

પ્રશ્ન સાંભળી કર્ણિકા જાણે ગભરાઈ ગયેલા જેવી થઈ ગઈ. તેને ફટકો પડ્યો હોય એમ લાગ્યું ને બોલી: 'ના ના."

'ના શું હા.' માથું કહી દેની અત્યાર સુધી તમે એકલા હતા. મહારાજે મને જોઈ ને તમારા માન ઘટ્યા."

હૈં! તે ક્યાંથી જાણ્યું?" વધારે ને વધારે ગભરાતા કર્ણિકાએ પ્રશ્ન કર્યો.

મણિ પોતાની હોશિયારી પર હસી. 'મેં! એમાં શું? તમારી વાત પરથી સારી પેઠે ખાસ જાદુ નથી. આપ તેથી મને જવાબ કહો છો?'

જવાબ દેવાની શક્તિ નહીં હોવાથી નીચું માથું કરી કર્ણિકાએ હા કહી.

'ગભરાઓ નહીં, બહેન! એમ હશે તો હું દુઃખી છું, એવી છું કોઈને દુઃખ દેવા આવી નથી અને તેથી તમારા સુખ ખાતર કહો તે કરીશ.' મણિએ કહ્યું.

'હા.' એમ કરે તો સારું.

'તમે મહારાજના પરણેતર છો? મહારાજ તો બ્રહ્મચારી છે એમ લોકો કહે છે ને?'

કોઈને કહેતી નહીં.' ધીમેથી કર્ણિકાએ કહ્યું. લોકો બ્રહ્મચારી માને નહીં તો પછી માન કેમ પડે?"

'એટલે એમના માન ખાતર તમારે જન્મકેદ વેઠવી?'

હોય! ગમે તેવા પણ મારે મન તે પ્રભુ કે પરમાત્મા જે, તેમને માટે જીવ આપવા હું તૈયાર છું."

"કેટલા વરસ થયા પરણ્યા છો ? તમે મારાથી બેચાર વર્ષે મોટા દેખાઓ છો " મણિએ કહ્યું

"હુ પરણી નથી " જરા કચવાઇ કર્ણિકાએ કહ્યુ "મને બાવીશ વર્ષ થયા, પણ એ બધુ પુછે શુ કામ ? તુ ક્યારે જાય છે ?"

"હુ કૈં એમ ને એમ જાઉ કે ?" જરાક હસીને મણિએ કહ્યુ "પરમાર્થ કર તો ખરી પણ જાણુ તો ખરી કે આ બધુ શુ છે પણ મને વિચિત્ર તો એ લાગે છે–"

"શુ ?"

' કે કટલા વર્ષ થયા નાઇના જાણ્યા વગર તમે રહી શક્યા છો '

"હુ મહારાજને મળી ત્યારે એક માસી રીનાય કો હજુ નહી અને— કહી કર્ણિકા અટકી

' મહારાજનુ મુળ નામ માવજી ' એકદમ સવાલના પ્રસગની સમજ પડતા મણિએ કહ્યુ

' તે કેમ જાણ્યુ ?" એકદમ ડાળા ફાડી કર્ણિકાએ પુછ્યુ

મણિ હસી

"તુ તો બધુ જાણે છે '

"હુ કૈં નથી જાણતી એ તો કે વાતો કરતી મે જાણ્યુ ' વાત ઉડાવતા મણિએ કહ્યુ પેલી સ્ત્રી માની ગઇ ને ત્રણી ભલી હતી

"તુ જાય છે ''

"હા ' પણ તમારી બધી વાત સ્પષ્ટ રીતે કહો તો જાઉ મને પેલુ ' માર્ગ ડમ્રેકારા ' આપો, વખત છેને ખપ લાગે '

'મારી શી વાત કહુ ? હુ ખાઉ છુ, મારા નાથને રીઝાવુ છુ મારી વાત પુરી થઇ "

"ઉ—હુ" મણિએ ડોકુ ધુણાવ્યુ "તમે કોણ છો? મહારાજ પાસે કેમ આવ્યા? એમ વાત ઉડાવશો તે નહીં બને હુ જાઉ, પણ મારા જવાની કીંમત તો આપવી પડશે"

"મારી વાત!" કહી દીનમુખે કર્ણિકા મણિ સામે જોઇ રહી "શુ કહુ? છ વર્ષ પર હુ મારા માસી અને બાળક સાથે રહેતી હતી"

"બાળક!"

હા! મારો છોકરો'

'તમે પરણેલા હતા કે કુવારા?"

'હુ વિધવા હતી" મણિના હૃદયમા અનુકપા પ્રસરી રહી "ત્યા મહારાજ આવ્યા હુ તેની પાછળ ગાંડી થઇ ગઇ સધાને છોડી હુ તેમની સાથે ગઇ'

'પણ તે શુ તે વખતે પણ મહારાજ હતા?"

"ના, એમણે યોગ સાધવા માડ્યો હતો મારા આવ્યા પછી એમની આદર અને માન વધારે વ'યા'

'એ પણ ખર! પછી"

'પછી શુ? મારે મન મહારાજ તે પ્રભુનો અવતાર છે હુ સુખી છુ કોઇક વખત મારો નરેંદ્ર સાભરે છે, પણ મહારાજના સ્નેહ આગળ મને આખી દુનીઆનો હીસાબ નથી

"સાબાશ! પણ ભોગ બીચારા છોકરાના

'ના, મારી માસી તેને ઉછેરશે મે કહ્યુ હતુ કે નહી તો મારી બહેન મુબઇમા છે તેને સોપી આવે તેને છોકરા નથી બને સુખમા હશે"

'ત્યારે મને હાકી કાઢો છો તે તમારા સુખને વાસ્તે?'

"હા! એટલી મહેરબાની કરે તો—"

"હા! દુનીઆમાં મારે માટે તો ડરવાને કામ નથી કર્ણિકા બહેન! તમે તો ભાગ્યશાળી છો કે આમ છ વર્ષ થયાં સુખ મહાલો છો મારી પણ તમારા જેવીજ સ્થિતિ હતી, પણ મારે નાથ નહોતું, જેટલાં સગાં હતાં તે દુશ્મન હતાં એક પાપી ચંડાળે મને ફસાવી મને વશ કરવા તેને બહુ વીનવ્યો પણ મરદ જેવા સ્વાર્થી અને ચંડાળ કે જોયા છે? તેણે મને રખડતી રહેવા દીધી"

"એમ? પછી"

"પછી શું, મને કહાડી રહ્યા મા, બાપુ, બધાં પાછળ લાગ્યાં બધાં કહે કે કોઇપણ પ્રકારે અમારા કુટુંબ પરથી કલંક કાઢ હું અડગ રહી મારે મન સમાગમ બહાવો સોના સમાન હતો શા માટે મારે છોકરું નહીં? મેં શું ગુનેહગારી કરી હતી? મેં ના પાડી બધાએ મારા પર કેર વર્તાવ્યો હું ઘેરથી નાસી ગઇ"

"એમ?"

"હા! મારી સુરેખાને ચાલીશ વાસામાં પટેલને ત્યાં છોડીને અહીંઆં આવી કર્ણિકા બહેન! કહો, ડાહ્યું કરી હું કે તમે?"

"ત્યારે બોલ મારા મહારાજ કેવા સારા!

"હા! મારા તો ખરાબ્નો' મણિને હસવું આવ્યા વિના ન રહ્યું ની આ બાઇની ભલમનસાઇ! "હવે તમે કહો છો કે જા! હા બહેન જાઉં છું તમે સદા ભલે સુખી થાઓ."

"મા! એકલાના સુખની વાત નથી"

"કેમ?"

"મહારાજ યોગ સાધે છે, અને જો આડ માર્ગે વળી જાય તો યોગભ્રષ્ટ થઇ જાય"

"તો શું દુનીઆ ડૂબી જવાની હતી?" ખડખડ હસતાં મણિએ કહ્યું "મહારાજને માટે તો મને જરા પણ દયા નથી આવતી તમારે માટેજ જાઉં છું

'બહેન! તું સુખી થશે ગભરા નહીં હું શું કરું કે મારો સ્વાર્થ રહ્યો છે તું બહુ રૂપાળી છે એટલે અહીંઆ તારું કામ નહી નહી તો તને બહેન તરીકે રાખત'

"વાહરે તમારો પરમાર્થ!"

"હા! પણ મારી બહેન છે, તે ચંદુલાલ શેઠ મુંબાઈમાં ઠેકાણું રહે છે તેની ધણીઆણી છે પ્રભુ કરેને તું સુખી થાય તો મારા છોકરાને જોજે'

"ત્યારે ચાલોને તમેએ

'હું મહારાજને છોડીને' ભલેને બ્રહ્માંડ તૂટી પડે પહેલાં તે અને પછી બધાં

મણિ આ શ્રદ્ધા આ અડગતા તરફ વગરમોલ્યે જોઈ રહી તેને મહારાજ તરફ વધારે તિરસ્કાર આવ્યો

"જો બહેન' આ મારી બંગડી રાખ, મારી પાસે પૈસા તો નથી પણ આ વેચી કોઈ દિવસ પૈસા મળશે કેટલાની છે તે મને ખબર નથી

"લાવો જે હોય તે સારું ચાલો રસ્તો બતાવો કહી મણિએ મહારાજનું આપેલું એક લુગડું હાથમાં લીધું અને જવા તૈયાર થઈ

'ચાલ ત્યારે!" કહી કર્ણિકા આગળ ચાલી

પ્રકરણ ૧૨ મુ

પ્રયોગ

બે સ્ત્રીઓ બહાર નીકળી કર્ણિકાને રસ્તો બધો માહીત હતો એટલે અધારામા પણ તેણે ધીમેધીમે રસ્તો વટાવ્યો અને એકએ માગણા ખોલ્યા

મણિને તરત કપારી આવી હમેશા સવારે ને સાજે જે જાતની એકાગ્રતા તેને આવતી હતી તેવી આવવા લાગી

"કર્ણિકા બહેન ! માગ પગ ધ્રુજે છે"

"કેમ ?"

"મને દહાડામા બે વખત અજબ જાતની ધ્રુજારી આવે છે ને મહાત્માની મૂર્તિ નજર આગળ રહે છે"

'હાય હાય ! તારા પર પણ પ્રયોગ ચાલે છે'

'એ પ્રયોગ છે ?"

હા ! મહારાજ અત્યારે તારા પર એકાગ્રતા રાખી બેઠા હશે, મણિ '

' કેમ મારુ માથુ ભમવા લાગ્યુ છે ?"

' મણિ ' ઓ મણિ ' તુ મારી જગ્યા લેશે ? મને વચન આપ મારા મહારાજ લઇ લેશે ? હુ મરી જઇશ " રડતે અવાજે કર્ણિકાએ કહ્યુ

"ના, કંઈ નહીં તમે ગભરાશો નહીં પણ અત્યારે કૈં ચાલતુ નથી, મહારાજજ દેખાય છે ઓ ! ઓ !" કહી મણિ બેસી ગઇ અને ગાડા જેવી ભીંત સામે જોવા લાગી

"તુ આખો મીંચી દે અને કશા બીજા પર વિચાર કર"

"નથી થતો ' હવે પડી જઇશ"

"ઓ! ઓ! મને મહારાજ બોલાવે છે" જાણે ઉંઘમા બોલતી હોય તેમ મણિ બોલી

"આવુ છુ, હા! પ્રભુ! મહારાજ! આવુ છુ" કહીને મણિ ઉભી થઇ

"મણિ! મણિ! શુ કહે છે? તુ ઉંઘે છે, જરા વિચાર કર આ તો મહારાજની ઇચ્છાશક્તિનો પ્રભાવ છે દઢતા રાખ"

"મહારાજ બોલાવે છે, આવુ છુ" કહી મણિ સીધી જાણે ઉંઘમા ચાલતી હોય તેમ પાછી ચાલવા લાગી કણિકાએ કપાળ કુટયુ આ પ્રયોગો તે જાણુતી હતી તે આસુ ઢાળતી બાજુમા આવેલા એક બારણામા રહી અદૃશ્ય થઇ ગઇ

મણિ સીધી ને સીધી ચાલી રસ્તો કોઇ દિવસ દીઠો નહોતો છતા જાણીતો હોય તેમ તે સીધી ચાલતી અને બારણા ખોલતી ચાલતા ચાલતા તેને માત્ર એકજ વિચાર આવતો—ને તે મહારાજનો તેમની ભવ્ય મૂર્તિ તેની નજર આગળ આવી રહી હતી અને નિશ્ચલ સત્તાના પ્રભાવથી તેને આગળ લઇ જતી તે શુ કરતી હતી તેનુ પણ તેને ભાન નહોતુ કણિકા જોડે શી વાત કરી હતી તે પણ યાદ નહોતુ માત્ર તે મહારાજને દેખી રહી, અને તેમને મળવા તલ્લીન થઇ રહી

દશ મીનીટમા બધા રસ્તા વટાવીને મહારાજના ઓરડામા તે ગઇ જે ઠેકાણે સવારે તેમને તે મળી હતી તેની પાછળ એક સુદર સુશોભિત ખડમા તે ઉભી હતી, અને તે જાગી તેણે આસપાસ જોયુ ઓરડાની ભભક જોઇ વિસ્મય પામી પણ મગજમાથી એકાગ્રતાનો નીશો જતા, તે ગભરાઇ ઉઠી કણિકા કયા ગઇ, પોતે કેવી રીતે અહીંઆ આવી તેનો વિચાર તે કરવા લાગી મહારાજના પ્રયોગથી બેચારા આવી એમ લાગતા તેને તેના તરફ ધિક્કાર આવ્યો ચારપાચ પળમા તો તે સ્વસ્થ થવા લાગી મનની નિર્બલતાથી આવુ થયુ તેમ તેને લાગ્યુ અને મહારાજે

પોતાની શક્તિથી તેને અહીંઆ બોલાવી એની ખાત્રી થતા કોઈ પણ પ્રકારે વિચાર દૃઢ કરવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો પોતાને ફસાવનારને યાદ કર્યો મુરખા યાદ કરી

બાજુની ભીંત પરનો એક પડદો આઘો થયો અને મહારાજ નીકળ્યા તેનુ સ્વરૂપ રાત્રિને વખતે વધારે આકર્ષક લાગ્યુ છતા મણિને વધારે ધિક્કાર છુટયો

"કેમ મણિ !" કહી મહારાજ ઓરડામા એકજ આરામખુરસી હતી તેના પર બેઠા

"શુ છે ? મને કેમ બોલાવી ?"

'મે ક્યારે બોલાવી ! તારી મેળે આવી તેણે ધીમા પણ નસાણ અવાજે કહ્યુ

"ના ! કોણે કહ્યુ ?" મણિએ મોટે અવાજે કહ્યુ હવે તેનુ સ્વાસ્થ્ય બરોબર રીતે આવ્યુ હતુ એટલે તેને કશી દરકાર નહોતી વળી મહારાજ અને તે એક દ્વંદયુદ્ધમા ઉતર્યાં છે એમ તેને લાગ્યુ એટલે તેમા વિજયી નીવડવા તેણે હીમત ભેગી કરવા માંડી તેને સગાવહાલા મસાર, આબરૂ કશાની પરવા નહોતી, એટલે પોતાની શક્તિનો ખ્યાલ મહારાજને આપવા તે તૈયાર થઈ

'હુ જુઠ્ઠુ ?" મસ્તાથી મહારાજે કહ્યુ

'ત્યારે તમે જુઠ્ઠુ કહો છો.'

મહારાજ ગૌરવથી ફિક્કુ જોયુ

"હા ! દરરોજ તમારા જાદુથી તમે મને રહુના છો, અત્યારે પણ તમારી મેલી વિદ્યાથી મને અહીંઆ બોલાવી બોલો શુ કામ છે ? મને ઉંઘ આવે છે, રાત વળી ગઈ છે "

"મણિ ! આમ આકળા પડીને બોલીએ નહીં એ તો તારુ ચચળ મન તને દોરી લાવ્યુ મારી ભક્તિના પ્રાબલ્યે તુ અહીંઆ ખેચાઈ આવી

"કોણે કહ્યું ? મને ભક્તિએ નથી ને માન પણ નથી "

"કેમ બોલતા બહુ વધે છે કે ?"

"હા ! તમારાથી થાય તે કરો કરીકરીને કરશો શું ? બોલો મા૦ શું કામ છે ?"

"મણિ ! તારામાં વૈરાગ્ય આવતો નથી, તું પ્રભુને માર્ગે જઇ શકતી નથી "

"તે કે તમે લઇ જઇ શકવાના છો ?"

"હા ! વૈરાગ્ય બે રીતે આવે અત્યંત ત્યાગથી, કે અત્યંત તૃપ્તિથી "

"એટલ તૃપ્તિથી મારામા વૈરાગ્ય લાવવો છે ?"

મણિની હોશીઆરીથી મહારાજ પ્રસન્ન થઇ હસ્યા

"હા ! ત્યા સુધી તારો સંસારનો શોખ પુરો નહીં થાય "

"કબુલ છે, લાવો, સમર્થ હો તો લાવો એક સુંદર અને ગુણવાન પતિ હું સતી થઇ તેને પૂજીશ આપો સારા છોકરા, તેમને કેળવી કૃતાર્થ થઇશ "

"તેનાથી પણ એક વધારે ઉંચી ભૂમિકા છે '

"શી ?"

"પ્રભુની પાસે રહી પ્રેમભક્તિથી જીવન ગાળવુ તે "

"એટલે તમારી જોડે રહી તમારી ચેરી થઇ રહુ તે ?"

"તેમા ખોટુ શું ?"

"ચાલો, મારી જોડે પરણશો ? કાલે સવારે તમારી દાસી થઇ રહુ છે કબુલ ?" જરા મશ્કરી કરતી હોય તેમ મણિ બોલી

"પરણશો ? ગાંડી ! મારાથી પરણાય ?"

"ત્યારે વગરપરણ્યે સુશીલ સ્ત્રીથી સાથે પણ રહેવાય ? '

"પ્રભુભક્તિ બધાનુ ઓસડ છે એટલુ સમજતી નથી?"

"સમજુ છુ, પણ પ્રભુ મળવા જોઇએ આ તો તમે આટલો આડબર કરી, લોકોને છેતરી, ગરીબ બાપડીઓને ફસાવવાનો ધધો લઇ બેઠા છો"

"શુ બોલે છે?"

"અક્ષરે અક્ષર સાચુ હા! એક કામ કરો તો પ્રભુ માનુ"

"શુ કામ?"

"મણિકર્ણિકાને પરણો, અને ઉઘાડે છોગે રાખો"

મહારાજ ચમકીને ઉભા થઇ ગયા તેના સુદર મુખ પર ફ્ચવાટ દેખાયો તે ચીરડાઈ બોલી ઉઠયા "કોણે કહ્યુ?"

"તેનુ તમારે કામ છે?" કેડ પર હાથ ટેકવી મણિએ કહ્યુ

"હા, કોણે કહ્યુ? શુ કહ્યુ?" જરા સખ્તાઇથી મહારાજે પુછવા માડયુ તેની આખમા સવારે પેલી સ્ત્રી સામે જોતા જે ભયકર સ્થિરતા આવી હતી તે આવી મણિના પેટમા ફ્રાસ્કો પડયો તેણે હીંમત આણવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ કૈં વળ્યુ નહીં

"ગમે તેણે" તેણે મહામુશ્કેલીએ જવાબ દીધો

મહારાજ ઉભા થયા અને મણિની સામે જોતાજોતા પાસે આવ્યા. મણિ ધ્રુજી ઉઠી તે માત્ર મહારાજની મોટી દેખાતી આખો સામેજ જોઇ રહી.

"કોણે કહ્યુ?" ભયકર શાતિથી મહારાજ બોલ્યા

"કોઇએ નહીં"

"બોલ"

મણિ બેભાન થઈ જતી હોય એમ લાગ્યુ. તેનુ મગજ મહારાજની ઇચ્છાશક્તિનો ભાર સહી શકયુ નહીં તેને લાગ્યુ કે જવાબ દેવો પડશે તેને ગુગળામણ થયુ.

"બોલ"

"મણિકર્ણિકાએ પોતે કહ્યુ" મણિએ જવાબ દીધો–દેવાઇ ગયો

"શુ કહ્યુ?"

"બધુ"

બીજી પલે જાણે દબાણુ જતુ રહ્યુ હોય, જાણે દબાયલી કમાન છટકી જાય તેમ તેના મગજ પરથી ભાર જતો રહ્યો મહારાજની આખમાથી સ્થિરતા ગઇ અને તે હતી તેવી થઇને રહી મહારાજનુ મોઢુ હસતુ હતુ

"ઠીક! તુ બધુ જાણે છે ત્યારે નકામા ઢોગ શા કામના? બોલ, મણિકર્ણિકાની જગ્યા લઇ રહેવુ છે? બધુ મળશે"

"મણિકર્ણિકા મારા કરતા ક્યા ઉતરતી છે?" સ્વસ્થ થએલી મણિએ ઉતર વાળ્યો

"રાજાને ગમી તે રાણી" જરાક હસતા મહારાજ બોલ્યા

"પણ તેણે તમારે માટે બધુ છોડ્યુ ઘર બહાર, છોકરો, અને તમે તેને આમ કાકરા માફક તરછોડી કાઢશો?"

"તે તારે જોવાનુ છે?"

"હાસ્તો! કાલે ઉઠી મને પણ ધકેલી કાઢો ત્યારે?"

"જેવુ નશીબ" શાતિથી મહારાજ બોલ્યા.

"જરા શરમ નથી આવતી?" મણિનો પીત્તો ઉછળી આવ્યો મહારાજની અધમતા એ અત્યાર સુધી સહી શકી હતી હવે તેનો મીજાજ હાથમા ન રહ્યો "આવી નફટાઇ દેખાડી મને વશ કરવા માગો છો?"

"હ" મહારાજ જરા તિરસ્કારથી હસ્યા

"આમ હુ તમારી ગુલામ થઇ રહીશ? તમે મને ઓળખતા નથી?"

"એમ કે ?"

"હા ! તમારા જેવાનો મારે હીસાબ ક્યા છે ? તમારો ધુતેલો પૈસો, તમારા ઢોગ ને આડબર કરતા તો કોઇ ગરીબ બીચારા ભીખારીને ઘેર પડી રહુ તે વધારે સારુ "

"તો દુખી થશે. બીજુ શુ ? કોઇ ભીખારી પણ તને તો ઘરમા નહીં રાખે."

"કેમ ?"

"જુવાન વિધવા છે તેમા" ઠડે પેટે મહારાજ બોલ્યા

"હા' ખરી વાત છે " અકળાઇ, કપાળ કુટી, મણિ બોલી, "દુનીઆમા એવુ કોઇ અધમ નહીં હોય, પાપી ચડાલ નહીં હોય કે એક નિરાધાર રઝળતી વિધવાને આશરો આપે. તમારા જેવાઓની દાનતથી અમારા ભોગ લાગ્યા છે "

"જે કહે તે અહીંઆ રાણી જેવુ સુખ મળશે "

"તે મારે જોઇતુ નથી મહારાજ! હુ પણ જીદ્દી છુ તમારા જેવા ભલે મારા પગની ધુળ ચાટે હુ મરી જઇશ, કે યમરાજા ના કહેશે ?"

"જીદગીની મજા પછી નહીં મળે "

"જરા શરમ રાખો! સવારે તો મોટા પ્રવચનો આપો છો મને ખીજવવામા સાર નહીં કાઢો "

"તુ શુ કરવાની હતી ?"

"તમારી ફજેતી '

"મારી ફજેતી તારાથી થવાની નથી "

"કેમ ?"

"ભલેને જા! આ બારણા ઉઘાડા છે મહાર જઇને રહેશે તો લોકો તને મૂર્ખ ગણશે. મારી આબરુ અને પ્રતિષ્ઠા અસ્પર્શ્ય છે તુ કોણ–રખડતી કુલટા, હુ બાલબ્રહ્મચારી મહાયોગી બાલારામ જા થાય તે કરી લે"

મણિ આ ધૃષ્ટતા, આ હીંમત, આ નફટાઇ જોઇ દીગ થઇ ગઇ મહારાજના એકેએક શબ્દ ખરા છે એમ એને લાગ્યુ તેણે હીંમત છોડી, પોતાની નિરાધારતાથી આખમા આસુ લાવી છાતી પર માથુ નાખી દીધુ

"જા! હજી બેચાર દિવસ વિચાર કર! તારા તોફાનથી, તારી બુદ્ધિથી હુ ઉલટો વધારે પ્રસન્ન થયો છુ થોડી પણ અક્કલ હોય તો વિચાર દુનીઆમા સત્તા, પૈસો, અને મઝા આજે મળ્યા તે કાલે મળવાના નથી"

"આ કાલે સવારે પ્રવચનમા કહેજો"

"ત્યા હુ કહેતો નથી, કરી બતાવુ છુ લોકોમા સમજવાની અક્કલ ક્યા છે?"

મણિ આ નફટાઇનો કૈ પણ જવાબ આપી શકી નહીં. મહારાજે ફરીથી કહ્યુ

"મણિ! જા જરા વિચાર કરી જો, ચાલ રસ્તો બતાવુ ને સાભળ! પેલી મણિકર્ણિકા ગમે તે બકી જાય તે સાભળતી નહીં. એ બહુ ખરાબ છે"

"તમારા પગલા પૂજીને જીવે છે તેમા?

મહારાજે જાણે તે શબ્દો સાભળ્યાજ નહીં હોય તેમ આગળ જવા માડયુ

પ્રકરણ ૧૩ મુ

ફરીથી રઝળતી !

મણિ જ્યારે પાછી પોતાના ઓરડામા ગઇ ત્યારે એટલા બધા વિચારના વમળમાં પડી કે શુ કરવુ તે સુઝયુ નહીં તે પોતાની હીંમત ઉપર પણ અજાયબ થઇ મહારાજને આવા શબ્દો સભળાવવાની ધૃષ્ટતા કોઇએ પહેલા કરી હશે? મહારાજમા પ્રભાવ કેટલોક હશે? હવે શુ કરવુ ' મણિકર્ણિકા મળશે કે કેમ, નહીં તો તેને કેમ મળવુ? તેને લાગ્યુ તો ખરુ કે કર્ણિકા મળ્યા વિના નહીં રહે

મણિને તેના પર ઘણીજ દયા આવી તેનુ રપાળુ મોઢુ, અને જ્યારે મહારાજના પ્રભાવથી તે ખેચાઇ રહી હતી ત્યારે થઇ રહેલી તેની શોકગ્રસ્ત આંખો તેના મન આગળ ફરી ને ફરી આવતા ! અને તેમતેમ તેને મહારાજ તરફ ધિક્કાર વધારે ને વધારે આવતો ગયો એક કલાક આમ વિચારમા ગયો હશે એટલામા તેનુ ધાર્યુ જ થયુ કર્ણિકા હાફ્લીફાફ્લી આવી

"કેમ શુ થયુ ?"

"કૈં નહીં" મણિએ હીંમતથી કહ્યુ મહારાજ જોડે કરેલા શબ્દયુદ્ધ પછી તેને પોતાની બુદ્ધિમા શ્રદ્ધા વધારે આવી હતી, અને પોતાનામા પ્રાબલ્ય પણ ઘણુ જ છે એમ ખાત્રી થઇ હતી "તમારા મહારાજને એચાર સભળાવી આવી કોઇ દિવસ એવી તેણે સાભળી નહીં હોય"

"હે, શુ કહે છે?"

"હા ! પણ તમને કૈં કહ્યુ ? જોરજુલમ કરી તમારુ નામ મારી પાસે કઢાવ્યું"

" એમ ? મને તો કૈં કહ્યું નહીં જાણે કૈં થયુજ નહીં હોય એમ મારી જોડે તો વર્ત્યાં "

" શી પંચાઇ ! "

" પણ તને શુ કહ્યુ ? '

" તમારી જગ્યાએ અહીંઆ રહેવાનુ "

" હે " ગભરાટમા કર્ણિકા બોલી, " તે હા કહી ? "

" ગભરાઓ નહીં મે ના કહી સોનામહોર જેવા હોય તોએ તમારા મહારાજ મારે નહીં જોઇએ "

" શુ આવુ કહે છે ? "

" હા, મે તમને શુ વચન આપ્યુ હતુ ? મે કહ્યુ કે મને પરણો તો રહુ " કહી મણિ હસી કર્ણિકાએ આ હીંમતથી દીંગ થઇ જોયાજ કર્યું " મને વિચાર કરવાને વખત આપ્યો છે "

" ત્યારે તુ અહીંઆ રહેશે ? " કર્ણિકાએ પુછ્યુ

" આજની રાત તો અહીંઆજ છુ પાછુ કૈં થાય અને પાછા આવવુ પડે "

" ના ! હવે મહારાજ સુઇ ગયા છે એટલે તારા પર પ્રયોગ નહીં ચાલે ધ્યાનમા બેસે ત્યારે—"

" ત્યારે તો કાલે સવારે જઇશ, અત્યારે ક્યા રખડુ ? "

" અહીંઆ રહી પડે તો ? "

" કર્ણિકા બહેન ! બહુ સ્વાર્થ ન કરીએ હુ જઇશ તો ખરી, પણ એક રાતમા પણ તમને ખાટુમોળુ થઇ જાય છે "

" ના " કહી કર્ણિકા ત્યાથી ગઇ

મણિને મહારાજ તરફ ઘણોજ તિરસ્કાર આવ્યો હતો તેમા તેને પાછી બોલાવી શકે એટલી શક્તિ જ્યારથી તેમનામા જોઇ ત્યારથી તેને ગભરાટ છુટયો હતો અને તે નાસવા માગતી હતી

તે થાકી હારી સુતી, પણ કૈં ઉઘ આવી નહીં કયા સુધી પથારીમા તેણે ગોથડગોથડ કર્યા કયુ મધરાત પછીના બેએક વાગ્યા ત્યારે કૈંક ઉઘ આવવા માડી ઉઘ આવતાંઆવતા જાણે કોઇ આવતું હોય એવો ખખડાટ સભળાયો તે કોનો છે તે જોવા માટે તે બેઠી થવા ગઇ પણ તેનાથી ઉઠાયુ નહીં, આખો ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યો પણ ઉઘડી નહીં ધીમેધીમે કોઇ પાસે આવ્યુ હોય એમ લાગ્યુ—જાણે મહારાજ આવ્યા હોય એમ લાગ્યુ મનમા તેની મૂર્તિ દેખાઇ, છતા આખ ઉઘડી નહીં, બેઠા થવા ગાત્ર હાલ્યુ નહીં મનમા ધીમેધીમે અનેક વિચારો થવા માડયા—ન વિચારાય ન વદાય એવા કૈં વિચારો આવ્યા એ બધા જાણે મહારાજ ઓરડીમા ઉભા હોય અને તેમના તરફથી આવતા હોય તેમ લાગ્યુ આમ થોડો વખત રહ્યુ અને કોઇના પાછા જતા પગલા સભળાયા

મણિ એકદમ જાગૃત થઇ ગઇ અને પથારીમા બેઠી થઇ ચારે તરફ તેણે જોવા માડયુ માત્ર કેસરના મધમનાટ શીવાય ઓરડામા ટ ફેર ન હતો તે ઉઠી બારણા તરફ દોડી પણ અધારામા કોઇ દેખાયુ નહીં તેના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહી આટલે દિવસે તેને બારણુ દેવાનુ સુઝ્યુ—જુએ છે તો બારણાને અદરથી કૈં દેવાનુ હતુજ નહીં મણિ ગુચવાઇ ને પથારીમા બેસી ગઇ

તેનુ ચિત્ત સ્થિર થયુ તોપણ તેને ખાત્રીજ રહી કે અત્યારે મહારાજજ આવી કૈં પ્રયોગ ચલાવી ગએલા હોવા જોઇએ તેણે દઢ નિશ્ચય કર્યો કે હવે આ આશ્રમમા રહેવામા સાર નથી તેણે મહામુશ્કેલીએ ચાર કલાક વીતાવ્યા સવાર પડી ત્યારે તેનો ભય ગયો અને તેના જીવમા જીવ આવ્યો

તેણે નાહી ધોઇ, રાતનું થોડું વધ્યું હતું તે ખાધું ફર્ણિકાએ આપેલી બગડી હાથમાં લીધી અને પ્રવચનમાં ગઇ તે બૈરાઓની પાછળ બેઠી. પ્રવચન ક્યારે પુરું થાય તેની વાટ જોતા તેને પલેપલ અકારી લાગી આખરે પ્રવચન પુરું થયું, આરતી થઇ, મહારાજ અંદર ગયા, અને બૈરાઓનું ટોળું જેવું બહાર નીકળ્યું તેવી તેમાં સામેલ થઇ તે આશ્રમમાંથી બહાર નીકળી.

"બહેન! ચૌટું ક્યાં આવ્યું?" એક સાથે ચાલતી બાઇને તેણે પુછ્યું

"આ ડાબે હાથે શહેરમાં પહેલાંજ આવ્યાં છો?" બાઇએ પુછ્યું

હા' રસ્તો ભુલી ગઈ" કહી તે ચૌટા તરફ ચાલી થોડી વારે ચૌટું આવ્યું હોય એમ લાગ્યું એટલે તેણે લુગડામાંથી ચારે તરફ જોવા માંડ્યું, પણ જોવાની ખાસ જરૂર નહોતી કારણ કે બરોબર સામે મોટા ધોળા પાટીઆ પર ગજગજના લીલા અક્ષરે 'સમાજ--ઉદ્ધારિણી સભા'નું નામ લખાએલું હતું નીચે નાનું એક બીજું પાટીઉં પણ મારેલું હતું, તે વકીલ મી મદનલાલનું હતું

મણિ ઝપાટાબંધ આશાના કીલ્લા બાંધતી જાણે આ લીલા અક્ષરનું પાટીઉં તેના દુઃખસાગરનો આરો હોય તેમ તે તરફ ગઇ મદનલાલનો 'બોય' હાથમાં એક ગંદી સાવરણી લઇ મોઢામાં બીડીનું ઠુંઠું ઘાલી પગથીઆ પરથી ધુળ કાઢતો હતો

"સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભા અહીંઆ?"

"ક્યું બે! દેખતી નહીં હય" કહી કોઇ તત્ત્વવેત્તા જેમ ટુંકાણમાં સૂત્ર લખે તેમ 'બોયે' પાટીઉં બતાવ્યું

"મંત્રી અહીંઆ છે?'

"ક્યા કુછ કેસ હય?" હોશીઆર 'બોયે' પોતાના ધંધાનું સંરક્ષણ કરવા સવાલ કર્યો

"મારે મળવુ છે"

'કેસ હય ક્યા? હોવે તો અબ્બી મુલાકાત" મોઢામાંથી બીડી કાઢી, અદ્ભુત ગૌરવથી નાકમાંથી ધુમાડો કાઢતા 'બોયે' કહ્યુ, "નહીં તો બયઠો."

"ઠીક બેસુ છુ"

"અયસા બોલની! મબેરકે બીચમે કટકટ કરતી હય' કહી મણિના ઉપર વેર લેવાને ઇરાદે પગથીઆને સખત ઝાપટ મારી, 'બોયે' પોતાની પુઠ ફેરવી તેને અસીલો શીવાય બીજા પ્રાણીઓ તરફ બેહદ તિરસ્કાર હતો, કારણુ કે અસીલો કોઇક વખત આનો બે આના એને આપવા ચુકતા નહીં અને બીજા બધા મળવા આવે તેથી એની 'બોય'ની પદવીને મોટો કારી ઘા લાગી જતો હોય એવુ કૈં એને થયુ હતુ

મણિ ઉપર જઇને બેઠી હવે તેને ક્ષોભ ઓછો લાગતો હતો દુનીઆએ તેને એવા ઝપાટા લગાવવા માડયા હતા કે તેની મૃદુતા અદૃશ્ય થવા લાગી હતી

પ્રકરણ ૧૪ મું

ઉદ્ધારકોને શરણે

ડા ધનેશચંદ્ર સવારના સાત વાગે ઉઠી, દાતણપાણી કરી, દવાખાનામા ડોકીઉં કરી, ત્યા કોઇ દર્દીને અભાવે નીસાસો નાખી ચૌટા તરફ ચાલ્યા 'સમાજ–ઉદ્ધારિણી સભા'ના સહમંત્રી તરીકે તેમની પદવી ઘણી વધી ગઇ હતી એ નિ શ ક વાત હતી, છતા આ શહેરના મૂર્ખ લોકોના મનમા એ પદવીથી કૈં પણ આકર્ષણ થતુ હોય એમ લાગતુ નહીં, અને ડાકટરનુ દવાખાનુ હતુ તેવુજ ઉજ્જડ રહેતુ આ કેમ થતુ તે ધનેશચંદ્રને સમજ પડી નહીં તે પોતાની બનતી કોશીશે ગામમા રખડતા ને પૈસા ઉઘરાવતા અનાથાશ્રમ માટે એક મકાન પણ ભાડે લીધુ હતુ, અને એક બે રખડતા છોકરાને ત્યા ઓટલે બેસી રહેવાનુ પણ નક્કી કરવામા આવ્યુ હતુ કે જેથી લોકોને અનાથાશ્રમ ચાલે છે એવો કૈંક ખ્યાલ થાય

ધનેશચંદ્ર આ બધાથી જરા કંટાળી ગયા હતા, અને લોકોમા વાત ઉડી હતી કે તેણે વિધવા પરણવા માટે જાહેરખબર આપી છે એટલે સગા સબધીઓ પણ સામે જોતા ઓછા થવા માડયા હતા ડાકટર તો ઇશ્વર પાસે એમજ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા હતા કે શહેરમા પ્લેગ યા કોગળાઉં ફાટી નીકળે કે જેથી તેમને ત્યા સડતી દવાઓનો કોઇ પણ પ્રકારે નીકાલ થાય અને તેમની સેવાનો અમૂલ્ય લાભ લોકોને મળે

ધનેશચંદ્ર આવા ઉમદા અને પારમાર્થિક વિચારો કરતા ચૌટા તરફ ચાલ્યા અને પોતાની સભાનુ વિશાલ પાટીઉં નીહાળી તેમની છાતી ઉંચી આવી જો આવા સુદર પાટીઆથી લોકો આકર્ષાય નહીં તો પછી પાછળો વિચાર કરવો છોડી દીધો કારણ કે મી મારુતિનો 'બોય' તેમની સામે આવ્યો

"કેમ કયાં જાય છે ? મી મારુતિ આવ્યા કે ?"

"નહીં સાબ, । બુલાનેકુ જાતા હુ"

"કેમ કોઇ અસીલ બેઠો છે ?"

"એક ઓરત બયઠી હય"

"હે !" ધનેશચદ્ર બોલી ઊઠ્યા, "એકલી ?"

"હા"

"ઠીક, જવાની જરુર નથી" કહી ડાકટર ઝપાટાબધ ઉપર ચઢી આવ્યા

જેવા તે ચઢીને ઉપર આવ્યા કે તેની નજરે એક જુવાન સ્ત્રી પડી તેણે ઘુમટો કાઢી નાખ્યો હતો એટલે તેનુ તેજસ્વી મુખ હાથ પર ટેકવેલુ હતુ તે તેમણે જોયુ જાણે એ ચદ્રની મીઠી જ્યોત્સ્ના ચારે તરફ પ્રસરી રહી હોય એમ ડાકટરને લાગ્યુ તે જરા ગભરાટીઆ હતા કેટલાક વર્ષ થયા સ્ત્રી મરી ગએલી હોવાથી, કુટુમ્બમા કોઇ સ્ત્રી-વર્ગનો સબધ ઝાઝો નહીં હોવાથી, અને સ્ત્રીદર્દીઓ દવાખાનામા ગેરહાજર હોવાથી સ્ત્રીઓ જોડે વાતચીત કરવાના કઠણ વિષયમા તેમનુ પ્રાવીણ્ય વધારે નહોતુ તે ગભરાયા, એક ઉંડો શ્વાસ લીધો આ મુખ સામે જોઇ રહ્યા, પણ પગ ત્યા અટકી રહ્યા—આગળ ચાલ્યા નહીં

મણિ પણ ચમકી તેણે ઘુમટો તાણ્યો અને સજ્જ થઇ બેઠી

ક્યા સુધી કોઇ બોલ્યુ નહીં ડાકટરે વિચાર કર્યો કે પાછા નાસવાનુ બને એમ છે કે નહીં

"તમે સભાના મત્રી છો ?" આખરે મણિએ પુછ્યુ

"હા !" મહામુશ્કેલીએ ડાકટરે જવાબ વાળ્યો

"આ જાહેરખબર તમારી છે?" ડાક્ટરને ગભરાતા જોઈ મણિને સ્વસ્થતા આવી

"હા! તમે કોણ છો?"

"વિધવા પરણવા માટે કોઇ ગૃહસ્થ તૈયાર હોય તેનુ નામ ઠામ આપશો?"

મણિનો મીઠો અવાજ સાભળી ડાક્ટરનુ હૈયુ પીગળીને પાણી થવા લાગ્યુ

"તમે જાતેજ પરણનાર છો કે કોઇ બીજાના તરફથી?"

"હુ જાતેજ!"

"તમારુ નામઠામ શુ?"

"પુરુષ કરતા સ્ત્રીને નાનમ વધારે હોય" જરાક હસતા મણિએ કહ્યુ "એટલે પહેલા સામાનુ નામઠામ જાણુ તો પછી મારુ કહેવાય"

આ અવાજ, આ હાસ્ય, આ શબ્દો સાભળતા ડાક્ટરનુ હૈયુ કુદ્યુ, અને કોણ જાણે કેમ પણ જે શારીરિક વિદ્યામા તે પ્રવીણ હતા તેના બધા નિયમો તોડી નાખી એ નાપાક હૈયુ ઉછળીને તેમના ગળામા આવીને બેઠુ

"મારા પર વિશ્વાસ નથી?"

"તમારુ નામ મને ખબર નથી"

"એમ? મારુ નામ ડા ધનેશચદ્ર હુ અહીંઆનો પ્રખ્યાત ડાક્ટર છુ"

ધનેશચદ્ર અનેક વિચાર કરવા માડયા તેમા હમણા મી મારુતિ આવશે તો આને ઉપાડી જશે એમ કૈંક વહેમ પડયો આ વહેમને દૂર કરવા તેમણે ઉપાય યોજ્યો

"તમે કયા રહો છો?" તેમણે પુછયુ

"મને ઘરબાર કૈં છેજ નહીં"

"ઠીક હાલ ચાલો મારી સાથે, પછી હું તમને કહીશ બોય બોય!"

"હુંજુ !" બોય હાજર થયો

"એક ભાડાની ગાડી લાવ તો"

"અચ્છા" કહી તે ત્રણ પગથીઆ સાથે કુદતો હેઠળ ઉતર્યો

"ચાલો! જરા ગભરાશો નહીં"

મુંગે મોઢે મણિ તેની સાથે ચાલી અપરિચિત પુરુષને શરણે આમ જવું, તેની સાથે આમ વાત કરવી એ પ્રસંગો તેની રહેલી મૃદુતાને પણ દુખવતા, પણ હીંમતથી કઠણ હૈયું કરી તે સ્વસ્થતા રાખી રહી મહારાજના શબ્દો તેને કાને અથડાતા આપણા સંસારની રચના વિચિત્ર છે, તેમાં તારે માટે સુખ નીર્માયું નથી—આ વાત અક્ષરેઅક્ષર ખરી પડતી હોય તેમ લાગ્યું

ડાકટર ધનેશચંદ્ર જાણે પોતે એક મહાન્ યુદ્ધનૌકા (કુઝર) હોય અને એક વેપારી વહાણ પકડી દુશ્મનના બંદરમાંથી બહાર પડે તેમ તે બહાર પડયા—એટલે કે મી મારુતિની ઓરીસનો દાદર ઉતર્યા, પણ જેવા ઓટલા પર આવ્યા કે સામેથી જાણે દુશ્મનની યુદ્ધ નૌકા ધજાપતાકા ફરકાવતી નજરે ચઢે તેમ મારુતિ કોટના બટન ઉઘાડા મુકી ધીમેધીમે સામે રસ્તેથી આવતા દેખાયા ડાકટર ધનેશચંદ્ર ગભરાયા, ચારે બાજુ પર જોયું પણ રસ્તો દેખાયો નહીં એટલે હીંમત ધરી મણિને કહ્યું

"ચાલો! ગાડીમાં બેસી જાઓ"

"હા!"

પણ તે ઓટલા પરથી ઉતરે તે પહેલા મી મારુતિ આવી લાગ્યા

"ડાકટર!" તેમનો મોટો સાદ ગાજ્યો "કોને લઇ ચાલ્યા?"

"કોઇને નહીં"

"અરે એમ શુ કરો છો મારા ભાઇ, મારો પણ અંદર અડધો ભાગ."

મણિએ ઘુમટામા હોઠ પર દાત દાબ્યા ડાક્ટર બોલ્યા "જા! જા! આ તો જરુરની વાત છે."

"પણ શુ? હુ પણ મત્રી, છુને"

"આ વિધવા છે" નીચા વળી ધનેશચદ્રે કાનમા કહ્યુ "હુ એને કોઇ ઠેકાણે મુકી આવુ"

"આપણી જાહેરખબરને લીધે કે?" કહી મી. મારુતિએ મણિ સામે જોયુ "પણ તુ લઇ કયા જાય? ચાલો એના કરતા મારે ઘેર બાઇમાણુસ તારે ઘેર એકલી શુ કરશે?" કહી મારુતિ ઝપાટાબંધ ફલ ગ મારી ગાડી પર ચઢયા અને ગાડીવાળાને પોતાને ઘેર ગાડી લઇ જવાનો હુકમ કર્યો ડાક્ટર ધનેશચદ્ર ધુધવાતા કચવાતા બેસી રહ્યા

મારુતિ પોતાને ત્યા બધાને લઇ ગયા અને તેમના દીવાનખાનમા બધા બેઠા મારુતિ કોટ કાઢી મણિ સામે જોવા લાગ્યા

"તમે પરણવા માગો છો?"

"હા!"

"તમે કયા ગામના છો, અહીંઆના?"

"કોણ પરણવા માગે છે તે જાણ્યા શીવાય જવાબ કેમ અપાય?" મણિએ પુછ્યુ એને આ લોકો પર તિરસ્કાર આવવા માડ્યો હતો

મણિના અવાજથી મારુતિ પણ જરા વિચારમા પડ્યા. તેમણે પોતાનો રુવાબ જરા નરમ થવા દીધો, "પણ આ બધી ગોઠવણ કૈં તરત થાય? એટલો વખત કયા રહેશો?"

"અનાથાશ્રમમા" ડાક્ટરે કહ્યુ

' કૈં ગાડા થયા! એવા એકાતમા તે જુવાન બાઈથી રહેવાય? નાન્સેન્સ"

"તેમા શુ વાધો છે?"

"આ તે કૈં અનાથ છે?" મારુતિએ કહ્યુ, "ડાક્ટર! જરા અદર આવો, માફ કરજો" મારુતિ અને ડાક્ટર અદર ગયા

"બોલો! મોટા 'પ્રેક્ટીકલ' પગલા લેવાના હતાને! આ ઝોડ કોને વળગાડશો?' મારુતિએ પુછ્યુ.

"મારુતિ' આ તમારી તોછડી રીતભાત મને બિલકુલ પસદ નથી"

"તમારી પસદગીની મને બીલકુલ પરવા નથી" ડાક્ટરના ચાળા પાડતા મારુતિએ કહ્યુ

"પણ હવે કરશો શુ? તમે પરણશો?"

"હુ પરણુ? જાઓ, જાઓ"

"ત્યારે તમારી જાહેરખબરનુ શુ?" બને એકમેક સામે જોઇ રહ્યા.

"કૈ ગોઠવણ નહીં કરશો તો આબરના કાકરા સમજ્યા? ડાક્ટર સાહેબ' માટે થઇ જાઓ તૈઆર ઘોડે ચઢવા" કહી મારુતિ હસ્યા

"મશ્કરી જવા દો'" જરા ભવા ચઢાવી ડાક્ટરે કહ્યુ, "પણ એને હમણા મારે ત્યાં રાખીએ"

"તે કેમ બને? એ તો મારે ત્યા રહેશે મારુ ગમે તેવુ પણ બચ્ચાબાલાવાળુ ઘર"

"જોયુ જોયુ! હુ તે કૈં રસ્તાનો ચાલનાર છુ કે મારે ત્યાં રાખતા વાધો પડે? મારા ઘર પાસે અનાથાશ્રમમા રહે છે એમ લોકો ધારશે એટલે આપણી આબરુ પણ વધશે"

"નોન્સેન્સ! જુવાન સ્ત્રીને કોઇ પણ દિવસ એકલી રખાય નહીં"

"બેસ બેસ! તારી આબરુ, પાછી નહીં જોઇ તો"

એમ કરતા સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભાના મહાસ્તભો આથમણાથી પર-માત્ર જીભ વડેજ—આવી ગયા, એકએક પર ન કહેવાય એવા આક્ષેપો થયા, ન સભળાય એવી ભાષા બોલાઇ આ દ્વદ્વયુદ્ધ પ્રચડ થયુ સમાજ ડગમગવા લાગ્યો તેના ઉદ્ધારની આશાઓ નષ્ટ થતી ગઇ આખરે મારુતિએ ચોખ્ખુ કહી દીધુ કે, "મારી ઓફીસમા આવી હતી, અને હાલ મારા ઘરમા છે એટલે કોઇ પણ પ્રકારે હુ એને જવા દેવાનો નથી'

બહાર આ બધા કલહનુ કારણ ગરીબ બીચારી મણિ પોતાના ભાગ્યને ઠપકા દેતી બેઠી હતી પલેપલે તેના સસ્કારી જીવને આ બધી પચાતો સાલતી હતી, તેનુ ખિન્ન હૃદય પલેપલે વધારે દબાતુ જતુ હતુ તે સાથે થોડીથોડી વારે તેને એક જાતની નકટાઇનો ઉછાળો પણ આવતો હતો સસ્કારી સ્ત્રીપુરુષો જે જે પ્રસગોને અકલ્પ્ય માને તેવા અનેક કઢગા અધમ પ્રસગોમાથી પસાર થતા તેને હવે એક મરણીઆની બેદરકારી આવી હતી તેનુ શુ થાય છે તેની તેને પરવા રહી નહોતી તેની આશાઓ ફલીભૂત થવાની નથી, તેની તેને ખાત્રી થઇ હતી હવે શુ?

પ્રકરણ ૧૫ મું

સુધારકનું ગૃહજીવન

ડાકટર ધનેશચંદ્ર ગુસ્સામા ને ગુસ્સામા ચાલ્યા ગયા અને મી મારુતિના દિગ્વિજયની આડે આવનાર કોઇ રહ્યુ નહીં ને તેમની વકીલાતમા ઘસીઘસી તીણી અગર જેવી બનાવેલી બુદ્ધિને પણ જરા ધાર ચઢાવી મણિ પાસે ગયા

"બાઇ! તમારુ નામ શુ? હવે તમે નીરાતે અહીંઆ રહેજો"

"હુ અહીંઆ રહેવા નથી આવી મારે તો માત્ર જે ગૃહસ્થે જાહેરખબર આપી હોય તેને મળવુ છે"

"હા! પણ તમારે કોઇ સગુ નથી?"

"ના"

"ક્યાય રહેવાનુ પણ ઠેકાણુ નથી?" ફોજદારી કાયદામા સ્ત્રી-સંગ્રહણના ગુનાહમા પોતાની ચાલચલગત આવે છે કે કેમ તેનો વિચાર કરતા મારુતિએ પુછ્યુ

"ના, પણ આખો દિવસ આમ નવાલોજ પુછ્યા કરવા છે''

"જુઓ બાઇ, જે ગૃહસ્થે જાહેરખબર આપી છે તે બહારગામ ગયા છે આજે તમને પત્ર લખી બોલાવીશ કે ઉતાવળે આવવા પડે એમ છે; પણ જરાએ ગભરાશો નહીં આ ઘર તમારુજ સમજવુ"

"તમારા ઘરના કોઇ વાંધા નહીં લે?"

"ના, ના!" જરાક ચકવાળા ઓરડાના બારણા તરફ જેતા મી મારુતિએ કહ્યુ "અને વાંધો હોય તોપણ તમારે ગભરાવુ નહી સુધારાને માટે થોડોઘણો સ્વાર્થત્યાગ તો કરવોજ જોઇએ"

મણિ આ વિચારો સાંભળી જરા આનંદ પામી દુનીઆમાં સ્વાર્થ તેણે એટલો બધો જોયો હતો કે નિ સ્વાર્થ માણસ જોતા તેનું હૈયું ભરાઇ આવતું તે કે જવાબ આપી શકી નહીં

"તમે કઇ ન્યાતના છો?"

"બ્રાહ્મણ" મણિએ તડુટકે જવાબ આપ્યો

"ચાલો ઉઠો, હુ એની સાથે ઓળખાણ કરાવું" કહી મારુતિ ચકવાળે બારણે થઇ અંદર ગયા અને પાછળપાછળ મણિ ગ૦

અંદરના ઓરડામા બે માદા જેવી છોકરીઓ ચીથરાની ઢીંગલીઓ-વતી રમી રહી હતી, અને ઘણા કામમા ગૂંથાયલી ગભીર ઘરણીની માફક તેઓએ ઉચુ પણ જોયુ નહીં મદનલાલે પાછા ફરી મણિના કાનમા કહ્યુ "તમે શુ કામ અહીંઆ આવ્યા છો તે કોઇને કહેશો નહીં"

"વારુ"

અંદરની ઓરડીમા જેવા મારુતિ દાખલ થયા કે મણિને કાને એક ઉચો, તીવ્ર ને કચવાયલો અવાજ પડયો

"જો જે ચોકામા આવશો! જરા આખોએ નથી તો મારે ફરી અબોટ દેવો પડશે"

મારુતિનો રોફ બધો શમ્યો, તેમનો મીનો ઉતરી ગયા, તેમની આખો દયામણી થઇ ગઇ, અને સરકારી વકીલ થવાની આકાક્ષા ગમ નાર ગામના આશાવત વકીલ સાહેબ, જેણે થોડી વાર પર ડાક્ટર ધનેશચદ્રને ધુત્કારી કાઢયા હતા તે નરમ ઘી જેવા થઇ ઉભા રહ્યા કોઇ નીશાળીઓ ખીજવાયલા મહેતાજી પાસે જાય, કોઇ ગુલામ ધ્રુજવ થ ની મલીકાની હાજરીમા આવે તેવા મારુતિ થઇ રહ્યા

"ના, ના આ આવો ઉભો છુ ને" જાણે જજ સાહેબે પકો આપ્યો હોય અને તેના જવાબમા માફી માગતા હોય એમ મારુતિએ કહ્યુ "આ બાઇ આવ્યા છે એ અસીલ છે, એક બે દિવસ રહેવાના છે

"ભલે. આ ઘરમા જે નહીં આવે તે ખરુ હુ તો એક રખવારી વારુ ! પણ તમારે આમ ક્યા સુધી ભટકયા કરવુ છે ?" ગોદાવરીએ પુછ્યુ

ગોદાવરી આધેડ વયની પણ ઘરડી દેખાતી, રીતભાતે સો વર્ષ પહેલાની, જીભની તીખી અને માથાની ફરેલી સ્ત્રી હતી તેણે નાકે મોટો કાંટો, હાથે મોટા હાથીદાતના ચુડા, અને પગે પાચ શેરના કલ્લા પહેરી પોતાનુ અ ગ શોભાવ્યુ હતુ આ બધી સામગ્રી અને કપાળે કરેલી મોટી આડ જોઇ મણિને કે ક અ બાભવાનીની મૂર્તિ યાદ આવી

"હજુ દશ ક્યા વાગ્યા છે ?" ઘણી જ નમ્રતાથી મદનલાલે સવાલ પુછવાની ધૃષ્ટતા કરી.

"કાલે રાતના અઢી શેર ખાઇને બેઠા છો તે એમજ લાગે તો ! જરા વિચાર આવે છે કે મૈરી બીચારી ભુખી હશે ?"

"હા ! ગઇ કાલે અગીઆરસ હતી કેમ ?"

"તમને ક્યાથી ખબર હોય ? આપણે તે કોઇ દિવસ પુણ્ય કરવાની પરવા છે કે યાદ રાખીએ ? બારે મહીના ખા ખા ને ખા ! બહેન બેસો" એકદમ મણિ તરફ ફરીને કહ્યુ "જોજો મારા ચોકામા નહીં આવતા ! જાઓ હવે તમે ચોટલી બોળી આવો પાણી તો મે ક્યારનુ કાઢી મુકયુ છે."

"હું તો નાહ્યો "

"હાસ્તો, ને પછી ઢેડા, ભ ગીઆ, પારસી, મુસલમાન બધાને અડકી આવ્યા. તમારા તે કે અવતાર છે ? બ્રાહ્મણનુ ખોળીઉ છે તોએ પરવા નથી."

"તુ કહેતી હોય તો ફરી નાહી આવુ "

"જેવી તમારી મરજી! નહીં તો ચોકામા નહીં બેસાડુ મારા પણ ભોગ છે તો કે બારશને દિવસ પણ તમારા ભાણામા બેસી જમવાનુ નહીં આ પેલો શુ કરે છે?" કહી મારુતિના ધણીઆણીએ બારી તરફ હાથ લબાવ્યો મણિ તે તરફ ફરી અને ત્રણેક વર્ષનો, એક માહલા જેવો છોકરો દુધ ઢોળી તેનો અબોટ દેતો હતો તેને જોયો આ તીખી જીભની સ્ત્રીને રીઝવવા તે તરત દોડી અને તે છોકરાને લઇ લીધો અને ચોક આગળ જઇ તેના હાથ ધોવા પાણીનો લોટો લીધો

"હાય! હાય" કહી નિરાશામા મારુતિની સ્ત્રીએ માથે હાથ મુકયા "આ પવાલુ ને લોટો ને કુડી—બધુ અજવાળવાનું કર્યું બાઇ, તને તે કોણે કહ્યુ હતુ કે આટલા આગળવેડા કરજે?"

આ છોકરાને લેવાની ગરબડમા મણિની લાજ ખસી ગઇ હતી, અને તેનુ અનુપમ લાવણ્યથી ખીલતુ મુખ મારુતિની નજરે પડયુ

"માફ કરજો, ભુલ થઇ હુ બધુ સાફ કરીશ"

"કઇ ન્યાતની છે?"

"બ્રાહ્મણ છુ"

"તારું નામ શુ?"

"મણિ" સવાલની પરપરા પર જરા હસતા મણિએ જવાબ દીધો.

"ચાલો હવે! તમને અહીંઆ ભોજ જોવા ઉભા રહેવાનુ કોણે કહ્યુ હતુ? નાહી લોની ઝપઝપ આ રમણુને પણ સાથે નવાડજો" પોતાના ધણીને હુકમ કરતા ગોદાવરીએ કહ્યુ

"કહો તો હુ નાહીને મદદ લાગુ"

"ના, મને બે કારભારે નહીં ગમે જાઓ, કૈં કરવુ હોય તો બહાર છોકરીઓ બેઠી છે તેમને નવડાવો"

"હા !" કહી મણિ ગઈ અને છોકરાને મારુતિના પગ આગળ મુક્યો.

મણિ છોકરીઓ પાસ ગઈ, તેમની પાસે મહા મુશ્કેલીએ ઢીંગલીઓ મુકાવી અને રસોડામાં ચોક હતો ત્યાં લઇ ગઇ. એટલામાં મી મારુતિએ ઝપાટાબંધ સ્નાન કર્યું અને તેમની સ્ત્રીએ મુકેલા પાટલા પર બેઠા. તેમનો છોકરો ચીસો પાડતો નાઠો હતો. તે કેમે કરતાં છાનો રહ્યો અને જમવાની ના પાડી ના-ના-ના કરતો આઘે જઈને બેઠો.

"જરા એને ઝભલું તો પહેરાવો. માંદો પડશે તો ચાકરી કરવા તમે નથી આવવાના."

મારુતિ હુકમને તાબે થયા.

ગોદાવરી ભાણું પીરસતી ગઈ, અને તે તકનો લાભ લઇ પોતાના પતિને ભાષણ આપવું શરુ કર્યું. મારુતિએ મુગે મોઢે તે સાંભળ્યા કર્યું.

"તમને પણ જરા વિચાર નથી થતો કે પરમેશ્વરનું નામ દઇએ ભણ્યાગણ્યા પણ તેવા ને તેવાજ રહ્યા. ચાલો ! હમણાં જમવા નહીં માંડતા. મારે તમારી આરતી કરવી છે." મારુતિએ શરમમાં નીચું જોયું. ગોદાવરીએ એક આરતીમાં કપુર તૈયાર રાખ્યું હતું તે ચેતાવ્યું અને મારુતિની આરતી કરવા માંડી.

મણિ આ ખેલ જોઇ રહી. સમાજસુધારક વીશે તેણે ઘણું સાંભળ્યું હતું અને વાંચ્યું હતું, પણ ખરેખરું તો આજેજ જોયું. એટલામાં મણિની નજર મારુતિના છોકરા પર પડી. તે ખમતોખસતો અજાણે પાણી ઉનું કરવાના ચુલા તરફ ગયો હતો અને તેની પાસે પડેલી ચીનગારી પર તેનું ઝભલું પડયું હતું એટલે તે ચેની તેમાંથી ધુમાડો નીકળતો હતો.

' અરે જરા જુઓ જુઓ ' આ તમારા છોકરાનું ઝભલું ચેત્યું "

તેજ પળે ઝભલામા ભડકો થયો મારુતિ બીચારા સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભાના વિચારમા હશે એટલે શું કહ્યું તેનો અર્થ સમજ્યા વગર તેમણે આમ તેમ જોવા માડ્યું ગોદાવરી આરતી છોડવી કે કેમ તેનો વિચાર કરતી ઉભી મણિ ચોકમાથી કુદી ગોદાવરીના ચોકામા થઇને ગઇ અને પાસે દેગડો પડ્યો હતો તે લઇ છોકરા પર રેડ્યો છોકરો રડી ઉઠ્યો–મારુતિ ઉભા થઇ ગયા–ગોદાવરીની આરતી હોલવાઇ ગઇ–ને છોકરીઓ કારણ સમજ્યા વિના પણ કે ગર્ભાર વાત બની એવી ઝાખી થવાથી મોટે અવાજે રડવા લાગી

મણિએ છોકરાને લઇ લીધો અને બળેલું ઝભલું કાઢી તેનો વાસો જોવા લાગી

જો ! નશીબદાર, બચી ગયો છે ' મણિએ કહ્યું અભોટીઉં પહેર્યું છે તેનો વિચાર કર્યા વિના મારુતિએ છોકરો પોતાના હાથમા લીધો ત્રણ છોકરાનું કકલાણ એટલું ચાલતું હતું કે શું કરવું તે કોઇને સુઝ્યું નહીં

"છાનીઓ મરો છો કે નહીં ?" ગોદાવરીનો હુકમ ગાજી રહ્યો છોકરીઓ ચુપ થઇ ગઇ

"લાવ બેન ! છોકરો મને આપ ને તું નાહીને પીરસ ! ગમણુ તો એમનો એમ છાનો નહીં રહે મારે તો બારસ ને તેરસ બધાએ સરખા મારો તે કે અવતાર છે ' છાનો મરની" છોકરાને સબોધી તેણે કહેવા માડ્યું "આ તે છોકરા છે કે દૈવના ઘરની વેઠ "

"બીચારો બચી ગયો ને વઢે છે શું ?" ધીમેથી જરા પણ ઠપકાનો અંશ ન આવે એમ મારુતિએ કહ્યું

"તમારે તેનીએ પચાત આ અડકી પડયા તે હવે નાહ્યા વગર ખાશો હવે તમે તમારી મેળે જોઈ લેજો, હુ તો થાકી "

થોડી વારમા મણિ નાહીને આવી અને મારુતિને જમાડયા મારુતિનુ હૈયુ તેના પુત્રના બચવાથી ભરાઇ ગયુ હતુ તેથી તેણે મુગે મોઢે ખાધા કર્યુ તે જમી ઉઠયા ત્યારે ભીની આખે તેણે મણિ સામે જોયુ "બહેન ! આજે તે અમારા પર અનુગ્રહ કર્યો છે, તે હુ કોઇ દિવસ નહી ભુલુ "

આવી સ્નેહભરી રીતે સબોધાવાને તે ક્વચિતજ ભાગ્યશાળી થતી હતી એટલે આ શબ્દો સાભળી મણિની આખમા આસુ આવ્યા

મારુતિ કોર્ટમા ગયા એટલે ગોદાવરી આવી અને ફરીથી નાહી લોકોની અશુદ્ધતા પર બડબડ કરતા જુદી ખીચડી મુકી અને ખાધી પોતાનો છોકરો મણિએ બચાવ્યો હતો એટલે તેને કૈં પણ કહેવાનુ માઠી વાગ્યુ મણિને શાતિ વળી આ પ્રમાણે ગહેવાય તો કેવુ સારુ ? મણિએ નીસાસો મુકયો એ નશીબ ક્યાથી હોય '

પ્રકરણ ૧૬ મુ

આપખુદી સામે બળવો

ડાકટર ધનેશચદ્ર પહેલા તો એકદમ દાદર ઉતર્યા, પાછો ચઢવાનો ઇરાદો થયો ત્યા મારુતિની ધાક લાગી, પોલીસ બોલાવવાનો વિચાર થયો એટલે શો ગુનોહ થયો તે સમજ પડી નહીં, ફરિયાદ કરવાનુ મન થયુ તો કોને અને શાની, તેનો સશય પડયો. કોઇ આધુનિક પરશુરામ પૃથ્વી નક્ષત્રી કરવાનો સકલ્પ કરે તેવી અડગ વૃત્તિથી મદનલાલ પર વેર લેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો એક વાર નહીં પણ અનેક વાર તેણે ભવા ચઢાવ્યા, પણ કોઇ જોનાર નહોતુ ભયકર શબ્દો જીભે આવ્યા, પણ કોઇ સાભળનાર નહોતુ ઝીતેલુ મુઠીઓ તેમના હાથની વળી, પણ કોઇના પર તેની અજમાયશ થાય એમ નહોતુ

નિરાશામા, વિકલતામા ડોકટરે ધરણિ ધુજાવી—સામાન્ય શબ્દોમા કહીએ તો ઝપાટાબધ ચાલ્યા ધરણિ ધુજી અને નવો વિચાર આવ્યો ડાકટર તરફડદાસના ઘર તરફ વળ્યા મહારથી અર્જુન શ્રી કૃષ્ણની સહાય માગવા ગયા

એ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા એમની નાનકડી સૃષ્ટિમા લીલા કરી રહ્યા હતા કોટ કાઢી, ખમીસની બાહ્ય ઉંચી ચઢાવી, ધોતીઆનો કછોટો મારી તરફડદાસ પ્રેસનુ રોલર બધ પડી જવાથી તેને તપાસી રહ્યા હતા ડાકટર ગયા, છાપખાનાના નોકરોની શરમ ગણ્યા વિના તરફડદાસને પાસે બોલાવ્યો, બધુ કહ્યુ એક વખત કહ્યુ, પણ ઘણુ ઝપાટા-બધ બોલવાથી તરફડદાસ કૈં ન સમજ્યા ફરીફરીને બોલતા તે સમજ્યા, સમજતા ગુસ્સે થયા બ્રી ઘણી સુદર છે એ સાભળી રસિકતા ઉછળી આવી, તે ઉછળતા ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં

નરહરદાસને પહેલો વિચાર એકદમ 'વકીલની ફજેતી' ના મથાળા નીચે બધું 'માર્તંડપ્રકાશમાં' છાપી નાખવાનો આવ્યો પણ તે સાથે સભાની પણ ફજેતી થાય અને વખત છે ને મારુતિ કાયદેસર પગલાં લે એવી ધાકે એ વિચાર માંડી વાળ્યો

"હરકત નહીં દોસ્ત! ચાલ, રાવસાહેબ પાસ, આપણે સભાની કાર્યવાહી કમીટી ભરીએ એ સમજે છે શું?"

બરોબર છે" ડાક્ટરે પૂર્તિ આપી 'આવી આપખુદી' આ દેશનું થવા શું બેઠું છે? લોકશાસનની પદ્ધતિ ક્યારે આવડશે? જરા સત્તા આપી કે અપરેજ ચઢીને બધા એમ છે"

એ હું તો પહેલેથી જાણતો હતો મારુતિ પ્રયોજ પક્કા છે ઠીક પણ એને પણ પુરો પડીશ—પડીએ—ત્યારે ખબ ચાલ ગભીરલાલ પાસે'

આ પ્રમાણે મસલત કરતા આ બે નેતાઓ મારુતિ સામા લડવાને હીંમતથી બહાર પડયા

પ્રકરણ ૧૭ મું

ડાકટરનાં 'પ્રેક્ટીકલ' પગલાં

બપોરે મારુતિ કોર્ટમાથી વહેલા આવ્યા તેમનુ હમેશા સ્વસ્થ રહેતુ મગજ અસ્વસ્થ થયુ હતુ પોતાના પુત્રને બચાવવાથી મણિ તરફ તેમનો જીવ ખેચાયો અને બને તો તેને કોઇ પણુ સ્તે ઠેકાણે પાડવા તે વિચાર કરવા લાગ્યા તે ઘેર આવ્યા અને મણિને બોલાવી ' બહેન ! હવે બોલો શુ કરવુ છે ? '

"કેમ ? તમે મને નામ આપો તો તે ગૃહસ્થને મળુ બોલુ શુ ?"

'જુઓ !" જરાક એમની કાયદાગરી રીતભાત દૂર કરતા તેમણે કહ્યુ 'હુ ખરેખરુ કહુ ? મને માગ પોતાને માટે તિરસ્કાર છુટે છે

'કેમ ભાઇ ?"

' અમે જે જાહેરખબર આપી હતી એ તો તદ્દન ખોટી હતી અમારે તે એ બહાને થોડો ઘણો જશ ખાટવો હતો અમને ખાત્રી હતી કે કોઇ વિધવા–' કહી તે અટકયા

"હુ સમજી" મારુતિથી ન બોલાયુ તે સમજી જતા મણિએ કહ્યુ

'હા, હવે થઇ પીડા' તમે કહો છો કે કોઇ તમારે છે નહીં હવે શુ કરવુ ?'

મણિનુ હૃદય ખિન્ન થયુ પોતે કયા જાય ? લોકોની મૂર્ખાઇનો પોતે ભોગ બની તેણે મુગે મોઢે જોયા કયુ

'તમે જરા ગભરાશો નહી' મારુતિએ હીંમત આપી "હુ તમને રખડતા નહીં રહેવા દઉં તમને કેટલી પીડા પડી હશે કે ઘરબાર છોડી આમ પારકે ઠેકાણે આવી પડયા એ હુ સમજુ છુ '

"ત્યારે કોઇ પરણનાર તૈયાર છેજ નહીં ?" અતિશય દયામણા-પણાથી મણિએ કહ્યું

"બહેન ! તમને અનુભવ નથી. આપણા સસારમા કોઇ સારુ માણસ નહીં મળે. કોઇ ટુકપુજીઓ મળે તે કામનો નહીં તેના કરતા તો કોઇ ઠેકાણે રહી નીરાતે પ્રભુનુ ભજન કરો."

હોઠ પર હોઠ પીસી મણિ મુગે મોઢે સાભળી રહી થોડી વારે તેણે કહ્યુ "પ્રભુનુ ભજન! શા માટે ? પ્રભુએ મને રખડતી રાખી મારે હવે શી પરવા ?" તેની આખો ચમકી ઉઠી સામે બેઠેલા મારુતિ આ જુસ્સો જોઇ રહ્યા.

"તમારી હીંમતને શાબાશ છે, પણ આ બધુ નિરર્થક આપણે અહીંઆ તો બધાને કાશીનુ કરવત મુકાવવાનુ છે" કહી અજાણતા બીચારાથી અદરના ઓરડા તરફ જોવાઇ ગયુ "હા ! એક રસ્તો છે"

"શો ?"

"ધનેશચદ્રને કહુ તેની સ્ત્રી મરી ગએલી છે એનામા પાણી હોય તો પરણે પણ મને લાગતુ નથી કે એ એટલી હીંમત કરે"

"જુઓ" નિરાશાથી મણિએ કહ્યું "દુનીઆમા બધુ મરદને ફાવતુ જ થાય છે મને પણ કંઇ વળે એવુ લાગતુ નથી નશીબ ! હુ પણ નગાઇધડાઇ બેપરવા થતી જાઉં છુ"

"ના, તે ગભરાશો નહીં ! મારુ ચાલશે ત્યા સુધી તમારી ખોરાકીપોષાકીની મગવડ કરી આપીશ"

"ભાઇ ! તેની મને પરવા નથી ! તમે મને ઓળખતા નથી જ્યા સુધી સસારના લહાવા લેવાના સ્વપ્ના મને આવે છે, જ્યાસુધી પર-ણવાની ધુન લાગી છે ત્યા સુધી ઠીક છે નહીં તો મારામા બધુ કરવા-ની શક્તિ છે પોપણુ ! બે હાથ છે ત્યા સુધી કકડો રોટલો નહીં મળે ?"

મારુતિ આ ભાષા અને આ જુસ્સો જોઇજ રહ્યો સ્રીનો તેનો આદર્શ ગોદાવરીની ઢબ ઉપર ઘણે ભાગે રચાયો હતો, એટલે તે મણિની વાત સાભળી દીંગ થઇ ગયો. તેનુ હૃદય કુટુબવત્સલ હતુ, ગમે તેવી પણ પોતાના છોકરાની મા તરફ તે અત કરણથી સ્નેહાળ થવા ઇચ્છતો હતો, છતા તેના મન આગળ વિચાર આવ્યો કે કોઇ જાદુથી મણિ ને ગોદાવરી અદલબદલ થઇ જાય તો કેવુ ?

"કે નહી! તમે નીરાતે બેસો હુ ડાકટરને મળી આવુ" કહી મારુતિ નીકળ્યા. સવારના તેમની અને ડાકટરની વચ્ચે ચકમક ઝરી હતી તેથી તેને મળવા તો તે બીલકુલ ખુશ નહોતા માત્ર મણિને ખાતર ગયા

તે ડાકટરને ત્યા પહોચ્યા ત્યારે ડાકટર સાહેબ ગભીરલાલને ત્યાથી તરતનાજ આવ્યા હતા, અને મારુતિને જોઇ ફરીથી ધુધવાવા લાગ્યા

"માઇ ડીઅર ડાકટર! માફ કરો" પોતાની હમેશની રીતથી મારુતિએ કહ્યુ, "સવારના જરા હુ ગરમ થઇ ગયો હતો "

ડાકટરે ગુસ્સાનુ રૂપ પ્રકાશ્યુ–તે બરોબર રીતે ન પ્રકાશવાથી ચીરડાએલી સ્રી જેવો કૈક દેખાવ થઇ રહ્યો તે મુગામુગા જોઇ રહ્યા મારુતિએ પોતાનુ વાક્ચાતુર્ય ચલાવા માડયુ આખરે ડાકટર બલ્યા

"પણ હુ કેમ ભુલુ! મારા જેવા ભણેલા પર આક્ષેપ! આવા શબ્દો?"

"પણ ભાઇ માફી માગુ–પછી તે કેમ મને ફાસી દેવો છે? તમારુ ચાલે તો તે પણ દો, પણ મારી વાત સાભળો"

'આવા નિસ્વાર્થ સુધારાના કામમા આટલો અગત દ્વેષ! હુ કદી નહીં વીસરુ" કહી ખુરશી પર આડા મરડાઇ ડાકટર છત તરફ જોઇ રહ્યા મારુતિને તેને એક તમાચો મારવાનુ મન થયુ, પણ મન મહામુશ્કેલીએ રોકી રાખ્યુ

"ભાઈ પણ હવે થયુ તે થયુ; હવે એ સ્ત્રીનુ કરવુ છે કેમ?"

"હુ શુ જાણુ? મે આપણા અધ્યક્ષ રાવસાહેબને બધુ કહ્યુ છે તેમની નજરમા આવશે તેમ કરશે મારા હાથમા કૈં જોખમદારી રહી નથી"

"અરે બધી છે! ગભરાઓ છો શુ? હવે આ સ્ત્રીને માર ઘર કોઇ બતાવશો?"

"હુ શુ કરુ? મારા હાથમા રહેવા દીધી હોત તો વાત ઠીક છે તમે મારુ અપમાન કર્યું મારુ મારુ!" કહી ડાક્ટરે ટેબલ પર હાથ ઠોક્યો

"પણ ધારો કે હુ પાછી આપુ પછી કે છે?"

"હે!"

"હા' હુ તેજ વાત કરવા આવ્યો છુ"

"ઠીક' ત્યારે મારે ત્યા મોકલાવી દો અને જાહેર ક્ષમાપત્ર લખી આપો છો ખુશી?"

"ઓહો! એટનુજને' ઠીક, ક્ષમાપત્ર જોઇએ તો પાચ લખી આપુ, અને બાઇને પણ મોકલુ, પણ એક શરત છે!"

"શી?"

"એની જોડે પરણો તો!"

જાણે વીજળી પડી હોય તેમ એકદમ ડાક્ટર ઉભા થઇ ગયા તેમને લાગ્યુ કે માર્તંડ ગાંડો થઇ ગયો છે

"શુ?"

"તમે વિધુર છો અને ઝાઝા મગાવહાલા છે નહીં સુધારક છો અને 'પ્રેક્ટીકલ' પગલા લેવાને ઉત્સુક છો" વકીલે બધા કારણોની હારડીતોડ રજુ કરી

"શુ વાત કરો છો? પ્રેકટીકલ' પગલા ગયા જહાનમમા'

"અરે, પણ તમે તો કેળવાયલા છો આમ અજ્ઞાનની માફક ગભરાઓ છો શુ? જરા 'મોરલ કરેજ' (નૈતિક હીંમત) રાખો

"એટલે હુ ગધેડો બનુ, વિધવા પરણુ ને મારુ મોઢુ કાળુ મેશ બનાવુ"

"પણ સમારસુધારો--"

"ગયો સુધ! મોટામોટા સુધારકોના પુછડા જાતે પરણતા નથી ને હુ પરણુ? એ વાત જવા દો' સાહેબજી' તમે અત્યારે મને ચીઢવવા આવ્યા છો સાહેબજી! તમારા 'પ્રેકટીકલ પગલા રહ્યા તમારી પાસે"

"અલ્યા ભાઇ' આ તો તમે કહેતા હતા ને કહુ છુ પ્રેકટીકલ પગલાના હીમાયતી તો તમે હતા વારુ! પણ મારે આ બાઇને તમારી પાસે કેમ કરી મોકલુ? હજુ વિચાર કરી જુઓ"

"મારુતિ! તમે સીધા માણસ છો, તમારી જોડ સીધી વાત કરીશ!" કહી ડાકટરે પોતાનો અવાજ ધીમો પાડયા 'એ બાઇ સાથે પરણાય તો નહીં, પણ ભલે આવીને મારા ઘરમા રહે હુ પાળીશ, પોષીશ અને જોઇએ તો મારો એ હજારનો વીમો તેના નામ પર કરી આપીશ"

મારુતિ સમજ્યા તેમને ગુસ્સો આવ્યો, પણ તે ક્રમે ક્રમે શમાવ્યો

"તે વાત હુ નહીં જાણુ તેને કહીશ"

"તેને શુ કહેવુ હતુ? મોકલી દો મારે ઘેર એ તો તમે તરમા રાખી તેમા, નહીં તો આરનુએ આ પ્રકરણ પુરુ થઇ જાત'

'તે વાત નહીં બને તે હા કહેશે તો ઠીક છે, નહીં તો મારે ઘરે છો રહી"

"કેમ મારુતિ! તું પણ વઢ્યો કે?"

"ખબરદાર!" જરા ડોળા કાઢી મારુતિએ કહ્યું "ચાલો સાહેબજી" કહી તેણે રજા લીધી અને ખિન્ન હૃદયે પાછો આવ્યો

મણિ તેની વાટ જોતી બેઠી હતી મારુતિએ આવીને બને તેટલી સફાઇથી વાત કરી વાત સાંભળતા મણિનો મીજાજ ગયો તેની આંખોમાંથી તણખા ઝર્યાં, તેની છાતી ગુસ્સામાં ઉછળી રહી

"બધી દુનીઆ સમજે છે કે નિરાધાર સ્ત્રી તો જાણે હરગજીમાં મુકાઇ છે! દરેક જણ એની એજ વાત લાવે છે"

"બહેન, શું કરીએ? આપણો સંસાર કઢંગો છે"

"ઠીક તો એ સંસારને પણ દેખાડી આપીશ કે હું શું કરી શકું છું" મારુતિ આ રૌદ્ર સ્વરૂપ તરફ માનભેર જોઇ રહ્યો "તમારે બધાને મન તો હું રસ્તાનું રખડતું રોડું"

"બાઇ! આવું કંઇ પણ કર્યા વિના છુટકો નથી"

"જો છુટકો નહીંજ થાય, જો આખરે સંસારના પાપાચારીઓ મને નહીંજ જંપવા દે તો હું મારી જાતને વેચીશ—પણ તમારા ડાક્ટર જેવાને નહીં વેચાઉં. હું વેચાઇશ ને આખી દુનીઆ ખરીદી લઇશ, મારું ચાલે—મારું ચાલે તો મરદમાત્રને ઝબ્બે કરું તમારે રચતા નિયમો-તમારે રચતો સંસાર,-તમારે રચતા અમારે વેચાવાનું અને શા માટે? એક ટુકડો ખાઇ તમારી ગુલામગીરી કરવા! ઠીક બાઇ! હું મારી મેળે ફોડી લઇશ"

"ના! બહેન, આકળા પડવાની જરૂર નથી જરા થોભો, જુઓ શું થાય છે. નહીં તો જુઓ. અમારા રાવસાહેબને કહી નીશાળમાં મહેતીની નોકરી અપાવું. તમારાથી નીરાંતે રહેવાશે"

"ઠીક જુઓ" કંટાળો આવવાથી મણિએ કહ્યુ, "જે થાય તે ખરૂ, અને તેટલી મહેનત કરો પણ મને નથી લાગતુ કે કંઈ વળે"

"કેમ?"

"મારા નસીબમા નથી તેમા બીજુ શુ કહુ?"

એટલામા એક પટાવાળો ઉપર આવ્યો

"કેમ! કોણ રાવસાહેબનો માણસ છે?"

"હાજી' રાવસાહેબે ચીઠ્ઠી મોકલી છે"

"લાવ' મારુતિએ ચીઠ્ઠી લીધી, ફોડી, વાચી અને તેનુ મોઢુ ઉતરી ગયુ

"બાપ! આ ડાક્ટર જપવા દે એમ નથી'

"કેમ?" અતિશય દુ ખથી નીપજેલી બેદરકારીથી મણિએ પુછ્યુ

"આવતી કાલે આજના સમાજ-ઉદ્ધારિણી સભાના કાર્યવાહક મડળની સભા બોલાવી છે રાવસાહેબને ત્યા તમને લઈ મને બોલાવ્યો છે"

"શુ કરવા?'

"મારો જવાબ લેવા એ પેલા ડાક્ટર ને તરફડીઆના કારસ્તાન!'

"તમને પીડા પડશે?"

"એમા મને શુ કરવાના હતા? એ તો બધાને હુ પુરો પડીશ ગભરાશો નહી"

પ્રકરણ ૧૮ મું

ગંભીરલાલને ઘેર

રાવસાહેબ ગંભીરલાલના સુંદર દીવાનખાનામાં એક આરામ ખુરશી પર તેઓ પોતે પડયા હતા તેમના સ્વરૂપવાન્ મુખ પર ઉત્સુકતા પ્રસરી રહી હતી છેલ્લા બે દિવસની વાતથી તેમને જરા મજાહ પડી હતી એક સુંદર, નિરાધાર સ્ત્રી આવે, તે આમ ભટકે, અને ન્યાય કરવા પોતે આમ બેસે એ તેમને ઘણું સંતોષકારક લાગતું તેમણે કેળવણી ઘણા પ્રકારની લીધી હતી એટલે તેઓ રસજ્ઞ અને સૌંદર્યભકત હતા, તેમાં જુદાજુદા પ્રકારના શરીરસૌંદર્ય પર ખાસ ધ્યાન આપવાની તેમને ટેવ હતી, એટલે આ સ્ત્રી કઇ પંકિતની હશે, ડાકટર ધનેશચંદ્રે કરેલી પ્રશંસા કેટલે અંશે સત્ય હશે એ વિચારમાં તે ગોકાયા હતા

એટલામાં નોકરે થોડો નાસ્તો લાવી આપ્યો તે તેમણે માંધો પાન ખાધું અને સાડા સાત વાગવાની વાટ જોતા તે બેઠા

"માધુ!"

"જી"

"જો મદનલાલ મારુતિ કોઇ સ્ત્રીને લઇ આવે તો તેને અંદરને રસ્તે આ અંદરના ખંડમાં બેસાડજે"

"જી" કહી નોકર ગયો

સવાસાત વાગ્યા કે તેઓએ ઉઠી આરસા સામે જોયું પોતાના કદાવર, સ્વરૂપવાન્ શરીરનું તેમને ઘણુંજ અભિમાન હતું

તરત તરફડદાસ અને ધનેશચંદ્ર આવ્યા. તેઓએ ખરું કારણ છુપાવી, મારુતિ ધનેશચંદ્રની ખુશામત કરવા આવ્યો હતો એવું રૂપ આપી તેની

મશ્કરી કરી થોડી વારે અગ્રેજી નીશાળના હેડમાસ્તર અને અવલ-કારકુન આવી પહોંચ્યા સાડાસાતે દારૂના ઇજારદાર, અને મન્કો લગાડવામા એક્કા, ગામના આગેવાન પારસી મી નસરવાનજી આવ્યા રખેને લોકો સમાજ–ઉધ્ધારિણી સભા માત્ર હીંદુનીજ છે એમ કહી નાખે એવા ડરથી, અને ચાલકો ઘણા વિશાળ હૃદયના છે એ પુરવાર કરવાના સ્તુત્ય હેતુથી મી નસરવાનજીને કાર્યવાહક મડળમા સ્થાન આપવામા આવ્યુ હતુ અને ફળના કડીઆ કે ડ પણ ઉપહારની મદદ વિના રાવસાહેબને ત્યા અવારનવાર જવાનુ થાય તે માટે તે ઉત્સાહી ગૃહસ્થે એ સ્થાન ઘણીજ હોસથી સ્વીકાર્યું હતુ થોડી વારે હેઠળથી મારુતિનો સદાનો હસતો ઘાંટો સભળાયો

“કેમ રાવસાહેબ! આવુ કે?” સરકારે ‘રાવસાહેબ’નો ખેતાબ અગત કરી નાખ્યો છે છતા ગુજરાતી મગજ મામલતદારને રાવસાહેબજ માની બેઠુ છે તેની સાક્ષી પુરતા મારુતિએ કહ્યુ

રાવસાહેબના તીવ્ર કાને હેઠળથી અદર જતુ કોઇ સભળાયુ ‘હરકત નહીં,’ તેમણે વિચાર્યું “આવો મી. મારુતિ” તેમણે ગભીરતા-થી જવાબ વાળ્યો

મારુતિ હમેશની માફક હસતા બધાને સલામ કરતા દ્વારના બટન ઉઘાડા રાખી આવ્યા અને રાવસાહેબ પાસે બેઠા

“બોલો ભાઇ! કેમ આજે એકદમ કાર્યવાહક મડળ બોલાવવાનુ કારણ? મારા મનમા કે વારટ બારટ કાઢવુ છે કે શુ?

“સીધે રસ્તે લોકો નહીં માને તો તે પણ કરવુ પડે” મા તરફડતાસે મમરો મુકયો રાવસાહેબે તેના તરફ જરા ગૌરવથી જોયુ એટલે તે ચુપ થઇ ગયા પછી ગભીરલાલે ચલાવ્યુ ‘મી મારુતિ!

તમારે માટે અમને બધાને ઉંચો મત છે, તમારા પર કોઇ પણ જાતનો આક્ષેપ અમે કરવા માગતા નથી, પણ તમે લીધેલા કેટલાક પગલા માટે કાર્યવાહક મંડળને તમારો જવાબ જોઇએ છે—"

"હું જવાબ આપવા તૈયાર છુ" મારુતિ વચ્ચે બોલ્યો.

તેને વચ્ચે બોલતો અટકાવવા ગંભીરલાલે હાથ ઉંચો કર્યો

"કાર્યવાહક મંડળને તમારો જવાબ જોઇએ છે" ગંભીરલાલે વાક્ય ફરીથી બોલતા કહ્યું તે ગંભીરતાથી એક ન્યાયાધીશને શોભે તેવી શાંતિ અને સત્તાથી બોલતા હતા "એક સહમત્રીના કબજામાથી, જોરજુલમ કરી, એક સ્ત્રી સમાજ–ઉદ્ધારિણી સભાનો આશ્રય લેવા આવી હતી તેને, તમે તમારે ઘેર લઇ ગયા, અને તેને કેવા પ્રકારે રાખવા માગો છો તેનો જવાબ આપતા નથી."

"ખોટી વાત!" મારુતિએ બરાડો પાડયા જે ગૃહસ્થો આ વાત નહોતા જાણતા તેમને રસ પડવા માડયો તેમણે એકચિત્તે સાંભળવા માડયુ

"ખામોસ રાખો! અમે એમા ઉંડા ઉતરવા નથી માગતા!"

"જેવી મરજી!' કહી મારુતિએ તબીઅત વાળી

"માત્ર એ સ્ત્રીને આ કમીટીને સ્વાધીન કરો"

"તે છેક સહેલ વાત નથી એ સ્ત્રી પહેલા મારી ઓફીસમા આવી"

"તમારી ઓફીસ તેજ સભાની ઓફીસ"

'વાહ! એક યુવાન સુદર સ્ત્રી ડાકટર ધનેશચદ્ર જેવા વાઢાના ઘરમા–"

"સાહેબ! હુ એક ઓર્ડર (નિયમ) નો પોઇંટ (મુદ્દો) ઉઠાવુ છુ આ મારી બદનક્ષી!" કહી ડાકટર ધનેશચદ્ર હાસ્યજનક રીતે ગંભીરલાલને સબોધતા લાબો હાથ કરી ઉભા થઇ ગયા

"બૈરી વગરનો હોય તે વાંઢો તેમા બદનક્ષી શી?" મારુતિએ પુછ્યુ "બૈરી હોય તો બતલાવો"

"ઓર્ડર ઓર્ડર"ના એક બે પોકારો ધીમેથી આવ્યા

"તમે તમારી વાત આગળ ચલાવો. એ પુરુ કરે ત્યા સુધી કોઇ વચ્ચે બોલશો નહીં"

"પણ સાહેબ, એ ન કહેવાય એવુ બોલે છે' ડાક્ટરે ફરીથી છુરકો માર્યો

'તો ઉઠીને બહાર જાઓ!" મારુતિએ શાંતિથી કહ્યુ એ આવી જાતના તોફાન સામે પડવાને કુશળ હતા.

"ચાલો! તમે આગળ ચલાવો"

"હાજી! એવી સ્રીને એક કુટુબીને ઘેર લઇ જવાથી સારુ દેખાય માટે મારે ત્યા લઇ ગયો તેમા મારો શુ વાક?"

"પછી?"

"પછી શુ? સાહેબ, મારો જવાબ' તેના કરતા પુછોની આ મારા મિત્રને! સાહેબ! આ જાહેરખબર અપાઇ તે એમની પ્રેરણાથી એમને 'પ્રેક્ટીકલ' પગલા લેવા હતા માટે મે જાણ્યુ એમ જે પોતાને માટે કે એમને વિચાર હશે આ સ્રીના આવ્યા પછી હુ એમને ઘેર ગયો હાથે પગે લાગ્યો મે કહ્યુ કે જીવનમા ભાવના સિદ્ધ કરવાનો પ્રસગ આવ્યો છે, સસારસુધારાનો વિજય વાવટો 'પ્રેક્ટીકલ' પગલાથી ફરકાવવાનો અવસર આવ્યો છે મે કહ્યુ કે તમે પરણો સ્રી સુદર છે, કુળવતી છે, ભણેલી છે સાહેબ! આ મારા અગ્રગણ્ય સુધારક, 'પ્રેક્ટીકલ' પગલાંના હીમાયતી, નવા જમાનાના માર્ટીન લ્યુથરે ચોખ્ખી વસીને ના પડી આ બાળે સમાજ-ઉદ્ધારિણી માટે તેમને કેટલી દરકાર છે તે વીશે કહ્યુ એટલે પત્યુ હોત તો ઠીક, વધારેનુ કહુ? ડાક્ટર! છે રજા?

પછી કહેશો કે બદનક્ષી કરી" મારુતિના સપાટા આગળ ધનેશ્ચંદ્ર જાણે ટાઢે ધ્રુજતા હોય તેમ પાછળ ખસી બેસી રહ્યા શું જવાબ દેવો તે તેને સુજ્યું નહીં તેના હોઠ ધોળા પડી ગયા હતા

"મારી રજા?" તેણે વગરભાને પુછ્યું

બધાની જિજ્ઞાસા ઘણી વધી નસરવાનજી શેઠે તો તપકીરના ચપટે ચપટા સુધી રસથી વાત સાંભળી હતી તે બોલ્યા

"વકીલ સાહેબ! જી! કહેવા માગો છો તે પુરું જ કરો"

"હા! કાર્યવાહક કમીટી તમારી વચ્ચે જે કંઈ થયું હોય તે જાણવા માગે છે"

"પણ આ તો કંઈ ખાનગી વાત લાગે છે" મી તરફડદાસ મિત્રની વહારે ધાયા

"પણ તે સમાજ–ઉદ્ધારિણી સભા સંબંધીજ છે માટે અમારો જાણવાનો અધિકાર છે" અવલકારકુને રાવસાહેબની મુખમુદ્રા પરથી તેમના મગજના વિચાર કલ્પતા બોલવાની હીંમત કરી

"બરોબર છે" ગંભીરભાવે નિર્ણય આપ્યો

"ત્યારે સાહેબો! હું કહું છું તે સાંભળો મેં પરણવાની સૂચના કરી ત્યારે આપણા ડાક્ટરે એવી યોજના મારી આગળ રજુ કરી કે તે યાદ આવતાં મને કંપારી છુટે છે"

"ત્યારે નહીં કહો" તરફડદાસે કહ્યું

"સાહેબ! તેમને જે સ્ત્રીને પરણતા વાંધો હતો તે સ્ત્રીને–તમે સમજોછોને? તે માણસ આજે આમ મતા થવા નીકળ્યા છે

"ખોટી વાત!" ડાક્ટર આખરે બોલી શક્યા "તદ્દન ખોટી વાત' સાહેબ! તમે બધા સાક્ષી છો, હું એને પુરો પડીશ મારું અપમાન! મારી બદનક્ષી! સાહેબ' તમે ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજીસ્ટ્રેટ છો મારી ફરીઆદ નોંધો આપ સાહેબના દેખતા મારું આવું અપમાન!"

"તમે શાન્ત થાઓ! ડાકટર આપણે બધું કરીશું" તરફડદાસે આશ્વાસન આપ્યું

"જે કરવું હોય તે કરો"

"જુઓ ગૃહસ્થો!" જરા કોલાહલ શાંત થયો એટલે ગંભીરલાલનો ગંભીર અવાજ આવ્યો "આવી પંચાતોમાં પડવું એ આપણને છાજે નહીં એમનું ખાનગી વેર એ ગમે તેમ વાળે નહીં નસરવાનજી શેઠ?"

"નહીં સાહેબ!" હેડમાસ્તરે ધીમેથી પહેલીજ વાર મોઢું ઉઘાડયું "વાત ઘણી જરૂરની છે જો આ વાત સત્ય હોય તો મારે સંભાળવું જોઇએ અનીતિ એ રોગના જેવી ચેપી છે, અને મારે આખા ગામના ઉછરતા યુવકો ઉપર છાપ પાડવાની છે"

"માસ્તરસાહેબ! રાવસાહેબ ઠીક કહે છે" મારુતિએ આ બધી મજાહ જોતા કહ્યું "આપને ડાકટરનો ચેપ નહીં લાગે નિશ્ચિંત રહેજો પણ એ ભાંજગડ કરવા જતા પેલી બાઇનું શું? તે બીચારી નિરાધાર માટે તો કૈં વિચાર કરીએ પછી રાત મોડી થઇ જશે"

"બોલો ત્યારે તમે તેને આપી દેવા ખુશી છો?" ગંભીરલાલે પુછ્યું તેમને સ્ત્રી જોવાની ઉત્કંઠા વધારે ને વધારે થતી હતી

"હા! જો કૈં તેને માટે સારી વ્યવસ્થા કરી શકો તો"

"શી?"

"સાહેબ! મારા પરના આ આક્ષેપનો ફેસલો કે કરવો જોઇએ" ડાકટર અને તરફડદાસ કૈં ખાનગી મસલત કરતા હતા તે પુરી થઇ એટલે ડાકટરે જણાવ્યું, "મે એવું કદી કહ્યુંજ નહોતું મારા જેવા સદ્‌ગૃહસ્થ પર આવો આક્ષેપ!"

"આખો ડારો ટેનુ ટે" નસરવાનજી શેઠે તપકીરનો ચપટો અડધી મીનીટ સુધી નાકમાં જવા દેતા કહ્યું, "જરા આય બીજી વાટ હાથચ ટેમા ટો કૈં ભેજુ ઘાલો"

"ત્યારે તમે શું કહ્યું હતું?" હેડમાસ્તરે પુછ્યું

"મે તો માત્ર મારા ઘરમા રસોઇએણુ થઇ રહેવાનુ સૂચવ્યુ હતુ"

"ગૃહસ્થો! મારો એવો અભિપ્રાય છે કે આ વાત અહીંઆથીજ પડતી મુકવી હશે કોઇ ઉતાવળમા બોલ્યુ હશે, કોઇ ઉંધુ સમજ્યુ હશે. લોહી ઉકળે ત્યારે કૈં કૈં થાય તમે બંને મિત્રો છો આપણી સભાના સ્તંભરૂપ છો તમારો વિરોધ ભુલી જાઓ-સલાહ કરો. એમા આપણી સભાનું પણ ગૌરવ સચવાશે આ કલહ કોરટે ચઢશે તો આપણો, સભાનો અને સંસારસુધારાનો કેવો ફજેતો થશે?

"બરોબર છે" અવલકારકુને ટેકો આપ્યો

"મને પણ કૈં વાંધો નથી" મારુતિએ કહ્યુ

"મારુતિએ માફી માગવી જોઇએ" તરફડદાસે કહ્યું

"મે જે કહ્યુ તે મારી સમજ પ્રમાણે સત્ય છે હૂ માફી નહીં માગુ." મારુતિએ કહ્યુ.

"મી મારુતિ! તમારા જેવા સમજુએ જરા વિચાર કરવો જોઇએ" ગભીરલાલે કહ્યુ

"રાવસાહેબ કહે છે છટા ટમોબી સુ!" મી નસરવાનજીએ કહ્યુ

"તમારે શબ્દો તો પાછા ખેચવાજ પડશે" ગભીરલાલે કહ્યુ

"ઠીક! મારી સમજ પ્રમાણે મારી વાત સાચી છે ને સમજ ખોટી હોય તો મારુ કહેવું પાછુ ખેચુ છુ થયુ?"

"ચાલો"

"સાહેબ! હજુ ત્યાંનો ત્યા વળગ્યો છે."

"શુ ક્યારની પચાત કરો છો? આવી નજીવી બાબત પાછળ મારો કીંમતી વખત ગુમાવો છો?" ગભીરલાલે ગુસ્સામા કહ્યુ, "આ

કલાક થયો તે શુ ઘાસ કાપીએ છીએ? એવુ હોય તો જાઓ તમે બોલી લો! મારુ રાજીનામુ આપુ છુ ૭ટ નોન્સેન્સ જાણે નાના છોકરાની રમત મી. મગનલાલ, પેલી કલમ ને ખડીઓ આપો, હુ રાજીનામુ લખી આપુ" કહી રોફમા ને રોફમા રાવસાહેબ ઉઠી ગયા નાના છોકરાને બાપા વઢયા હોય તેમ ચુપ થઇ બધા બેસી રહ્યા, અને જોયા કર્યું ગભીરલાલ જઇ એક સોફા પર બેઠા અને પાછળ નસરવાનજી શેઠ હાથમા પખો લઇ પાસે ગયા અને ધીમેધીમે પવન નાખવા માડયો

આ ઠપકાથી, આ ગુસ્સાથી કાર્યવાહક મડળ સ્તબ્ધ થઇ ગયુ કોઇક મીકદરનુ જાણે વજ્રાગમન નીકળ્યુ હોય અને હાર ખાધેલુ સૈન્ય જેમ ધ્રુજે, તેમ આ સભા કપવા લાગી ગવસાહેબ–તેમા આવા પાવરધા રાવસાહેબનો આવો કોપ' ત્યા બેઠેલા બધાને મન દુનીઆ ડોલવા લાગી–પ્રલય મારુત વાવા લાગ્યો, પ્રલય સમુદ્ર આગળ વધવા લાગ્યો

આખરે તરફડદાસે અવલકારકુનને કહ્યુ તેણે હેડમાસ્તરને કહ્યુ હેડમાસ્તર જઇ મી નસરવાનજી પાસે બેઠા. નસરવાનજીએ રાવસાહેબને જોરથી પવન નાખ્યો પવન નાખતા રીઝવ્યા રીઝવતા તે મનાયા, મનાઇને તરત ઉઠી પાછા આવ્યા તેમનો કોપ અદૃષ્ટ થઇ ગયો, પણ સખ્તાઇથી તેમણે અધ્યક્ષપણુ પાછુ લીધુ

"સાહેબ' મારી વિનતિ એવી છે કે આ બાઇને જો આપ કોઇ મ્યુનીસીપલ નીશાળમા મહેતી તરીકે રખાવો તો તે હાલ ઠેકાણે પડે નહીં તો એને રાખશો ક્યા?"

"કેમ, એના સગાવહાલા નથી?"

"ના, એ તો કોઇ દુખની મારી બીચારી એકલી ભટકે છે'

"હે!" ગભીરલાલના સફેત સપાટ કપાળ પર કરચલી પડી

" કઇ ન્યાતની છે ?"

" બ્રાહ્મણ છે કઇ ન્યાતની છે તે ખબર નથી "

ગભીરલાલની ભવ્યતાનો અણદીઠો ભગ થયો.

' કયા ગામની છે ?" તેમના સ્પષ્ટ ધાટામા જરાક ધાસ્તી જેવુ જણાતુ હતુ તેમણે તરત દૃઢતાથી ડોકુ ઉચુ કરી પોતાનુ હમેશનુ ગૌરવ ધારવા પ્રયત્ન કર્યો

" તે ખબર નથી "

" ઠીક "

" ત્યારે સાહેબ ટેને અહીંઆ બોલાવોની કે બહુજ ચોખ્ખુ ચપાટ ઠઇ જાય " નસરવાનજી બોલ્યા

"તમને શુ ખબર મી નસરવાનજી ! અમારા સુશીલ બૈરાઓને મરદ આગળ આવતા કેટલુ થાય ?" ગભીરલાલે સખ્તાઇથી કહ્યુ

ગભીરલાલ પહેલા સ્ત્રીને બહાર બોલાવવા જેવા આતુર હતા તેવાજ અત્યારે આતુરતા વગરના થઇ રહ્યા બધાને આ ફેરફાર કૈ વિચિત્ર લાગ્યો પણ તરફડદાસ શીવાય કોઇએ ખાસ ધ્યાન આપ્યુ નહીં માત્ર મારુતિ ખુશ થયો

" ત્યારે એક કામ કરો ' અવલકારકુને ગભીરલાલનો અભિપ્રાય કલ્પી ઉમેર્યુ " આપ, મારુતિ અને આ હેડમાસ્તર સાહેબ અદર જાઓ અને તેની શી મરજી છે તે પુછી આવો "

બરાબર " નસરવાનજીએ ટેકો આપ્યો

" નહી ! મી મગનલાલ, તમે અને હેડમાસ્તર સાહેબ બે જણ જાઓ, અને તેનો શો ઇરાદો છે તે પુછો મારુ !"

' જી !" નોકર દોડતો ઉપર આવ્યો

"મી મગનલાલને ને માસ્તરને પેલી બાઇ પાસે લઇ જા '

"જી" કહી ને ચક ઉપાડી અદર ગયો અને પાછળ મગનલાલ અને માસ્તર પેઠા

ક્યા સુધી અદર કૈં નભળાયુ નહીં પછી અદર છાનામાના વાતચીત થતી સભળાઇ બધા કૈં આમથી તેમ ને તેમથી આમ જતા સભળાયા, કૈં વિચિત્ર રીતે બધુ ચાલતુ હોય એમ જણાયુ થોડી વારે અવલકાગ્રુન બહાર આવ્યો તેના હોસકોસ ઉડી ગયા હતા, તેની ગભરાયલી આખો ગભીરલાલનુ મુખ શોધતી હતી

"સાહેબ ' અદર તો કોઇ નથી"

"હે '" બધા એકે અવાજે બોલી ઉઠયા ગભીરલાલે હોઠ દબાવી સ્વાસ્થ્ય આણ્યુ અને જાણે નીરાત થઇ હોય એવો નીસાસો મુકયો

"હા' માધુ કહે છે કે એ જાતે બાઇને અદર બેસાડી ગયો, પણ અદર કે આખા ઘરમા કોઇ નથી બાઇ પસાર થઇ ગઇ" હેડ માસ્તરે બહાર નીકળી બધી વાત કહી ગભીરલાલ જરા પહેલા હતા તેવા સ્વસ્થ થવા લાગ્યા

"શુ કહો છો ? માધુ ' ચોર' બોલ એ કયે રસ્તેથી ગઇ '"

માધુ ધ્રુજતો આવીને ઉભો રહયો

' ના સરકાર, હુ હેઠળ હતો કોઇ ગયુ નથી પાછલી બારીએથી કુદીને ગઇ હોય તો"

' અરે એમ શુ જાય ?" મારુતિએ કહ્યુ તેણે મણિને એટલી વિશ્વાસપાત્ર ગણી હતી કે આ વાત તેના માનવામા નહીં આવી.

"મી મારુતિ ' મહેરબાની કરી માધુ જોડે તમે ફરીથી આ આખુ ઘર તપાસો"

"હા' હુ પણ આવુ ' કહી તરફડદાસ ઉઠવા ગયા

"તમે અહીંઆજ બેસો" સત્તાથી રાવસાહેબે કહ્યું એટલે 'માર્તંડ-પ્રકાશ'ના તંત્રી મહાશય ખુરશીમાંથી અડધા ઉઠી પાછા બેસી ગયા

મારુતિ અને માધુ અંદર ગયા

"ગૃહસ્થો! આજે આ આપણી વિચિત્ર મીટીંગ પુરી થઇ હવે પછી મળીશું એ સ્ત્રી મળે નહીં ત્યાં સુધી વધારે પંચાત કરવી કામની નથી"

"બ્ડોબ્ડ છે ચાલો ટારે સાહેબજી મહરબાનો' કહી નસરવાનજી ઉઠયા

"મી તરફડદાસ! આજની મીટીંગ વીશે એક અક્ષર પણ 'માર્તંડ-પ્રકાશ'માં નહીં આવે"

"સાહેબ જરા—"

"જરાએ નહીં" ગંભીરલાલે હુકમ કર્યો બધા રજા લઇ રવાના થયા. મારુતિ પણ નિષ્ફળ મહેનત કરી પાછા ફર્યા

"મને ઘણું આશ્ચર્ય લાગે છે એ બાઇ આમ નાસી જાય એવી લાગતી નહોતી."

"મી. મારુતિ! હજી તમે દુનીઆના પાખંડો પુરેપુરા નથી જોયા કે કે માણસો હોય છે ઠીક ત્યારે સીધાવો"

"હાજી! પણ આપ, ફોઝદારને કહી એની તપાસ કરાવો તો ઠીક"

"હા! બરોબર છે તમે જતા આ પાસેની ચોકીના જમાદારને મોકલો હું કહાવી દઉ"

"ચાલો ત્યારે સાહેબજી!"

મારુતિ ગયા એટલે ગંભીરલાલ ક્યાં સુધી ભોંય પર આંખ ટેકવી બેસી રહ્યા તેમનું મન જાણે ભૂતકાલમાં ભ્રમણ કરતું હોય તેમ લાગ્યું તેમનું વદન નિસ્તેજ હતું તેમની આંખોની પ્રભા પર વાદળ છાયું હતું તે વિચાર કરતા હતા, ચિંતા કરતા હતા કે પશ્ચાત્તાપ? થોડી વારે માધુ આવીને ઉભો રહ્યો તે પોતાના સબળ, સ્વસ્થ શેઠને આવા

જોઇ વિસ્મય થયો, તેણે ધ્યાન ખેંચવા જરાક ખાંસી ખાધી ગંભીરલાલ વિચારમાંથી જાગૃત થયા નહીં આમ દશ મીનીટ થઇ માધુ-એ જોરથી બારી બંધ કરી રાવસાહેબ જાગ્યા ને ઉંચુ જોયું

'કેમ?"

"સરકાર! હેઠળ જમાદાર આવ્યા છે"

"કયો જમાદાર?"

"આપે બોલાવ્યો હતો. મારુતિ સાહેબને કહ્યું હતું"

"હા બોલાવ" જમાદાર ઉપર આવ્યો

"રામસિંહ, આજે એક કોઇ ભટકતી બાઇ અહીંઆ આવી હતી, અને મારી બારીએથી ભુસકો મારી ચાલી ગઇ જરા તેના પર ધ્યાન રાખજે, અને જો જણાય તો પકડવાની જરુર નથી ગામ બહાર છાનીમાની નીકળી જાય એમ કરજે સમજ્યો?"

"હા સરકાર!"

"જોજે ચોક્કસ!" કહી ગંભીરલાલે ડોળા કાઢયા, અને પછી એકદમ બનાવટી રીતે હસતા કહ્યું "રામસિંહ, તું કેટલામા વર્ગમાં છે?"

"સરકાર! સત્તર રૂપીઆના સાહેબ મારે પાંચ તો છોકરા છે આપ સુપ્રીન્ટેન્ડંટ સાહેબને બે અક્ષર—"

"ઠીક ઠીક! મારી નોંધમા તારુ નામ નોંધી લઉં" કહી તેમણે નામ નોંધ્યું 'મેં આ વાત કહી તે ખાનગી રાખજે"

"તેમા કહેવુ નહીં પડે સરકાર." કહી સલામ કરી જમાદાર રવાના થયો

"સરકાર! ભટ કહે છે કે વખત થયો છે!" માધુએ જણાવ્યું

"કહે કે મને રુચિ નથી. તે ખાઇ લે પછી બારણા બંધ કરી દો મને ઉંઘ આવે છે."

માધુ ચકિત થયો પણ મુંગે મોઢે ચાલ્યો ગયો ગંભીરલાલ પાછા વિચારમા ગરકાવ થઇને બેઠા

પ્રકરણ ૧૯ મુ

ગભીરલાલની અણધારેલી પીડા

ગભીરલાલ નીચુ માથુ કરી બેસી રહ્યા તેમના મનમા કે અજમ જેવી ખિન્નતા આવી હતી તેમના જીવનમા કોઇ પણ બીજો પ્રસગ એવો નહોતો આવ્યો કે તેમને આવી રીતે ધ્રારકો પડયો હોય આજે અચાનક હૃદય બેમી ગયુ અત્યાર સુધી જે માણસે કદી કૈ પણ કરતા પાછુ ફરીને જોયુ નહોતુ—જે હમેશા રોફથી, ગૌરવથીજ દુનીઆ સામે જોઇ રહેતો, તે અત્યારે ન સમજાય એવી ગમગીનીમા ગરકાવ થયો—અણસમજી ધ્રાકથી ધ્રુજતો બેઠો શાની ધાક, કોની ધાક તે તેને સમજાયુ નહીં

તેમની આખ આગળ એક બાળા આવીને ઉભી રહી—તેના કામળ અગોનો જાણે તે સ્પર્શ કરી રહ્યા હોય એમ લાગ્યુ અત્યાર સુધી કોઇ દિવસ તેનો વિચાર નહોતો કર્યો—અત્યારે જાણે તે ભવાનીની પ્રચડ મૂર્તિ હોય તેવી લાગી રાવસાહેબ તેને યાદ લાવતા કપવા લાગ્યા, જાણે હાથમા શીત આવ્યુ હોય તેમ તેમા ગરમી પેદા કરવા તેને એકબીજા સાથે વસવા લાગ્યા ધીમેધીમે તેમની ધાસ્તી વધી જાણે હમણા કોઇનુ ભૂત આવશે કે શુ—હમણા કોઇ ખાઇ જશે કે શુ—કોઇ મારી પાડશે કે શુ, એમ તેમને લાગ્યુ તેમનાથી આસપાસ પણ જોવાયુ નહીં તેમનુ માથુ નીચુ ને નીચુ છાતી પર પડયુ આખ પણ તે ઉંચાડી શક્યા નહીં

તેમના મગજમા એક મુખ રમી રહ્યુ, દુ ખપૂર્ણ, અશ્રુભીની આખો તેમની સામે ખુન્નસથી જોઇ રહી ગભીરલાલના અભિમાની મને આવા વિચારો દૂર કરવા પ્રયત્ન કર્યા આ વાત ખોટી છે, આવા

વિચારો ઠાલા છે એમ વિચારવા તેમણે પ્રયત્ન કર્યો પ્રયત્નો નિષ્ફલ થયા, અને તે વધારે ને વધારે ડરતા ગયા

તે ઉંઘતા હતા કે જાગતા હતા તેનુ પણ તેમને ભાન રહ્યુ નહી તે મહા મુશ્કેલીએ ઉભા થયા—તેમના પગ કપતા હતા તેમણે આસપાસ જોવા પ્રયત્ન કર્યો તેમની નજર અદરના બારણા તરફ પડી—ત્યા કોઈને ઉભેલુ જોયુ, કોઇ સ્ત્રી જેવુ દેખાયુ, જાણે સ્વપ્નુ વધારે સ્પષ્ટ થતુ હોય તેમ લાગ્યુ, જાણે સ્ત્રીનુ મુખ ઓળખ્યુ ગભરાતા, બહેબાકળા બનેલા ગભીરલાલ ગાડા જેવા થઇ ગયા એ કોઇ દેખાતુ હતુ તેને મારવા હાથ ઉંચા કર્યા, "ઓ–ઓ–ઓ–" કરી તે બેસી ગયા

"આટલા ગભરાઓ છો શુ?" જરા મજાકમા, જરા મધુતાઇથી બોલતો સ્વર આવ્યો ગભીરલાલના હ્રદયમા પ્રતિશબ્દ થયો—તેમણે સ્વર ઓળખ્યો તે ટટાર થઇ ગયા–સ્વપ્નુ દૂર જાય માટે તેમણે આખો ચોળી

તેમણે પાછુ બારણા સામે જોયુ—સામે મણિ ઉભી હતી ગભીરલાલ ધ્રુજતા ખુરશીમા પાછા પડયા "કોણ મૃદુલા?"

મણિ હસી ગભીરલાલને કમકમા આવ્યા

"મૃદુલા! મૃદુલા! તુ–તુ અહીંઆ ક્યાથી?"

"કેમ, તમારુ ઘર તે મારુ નહીં?" શાતિથી મણિએ જવાબ આપ્યો

ખરેખરા જીવત મનુષ્યની હાજરી જાણી ગભીરલાલને હીંમત આવી તેમણે વીખરાઈ ગયલી બુદ્ધિ એમેટવા માડી

"તુ કયાથી આવી? મે સાભળ્યુ કે તે તો આત્મઘાત કર્યો"

"તમે તો સાભળોસ્તો પણ મારા વગર તમને કેમ ગમે? મને શી ખબર કે તમે વિધવાવિવાહના હીમાયતી હજુ રહ્યા છો"

"કેમ?"

"ભુલી ગયા? હમણા તો મારો ન્યાય કરવા બેઠા હતા"

"તુ!–હા હુ ભુલી ગયો મૃદુલા! તુ કયા ભરાઇ ગઇ હતી?"

"મને શી ખબર કે આપેજ જાહેરખબર આપી હતી!" જરાક મશ્કરીમા બોલતા મૃદુલા–મણિએ કહ્યું, "હુ શુ જાણુ કે તમારે ત્યાજ મારે આવવાનુ થશે! હુ આવી ને મે તમને જોયા એટલે બધો વિચાર છોડી તમારા કબાટમા ભરાઇ બેઠી તમારી સભા દેખતા હુ તમને મળુ તે તમને કે ગમે?"

ગભીરલાલ સજ્જડ ગભરાયા હતા, છતા કોઇ પણ પ્રકારે સ્વાસ્થ્ય મેળવી, આ પ્રસગ કેવી રીતે કેળવવો તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા હતા

"તુ ધીમે બોલ! હેઠળ મારા સીપાઇઓ જાણશે"

"તેમા થઇ શુ ગયુ! કાલે સવારે તો જાણશેજ કેની?"

"કેમ?"

"હુ હવે અહીંઆજ રહેવાની છુ"

"ના ના, એ કેમ બને! લોકો તો તને મરેલી ધારે છે"

"લોકો ગમે તે ધારે જાહેરખબર તમારે માટે આપી હતી ને?"

"ના, કોણે કહ્યુ?" આ વાત કોઇ સાભળે તો શુ અસર થાય તેનો વિચાર કરતા ગભીરલાલે પુછ્યુ આ સ્ત્રીને હવે કેમ કાઢવી તેનો ઇલાજ શોધતા તે બેઠા હતા "તે કે થાય? પણ તુ અહીંઆ ક્યાથી તે તો કહે?"

"એમા શુ કહેવુ હતુ? મારા છેલ્લો તાર મળ્યો હતો? મારો કાગળ મળ્યો હતો?"

"ના!"

મણિએ તિરસ્કારથી, ગુસ્સામા ગભીરલાલ સામે જોયુ

"જુઠુ નહી બોલો બને પહોચ્યા હશે–નહી તો જાય ક્યા? એમ કહો કે તમને મારુ મોહ નહોતુ ગમતુ જ્યા સાથી હુ વળગી

હતી તેને દૂર કરવી હતી મે નદી કુવા કરવાની ધમકી આપી તેથી તમને નીરાન થઇ તમારા મનમા કે ટાઢે પાણીએ ખસ જશે કેમ?" મણિની આખમાથી જ્વાળાઓ નીકળવા માડી "મને શુ ખબર કે રાવસાહેબ ગભીરલાલ તો અહીંઆ વિધવાવિવાહના વડા બાપ થઇ પડયા હશે '

"મૃદુલા! તુ આમ ગુસ્સો શા માટે કરે છે? તારો તાર મળ્યો, ત્યારે ત ગામથી નીકળવાનો તાકીદે હુકમ મળ્યો હતો. તેજ વખત મારી અહીઆ બદલી થઇ"

'તા એક કાગળ લખવો હતો એક માણસ મોકલવો હતો તમને ખબર તા હતી કે તમારી આશાએ હુ જીવ્યા કરતી હતી તમને ખબર છે કે કટની પીડાએ કેટલી ભીખ માગે મે રૂપીઓ ભેગો કરી તમને તાર કર્યો ' મણિએ પુછ્યુ 'તમે અહીંઆ નીરાતે મોજ મજાહ માણ્યા કરો, મારે માથે શુ શુ વીતી તેનો કૈં ખ્યાલ છે?"

"તુ જરા શાત થા પછી શુ કર્યુ ?'

"મે ' હુ જહાનમમા પડી મે સમાજ છોડયો કરી ઉમરા બહાર પગ નહોતો ધર્યો તે તમારે પાપે રઝળતી થઇ' '

'તને ઘણુ વેઠવુ પડયુ હશે?" મને તેટલી અનુકપા સ્વરમા બાની ગભીરલાને પુછ્યુ

"નારે! મારે માટે તો બધે આવા છત્તર પલગ પાથર્યાં હતા. ચાલો પણ હવે ગઇગુજરી જવા દો આખરે તમે મળ્યા એટલે મને નીરાત થઇ" કહી મણિ ખુરસી પર બેસી ગઇ ગભીરલાલને ફરીથી કમકમા આવ્યા મણિએ આખોમાથી છેડા વતી આસુ લુછ્યા

કયા સુધી કોઇ બોલ્યુ નહીં ગભીરલાલ શો રસ્તો કાઢવો તેનો વિચાર કરતા હતા 'મૃદુલા! હા, હવે ગઇગુજરી જવા દે મોલ હવે તાર શુ કરવુ છે?" કૃત્રિમ નરમાશથી ગભીરલાલે પુછ્યુ

"મારે હવે કરવાનુ શુ હોય?" મણિએ એક તીક્ષ્ણ નજર ગભીરલાલ તરફ નાખતા કહ્યુ "તમે મળ્યા એટલે મને પ્રભુ મળ્યા તમે મને પહેલા મળ્યા ત્યારે શુ કહેતા હતા તે' '

"હુ શુ કહેતો હતો?" જાણે ભુલી ગયો હોય એવો ડોળ કરતા ગભીરલાલે પુછ્યુ

"વાહ' એટલામા ભુલી ગયા? તમે કહેતા હતા - બધા ધર્મ શાસ્ત્રો વિધવાને પરણવાની રજા આપે છે તમે કહેતા હતા કે હાલની સ્થિતિ ક્રૂર છે, અનીતિમાન્ છે ભુલી ગયા? તમે મારી નજર આગળ સુખમય જીવન ધર્યુ હતુ ને વીસરી ગયા?" મણિ જરા તિરસ્કાર-મા હસી 'ગરીબ બાપડી નિરાધાર સ્ત્રીને આપેલા વચનો કોણ સભારવાની પરવા કરે છે?"

ગભીરલાલ મુગે મોઢે બેસી રહ્યા જાળમા માછલી સપડાયા પછી તે જેવા વિચારો કરે તેવા વિચારો તે કરવા લાગ્યા તેમણે મણિ સામે જોયુ અમલની હારમાતી, દુ ખી, શરીરને ઘડીઘડી ક્ષીણ કરતી મૃદુલા-ને બદલે મહાયોગી મહારાજને ત્યા નીગતે રહી આવેલી રૂપવતી, તેજસ્વી, સ્વસ્થ મણિ તેમણે જોઈ

"હવે શુ વિચાર કરો છો? તે વચન પાળવાના દિવસો આવ્યા છે"

મ ણ ' તુ જરા મારી વાત સાભળ આપણે નાનપણમા જે કર્યાંઅ કીએ ને વીસરીએ છીએ"

આહ મણિના પર નાનપણ હતુ? કોનુ તમારુ કે મારુ? જુઓ, થયુ તે તો થયુ મારા પણ દુ ખનો અત આવ્યો લોકલાજની પરવા હવે મને રહી નથી તમે કહો તે દિવસે આપણે પરણીએ"

ગભીરલાલે ડોકુ ધુણાવ્યુ

"ના કહેશો નહી ' તમે મારા શ્વાસ ને પ્રાણ છો તમારે વચને હુ ગાંડી થઇ ગઇ હતી, તમારા પર ગએલી શ્રદ્ધાએ મે ભવોભવની આશા છોડી હવે તમે નગુરા થશો ?" મણિનો અવાજ ખરેખરો ભાવપૂર્ણ હતો કે મજાક કરતા હતો તે કળવુ મુશ્કેલ હતુ

ગભીરલાલ વધારે ગુચવાયા માછલીને જાળ વધારે સખત થતી લાગી શુ કરવુ ?

મણિ બે મહિનામા ઘણુ શીખી હતી એટલે સમર્થ હતી, છતા છેલ્લો પાસો નાખતી હતી

તમારે કોની પરવા છે ?" તેણે આગળ ચલાવ્યુ, "તમે પૈસાદાર છો, હોદ્દાદાર છો તમારે સ્ત્રી નથી તમે સુધરેલા વિચારના છો જે સ્ત્રીએ તમારે માટે સર્વસ્વ આપ્યુ તેના ભાગે તમે નહીં થાઓ તો કોણ થાશે ?"

વાત ફેરવવા ગભીરલાલે ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો તને દહાડા—'

"હા તે હમણા યાદ આવ્યુ છે ? એ પણ મારુ નસીબ ' નીહા-કુવામા મે તેને નાખી છે કાલે સવારે આપણે તેનાથી મગાવીશુ સરસુખ તમારા જેવી જે મોટી થશે તો કોની અપ્સરાઓ તરાવ ! "

ગભીરલાલ આ શબ્દ સુણ્યા એક પલક માત્રની કુબાઇના પરિણામ તેને બહુ કડવા લાગ્યા

"શુ વિચાર કરો છો ' મારા પર જરા દયા નથી આવતી ? તમારી છોકરી પર પણ દયા નથી આવતી ' ના ના, તમે છેક આમ નિર્દય શુ થાઓ છો ' ' મણિએ કહ્યુ તેની આખમાથી દડદડ આસુ પડવા માંડ્યા ને ગભીરલાલ તો તેની સામે જોઇ શકતાજ નહોતા

"મૃદુલા! મૃદુલા! તારુ હેત તો અથાગ છે, માટેજ તને એક વાત કહુ છુ સાભળ"

"શી?"

"મારાથી પરણવાનુ બને એમ નથી"

"કેમ?" મૃદુલાએ હસીને પુછયુ આજ જવાબ આવશે એમ તે જાણતી હતી

"જો મારી આબરુના કાકરા થઇ જાય આટલી પદવી પર આવ્યો છુ તે ધુળ મળે"

"કેવી રીતે આબરુ જાય—સરકાર શુ નોકરી લઇ લેશે?"

"ના પણ પુનર્લગ્નથી મારી પ્રતિષ્ઠા જાય તે"

"પ્રતિષ્ઠા! જે પ્રતિષ્ઠાએ નિર્દોષ બાળકીને કચરી નાખી તમારી ભાવનાઓને ભ્રષ્ટ કરે તે પ્રતિષ્ઠા! આ શુ બોલો છો?"

"આપણા સ્વપ્ન અને ખરો સસાર જુદા છે, મૃદુલા!"

"એમ?" ગૌરવથી માથુ ઉચુ કરતા મણિએ કહ્યુ "ત્યારે મને ફોસલાવી હતી તે સ્વપ્ન વડે—હવે તરછોડો છો સસાર માટે?" મણિએ કયા સુધી દાબી રાખેલો જુસ્સો પ્રગટ થવા લાગ્યો

"તુ આ બધુ બોલતા કયાથી શીખી?"

"તમે દીધેલા દુ ખથી! મને રઝળતી કરી મુકી તેથી હુ જો મારી જુની રીતે રહેત—અપવાસો કરી, કષ્ટ વેઠી, જીવન ગાળતી હોત તો આ બધુ નહીં શીખત તમે સસારના દ્વાર ખોલી મને સોનેરી આશાઓ દેખાડી હવે આમ બારણા બધ કરવા માગો તે અરે!"

"જો મૃદુલા! આ તો આપણે નકામી માથાકુટ કરીએ છીએ તુ નિરાધાર છે, થોડોઘણો મારો પણ વાક હશે એ કબુલ છે, પણ

મારાથી મારો હાલનો સંસાર, આબરુ, પ્રતિષ્ઠા છોડી ઉછાછળા જુવાનીઆ પેઠે મારા અભિપ્રાયોને ખાતર મારી આશાઓ તોડાય નહીં"

'ત્યારે મારી આશાઓ તોડાય–મારુ જીવન ભ્રષ્ટ થાય? હુ કલકિત થઇ દુનીઆમા ભટકુ?" મણિએ પુછ્યુ

"તે હુ ક્યા કહુ છુ? તને ભટકવા નહી દઉં તુ કહે તે ઠેકાણે તને એકલી, સુખમા રાખું તે પસદ નહીં પડે તો મારુતિ કહેતો હતો તેમ સ્કુલમા મહેતીની નોકરી અપાવુ પણ—"

"પણ?

"પણ તે બહુ સારુ નહીં અહીંઆ ચગોવગો વગો થયો છે એટલે અહીંઆ તુ રહે તે મને ફાવે નહીં"

'ત્યાર તમે કહો ત્યા જઇને છાનીમાની પડી રહુ, ને તમે જે પૈસા મોકલાવો તેમા મારો નિર્વાહ કરુ?" ધીમેધીમે મણિએ કહ્યું

"તુ ઘણી હુશીઆર છે, ઝટ દઇને સમજી જાય છે શી તારી બુદ્ધિ!"

"વાહ મારી બુદ્ધિ!" મશ્કરીમા મણિએ કહ્યુ "માત્ર મારી બુદ્ધિ તમે ધારો છો તેના કરતા વધી ગ છે'

"કમ?" ગભીરલાલના મનમા ફરીથી ધ્રા કા પડતા તેણે કહ્યુ

"કેમ ગુ? બોલતા જીભ કચવાઇ નથી જતી?' ફડી ડોળા કાઢી મણિ ઉભી થઇ ગઇ—બાયલાની માફક ગભીરલાલ ખુરશી પર પાછા હટ્યા

પ્રકરણુ ૨૦ મુ

મણિનો નિશ્ચય

જરા શ્વાસ લઈ ગુસ્સામા મણિએ પુછ્યુ

"મને પટાવી ફ્રેનલાલની ભ્રષ્ટ કરતા શરમ ન આવી ? હુ વીનવી વીનવી થાકી પણ મને ને તમારી છોકરીને મરવા દેતા શરમ ન આવી ? અને હવે—હવે, મને આ વાત કરતા મોમા જીવ નથી પડતા ?"

ગભીરલાલ ગભરાયા મણિનુ સ્વરૂપ તેજસ્વી વધારે લાગ્યુ પણ એકદમ, જાણે કે નવો વિચાર આવ્યો હોય તેમ તેમણે સ્વસ્થ થવા પ્રયત્ન કર્યો, ખુરસી પર બેસી જઈને કપાળ પર આવેલા પરસેવા લુછ્યા, અને ઓઠ કરડી ગુસ્સો શમાવ્યા

"બોલો ? હવે વધારે કહેવામા માલ નથી તમારા જેવા તો થોડાકજ હશે છતા આવા નોતરા ઠેઠ આવી ગયા છે એટલે મારુ કાળજુ કઠણ વજ્ર જેવુ થઈ ગયુ છે"

"પણ એ સીવાય બીજુ હુ શુ કરી શકુ ?" ગભીરલાલ પુછ્યુ

"ઘણુ તો કરી શકો પણ કરવુ નથી"

ગભીરલાલે કઈ જવાબ દીધો નહીં

"પ્રતિષ્ઠા, આબરુ, સઘળુ સચવાય કે ન સચવાય તેની મને જરા પણ પરવા નથી હુ તો એટલુ સમજુ કે તમારુ કર્યું તમારે ભોગવવુ પડશે"

"એટલે ?"

"એટલે મને પરણવુ પડશે મારાથી બનશે તેટલુ કરી તમને સુખી કરીશ, અને જોઈશ કે બને એટલી પ્રતિષ્ઠા સચવાય ને આબરુ રહે"

"એ નહીં બનશે" ગબીગ્વાલે કહ્યું

"બીજુ ડ બને એવુ છેજ નહીં મ સારના લહાવા લેવાની આશાઓ તમે ક્યી કરી હવે એ ભૂત શમાંના પણ તમે બીજો છુટકોજ નથી '

"મે કહ્યુ ને ગીનાય બીજે રસ્તે હૈ પણ બને એવુ નથી" ગબીન્વાલે કહ્યુ

"ત્યાર એના પરિણામ માઠા આવશે"

"શુ આવીન આવશે?" ગબીગ્વાલે પુછ્યુ મણિએ શાંત રીતે વાત ક્વા માડી એટલે ગબીન્લાન ત્યારે સ્વાસ્થ્યથી જવાબ ન આપી શક્યા

એક ાખત મને ના કહો એટલે તમને મનલાવુ"

'મને ધમકી આપે છે? ગભરાવે છે?'

'હા'

"તુ ધારે છે કે હુ ડરી જઈશ?'

'ડરી જઈશ શુ? ડરો છો અને ડરશો હુ હવે હેલાની મણિ નથી "

"એમ? કેમ આટલો ફેર પડયો?'

"મે દુનીઆ જોઈ તમારા જેવા કાળમુખા અનેક મહાત્માઓને જોયા ને તેમના હાથમાથી છટકી વળી,—'

"વળી?'

"તમે પ્રતિષ્ઠા ને આબરુના ગુલામ છો મારે કશાની પરવા નથી હુ સ્વતત્ર છુ—તમે બધનમા છા, તેથી તમારા કરતા હુ વધારે સબળ છુ '

"હું" ગભીરલાલ હસ્યા "બૈરાની બુદ્ધિ--"

"ઠીક હસો પહેલા તમને ઇશ્વર લેખાતી તે દિવસ ગયા બુદ્ધિમા કોણુ ચઢતુ છે એ વખત આવ્યે જોઇશ"

"જો! મૃદુલા તુ કોઇ ઠેકાણેથી આ બોલવા શાખી નારી છે તે તો ઠીક છે પણ તે શોભતુ નથી"

"હવે ક્યાથી શોભે?" મણિએ હસીને જવાબ દીધો

"મને એ સાભળવાની ફુરસદ નથી મે કહ્યુ તે કરવા હુ તઇયાર છુ બીજુ કૈં કરવાનો નથી'

"ત્યારે તમ ના પૈસાને આગ લગાડો મારા હાથમા કમાઇ ખાવાનુ જોર છે"

"તને ખબર છે? દીવાનમા કમાવુ સહેલ નથી'

"તમને નહી હોય મને છે'

"કેમ કરીને?

"તમે અત્યા અકકા ના મને વચાતી લેના માગો જા તેના કરતા આખી દુનીઆ વશ કરવાનુ મારા હાથમા છે

' તુ આવી અધમ થઇ?"

' તમે કરી તનાવા વધારે મની હાવાન તમ ન ગભીરલાલ હોઠ કરડયા "જીવુ ત્યારે કના, મને નીકળવા નહો હુ તાકીદ ના તમારી અતિથા, આમ્ર મધાનો પ્રલય થશે'

"તેમ છે હુ ડરવાનો નથી' મૃદુના, મારે કહ્યુ માન કાળમા ગ્યા ર્ઝળી દુખી થઇ જશ'

"તો તેનીએ મને પરવા નથી

"ઠીક, ત્યારે હવે તુ ક્યા જશે?"

"ગભરાઓ નહીં, હું અહીંઆ તમારી ફજેતી નથી કરવાની. હમણાં ફજેતી કર્યે શું મઝા એમ છે?"

"ત્યારે ક્યારે કરીશ?" જરા તિરસ્કારમાં હસતાં ગંભીરલાલે કહ્યું.

"મારો વખત આવશે ત્યારે. જીવતી રહીશ તો જોશો."

"જીવતી રહેશે તો!—"

"તે ફીકર નહીં કરશો. હું ઘણું જીવવાની છું."

"ઠીક, તું ત્યે ત્યારે જાગો! હેઠળ તો મારા સીપાઈઓ સુતા છે."

"હા! હું તો ભુલી ગઈ. મામલતદાર સાહેબ પાછા ભડક્યા." કહી મણિ ખડખડ હસી.

"હવે કેમ થશે?"

"હવે કેમ થશે!" તેના ચાળા પાડી મૃદુલાએ કહ્યું. તે પાછી હસી, અને પછી ગંભીર સ્વરે તેણે કહ્યું, "ગભરાઓ નહીં. તમારી ખુરશી બાકી છે ને? પાછળ તો માત્ર સમશેર સીપાઈજ તેને હશે."

"તે પણ તેં સાંભળ્યું છે?"

"શું કરું? પાનેતાજ ઓરડામાં ભરી કરી? — હવે નહીં. આજથી તમે ને હું તડીશું, જો-એ કોણ છતે છે — નીઆમ ન્યાય તો ત્યાંથીજ. એટલે તમે જીતો એમ લાગે છે. પણ હું પણ તમારા જેવા હરામીઓને દેખાડી આપીશ કે નિર્દોષ બાળાને ફસાવવું કેટલા જોરનું થાય છે?" કહીને તે અંદરના ઓરડા તરફ ખસી. ગંભીરલાલે સાથે ચાલવા માંડ્યું.

"હું પાછી કમાડમાં નથી ભરાવાની. ગભરાશો નહીં. હવે તમારું ઘર મારે મન નરકસમાન છે." કહી ગૌરવથી તે અંદર ગઈ અને બારી વાટે નીચું જોયું. બારી બહુ નીચી હતી એટલે ભોંય પર કુદવામાં ભય જેવું હતું નહીં.

એક વખત માનીતી કરેલી મુગ્ધાને આમ સત્તાગાગરમાં એકલી ભુસકો મારતા જોઈ ગંભીરલાલના હૃદયમાં કંઈક દયા આવી.

"મૃદુલા! તુ અત્યારે ક્યા જશે?"

"દુનીઆ વિશાલ છે તમને ચિંતા ઘણી થઈ આવી?"

"નહિ, તે રહેવાન કરી આપુ છુ છતા શા કામ જોખમ ખેડે છે?"

"રહુ તો તમારી પત્ની તરીકે—"

"કે?"

"અથવા તમારુ ભાગ્ય ફોડના અવતરેલી ચંડિકા" ગભીરલાલ ધ્રુજ્યા શબ્દોમા જે જાદુઈ ઝનુન હતુ કે ભવિષ્યવાણીનો રણકાર હતો તેજ પળે મણિએ ભુસ્કો માર્યો અને ગભીરલાલે તેને ધીમેધીમે ઉડી, પાછુ જોયા વિના ચાલી જતી જોઈ

ગભીરલાલ ક્યા સુધી બારીએ ઉભા રહ્યા તેમના મનમા જુના સ્મરણો આવતા હતા, કે પશ્ચાત્તાપના અંકુર ફૂટતા હતા તે ન સમજાય એવો ભાન જાગતો હતો ત્રીજી પરથી છોકરીનો વિચાર આવ્યા બીચારી કુવામા ક્યા હશે? તે કેવી હશે? એટલામા દૂરથી પોલીસચાકીમાથી બારના ટકોરા સંભળાયા

"ચાલો બસ થઈ" કહી ગભીરલાલે બારી વાસી અને અંદર આવ્યા તેણે સુવાની તૈયારી કરવા માડી

ફરીને પશ્ચાત્તાપ થયા કોઈ રીતે મૃદુલાને પાછી બોલાવી નીરાંતે રખાય તો કેમ? સસારમા પ્રતિષ્ઠાના બધનો ન હોત તો કેવુ સારુ? મૃદુલાનુ લાવણ્ય કેવુ મોહક હતુ? ક્વારી કન્યા એવી રૂપવતી મળે તો કેવુ સારુ?

તે ઉપરથી તેને માટે લગ્નના માગા આવતા હતા તેના વિચાર થયા, ન્યાતમાની છોકરીઓ સારી નહી લાગી એટલે ધનવાનની દીકરીઓમાથી પસદગી કરવાનો વિચાર થતો હતો આપણા લોકોનો સસાર કેવો કઢગો છે તેના પર તેમણે મનન કર્યું, અને જ્યા સુધી લોકો પોતેજ સુધરવાનો પ્રયત્ન કરશે નહીં ત્યા સુધી કઈ થવાનુ નથી એવો શુભ નિશ્ચય કરી રાવસાહેબે આંખો મીચી

પ્રકરણ ૨૧ મું

નિશ્ચયનાં પરિણામ

મણિએ ભુસ્કો માર્યો અને ઉંડી ચાલવા લાગી તેને ઝનુન આવ્યુ હતુ એટલે તે ક્યા સુધી તો ચાલી તેને સંસાર પર ધિક્કાર આવ્યો હતો અને કેમ કરી તેના પર વેર લઇ, જો તેનો નાશ થતો હોય તો તેમ કરવા તે ઝંખી રહી હતી

થોડી વારે તેનુ ઝનુન ઉતર્યુ તેણે ધીમેધીમે ચાલવા માંડયુ પોતે ક્યા હતી તે તે જોવા લાગી આઘેથી કોઇ નાયકાનો મધુર સ્વર ગાતો સંભળાયો તે એક ઓટલા પર બેસી ગઇ

પાછળથી કોઇ આવ્યુ ને તેની સામે ઉભુ રહ્યુ

“ કોણ છે ? ”

‘ હમ ’ તારે શુ જોય છે ? ” ગૌરવથી મણિએ પુછ્યુ તેણે પુછનારને ઓળખ્યો રામસિંહ પોતાની ફરજ બજાવતો હતો

મારા ’ ચાલ અહીંઆથી ભાગી જા નહિ તો હમણા જેલમા પુરી દઇશ

રામસિંહ ’ પોલીસનો માણસ ચમક્યો ‘ તારા સરસાહેબના હુકમનો અમલ કરે છે કેમ ? ”

“ સરસાહેબ કેવા ને વાત કેવી ? ” જરાક સખ્તાઇથી રામસિંહે પોતાનો મોભો જાળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો

‘ નકામો શુ કામ ગપ્પા મારે છે ? તારામા બહાદુર હોય તો પકડીને લઇ જા સવારે મારા પર કેસ ચલાવજે પછી તારી નોકરીનુ શુ થાય છે તે રમણીકલાલને પુછી આવજે ’ મણિએ શાંતિથી

કહ્યુ રામસિહ નો ગભરાઇને ઉભો રહ્યો તેણે અનેક ગુનેહગાર જોયા હતા, પણ આ ગુનેહગાર કૈં જુદીજ લાગી

'મને ગામબહાર કાઢવાનો હુકમ છે નહીં?" મણિ હસી, "તું તારી મેળે ચાલ્યો જા હુ આ ગામ છોડી જવાનીજ છુ, પણ જો પુઠે લાગ્યો તો હુ અહીંઆજ રહીશ પછી પકડજે મને અને જોજે તારી ને તારા અમલદારની ફજેતી" રામસિહ દિગમૂઢ થઇ ગયો અને છાનોમાનો મણિને છોડી ત્યાથી ચાલી ગયો

વખત લગ્નગાળાનો હતો, એટલે પડોશના એક પૈસાદાર શેઠને ત્યા રામજણી બોલાવવામા આવી હતી તેનો સ્વર શાન્ત રાત્રિના વાતાવરણમા પ્રસરી રહ્યો હતો તે સ્વરે મણિના હૃદયમા કૈંક શાંતિ આણી શાંતિ આવતા, શુ કરવુ તેનો વિચાર થયો સવારની તે ભુખી હતી તેનુ તેને ભાન આવ્યુ તેનુ શરીર મજબુત હતુ એટલે પેટનો પોકાર વધવા લાગ્યો અત્યારે ક્યા જઇને ખાવુ? ઘણીખરી દુકાનો બંધ હતી પાસે માત્ર ગણ્યાગાંઠયાજ પૈસા હતા મણિકર્ણિકાની મગર્ડી હતી, પણ તેનો કૈં અત્યારે ઉપયોગ થાય એમ નહોતુ

મારુતિને ત્યા જવાનુ મન થયુ પણ તેને રોકયુ અત્યારે તે જાય તો તેની બૈરી ગુસ્સે થાય, સવારે જો તેને ત્યા રહે છે એમ ખબર પડે તો તેના પર ગભીરલાલ ગુસ્સે થાય એવી પીડામા તે બીચારાને શા માટે પાડવો? તે વિચાર તેણે છોડયો તેમજ અભિમાન પણ આડે આવ્યુ મારુતિ પુછ્યા વિના રહે નહીં, અને તે ક્યા નાસી ગઇ હતી તેનુ શુ કારણ આપવુ?

ફરીથી પેટનો પોકાર વધારે જોરથી સભળાવા લાગ્યા થોડેક દૂર રસ્તામા ન્યાત જમી ઉઠી હતી તેના પતરાળા ઉડતા હતા અહીંઆ બે કલાક પર પાચસે માણસ જમી ગયા હતા, પણ અત્યારે એક પેટ-પુરતુ પણ કૈં મળે એમ નહોતુ એટલામા નાચમાથી ઉઠીને કેટલાક

ગૃહસ્થો આવતા હતા તેમની વાતચીત કાને પડી રખેને કોઈનુ ધ્યાન પોતાના પર પડે તેની બીકે તે ભીંતમા લપાઈને બેસી ગઈ

"શેઠ લાવ્યા તે આખરે ઘણી ફાકડી નીવડી" એક જણ બોલ્યો, "શુ એનો કંઠ છે, જાણે કોયલ ટહુકી ફરી સાભળવા મળે તો સારુ"

"નહીગ એ તો અત્યારે જાય છે"

"ક્યા વડોદરાની છે?"

"નારે મુબાઈની"

માણિને આ શબ્દો કાને અથડાયા ને કે વિચાર આવ્યો આ સ્ત્રીની આટલી કીંમત—અને તેને પોતાને અત્યાર ખાવાના પણ સાસા! માત્ર રૂપ કે સ્વરને માટે લોકો તેના પર રીઝ્યા થાય છે, અને પોતાની પાસે રૂપ છે, સ્વર છે, ગુણ છ છતા કીંમત નથી પોતાના રૂપ અને સ્વરની પણ જો કીંમત અકાય તો કેટલી થાય?

લોકો ચાલ્યા ગયા એટલે તે ઉઠી પેટમા ભુખ તો સજ્જડ લાગી હતી પણ શુ કરવુ? અણજાણતા પગ જ્યા ન્યાત થઈ ગઈ હતી તે તરફ ગયા થોડે દૂર એક વાડીના બારણા આગળ ભીખારુ અને મહાગ્વાસીઓને ખાવાનુ વહેચાતુ હતુ કે પણ ખાસ વિચાર વગર પગ તે તરફ ગયા તે શુ કરે છે તેનુ ભાન તેને ન રહ્યુ સૌની પાછળ તે ઉભી રહી અને જે ટુકડો ભીખારીઓ તરફ ફેંકવામા આવતો હતો તે તરફ એકી ટશે તે જોઈ રહી

ક્ષુધાએ તેને ગાંડી બનાવી કોઈ એક કડકો તેના તરફ નાખે તો! વિચાર આવતા હૃદયમા વજ્રાઘાત થયો—રોમેરોમ ઉભા થઈ ગયા બ્રાહ્મણકન્યા આટલી અધમતાએ! એટલામા વહેચનારો એની પાસે આવ્યો તે બેભાન જેવી ઉભી રહી વહેચનારાએ એને ઉદ્દેશી કહ્યુ "ભીખારણ! એ ભીખારણ! લે! લે! તુ રહી ગઈ છે"

જાણે માથા પર વીજળી પડી હોય તેમ તે ગભરાઇ ને ઉંચુ જોયુ આજુબાજુ અંધારામા ગમે તેમ ટુકડો ચાવતા ભીખારુ તરફ નજર ગઇ શુ તેની આ સ્થિતિ તેની ભુખ મરી ગઇ તે અબડી "મરે ભુખે તોયે મૃગપતિ કદી ના તૃણ ચરે' તેણે હોઠ કરડી હીંમત રાખી, અને તે પાછી ફરી અને નાઠી

વહેચનારો અચબો પામ્યો ને મોટથી બોલ્યો 'ઓ તારો રોક'"

શ્વાસ ભરાઇ ગયો ત્યા સુંધી મણિ દોડી–પછી ઉભી રહી તેની ભુખ જતી રહી હતી, ચિંતા પણ ગઇ હતી માત્ર પોતાની અધમતા પર તિરસ્કારજ આવતો હતો તેનુ અભિમાન, તેની સ્વમાનની લાગણી, તેની કુલિનતા તદ્દન નષ્ટ થતા હતા તેજ પળે તે અટકી તે મનોજ થયા તેમણે તેને શક્તિ આપી છેલ્લા ત્રણ ચાર દિવસની અનુભવપરંપરાએ તેના ચિત્તને અસ્થિર કર્યું હતુ, તેને માત્ર અધમતાને રસ્તે સરક્યાજ કરી હતી અત્યારે તે એકદમ સરકતી અટકી–એટનુજ નહીં પણ અભિમાનની ટોચે જઈને બેઠી

તેની પાસે બ ત્રણ આનાના પૈસા હતા એટલે મીઠુ કુંભ જઈ પોતાની છોકરીને જોઇ આવવાનો તેને વિચાર થયો જો ભગતને ત્યા ખાવાનુ હશે તો મણિકર્ણિકાની મગડી વટાવી થોડા પૈસા પણ આવી લેવાશે, એટલે પછી ક્યાંય પણ જઇ ધંધો કરવો સહેલ થઇ પડશે કુટુંબવત્સલ થવાની તેના હોંસ અદ્દષ્ટ થઇ હતી, પરણીને મહાલવાનો શોખ પણ ભુલાયો ગયો હતો તેણે અમુક મરદો જોયા હતા પણ અત્યારે તે બધાને ધિક્કારતી હતી

તે સ્ટેશન તરફ ચાલી શહેર મુક્યા પછી સ્ટેશન આવતા રસ્તાનો થોડો ભાગ ઉજ્જડ હતો દુર્ભાગ્યે પરવારી બેઠેલી મણિ બેધડક થઇ હતી એને મધ્યરાત્રે એક એકલી આને ઝપાટાભેર જતી જોઇ રસ્તે જતા લોકો તેને ચુડેલ ધારતા અને પાસ આવવા હીંમત કરતા નહીં સ્ટેશન

પર જઇ તેણે બે પૈસાના મમરા લીધા અને સ્ટેશનથી થોડે દૂર રસ્તાની પાસે એક પથરો પડ્યો હતો તેના પર બેસી તે ખાવા લાગી

થોડાક મમરા પેટમા જતા તેનુ મન જરા પ્રફુલ્લિત થયુ તેણે દુ ખ વીસારવા માડ્યુ સવાર પડતા પોતે પોતાની સુરેખાને મળી શકશે એ વિચાર આવતા તેનુ હૈયુ હસ્યુ તેણે સુરેખાના નાના રમણીય વદનનુ ચિત્ર મન આગળ આણ્યુ તેની છાતી ભરાઇ આવી પોતાની પુત્રીને ખાતર જીવવુ, એવો તેણે નિશ્ચય ર્યો મન જરા પ્રફુલ્લિત થતા રસ્તે સાભળેલો સગીતનો આલાપ યાદ આવ્યો તેજ તે શબ્દો યાદ કરવા માડ્યા

' ગગરી મોરી ભરન નહી દેત"—શબ્દ યાદ લાવતા તેણે રામજણી-ના આલાપનુ અનુકરણ કરવા માડ્યુ

' ગગરીઇઇ—ગઅગઅરીઇરી—મોઓરી— મણિને પુરેપુરુ જ્ઞાન નહોતુ કે પોતાનો અવાજ કેવો હતો માત્ર સભળેના સુરના ચાળા પાડી તેનાજ જેવો રાગ ગળામાથી કાઢવા ધીમેથી તેણે પ્રયત્ન કર્યો

પેલા શેઠને ત્યા મધરાત પછીના બે થતા બીજલગ્ન પુરૂ થયુ રામ-જણીએ મુજરો કર્યો, અને સવાર થયા સુધી બેગરી ગાન, નાચ પુરો કર્યો ઘણા મોટે મુને તેને આણવામા આવી હતી અને છતા તેની શરત એવી હતી કે સવારની ગાડીએ પાછી મુકામે તેને જવા દેવી લાચારીથી શેઠ તેમજ તેના શોખીન મિત્રો નાખુશ થયા બીજલગ્ન વીખરાઇ ગઇ

તબલચીએ તબલા બાંધ્યા, સારગીવાળાએ સારગી બાંધી અને ભાડાની ગાડીમા રામજણીને વળાવી બાઇઓ મોડી રાતને લીધે ઝોકા ખાવા લાગ્યા નાયકણ ચીડાઇ હતી આજે એક રાગ ગાતા બીજાનુ મિશ્રણ તેનાથી થઇ ગયુ હતુ કોઇએ તે પારખ્યુ તો નહોતુ છતા તે ચીવટથી કેવી ભુલ થઇ તેની પરીક્ષા કરતી મનમા રાગ ગાતી હતી રાગ ગાતા તેને ભુલ પકડાઇ નહીં બીજલગ્નમા કે ભુલ કરી હતી તે વાત

તો તેને ચોક્કસ લાગી તેના તે સ્વરે તે ગાતી હતી "ગઅ–ગઅ–ગગરીઇઇ અહ, ગગઅરી, શુ ભુલ હતી? કેમ પકડાતી નથી?–ગગરીઇ મોઓ–"

જાણે તેના પ્રશ્નનો જવાબ હોય તેમ–જાણે તેનો પોતાનોજ આલાપ સભળાતો હોય તેમ, તેવીજ ધાટીએ પણ તેના કરતા વધારે મીઠો અને રસપૂર્ણ અવાજ જાણે કોઇ ખરેખરી ઘેલી ગોપીની કરુણાજનક સ્નેહભરી ફરીયાદ હોય તેમ રસ્તામાથી આવ્યો 'ગગરી મોરી ભરન નાહીં દેત"

રામજણી ચમક્યા જાણે કોઇ ભૂત બોલ્યુ હોય એમ તેને લાગ્યુ તેણે ગાડીમાથી બહાર જોયુ એક એકલી સ્ત્રીને જોઇ બુમ પાડી "ગાડીવાળા' ગાડી રાખ હુમેન તબલચીને તેણે કહ્યુ, 'ઉઠ તો, પેલી કોણ બેઠી છે?"

ગાડીવાળાએ જરા આગળ જઇ ગાડી રાખી મણિએ પોતાની ધુનમા કે જોયુજ નહી

"તુમેરા ઉસ્મે કયા જાતા હય?

"તેની તારે પચાત? ચાલ, મારી સાથે તો આવ' કહી નાયકણ ઉતરી અને મણિ પાસે ગઇ

'કોણ છે બાઇ' અત્યારે–અહીઆ?'

મણિ ચમકી પાછુ ફરી જોયુ નાયકણનુ સ્વરૂપ જોઇ સમજી ગઇ એ સ્ત્રી મણિનુ રૂપ જોઇ દીંગ થઇ ગઇ અને મનમા પોતાના વાટ જડવા લાગી

હુ ગમે તે હુ તેમા તમારે શુ?'

"તુ કોઇ દુખી, એકલી બાઇ લાગે છે"

"કેમ જાણ્યુ?"

"નહીં તો આવી સ્વરૂપવાન્ સ્ત્રીને અહીંઆ અત્યારે રહેવા દે એવો કોણ કઠોર મર્દ હોય?"

'તેમા તમારુ શુ જાય છે ?"

"મારુ ? તમારો કંઠ આવો મધુર છે ને"

મણિ સમજ્યા વગર જોઈ રહી દુનીઆના ખેલો જોઈ પાવરધી બનેલી નાયકણ પોતાનો લાગ સાધવા લાગી

"આ કંઠને શુ કામ નકામો જવા દે છે ?"

'નકામો ?' મણિએ પુછ્યુ

"હા એના તો પૈસા આવશે ને એકલા અત્યારે મમરા ખાવા પડે છે તેના કરતા તુ ખાઇપી તાગડધીન્ના કરશે"

મણિની આંખમા તિરસ્કાર ચમકી

"ને તમને શું? તમે તમારે રસ્તે જાઓ"

પણ રામજણી એમ વાત પડતી મુકે તેમ નહોતુ તે પોતે વયોવૃદ્ધ થતા માંડી હતી તેના રાગમા જરા કઠોરતા આવી હતી, અને કોઈ સુંદર, સુકંઠી અને આકર્ષક બાળાની તેને ઘણી જરૂર હતી અત્યારે તેને ઈશ્વરે તક આપી હોય એમ લાગ્યુ

'જો પ્રભુએ તને રાગ આપ્યો છે તો તેની કીંમત થવી જોઈએ બીજુ કે નહીં, હુ ગાતા શીખવીશ—અને ખપ પડે ત્યારે તુ માગ ગાજે ખાવાપીવાનુ ને મહીને રુપીઆ પંદર આપીશ. આવવુ હોય તો ચાલ આ મુંબાઈની ગાડી કલાકમા આવશે'

મહીને પંદર રુપીઆનો પગાર અને મફતનુ ખાવુપીવુ! મણિને જાણે સોનાની ખાણ હાથ લાગી હોય તેમ લાગ્યુ પણ રામજણી સાથે? શી અધમતા! અને તેની સુરેખાને મળવાની આશાનુ શુ? તેણે કઠણ હૃદય કરી આ લાભદાયક વાત માની નહીં તેણે ડોકુ ધુણાવ્યુ.

"ના, હુ જે છુ તે ઠીક છુ"

"જો, આવી મજાહ નહી મળે હો !"

"ભલે "

"તો તારી મરજી હજુ વિચાર કર ગાડીને કલાકની વાર છે તે પહેલા વિચાર થાય તો મને કહેજે અને પછી વિચાર થાય તો મુબાઇમા કાદાવાડીમા લાલમોહનના માળામા આવજે મારુ નામ તુગભદ્રા

મણિએ તેના તરફ પુઠ ફેરવી નાયકણુ નિરાશ થઇ પાછી ફરીને મમડતી પોતાની ગાડીમા બેઠી મણિએ પણ લોકોને સ્ટેશન તરફ જતા જોયા એટલે ઉઠી તેની છોકરીને જોવાની લાલસા એટલી વધી હતી કે હવે શુ થશે તેની તેને પરવા નહોતી તે સ્ટેશન પર ગઇ અને ટીકીટ ઓફીસ આગળ ટીકીટ લેવા ગઇ ટીકીટ લેવાની બારી આગળ જઇ હાથ લબાવવા જતી હતી તેવામા પાછળથી કોઇ મરદે આગળ આવી બારીમા જે ગામની તેને ટીકીટ જોઇતી હતી તેની ટીકીટ માટે પૈસા મુકયા મણિએ ચમકીને તેના સામે જોયુ બન્નેની નજર મળી

"કોણ મણિ ?"

"કોણ મોઘારામ ?"

"કયા જાય છે અત્યારે ?" મોઘારામે પુછ્યુ મણિ શરમાઇ ગઇ બીજી પળે હીંમતથી ઉંચુ જોયુ હવે શરમાવુ કોનુ ? તેને અને સસારને શુ લાગેવળગે ?

"હુ તમારા મહાત્માને ત્યાથી કયારની ચાલી ગઇ "

"એમ ? કયા જાય છે ?"

"તમે જાઓ છો ત્યાજ "

"ઠીક, હુ ટીકીટ લઉં છુ મીઠે કુવે આવે છે ?"

"હા, જોરાભગતને ત્યા જાઉં છુ "

મોધારામે મણિની પણ ટીકીટ લીધી અને તેને દૂર લઈ ગયા

"તને ખબર છે? જોરાભગત તો ગયા "

"હે ! કયારના?"

"આજે પંદર વીસ દિવસ થયા"

"ત્યારે મારી સુરેખાનુ શુ? ગગાવહુ તો તેને ગરદન મારશે"

"તું ગભરાતી નહીં તેનો ધણી સાચો છે પણ તુ કેમ આમ રખડતી?"

"મારી છોકરીને જોવા મીટે કુવે જાઉં છુ' જરા નગરાશ્રય અવાજ મણિએ કહ્યુ જોરાભગતને તે પિતાતુલ્ય ગણતી હતી અને તેના મૃત્યુથી મીટે કુવે જવાની તેની હોંસ અડધી ભાગી પડી હતી

"એ બધા તો અંબાજી જવા નીકળ્યા છે'

"મારી સુરેખા સુદ્ધા?"

"હાસ્તો"

મણિનુ મન ભાગી ગયુ—બધી હોંસ જતી રહી તેની આંખમા આંસુ આવ્યા તેણે અજાણ્યે કપાળ કુટયુ

'મારુ નશીબ ફુટયુ છે"

'કેમ? તુ શુ કામ ગભરાય છે' હુ મારી સાથે લઈ જઈશ તુ મહારાજને ત્યાથી કેમ નીકળી ગઈ?

'મહારાજ! તમારો મહારાજ હરામખોર છે, તમારા સુથારકો હરામખોર છે મોધાભાઈ! મારે તો હવે મરવુ રહ્યુ છે ઉપર આભ અને નીચે ધરતી હુ કયા જાઉં' કહી મણિ આક્રંદ કરવા લાગી. મોધારામનુ હૈયુ ભરાઈ આવ્યુ

"ગભરા નહીં! રડ નહીં! હુ મારે ઘેર લઈ જઈશ"

"ના, ના તમે દુ:ખી થશો."

"નહીં થાઉં."

"નહીં હું મુંબાઈ જઈશ. મારે એક જણની ઓળખાણ છે."

"પણ હમણાં તો સાથે ચાલ."

"ના, આજ ગાડીમાં જઈશ." કહી મણિ ઉઠી હોઠ પર હોઠ દાબ્યા અને તુંગભદ્રા નાયકણ તરફ ગઈ.

મોઘારામ મુંગે મોઢે જોઈ રહ્યો.

"તુંગભદ્રા!" મણિએ કહ્યું. રામજણીએ ઉંચું જોયું.

"કેમ? કોણ? ઓહો! તું ક્યાંથી?"

"હા હું. કેમ મુંબાઈ લઈ જવી છે?"

"હા, તું આવે તો."

"પણ એક શરત!"

"શી?"

"કોઈ ઠેકાણે ગાવા નહીં જાઉં, ને કોઈ પુરુષને પાસે આવવા નહીં દઉં."

"કબુલ. બીજું કૈં?"

"બીજું કૈં નહીં. આ કબુલ હોય તો મુંબાઈની ટીકીટ કઢાવો."

"હુસેન! જા તો એક મુંબાઈની ટીકીટ લઈ આવ તો."

હુસેન ટીકીટ લઈ આવ્યો. મણિ પાછી મોઘારામ પાસે ગઈ.

"મોઘારામ ભાઈ! હવે ઘણુંખરું નહીં મળીએ, પણ મારી સુરેખાને જોતા રહેજો. પ્રભુ સારો દહાડો દેખાડશે તો લઈ જઈશ, નહીં તો પ્રભુઈચ્છા." ગદ્‌ગદ્‌ કંઠે મણિએ કહ્યું. મોઘારામની આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

થોડી વારે આગગાડી આવી અને મણિ તુંગભદ્રા સાથે મુંબાઈ આવી.

પ્રકરણ ૨૨ મું

ગંભીરલાલનું વાત્સલ્ય

રાવસાહેબ ગભીરલાલ બીજે દિવસે ઉઠયા પણ તેને કંઈ ચેન પડયુ નહીં મણિ શુ કરે અને શુ નહીં કરે તેનો તેને મોટો ધાક હતો એટલે ઉઠીને તરત તેણે રામસિહને બોલાવ્યો રામસિંહે તેને ખાત્રી આપી કે જે સ્ત્રી તેની બારીએથી કુદી બહાર પડી હતી તેને ગામ બહાર નસાડી મુકવામા આવી હતી આ ખાત્રીના જવાબમા ગભીરલાલે તેને સામી ખાત્રી આપી કે તેનો પગાર વધશે. રામસિહ ગયો એટલે તેણે માધુને બોલાવી તરત તેને મીઠાકુવા ગામના તલાટી મોધારામને તેડવા મોકલ્યો, પણ તે તેને ગામ હોવાથી માધુ પાછો આવ્યો

"માધુ! બપોરની ગાડીએ—ગામ જા ત્યાથી મીઠાકુવા બે ચાર માઈલ થાય છે ત્યા મોધારામ હોય તો કહીએ કે તરત રાવસાહેબ બોલાવે છે"

"જી!"

"વારુ, હેઠળ બીજો કામ સોંપાઇ છે કે?'

"જી હા! પાકુ છે '

"તેને કહીએ કે જા, મારુતિને પુછી આવ કે પેલી સ્ત્રીનો કે પત્તો લાગ્યો"

"જી" કહી માધુ ગયો

"ચાલો આ વાતની નીરાત થઇ હવે માત્ર એ છોકરીને ઠેકાણે કરવાની રહી." ગભીરલાલ બબડયા તેણે પછી પોતાના ટેબલ પર

પડેલા કાગળો લીધા અને વાચવા માડયા સાજના મોધારામ પાછા આવ્ય

'મોવારામ! એક વણી ખાનગી તપાસ કરવાની આવી છે"

"શી?'

"એક સ્ત્રી—ગુનેહગારનો પત્તો જાણવો છે એ કામ કોઇને સોપાય તેમ નથી તે છેલ્લી મીટે કુવે આવી હતી એમ જાણવામા આવ્યુ છે તમને કે ખબર છે?"

' મોધારામ વિચારમા પડયો શુ મણિ ગુનેહગાર' કે રાવસાહેબ કોઇ કાગળમર માત્ર જાણવાજ માગે છે? ગઇ કાલે રાત્રે સ્ટેશન પર તે એને જોઇ ગવસાહેબને કોઇએ ચાડી તો નહીં ખાધી હોય? મામલતદાર એટલે તલાટીના પ્રભુ હવે શુ કરવુ?

"ના સાહેબ! મને કે ખબર નથી"

"મને ખબર છે કે તે ત્યા એક પોતાની છોકરી પણ મુકી ગઇ છે?' ગભીરતાથે પુછ્યુ

"હે!" જાણે કે જાણતોજ નહીં હોય તેમ મોવારામે કહ્યુ તેણે રાવસાહેબની પ્રશ્ન પુછવાની રીતથી જાણ્યુ કે તે કે પેચમા આ બધુ પુછતા હતા, એટલે તેણે મો દુ ખ લગાવા નન્નોજ ભણ્યો.

"આટલા નાના ગામમા શુ થાય છે તેની ખબર નથી રાખતા? તમે તે તલાટીગીરી કરો છો કે હજામત?" ગુસ્સામા ગભીરલાલે પુછ્યુ

"પણ મસ્કાર! આવી વાત કેમ ખબર પડે?"

"હાસ્તો! તમારે તો અવારનવાર અહીંઆ નાસી આવવું, ગામ પર રહેવુ નહીં અને સરકારી કામ આવે ત્યારે દરકાર કરવી નહીં!"

"જી, હુ તપાસ કરીને કદાચ બે ચાર દિવસમા ખબર કરીશ"

"ઠીક, મારે કાલે ને કાલે ખબર જોઇએ અત્યારે પાછા જાઓ ને ફાવે આજની ગાડીમા પાછા આવજો"

"હા સરકાર!" કહી મોઘારામ ઉઠયો તેણે વિચાર કરવા માડયો શુ મણિ ગુનેહગાર હશે? ભલે હોય તોપણ મોઘારામને આવી દુ ખની મારી, અનાથ સ્ત્રી માટે ઘણી લાગણી હતી એટલે બને તેટલુ તેનુ અને તેની છોકરીનુ હિત કરવુ એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો તેથી રાવસાહેબની પ્રશ્નાવલિથી તેને સશય પેદા થયો ગુનેહગાર હોય તો માફીકરાને શુ? શા માટે ગભીરલાલ તપાસ કરે? તેને કહેવુ કે નહી?

મોઘારામ નિર્ણય પર આવ્યો કે છુપુ રાખવામા કે ફાયદો નથી, કારણ કે મીઠાકુવાનો દરેક માણસ મણિ આવીને છોકરો મુકી ગઇ તેની વાત જાણતો હતો હાલ બધા અભાઇ ગયા છે ને પણ સારી વાત હતી કે ગભીરલાલ શુ કરવા માગે છે તેની ખબર પડે

મોઘારામે બીજે દિવસે આવી ગભીરલાલને મણિનો ઇતિહાસ થોડા શબ્દોમા કહ્યો તેની છોકરી હાલ શિવાપટેલ પાસે છે

"શિવાપટેલ તો જોગભગતનો દીકરો કેની?"

"હા"

"હ, આવતી કાલે મારો મુકામ મીઠાકુવે થવાનો છે"

"જેવી સરકારની મરજી!" ધીમેથી મોઘારામે કહ્યુ "પણ ત્યા શિવાપટેલ નથી"

ગભીરલાલની આખો ચમકી પોતાનો હેતુ તલાટી સમજી જાય એ તેને ગમ્યુ નહી, અને પોતાનો હેતુ પાર પાડી ન શકયો તેથી તે કચવાયો

"કયા ગયો છે? પટેલ થઇ ગામ પર નથી રહેતો?" મામલતદાર સાહેબે રોફ માર્યો

"સાહેબ ! આપેજ રજા આપી હશે એનો બાપ મરી ગયો ત્યારથી એ રજા પર હશે "

"હ ! કયા ગયો છે ?"

"કોઇ ઠેકાણે જાત્રાએ ગયો છે '

" કઇ જગ્યાએ ? '

"મને ખબર નથી " જુઠ્ઠુ બોલતા મોઘારામે કહ્યુ

"મોઘારામ તમારા દહાડા ભરાતા જાય છે સાવધાન રહેજો '

" કેમ સરકાર ? '

"તમે હવે જુઠ્ઠુ બોલતા શીખ્યા છો તેમા "

મોઘારામના મોઢા પર નરમાશ હતી, આખોમા શ્યામળાપણુ હતુ પણ અ તરમા તનો પીનો ફેળી રહ્યો હતો આગ્રહથી તેનુ મન નિશ્ચય ઉપર આવતુ હતુ

"સાહેબ ! આપને જુઠ્ઠુ કહેવાય ' કહો તો તપાસ કરી આવુ '

"ના, જરૂર નથી ઠીક છે, જોઇ લવાશ " કહી ગભીરલાલ તેને વીદાય કર્યો એ ગયો કે માધુને બોલાવી શિનાપટેલ કયા જતા ગયા હતા તેની તપાસ કરવા મોકલ્યા મોઘારામ ગભીરલાલના રૂમમાથી નીકળી પાસેની દુકાન પર બેસી રહ્યા અને માધુ જરા નીકળ્યા એટલે તેની પાછળ ગયો માધુ સ્ટેશન પર ગયા ત્યા જાણ એ જાણુ અચાનક સાથે થયા હોય તેમ તે માધુને મળ્યા અને સાથે મને મીઠે ફુલ ગયા ત્યા જતા પહેલા મોઘારામે મરી વાત કઢાવી અને જાણી લીધુ કે શા માટે માધુને ગભીરલાલે મોકલ્યા હતા તે ઉપરાંત મણિ જે દિવસે ગભીરલાલને ત્યા આવી હતી તે વાત પણ માધુએ કહી શુ ભરમ હતો તે મોઘારામ સમજ્યો નહીં, પણ ગભીરલાલ કે ન સમજાય એવી રમત રમી રહ્યા હતો એમ તેને લાગ્યુ

પ્રકરણ ૨૩ મુ

મોઘારામ

ગામ જઇ મોઘારામે ઘણો વિચાર કર્યો કે મણીલાલ સાન કામ માટે તો આટલી ખાનગી તપાસ નહીંજ કરતા હોય એ સ્પષ્ટ હતુ ત્યારે શિવાપટેલ પાછા ફરે તે પહેલા સુરેખાને તે કે જોઇ શકવાના નહોતા, તો સુરેખા પાછી ફરે તે પહેલાજ તે અદૃષ્ટ થઇ જાય તો વધારે સારુ એમ મોઘારામને લાગ્યુ

બીજે દિવસે તે પાછો શહેરમા આવ્યો, અને પંદર દિવસની રજાની અરજી લખી એક મિત્રને આપી કે બીજે દિવસે મામલતદાર સાહેબ પર રવાના કરે મોઘારામની એક બહેન કાઠીઆવાડમા પરણી હતી ને તે વણી માંદી ચાલતી હતી તે મરી ગઇ છે અને તેટલા માટે એકદમ જવુ પડ્યુ હતુ એમ બહાનુ કાઢી તેણે રજા માગી હતી

મોઘારામ પોતાને ઘેર ગયો, અને અંદરના ખડના ખુણામા દાટેલી પુંજી કાઢી આશરે ૮૦૦–૯૦૦ રૂપીઆ એક લોટામા દાટેલા હતા તેમાથી કમરપટામા માય તેટલા રૂપીઆ લીધા, અને પાછો લોટો દાટી દીધો તેણે કમરપટો કેડે બાંધ્યો, એક ધોતીઉ, એક અબોટીઉ એક દોરીલોટો અને એક કામળો એટલા વાના ભેગા કર્યા સુખડ, એક ઓરસીઓ, એક પોથી ને એક આસનીઆનુ નાનુ પોટલુ બાંધ્યુ, અને એ સઘળાનુ પોટલુ ખભે ભરવી તે ત્યાંથી નીકળ્યો

તે વખતે અંબાજી સુધી આગગાડી નહોતી એટલે થોડે રસ્તે ગાડીમા, અને થોડે રસ્તે ચાલતાચાલતા મોઘારામ ત્યા પહોચ્યો, પણ તે જરા મોડો થયો શિ[illegible] સંઘ ત્યાથી પાછો નીકળ્યો હતો મોઘારામને ખબર હતી કે એક બે તીર્થયાત્રા[illegible] શિવાપટેલ ડાકોર

જવાના હતા, તેથી રએને તે મીઠે કુવે વહેલા પહોચી જાય તેની બીકે તે ઝપાટાબધ ડાકોર પહોચ્યો સદ્ભાગ્યે ડાકોર પહોચતાજ તેને શિવા-પટેલનો પત્તો મળ્યો તરત તેણે ધર્મશાળા ખોળી કાઢી અને શિવા-પટેલને મળ્યો થોડી વાર આડીતેડી વાત કરી સુરેખાની વાત તેણે કાઢી

"મને મણિ મળી હતી તે મુબાઇ ગઇ છે, અને મને સરનામુ આપી ગઇ કે ને સુરેખાને લઇ મને મુબાઇ બોલાવ્યો છે "

"શુ કહો છો ? વાહ ! કોણ કોઇ નવુ મળ્યુ ?"

"હા તેનો ભાઇ આવ્યો હતો તેની જોડે ગઇ હવે તો સુખી છે"

"આયહાય ! ત્યારે એની આબરના કાકરા થશે" ગગાવહુએ ઉમેર્યુ

"તેમા આપણે શુ ?" મોઘાનામે વાત ઉડાવી

"આપણે તો ચીકીના ચાકર તમે કહેતા હો તો આજે લઇ જાઉ

"ના ના એ છોકરી મને તો ઘણી ગમે છે" પટેલે કહ્યુ

"હા ! પણ તેની મા માગે ત્યારે કે ના કહેવાય ?" પટલાણે જવાબ દીધો તરત પટેલ અને પટલાણ વચ્ચે મોટુ યુદ્ધ થયુ આખરે પટલાણ જીત્યા તેજ સાજના મોઘારામ સુરેખાને લઇ વીદાય થયા

મોઘાનામની બહેનની દીકરી વડોદરામા રહેતી હતી તે ત્યા ગયા તેણે તેને સુરેખા સોપી અને એક દિવસ ત્યા રહ્યો

પ્રકરણ ૨૪ મુ

પિતાની ચિન્તા

ગંભીરલાલ ઉઠ્યા, દાતણ કર્યું અને ટપાલ વાંચી એટલામાં માધુ ચા લાવ્યો

' માધુ ! મોઘારામને ત્યાં તપાસ કરી આવ્યો કે ? '

" જી હા ! ગઇ કાલે રાતના મોઘારામ બહારગામથી આવ્યો "

' એમ ? અત્યારે છે કે ? '

' હા જી બોલાવી લાવુ ? "

' હા " કહી ગંભીરલાલ ચા પીવા લાગ્યા માધુ ગયો એટલી વાર ગંભીરલાલ અધીરા થઇ રહ્યા થોડી વારે તે આવ્યો

' સરકાર ! મોઘારામ સંધ્યામાં બેઠા છે ઉઠશે એટલે આવશે "

' જહાનમમાં ગઇ એની સંધ્યા ! " ગંભીરલાલે ગુસ્સો દબાવતાં કહ્યું અને જ્યારે મોઘારામ આવ્યા ત્યારે તેમનો ગુસ્સો ઘણો તપી ગયો હતો

" કેમ મોઘારામ ! કે બહુ જાત્રા કરી આવ્યા ? ' ગંભીરલાલે મને તેટલી શાંતિ રાખી પુછ્યું મોઘારામ આ તોફાન માટે તૈયાર હતા, છતાં તેની નમ્રતામાં જરાએ ફેર નહોતો

" જી, હું તો મારી બહેનની કાણે ગયો હતો મેં રજાના રીપોર્ટમાં લખ્યું હતુંને "

' પણ ખરું કારણ શું હતું ? દરેક તલાટીને રજા જોઇએ કે બાબહેન મરવા પડે "

' સાહેબ ! મારું કારણ ખરું હતું '

"તારી બહેન ક્યાં આજકાલ રહે છે કે શિવાપટેલની જોડે જાત્રા કરવા ગઈ છે?"

"ના સરકાર! જેતલસર રહે છે." મોધારામ મનમાં તો ડરવા લાગ્યો પણ બહારથી અજ્ઞાનતાનો ડોળ કરી કહેવા લાગ્યો.

"હં તું ત્યાં જઈ આવ્યો?"

"હાજી."

"શિવાપટેલ ક્યાં છે? મીઠે કુવે આવી ગયા?"

"મને શી ખબર?"

"એમ? મોધારામ તારું મોત આવ્યું છે."

"કેમ સાહેબ!"

"મને છેતરવા માગે છે? કમબખ્ત! ચાલ બોલ પેલી છોકરી શિવાપટેલ પાસે હતી તે ક્યાં રાખી આવ્યો?"

"કઈ છોકરી ને વાત શી? મને તે માલુમ નથી."

"હરામખોર! જુઠા! તું ડાકોર જઈ શિવાપટેલ પાસેથી જે લઈ આવ્યો તે ક્યાં રાખી છે? સવળા સમજી જા અને નકામો માર આવ્યા વિના કહું તે કરી દે નહીં તો તું કચરાઈ જશે."

"શું કહું સરકાર? આપની વાતમાં મને સમજજ નથી પડતી."

"સમજ શાની પડે? જા આ ઢોંગ છોડી દે. મને બધી ખબર છે. શિવાપટેલ ગામે આવી ગયા છે. તેની પાસથી છોકરી તું લઈ ગયો ને જુઠું બોલે છે."

મોધારામ ગભરાઈ ગયો. તેણે નહોતું ધાર્યું કે ગંભીરલાલ આટલી તપાસ અને ચોકસાઈ રાખશે. તે અત્યાર સુધી દબાઈ રહેતો, કારણકે નોકરીમાંથી ગંભીરલાલ બરતરફ કરાવી શકે એમ હતું. હવે તેને લાગ્યું કે તે બધું જાણી ગયા હતા અને કંઈ છાનું રહેવાનું નથી. એટલે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે નોકરી જવા દેવી અને ગંભીરલાલને ગુસ્સે કરવા

મોધારામ જુની પદ્ધતિનો માણસ હતો. તેને પ્રારબ્ધ પર વિશ્વાસ હતો એટલે કોઇની ઝાઝી પરવા હતી નહીં તેના મગજમા કેટલાક વિચારો આવ્યા હતા અને તેથી તેણે ગભીરલાલની તપાસનુ શુ કારણ હશે તે પારખ્યુ હતુ, અને અસલી બ્રાહ્મણનુ રૌદ્ર સ્વરૂપ કૈંક તેનામા આવ્યુ હતુ

"સરકાર! હુ જુઠુ બોલુ છુ પણ તેવુ કરતો નથી' જરાક ગૌરવથી ડોકુ ઉંચુ કરતા મોધારામે જવાબ વાળ્યો "આપ બધુ જાણતા હો તો માર કૈં છુપુ ગબવાની જરુર નથી હા, છોકરી હુ લઇ ગયો છુ પછી કૈં?"

'ત્યારે મને આપી દે.' ગભીરલાલે જાણ્યુ ક મોધારામ હવે હાથ આવશે

'શુ કામ' તમે સરકારી કામ માટે એની માની તપાસ કરતા હતા' તેની સાથે કોની ઇતરાજી છે?'

"તેની તારે પચાત શી? છોકરી કયા મુકી આવ્યો છે? નકામી માથાકુટ શા માટે કરે છે?'

'સાહેબ! તમે તો અન્નદાતા છો. પણ મારે જાણવુ જોઇએ કે કયા ઠરાવની રુએ આપ તેને માગો છો

"ઠરાવ મારી મરજી! છોકરી આપવી છે કે નહીં?'

મોધારામના કપાળ પર નસો તરી આવી તેણે નિશ્ચય દઢ કર્યો "ના!'

"ના! મોધારામ! તુ કોની સાથે વાત કરે છે તેનુ ભાન છે?"

"હા સાહેબ! તમે મોટા છો, હુ ગરીબ માણસ છુ. પણ નહીં આપવાનું કારણ છે"

"શુ?"

"જે માણસે માને દુઃખી કરી તે દીકરીનું શું સુધારે?" મોઘારામ ગભીરલાલનો ભેદ પોતાની કલ્પનાશક્તિથી પામી ગયો હતો તે બહાર પાડતા તેણે કહ્યું જાણે વીછું ડંખ્યો હોય તેમ ગભીરલાલ ખુરશી પર ઉછળ્યા

"શું?"

'ખરી વાત!" શાંતિથી મોઘારામે કહ્યું

'તને ખબર છે કે તારો રોટલો અત્યારે છીનવી લઈશ? કે વિચારીને બોલે છે કે નહી?"

'રોટલો છીનવવો કોઈના હાથમા છે? જોઈએ તો આ તમારી નોકરી લો બાર રૂપીઆની તલાટીગીરી જેટલું પ્રભુ આપશે નહી?

"એમ, તારે છોકરી નથી આપવી? ઠીક છે યાદ રાખજે હવે ગભીરલાલ સાથે કામ પાડવું છે"

'સાહેબ! આપ બહુ મોટા માણસ છો લો મારી નોકરી સાર ટીપણું અમર રહેજો જ્યા જઈશ ત્યા ટુકડો રોટનો તો મળશે આપની રજા હોય તો હું જાઉં"

"જા, હમણા તો ગઈ ફેરે કેટલા રૂપીઆ લાંચના લીધા હતા તે ભુલી ગયો? ફોજદારને કહેતાજ વાર છે મને દુશ્મન કરી સુખે નહીં સુવે"

"ક્યા હું તેમા એકલો ભાગીઓ હતો હું પણ ફોજદારને કહીશ કે બીજો ભાગીઓ કોણ હતો તે' કહી તેણે ગભીરલાલ સામે જોયું ગભીરલાલે નીચું જોયુ, તે નમ્યા ગૌરવ રાખી તેમણે મોઘારામને સમજાવવા માંડ્યો

"મોઘારામ! તું નકામો ગુસ્સે ભરાયો છે એ છોકરીને હું તે શું મારી નાખવાનો છું? મારે એને ઠેકાણે રાખવી છે, તે સુખી થાય એમ કરવું છે"

"હમણાં છે ત્યાં તે ઠેકાણે છે, સુખી છે એથી વધારે સારું ઠેકાણું મળવાનું નથી"

"એની મા ક્યાં છે તે તો મને કહે?"

"તે મને ખબર નથી"

"કેટલું જુઠું બોલે છે!" ગંભીરલાલે ઉંડો વિચાર કરતાં કહ્યું મોધારામે જવાબ નહીં દીધો. થોડી વારે તેણે કહ્યું

"મહારાજ! હવે રજા હોય તો જાઉં નમસ્કાર!" મોત્રારામે રજા લીધી

તેને ગંભીરલાલની ઘણી ધાસ્તી લાગી એ તેને મહેલાતથી જવા દેશે એમ લાગ્યું નહીં, અને એમજ થયું

ત્રીજે ચોથે દિવસે કલેક્ટર સાહેબ બહાદુરનો હુકમ આવ્યો કે મોધારામને નોકરીમાંથી બરતરફ કરવામાં આવ્યો છે ગંભીરલાલના ઉપર ધુધવાતો મોત્રારામ મીઠાંકુવાથી શહેરમાં આવ્યો એટલે ફોજદારી વારંટ તેને માટે તૈયાર હતું

ગયે વર્ષે ફસલમાં લાંચ લેવા બદલ મોધારામ ઉપર લાગ્યો કેસ ચાલ્યો સરકાર તરફથી કેસ ચલાવવા પૈસાની મંજુરી મળી અને મદનલાલ મારુતિના વાક્પાટવનો હીસાબ ગણ્યા વિના સેશન્સ જજે મોધારામને ત્રણ વર્ષની સખત મજુરી સાથે શિક્ષા કરી મોત્રારામને કશાની પરવા રહી નહોતી અટલે તેને કંઈ ખાસ લાગ્યું નહીં તેણે પ્રારબ્ધાધીન થઈ હુકમ સાંભળ્યા

ગંભીરલાલને શાંતિ વળી મોધારામ ગયો એટલે છોકરીનો પત્તો આપનાર અનુસંધાન દૂર ગયું અને મણિનો પત્તો હતોજ નહીં એટલે પોતાના રસ્તામાંથી કંટકો દૂર કરી પોતાની ભવિષ્યની જીંદગી સુધારવા તે મથવા મંડ્યા તેમનો વિવાહ ઘણા ટુંકા વખતમાં એક ધનાઢ્યની કન્યા જોડે થયો.

પ્રકરણ ૨૫ મુ

તરફડદાસની તરકીબ

સમાજ–ઉદ્ધારકો તે દિવસે વીખરાઈ ગયા હતા, પણ સમાજનો ઉદ્ધાર કરવાનો તેમનો ઉત્સાહ ઓછો થયો નહોતો ધનેશચંદ્ર જરા નરમ થઈ ગયા હતા 'પ્રેક્ટીકલ' પગલા લેવાની હીમાયત જરાક કઠણ થઈ પડી હતી મી. મદનલાલ મારુતિ પણ મણિના ઈતિહાસથી જરા નિરાશ થયા હતા તેમને ઘણી વખત મણિ યાદ આવતી પણ તે ક્યા ગઈ તે કંઈ સમજ પડતી નહીં

પણ 'માર્તંડપ્રકાશ'ના વિદ્વાન તંત્રીના મગજમા અનેક ઉદ્ધાર કરવાના વિચાર આવતા. તેમા સમાજ–ઉદ્ધારનુ કામ નિરુત્સાહી થવાથી એ મુશ્કેલી નડતી હતી પોતે સભાના તીજોરર હતા એટલે તેના પૈસા પોતાની પાસે રહેતા પણ હવે તે આવતા અટકી જવાથી 'માર્તંડપ્રકાશ'ની બેંક ખાલી થઈ ગઈ તે ઉપરાંત જે જાહેરાતની આશા રાખી હતી તે પણ દૂર જતી લાગી પત્રની ઘરાકી ઃ વધતી જતી લાગી નહીં કોઈ પણ પ્રકારે કોઈ નવો ઝુડો ઝાલવાને તે તલપાપડ થઈ રહ્યા ગઈ વખતે ધનેશચંદ્ર અને મારુતિએ તેમને પાછળ રાખ્યા હતા અને બધુ માન તે એ ખાટી ગયા હતા એ તરફડદાસને ઘણુ સાલતુ હતુ આ બધા વિચારો તેમના ચાલાક મગજમા ઘુમતા હતા

આ વિચારો એક વખત જોસભેર ઘુમતા હતા–ઘુમતા ઘુમતા સાગરમંથનથી જેમ રત્નો નીકળે તેમ અનેક તુક્કાઓ ઊઠતા હતા એ તુક્કાઓ કેમ પાર પડે તેના રસ્તાઓ યોજાતા હતા કોઈ તુક્કો હાથ લાગતો નહોતો એટલામા તરફડદાસના ધર્મપત્ની ત્યાથી ગયા–તેમના પગનો ઠમકો તેમના કાનમા અથડાયો 'માર્તંડપ્રકાશ'ના ખજાના

અધિકારગ્રસ્ત મગજમા નવો પ્રકાશ પડયો–તે પ્રકાશમાથી એક તુકકો જાણે સાક્ષાત્ સરસ્વતિ હોય તેમ ઉપર આવ્યો તરફડદાસ એકદમ ઉભા થઇ ગયા "હત્ તારી"

"હત્ તારી" કહી 'માર્તંડપ્રકાશ'ના તત્રી ઉભા થઇ ગયા તેમના મો ઉપર તેમના ધાર્યા પ્રમાણે, દૈવી તેજ પથરાઇ રહ્યુ વીજળી શોધતી વખતે ફ્રેંકલીનના કે નિર્વાણનો મત્ર હાથ લાગતા ભગવાન્ બુદ્ધના મોઢા પર જે પ્રભા છવાઇ રહે તે છવાઇ રહી. શી શોધ? આટલા દિવસ એ કયા છુપાઇ રહી હતી?

"ડીઅર' જરા અહીંઆ આવો!" તરફડદાસ ધર્મપત્નીને સબો-ધતા કહ્યું તેમના ધર્મપત્નીએ ગુજરાતી બે ચોપડીનો અભ્યાસ કર્યો હતો છતા ખુશમીજાજમા પોતે હોય ત્યારે તરફડદાસ તેને 'ડીઅર' કહી બોલાવતા તરફડદાસનુ અર્ધાંગ પણ જોવા લાયક હતુ તે શરીરે ઉંચી અને સુકકી સપાટ, રૂપે પાકા કાળા રગની, મોઢે ચીબા નાકની અને બેઠેલા ગાલની હતી છતા તેનો લુગડા પહેરવાનો ઠસ્સો અને ઠાવકાઇથી ધીમેધીમે બોલવાની ચતુરાઇ તેના વ્યક્તિત્વને એકદમ ખીલાવી દેતા 'માર્તંડપ્રકાશ'ની ઘણીખરી આવક સસ્તા, ભપકાદાર અને ફેશનેબલ લુગડા અને ચોળીઓ ખરીદવામા ને કરાવવામા વપરાતી, અને તરફડદાસના લલિતાની આવી બુદ્ધિ તે બધાંને તેમના લાકડાની ઘોડી જેવા શરીર પર બને તેટલી છટા, અને કરચલી સાથે પાથરવામા વપરાતી તેને પોતાની ચાલની મગરૂબી ઘણી હતી–અને તેવીજ પોતાના અવાજ માટે પણ હતી

તેનો અવાજ ધીમો અને મીઠો હતો પ્રકૃતિએ આવુ શરીર અને રૂપ ઘડતા આ અવાજ કેમ મુકયો તે તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ વિચાર કરવા જેવુ છે અને તેને લીધે ગરબામા, રાજીઆમા, ચાર બૈરીઓ ભેગી થઇ હોય ત્યા કે મરદો આગળ તે પોતાની છાપ પાડી શકતી

સ્વભાવે તે પાકી હતી એમ કોઇથી ગાંજી જાય એમ નહોતું, તેથી પોતાનું કામ સહેલાઇથી પાર પાડી શકતી. તે કસરીઅણુ જબરી હતી એટલાજ માટે કે બચેલો પઇસો ટાપટીપમાં વપરાય આ બધાનું કારણ હતું તેના માબાપ મુંબઇ રહેતા હતા અને એક પાંજરાપોળની ગલી ચાલમાં તેનુ બાળપણ ગયું હતું

તરફડદાસને તેમની ધર્મપત્ની માટે અથાગ માન હતું તેમનું ચાલત તો તેને ઘડીએ અને પળે સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરીને તે પોતાની જીંદગી પુરી કરત આખો દિવસ તે લલિતાનું મનન કર્યા કરતા અને પોતે ગમે તેવા ચીથરેહાલ રહી તેને શોભાવવામાજ કૃતકૃત્યતા ગણતા આનું મુળ કારણ એકજ હતું જ્યાં તે જતા ત્યાં તે તુચ્છકારાતા બહારથી કોઇ વિનયી હોય તો પણ તેનો અંતરનો અભિપ્રાય તરત જણાઇ આવતો કે તરફડદાસ તેને મન તૃણસમાન છે આ આત્મજ્ઞાન બીચારા તરફડદાસનો જીવ રાત ને દિવસ બાળતું, પણ તે અગ્નિની જ્વાળમાં લલિતાની મીઠી બોલી ઠંડા પાણીના ધોધ સમી હતી તેથી તરફડદાસ આમ તેમ રખડીને પણ પાછા લલિતા તરફ ફરતા, અને તેને દેવી તરીકે પૂજતા એથી લલિતાને પણ એક ફાયદો થતો, બે મીઠા બોલ બોલી બે લુગડાના પૈસા કઢાવવા સહેલ થઇ પડતું

આ દેવીના દર્શનથી તરફડદાસના મગજમાં વિચાર સ્ફુર્યો અને પક્ષીનો ઘાત થતાં જેમ વાલ્મીકિથી શ્લોક બોલાઇ ગયો અને રામાયણ લખાઇ ગયું—તેમ આ દર્શનથી તરફડદાસના મુખમાં "હત્ તારી"નો મહામંત્ર બોલાઇ ગયો, અને સમાજ—ઉદ્ધારનો નવો રસ્તો નજરે ચઢ્યો

"ડીઅર!"

"કેમ શું છે?" જરાક એક તરફ ડોક નમાવતાં લલિતાએ ટહુકાર કર્યો, અને કેડ પર સુકો વાંસ જેવો હાથ રાખી ૯૦ અંશનો પુરેપુરો કાટખુણો બનાવ્યો

"અરે પણ જરા આમ તો આવ"

"હુ જરા કામમા છુ લો શુ કહો છો ?"

"આજે મને એક વાત સુઝી આવી છે"

"શી ?"

"શા માટે આપણા લોકો સુધરતા નથી તેનુ કારણ"

"તમને તો રોજ કૈં નવુનવુ દેખાય છે, બોલો આજે શુ છે ?"

"આપણે સુધરતા નથી, કારણ કે આપણા લોકોમા સ્ત્રીઓની અસર જેવી જોઇએ તેવી છે નહીં"

"જાઓ જાઓ ! દરેક ઘેર તો ધણીને માથે મરાઓ છાણા થાપે છે મારા જેવી તો કોઇએક હોય"

"ના ! એમ નહીં જ્યા મરદો મળે ત્યા બૈરા પણ આવે તો નીતિ વધે, રીતભાત સુધરે અને સસારસુધારો ખીલે"

"તે તો હુ રોજજ કહુ છુ, પણ તમે ક્યા માનો છો ? સાથે ફરવા પણ લઇ જતા નથી"

"આ તે કૈં મુબાઇ છે ? લોકો ચાવી ખાય"

"ત્યારે મોટા સુધારક શાના ? ઉભા રહો આ મારી ખીચડી બળી ચાલી પછી ખાતી વખત તમે બુમ મારશો" કહી લલિતા લાલિત્યહીન ડગલા ભરતી ખીચડી સમાલવા ગઇ તેની પાછળપાછળ તરફડદાસ ગયા, અને શી છટાથી લલિતા ખીચડી ઉતારતી હતી તે જોઇ રહ્યા, જોતાજોતા ઉમરા પર બેઠા

"તુ મારી વાત સમજીને ?"

"ના, બરોબર નહીં તમે કરવા શુ માગો છો ? આ તે ગામ છે કે દેશ ?"

"ગમે તેવુ પણ કૈં મુબાઇની બરોબરી કરે ? પણ આપણે અહીંઆ કોઇ સ્થાન એવુ હોય કે જ્યા સુધરેલા સ્ત્રીપુરુષો મળે તો મજાહતુ

"હા ! પણ બીજી કઇ બૈરીઓ આવે એવી છે ?"

"કૈં નહીં, તુ તો છે"

"હા! હું તો તૈયાર છું"

"વળી એક બીજો ફાયદો છે"

"શો ?"

"તને ખબર છે? વીલાયતમાં ધણીને મદદ કરવા મેરીઓ 'વોટ' મત પણ લઇ આવે છે તારે—"

"હા! હું સમજી, મારે લીધે તમને પણ ફાયદો થાય."

"શાબાશ! તું કેટલી હુશીઆર છે"

આ શબ્દો સાંભળી, તે ખરાજ છે એમ લાગવાથી લલિતા હસી

"ત્યારે એક કલબ કાઢો મુંબાઇમાં મારા બાપાના શેઠ એક કલબમાં જતા હતા તો!"

'લે, ત્યારે તો તને અનુભવ હશે ?'

"હાસ્તો" કહી ફરીથી તેણે મોઢું મલકાવ્યું "પણ લુગડાં ઘરેણાં નવાં જોઇશે ત્યાં કૈં આ તમારી ધાબળીઓ નહીં ચાલે"

'અરે હારે, એ તો દુનીઆમાં રહ્યા તે કૈં છુટકો છે?"

બેના કોલકરાર થયા. તરફડદાસે આબરુ અને માન વધારવા માટે મેરીને આગળ કરી, લલિતાએ બાપના શેઠને અનુભવે, કપડાં મળે તે લાલચે આ યોજના સ્વીકારી

તરફડદાસને લાગ્યું કે આ યોજના પાર પાડતાં મારુતિની જરુર પડશે, એટલે તેને મનાવવા માંડયો પહેલાં તો મારુતિ માનમાં તણાયો. તેને સમાજ–ઉદ્ધારમાં શ્રદ્ધા ખુટી હતી તરફડદાસ ગંભીરલાલને મળ્યો

ગંભીરલાલને એ વાત ઘણી ગમી એટલે તેણે સમાજ–ઉદ્ધારિણી સભાની કમીટી બોલાવી તેની શરમે બધાએ કબુલ્યું નસરવાનજી શેઠે મફતનું મકાન હાલ આપવાનું વચન આપ્યું બધા ધીમેધીમે અજાણપણે એવા નિશ્ચય પર આવતા ગયા કે સમાજ–ઉદ્ધાર સુખથી થાય છે, સુખ મોજથી મળે છે, મોજ ખાવાપીવાથી અને ટેલટપ્પાથી થાય છે, અને જે સસ્થામાં ખાવાનું મળે, પીવાનું મળે, ગમત કરવાનું મળે તે જરુર સમાજનો ઉદ્ધાર કરી નાખ્યા વિના રહેજ નહીં

વિભાગ બીજો

પ્રકરણ ૧ લુ

વિચિત્ર પરિસ્થિતિ

મુબાઈમા સાજ પડવા આવી હતી જાણે આકાશમાથી કાળો વરસાદ પડવાથી રાત પડતી હોય તેમ વાતાવરણમાં ધુમાડો દેખાતો હતો ખીચોખીચ રહેવાથી પેદા થતો આ ધુમાડો ઝેરી હતો પણ ત્યાના લોકોને તે ઝેર આખે દેખાતુ નહોતુ કીચડના કીડાને તેની ગધ મારતી નથી પણ એ ઝેર બધે પ્રસરતુ અને પરિણામે પુરુષ, સ્ત્રી અને બાળકોના જાનની ખુવારી કરતુ આ મોટા શહેરોની અને હાલની સસ્કૃતિની ખુબી હતી

કાદાવાડીમા એક મોટી ચાલને ઉપલે માળે એક નાની ઓરડીમા મણિ પડી હતી જે પથારી પર તે પડી હતી તે મેલી અને ચુથાએલી હતી તેનુ મુખ કરમાયલુ હતુ તેના પર નિરાશાની અને કટાળાની રેખાઓ દેખાતી હતી

મણિ રામજણી જોડે મુબાઈ આવી તેને ત્રણ મહીના થઇ ગયા હતા ત્રણ મહીનામા તે ગાતા ને નચાવતા શીખી હતી, પણ જીવનમાથી

રસ જતો રહ્યો હતો દુખમા, અથડામણુમા જે કટાળો તેને કદી આવ્યો નહોતો, તે કટાળો આજે તેને આવતો હતો આ પથારી, આ ઘર, તુગભદ્રા, મુબઇ–બધાને તે ધિક્કારતી હતી તેના સસ્કારી આત્મા પર અનેક ઘા પડયા હતા તેમાથી લોહી હમેશ ઝરતુ હતુ

તુગભદ્રાનુ કૃત્રિમ જીવન, તેના ખોટા આભૂષણો, પાઉડરનો રગ, હલકી સોબત એ બધુ તેને સાલતુ હતુ તેને ગુગળાટ લાગતો હતો દરીઆમા પડી કે જીભ કચરી જીવન પુરુ કરવાની તેની ઇચ્છા વધારે પ્રબળ થતી હતી તેને પ્રેમના કે રસભર્યાં ગાયન ગમતા નહીં, તે દીલગીરીભર્યાં ગીતજ ગાતી તે વસ્ત્રાભૂષણુને છેડતી નહીં, કોઇની જોડ બેસતી નહીં કે બોલતી નહીં

તેને અહીંઆ સ્થૂલ સુખ બધુ હતુ–ખાવાનુ મળતુ, સુવાનુ મળતુ, રાત્રે ગાયન સાભળવા મળતુ, પણુ તે કેદી હતી–સર્વ રીતે અતરાત્મા સસ્કાર–કારાગ્રહમા હતો, શરીર પણુ કારાગ્રહમા હતુ તુગભદ્રા બધા લાડ કરતી, પણુ ધીમેધીમે તેણે તેના પર એવો ચોકીપહેરો મુક્યો હતો કે તે બહાર જઇ શકે નહીં, કે કોઇને મળી શકે નહીં તેને દુર્ભાગ્યે મળનાર કોઇ હતુ નહીં પણુ કેદી થઇ રહેવુ કોને ગમે? તેની અગાસી માત્ર ચાર ફુટ ચોરસ હતી ત્યા વખત ગાળી, વાદળો મારફતે સુરેખાને સદેશા કહાવી તે જીવન વીતાવતી

તુગભદ્રા ધીમેધીમે મણિને વશ કરવા પ્રયત્ન કરતી હતી, અને તે ભડકે નહીં માટે ઘણીજ કળાથી પગલા લેતી તેની વય હવે ઉતરતી થઇ હતી એટલે જે આવતા તે માત્ર ગાયન સાભળવાજ આવતા તુગભદ્રાને ખાત્રી થઇ હતી કે તેનો રાગ હવે બગડતો જતો હતો, અને તેના ઘરાકો માટે જો કોઇ નવુ રમકડુ તે નહીં શોધી આપે તો ઘરડ ઘડપણુ ભુખે મરવા વારો આવશે અને તેથી તે મણિને વશ કરવા ચહાતી હતી મણિમા રૂપ હતુ, રાગ હતો,

ચતુરાઇ હતી, તે જો સમજે તો તુગભદ્રાનો બેડો પાર થાય એમ હતુ તુગભદ્રાને ત્યા આવનારામા ચદુલાલ શેઠ મુખ્ય હતા તે ધનાઢ્ય હતા, મોજીલા હતા છતા તે પણ હવે પહેલા જેવા ભાવથી તુગભદ્રાની ભક્તિ કરતા નહોતા

એક દિવસ ઉપર એકલી એકલી ગાતી મણિને સાભળી તે ચમક્યા, તુગભદ્રાને ઠપકો આપ્યો, તે કોણ છે તે જાણવા માગ્યુ તુગભદ્રા તેને ઉપર લઇ આવી મહા મુશ્કેલીએ મણિ પાસે થોડુ ઘણુ ગવડાવ્યુ ચદુલાલ શેઠ ગાડા ગઇ ગયા. તેમને મણિનો રાગ આખી દુનીઆમા સૌથી શ્રેષ્ઠ લાગ્યો મણિનુ મુખ તેમના હૃદયમા કારાઇ રહ્યુ રાતે ઘેર ગયા ત્યારે મણિના સ્વપ્ના તેમને આવવા લાગ્યા

બીજે દિવસે મણિએ જોયુ કે તુગભદ્રા વગરકારણે ચદુલાલના વખાણ કરવા મડી ગઇ, તેની દોલતની ગણત્રી કરવા લાગી પહેલા તો મણિ કૈ સમજી નહીં સાજે પાછા શેઠ આવ્યા અને ફરીથી મણિ પાસે કૈ ગવડાવ્યુ

ત્રીજે દિવસે તુગભદ્રા આવી અને પોતે મણિને ભુખે મરતી બચાવી તેના બદલામા પોતાને થોડી મદદ કરવા તેણે પ્રાર્થના કરી

"શી મદદ કરુ ' મારા હાથમા હોય તે કરુ તમે કહો તો ચાક પાછળ બેસી ગાઉં આ એક શેઠ તો ઠીક છે પણ હુ ઉઘાડે છોગે નહીં ગાઉ "

"તે કૈ ચાલશે ? આજે નહીં તો બે દિવસ રહીને કૈ ગાયા વગર ચાલવાનુ છે ?"

"ના ! હુ જાહેરમા તો નહીં ગાઉં તમે કહી રહ્યા '

"પણ તે હુ ક્યા કહુ છુ ?" તુગભદ્રા એમ ઉતાવળે આખા પકડે એમ નહોતી "માત્ર આટલા ચદુલાલ શેઠને તુ વશ કરતી પછી નીરાત "

"વશ તે કેમ કરું ? તમે કહો છો ને હું ગાઉં છું બીજું શું ?"

"કે ગાડી થઈ ? એકલે ગાયને કોઈ રીઝે ?"

"ત્યારે મને જવા દો "

"ક્યાં ? દુખી થવા ?"

"જે થશે તે મારે તમારો ધંધો નથી કરવો તેમાંથી પૈસા પેદા કરી મોજ નથી કરવી હું અહીંઆ ક્યાં સુખી છું ?"

"આટલું કર્યું છતાં આમ કહે છે ? તું કૃતધ્ની છે મારો ખાન-રોટલો ખાધો તે શું મફતમાં ?"

મણિની આંખો ચમકી ઉઠી "તમે વચન આપ્યું તેમાં આવી હું આવવા બેસી નહોતી રહી તમે લઈ આવ્યા"

તુંગભદ્રા હસી "વળી એવા વચન પળાતા હશે ?"

"એ તો હું પહેલેથી જાણતી હતી કોઈ નહીં ને તમારી જાત વચન પાળશે ? પણ હું તો પાળીશ"

"શું ?

"કે મારી મરજીવિરુદ્ધ કોઈ પુરુષની સામે પણ નહીં જોઉં"

"ત્યારે તું નહીં માને ? યાદ રાખજે મારો મીજાજ જશે તો મારા જેવી ખરાબ બીજી કોઈ નહીં મળે

"તેની મને બહુ ફીકર નથી રહી આખી દુનીઆએ કર વતાવ્યો છે તો તેમાં તમે એક વધારો"

"ઠીક ! આજે રાત્રે શેઠ આવશે ત્યાં સુધી આ તારી બુદ્ધિ ઠેકાણે આણજે નહીં તો પસ્તાશે"

"મારી બુદ્ધિ તો ઠેકાણેજ છે"

તુંગભદ્રા ગુસ્સામાં ચાલી ગઈ, સાંજના ઉસ્તાદ તેડવા આવ્યો એટલે હીંમત રાખી મણિ ગઈ જરા પણ વાત કાઢે તો ઘર છોડી ચાલી

જવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો ચંદુલાલ શેઠે ગવડાવ્યું મણિએ ગાયું ધીમે રહીને તુંગભદ્રા ચાલી ગઈ ગાયન પૂરું થવા આવ્યું એટલે મણિ ઉઠીને ઉભી થઈ તે ચેતી ગઈ કે આ બધું સંકેતથી થાય છે

"એમ એમ!" ચંદુલાલ શેઠે કહ્યું

મણિ તેમની સામે ફરી એટલામાં ફિરસ્તાક ત્યાંથી ઉઠી ચાલી ગયો અને બહારથી ઓરડાનું બારણું બંધ થઈ ગયું

'શું કામ છે?' એક વાઘણની વિકરાળતાથી મણિએ પૂછ્યું

"તે ને પુછવાનું હોય?'

'હા" દૃઢતાથી મણિએ કહ્યું ' 'હું કે તુંગભદ્રાનો ધંધો નથી કરતી મારી પાછળ પડવામાં માલ નહીં કાઢો" મણિનું રૂપ તેનો ગુસ્સો જોતાં શેઠ દીંગ થઈ ગયા તેને આવી ગમજાગી આજ પહેલીજ મળી

ઓનારી' તારો પણ ગર્વ જબરો છે

'જે છે તે મે તુંગભદ્રાને કહી દીધું છે તારી મરજીવિરુદ્ધ કં પણ હું કરવાની નથી'

'પણ તે કોણ કહે છે? તારી ખુશી ચહાય તે માગ'

'હું તો એટલુંજ માગું છું કે તમે તમારે રસ્તે જાઓ ને મને મારે છું તેમ રહેવા દો"

"અરે તે કેમ ચાલે? હું નહીં તો કાલ કોઈ બીજો

'જોઉં છું કોણ આવે છે તે શેઠ! સીધાસીધા માનવું હોય તો માનો નહીં તો આ ઉભી, પાસે આવો તો ખરા!"

શેઠ માનભંગ થયા-આ મહિષાસુરમર્દિની જેવી જાગતી તેજસ્વી મૂર્તિ આગળ ગભરાઈને ઉભા રહ્યા અત્યાર સુધી એમની મરજી ઉલ્લંઘે એવું માણસ તેમને મળ્યું નહોતું આજે તે મહાત થયા. પણ મણિને છોડી જવાનું મન નહીં થયું

"ઠીક છે, કાલે વાત છે, હું તુંગભદ્રાને કહીશ."

"ભલે."

શેઠને કે બીજો રસ્તો સુજ્યો નહીં. થાકીને તેમણે બારણું ઉઘડાવ્યા. મણિ એકદમ નીકળી ત્યાંથી ઉપર ચાલી ગઇ. તેને ખાત્રી તો હતી કે શેઠ આમ છોડવાના નથી, પણ તે પણ છટકી જવા તૈયાર હતી.

ત્યાંથી ચાલી જવા રાતના તે ઉતરી ને બારણા આગળ ગઇ. દરરોજ બારણા ઉઘાડા રહેતા—આજે તાળું હતું. પાસે ભૈયો ઘસઘસાટ ઉંઘતો હતો. "ભૈયાજી ! ભૈયાજી ! કુચી લાવો તો."

"કોન હય ?"

"એ તો હું." મણિએ જવાબ આપ્યો. તેને લાગ્યું કે ભૈયો ઉંઘવાનો ડોળ માત્ર કરતો હતો.

"અબ કુછ નહી ચલી જા." કહી તેણે પાસું બદલ્યું.

"ભૈયાજી, એ તો મેં જાણ્યું. નકામા ઉંઘવાના! શા માટે ઢોંગ કરો છો ? નહી ઉઘાડશો તો આખો માળો ભેગો કરીશ, ચાલો ઉઠો."

"ઉંહુ."

"ઉઘાડો છો કે નહીં ?" કહી મણિએ ઉંચ સ્વરે પુછ્યું. કોઇ પણ રસ્તે નાસવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો.

"ચુપ બે બદમાશ !" કહી ભૈયો ઉઠયો. મણિને મોઢે હાથ દબાવ્યો ને તેને તણખલાની માફક ઉંચકીને ઉપર લાવ્યો. તેના હાથમાં નિર્બલ મણિ તરફડીઆ મારતી રહી.

ભૈયાએ લાવી તેના ઓરડામાં તેને નાખી ને બારણું બંધ કરી તે ચાલી ગયો.

પ્રકરણ ૨ જું

ઘરમાંથી બહાર પડવાના કેટલા રસ્તા હોય છે તેનો વિચાર

ક્યા સુધી મણિ પડી રહી હવે શુ કરવુ ? તેનો અભિમાની આત્મા પરિસ્થિતિથી તો કચવાઇ રહ્યો હતો, તેમા ચદુલાલ શેઠની લિપ્સા, અને ભૈયાની શક્તિ એ બેથી તો તે જીવ ઉપર આવી હતી કોઇ પણ રીતે તાબે તો નહીંજ થવુ એવો તેનો દૃઢ નિશ્ચય હતો એટલે કોઇ પણ પ્રકારે અહીંઆથી છુટયા વિના આરો નહોતો

તેણે સુતાસુતા બધો વિચાર કર્યો તે ઘર હવે બદીખાના જેવુ હતુ તુગભદ્રા મીઠી જીભે બોલતી પણ તેનો ઇરાદો જુદોજ હતો તેની શાત, મીઠી, પણ નિશ્ચલ રીતે તે તેને વશ કરવા માગતી હતી. આ પરિસ્થિતિમા પડી રહેવુ એ વશ થવા જેવુજ તેને લાગ્યુ

આખી રાત આ વિચાર તેણે કર્યા કર્યો મન આગળ પોતાનુ ભૂતજીવન ખડુ થયુ શા શા અનુભવો, અને શી શી પીડાઓ વેઠવી પડી હતી ‘ અને તે શા માટે ? શુ ઇશ્વર આખી દુનીઆનો હતો ને તેનો નહોતો ‘ હવે શુ બાકી રહ્યુ હતુ ? આ સ્થિતિ કોને વાકે ‘ તે ઘણુએ રડી, ઘણુએ આક્રદ કર્યું છોકરી સભારી, ગભીરલાલને ગાળો દીધી, જે માબાપે જન્મ દીધો હતો તેને શાપ આપ્યો જે સમાજે તેને બાલવિધવા રાખી રઝળતી કરી હતી તેનુ નિકદન નીકળી જાય એવી પ્રભુ પાસે યાચના કરી પથારીમા એકલીએકલી તેણે ઘણુ આક્રદ કર્યું –તેનુ દુ ખ જોવા કોઈ હતુ નહીં, તેના આસુ લુછવા પણ કોઇ હતુ નહીં ઇશ્વરે, સમાજે, સ્નબધીએ તેને અટુલી કરી હતી

આખરે આસુ ખુટયા પ્રકૃતિનુ સામ્રાજ્ય શરુ થયુ–તે ઉંઘી ગઇ પરોઢીએ તે જાગી, અને પોતાની સ્થિતિનો પાછો વિચાર કરવા લાગી.

વિચાર બધા નિષ્ફલ ગયા આ પીડામાથી મોત શીવાય બીજો રસ્તો લાગ્યો નહીં ઇશ્વરે આવો ટુકો ને ટચ રસ્તો આપ્યો છે તો શા માટે દુ ખ વેઠવુ? તેણે દોરડુ ખોળવા માડયુ—તે ન જડયુ એટલે ચાદર લીધી, તેને ખીંટીએ બાધી અને નાગળુ બનાવ્યુ નાગળુ ગળામા ઘાલી તે ખાટલા પરથી કુદી—અને ભુમ દઇને ભોય પર પડી ચાદર જુની હતી તે ફાટી ગઇ મણિ થોડી વાર સુધી ભોય પર પડી રહી એટલામા તુગભદ્રા બહાર આવીને બારણુ ઠોકવા લાગી

"મણિ! મણિ! બારણુ ઉઘાડ "

"ના, કેમ?" મણિએ પુછ્યુ

'કેમ શુ? ઉઠવુ નથી, ખાવુ નથી?'

"મારે કૈ નથી કરવુ મને ઘરની બહાર જવા દો તમારા ઘર-મા મારે નથી રહેવુ '

"અરે આમ આકળી શુ પડે છે? બારણુ તો ઉઘાડ"

"જ્યા સુધી ઘરમાથી જવા દેવાનુ વચન નહીં આપો ત્યા સુધી બારણા નહીં ઉઘાડુ"

"ઠીક, લે વચન'' હસીને તુગભદ્રાએ કહ્યુ

મણિ ઉઠીને બારણા પાસે આવી, અને તુગભદ્રાનો હસવાનો અવાજ સાભળ્યો તુગભદ્રાનુ વચન! અને તેના પર ભરોસો! મણિ એકદમ પાછી ખસી ગઇ

"તુગભદ્રા! મશ્કરી કરો છો? પછી કાલની માફક ભૈયા પાસે જોરજુલમ કરાવવો હશે?"

"ના ના તુ ઉઘાડ તો ખરી"

"નહીં ઉઘાડુ ચદુલાલ શેઠ આવે ત્યારે ઉઘાડીશ કે તે સાક્ષી રહે" મણિએ જવાબ આપ્યો. તે જાણતી હતી કે આવો ફજેતો

તુંગભદ્રા કોઈ પણ પ્રકારે રોકવા માગતી હતી, એટલે કદી તેને તો લાવશેજ નહીં, અને લાવશે તો પછી તેના દેખતાં આપેલુ વચન પાળશે

"મણિ! આટલા દહાડા ખવડાવી પીવડાવી તેનો આ બદલો? ઠીક! પડી રહે, હુ પાછી બપોરે આવીશ એટલે ખબર પડશે" કહીને તે ચાલી ગઈ

મણિ સમજી ગઈ કે તેને ભુખે મારી વશ કરવાની તરકીબ થતી હતી હવે શો ઉપાય કરવો? તે ભુખે પેટે અને ખિન્ન મને પડી રહી કે રસ્તો સુઝ્યો નહીં તે અગાસીમા ગઈ ત્યાથી ભુસકો મારવાનો વિચાર થયો તેણે આજુબાજુ જોયુ તો ચારે તરફ પાસેની ચાલોના છાપરા આવી રહ્યા હતા એકદમ એક વિચાર આવ્યો શા માટે આ છાપરાઓ ઉપર થઈને નાસી નહીં જવુ? અત્યારની સ્થિતિ હલકામા હલકી હતી હમણા તે હલકામા હલકા માણસોના આશ્રય નીચે હતી દુનીઆમાએ શુ સારા માણસો નહીંજ હોય? મણિમા જીવવાની ઉમેદ દુર્જય હતી તેણે ભુસકો મારવાનો વિચાર બધ રાખ્યો, અને આ છુટવાનો ઉપાય મનમા રાખી પાછી આવી

સાજે પાછા તુંગભદ્રાએ બારણા ઠોક્યા

"મણિ! કે સાન આવી કે?"

"ચદુલાલ શેઠ આવ્યા?" મણિએ સામો પ્રશ્ન કર્યો

"શેઠ ને બેઠ કોઈ નથી તુ સીધી રીતે માને છે કે નહીં! હવે તારી સાથે જબરદસ્તી કરવી પડશે"

"જોરજુલમ કરવા મને લઈ આવ્યા હતા કે?"

"ત્યારે શુ તને ધાન ખવડાવવા લાવી હતી? તારી હાડકી ઘણી કઠણ થઈ છે તુ બહાર નીકળ હુ પોચી કરાવુ"

"બહાર નીકળુ તોને ? હુ અગાસીમાથી લોકો ભેગા કરીશ "

"મે હેઠળ કહી મુકયુ છે કે મારા ઘરમા એક ગાંડી છોકરી છે, એટલે તે બોલેચાલે તેના પર કૈં ધ્યાન નહીં આપશો "

" એમ ! ત્યારે જુઓ હવે તમને પણ બતલાવુ ? "

" શુ ?"

'મને જોરજુલમે વશ કરવી છે ? જોઇએ હવે કોણ જીતે છે "

"ચીબાવલી ! મને ડાચાકુટ કરવાની ફુરસદ નથી નહીં માનતી હોય તો ઉભી રહે હમણા સુતાર બોલાવી બારણા ઉતરાવુ છુ " કહી તુગભદ્રા ગઇ.

મણિએ તરત નિશ્ચય કર્યો તેણે લુગડાનો કછોટો માર્યો અને અગાસીમા આવી ને સુખ ને દુ ખ બધુ ભુલી ગઇ તેને લાગ્યુ કે સ્વાતન્ત્ર્ય તેજ મુક્તિ તેણે અગાસીની પાગેર પરથી પડોશના છાપરા પર ભુસકો માર્યો

કેટલીક વારે તુગભદ્રા સુતારને લઇ આવી અને બારણું ઉતારવાની પેરવી કરી મહા મુશ્કેલીએ બારણુ ઉતાર્યું પણ ઓરડીમા કોઇ નહોતુ મણિ નાસી છુટી હતી

પ્રકરણ ૩ જું

એક ગ્રેજ્યુએટ

મુચકુંદ એક ગ્રેજ્યુએટ હતો

હીંદુ ગ્રેજ્યુએટ એટલે એક અનુપમ વ્યક્તિ તેની સ્થિતિ સૃષ્ટિમા બધાથી ન્યારી, અને અદ્ભુત તેને કોઇની મહાય નહીં તેને કોઇની દરકાર નહીં દુનીઆ તેના તરફ તિરસ્કાર બતાવે, અને તે પોતાના મનોરાજ્યમા મહાલી દુનીઆને તિરસ્કારે

એક રીતે ગ્રેજ્યુએટ એટલે ખરાબમા ખરાબ માણસ આપણી આદર્શહીન કેળવણીના પૂજકો કહે કે, હીંદુ ગ્રેજ્યુએટમા મીઠુ નથી, નવીનતા નથી, સ્વદેશસેવકો કહે કે, તેનામા સત્યાગ્રહ નથી, સુધારકો કહે કે, તેનામા હીંમત નથી, અસલી વિચારના કહે કે, તે વંઠી ગયો છે, રાજ્યકર્તાઓ કહે કે, તે રાજદ્રોહનુ ચિન્તન કર્યા કરે છે, ઓફીસવાળાઓ કહે છે કે, તે એક મોટી પીડા છે કેટલાક એમ પણ માનતા હશે કે, તેનાથીજ દેશનુ દુર્ભાગ્ય છે

છતા તે પોતાનુ કામ કર્યો જાય છે ગરીબ માબાપને પેટ અવતરી તે અતિશય મોઘી કેળવણી લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પેટે પાટા બાધી, દુખતા માથાને દબાવી તે અરુચિકર કેળવણી લે છે, પોતાની ભાવનાઓમા અને મનની મઝાહોમા ભમ્યા કર્યા છે, લોહીનુ પાણી કરી નામની કીંમતનો ખીતાબ મેળવે છે અને પટાવાળો પણ ભાગ્યે સતોષાય તેવો પગાર મેળવવા તરફડીઆ મારે છે ગરીબાઇમા ઘસાઇ જાય છે, છતા તે ભાવનાઓ ઉચી રાખે છે, પોતે દુખી થઇ કુટુબીઓને ભણાવે છે, ગમે તેવી અભણ સ્ત્રી મળે તોયે તેને નભાવે છે, ગમે તેવા છોકરા થાય તોયે સહનશીલતાથી તેમનો ઉદ્ધાર કરવા મથે છે

તે સ્વાર્થી નથી, પણ સમાજનો ઉદ્ધાર ચાહે છે, ભારતમાતાની ભક્તિમાં તલ્લીન રહે છે. લોકો ધિક્કારે ત્યારે તે હસે છે, સરકાર દબાવે તોયે આશાવાન્ રહે છે. તે પોતાને હીંદના ભવિષ્યનો ખજાનચી માને છે.

તે જાતે ઘણી વખત રોગિષ્ટ હોય છે, અશક્ત હોય છે, છતાં તેનામાં વડવાનલ છુપાયલો છે. જે અનલે પ્રાચીન ઋષિઓના હૃદયમાં રહી આપણી અપૂર્વ સંસ્કૃતિને જન્મ આપ્યો, જે અનને બ્રાહ્મણોની બુદ્ધિમાં સમાઈ આપણા ઇતિહાસકાલના દુ:ખમય દિવસોમાં તે સંસ્કૃતિનું સંરક્ષણ કર્યું, તે અનલ ગ્રેજ્યુએટ–સ્નાતકમાં છે. હાલનો ગ્રેજ્યુએટ એ પ્રાચીન બ્રાહ્મણોનો અવતાર છે–ભવિષ્યના ઋષિઓનો પુરોગામી છે, આપણી સંસ્કૃતિ અને દેશની આશા છે.

એનું જીવન ઘણું સાદું હોય છે. તે થોડામાં થોડા પૈસાથી ભણે છે. એક કોટ અને બે ખમીસે કૉલેજના ચાર વર્ષ કાઢે છે, ઉછીની આણેલી ચોપડીઓથી વિદ્યા મેળવે છે. પશ્ચિમ પૈસાદાર છે. તેના ગ્રેજ્યુએટો મજાહ મારે છે. તેમની સગવડો બધી સચવાય છે અને આપણા ગ્રેજ્યુએટો તેમને ટક્કર મારે છે. પાશ્ચાત્ય કેળવણીના પૂજકો તેમને ગમે તેટલા પશ્ચિમ સંસ્કારે તરબોળ કરી નાખે, યુરોપીય સાહિત્યનો અભ્યાસ ગમે તેટલા અરાષ્ટ્રીય તત્ત્વો તેના સ્વભાવમાં ઉમેરે છતાં તે આર્યજ રહેશે. ગરીબાઈને પણ ભાવનામય સંસ્કારે ઉજ્જ્વલિત કરી તે પોતાના પૂર્વજોનું જીવનરહસ્ય પોતાનામાં સાચવી રાખશે.

મુચકુંદ આ પંક્તિનો હતો. કાદાવાડીમાં એક કાતરીઉં તે તેનું ભુવન હતું. એક ત્રણ પગનું ટેબલ અને નેતર વગરની ખુરશી તેના અભ્યાસનું સ્થાન હતાં. એક ખુણે એક નાની ટૂંક પડી હતી અને તેના પર એક તળાઈનું પીલ્લું હતું. કાતરીઆને એક નાનું છજું હતું. તેમાં એક સ્ટવ અને ચાહના વાસણ પડયા હતા. આ બધી મુચકુંદની અસ્કયામત હતી.

ત્રણ પગની ટેબલ પર એક નાનો હલકો ચામતેલનો દીવો બળતો હતો અને મુચકુન્દ નીચું ઘાલી વાચતો હતો અને ધીમેધીમે બબડતો હતો "Culpable homicide is murder"

એટનામા છજામા એક ધબાકો થયો મુચકુદે ચોપડીમાથી ઉચુ જોયુ છજામાથી એક સ્ત્રી દોડતી આવી તે હાફતી હતી તેણે કછોટો વાળ્યો હતો મુચકુન્દ ખુરસી પરથી ઉભો થઇ ગયો અને બુમ પાડવા જતો હતો પણ અટક્યો નવી આવનાર સ્વરૂપવાન સ્ત્રી હતી દોડવાથી અને હાફવાથી તેના મોઢા પર રતાશ આવી ગઇ હતી અને મોઢુ આકર્ષક ભભક મારી રહ્યુ હતુ તેણે કાછડો માર્યો હતો એટલે અડધી જાઘથી પગ દેખાતા હતા મુચકુદના મનમા સસ્કૃત કવિઓ જે ઉપમા આપતા તે સાર્થક લાગી તે કે પુછી નકયો નહી

"બાપ! બાપ! બુમ મારશો નહીં, હુ દુખની મારી છુ"

"તમે આમથી કયાથી આવ્યા?"

"હુ નાસી છુટી છુ મને પાપીઓએ કેદ કરી હતી" મણિએ આસપાસ બેસવાની જગ્યા જોતા કહ્યુ "ઉભા રહો કહુ છુ"

મુચકુદે તરતજ એક નાની સેતરજી પાથરી આપી મણિ બેસવા ગઇ એટલે તરત પોતાના કાછડાનુ ભાન આવ્યુ એટલે લજ્જાથી નીચુ જોયુ, અને કાછડો છોડી નાખ્યો

"તમારા ઘરમા કોઇ બીજુ નથી?"

"ના, મારુ ઘર આટલુજ છે" કરી મુચકુન્દ હસ્યો

'ચાલો સાર'

"કેમ?"

"નહીં તો કોઇ કાઢી મુકત. ભાઇ! અત્યારે રાતની ગત પડી રહેવા દો હુ નિરાધાર છુ મારે સગુ નથી, વહાલુ નથી કહીં જવાની જગ્યા નથી"

'ત્યારે તમે આવ્યા કયાથી?

મણિને કમકમા આવ્યા "મને એક રામજણીએ કેદ કરી હતી"

"એમ?" મુચકુદને કે સમજ પડી "તેથી તમે નાસી છુટયા? શાબાશ! પછી?'

"પછી શુ! મારે દુનીઆમા કોઇ છે નહીં કાલે સવારે કોઇ ઠેકાણે જવાની ગોઠવણ કરીશ"

"પણ ત્યારે તમે આવ્યા કયાથી?"

"ભાઇ! હુ તો દેશમા હતી ત્યાથી રામજણી લઇ આવી'

"ત્યારે તમારા ભાઇ, બાપ, ધણી કોઇ નથી?'

"ભાઇ! ધણી દશ વર્ષની મુદ્દો મરી ગયો, બાપે દીકરી જીવતી બાળી મુકી, આખરે હુ ખથી થાકી નાસી આવી વરની ઉઠી વનમા ગઇ તો વનમા ઉઠી આગ"

"તમે બાળવિધવા છો?"

"હા!"

"અરરર, શી આપણા લોકોની સ્થિતિ છે વાર તમારુ નામ શુ? જાતે શુ છો?"

"હુ બ્રાહ્મણ છુ મારુ નામ મણિ"

"પણ તમારી પાછળ કોઇ શોધ કરે એમ નથી? હજુ સુધી આમ બૈરીને લોકો રખડવા દે એમ મે સાભળ્યુ નથી

"પણ આજે તો ભુખ્યા છો પણ ગભરાશો નહીં મારે લીધે તમને કૈં નહીં થાય"

"તેની મને પરવા નથી તમે કહો તે સાચુ હોય તો ભલે ગત રહો"

"ભાઇ! જુઠ્ઠુ શા માટે કહુ? તમે જોતા નથી કે નહીં તો શુ કામ ભટકુ?"

મુચકુંદની માનની લાગણીઓ ઉભરાઇ આવી નિરાધાર સ્ત્રીને આધાર આપવો એથી વધારે શુ?

"તમે ખાધુ છે કે ભુખ્યા છો?"

"ગઇ કાલે સવારે નીગતે ખાધુ હતુ"

"ઠીક ઉભા રહો મારી પાસે ં હશે લ્યો" કહી એક તપેલીમાથી કૈં કાઢી આપ્યુ "આ થોડુ દુધ પડયુ છે જોઇએ તો ચહા કરી આપુ"

"નહીં, હુ કરી લઇશ તમે નીગતે વાચો.

મુચકુંદ એટલો ગભરાયલો હતો કે બોલી શકયો નહીં પણ મણિ રખડી રઝળી પાવરધી થઇ ગઇ હતી મણિએ ખાધુ, ચહા કરી અને મુચકુંદને આપી "ઠીક! મણિબ્હેન, હુ વીશીમા જમી આવુ તમારે માટે કૈં લેતો આવીશ"

મુચકુંદ ગયો મણિ થાકી ગઇ હતી તે જરા આડી પડી

જ્યારે મુચકુંદ આવ્યો ત્યારે કૈં ખાવાનુ લેતો આવ્યો હતો તે મણિએ ખાધુ પછી મુચકુંદ વાચવા બેઠો પણ કે ધ્યાન રહ્યુ નહીં એટલે ચોપડીમા મોઢુ રાખી સુવાના વેત્રણ કેમ કરવી તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો અત્યાર સુધી પારકી સ્ત્રી જોડે સવાદનો પ્રસગ એને આવ્યો ન હતો, તેમા વળી આ તો એકજ ઓરડીમા સુવાનુ તેણે "ામ

વિચાર કર્યો પણ કંઈ રસ્તો સુઝ્યો નહીં તેનું પથારીનું સાધન જોઈએ તો એક વળાઈ, એક ઉશીકું, એક સેત્રંજી ને એક કામળો જેમ વખત વધતો ગયો તેમ મુંઝવાડો વધતો ગયો

જેમ સુવાનો વખત થયો તેમ મણિને પણ એ વિચાર થયો સામાન્ય રીતે તો તેનો સ્વભાવ સખત અને બેશરમ થઈ ગયો હતો પણ મુચકુંદનું નિર્મલ મુખ, તેની બુદ્ધિદર્શક આંખો અને તેની નિર્દોષ વાતચીત જોઈ તેણે પણ નિર્દોષતા પ્રાપ્ત કરી હતી તેને પણ પોતે પોતાના ઘરમાંજ હોય અને મુચકુંદ પોતાનો ભાઈ હોય એવું લાગ્યું તે પણ શરમાવા લાગી, અને પથારી કેમ અને કેવી રીતે કરવી તેનો વિચાર કરવા લાગી, અને તેનો કંઈ નિશ્ચય થયો નહીં એટલે અવારનાર મુચકુંદ તરફ જોવા લાગી મુચકુંદ પણ થોડીથોડી વારે મણિ તરફ જોતો હતો હવે શું કરવું ' વખત ઘણો ભયંકર આવવા લાગ્યો મુચકુંદે હેઠળ ઉતરી કોઈ ઓટલે સુઈ રહેવાનો કે કોઈ મિત્રને ત્યાં જવાનો વિચાર કર્યો બંને ચોરીથી એકબીજા તરફ જોતા હતા એવામાં એક વખત બંનેની નજર એક થઈ, બંનેએ એક એકની નજરથી મનમાં શું વિચાર છે તેનો ક્યાસ કહ્યો, બંનેએ પથારી તરફ જોયું—અને એકદમ ખડખડ હસી પડ્યા મણિ પોતાનું દુઃખ ભુલી ગઈ-તેનું મધુર, આકર્ષક હાસ્ય ગાજી રહ્યું

"કેમ કરીશું ?' મણિએ પુછ્યું

"હું પણ એજ વિચાર કરું છું હું મારા દોસ્તદારને ત્યાં જઈ સુઈશ '

"ના તે કેમ ચાલે ' '

"કેમ તેમાં શું ?"

"એક તો મોડું ઘણું થયું છે અને તેમાં હું આવી તમને દુઃખ દઉં તે તો ન બને હું મારી મેળે છજામાં સુઈશ"

"નારે, હુ સુઇશ મને સુતા કોઇ મારે છે? તમારાથી સુવાય?"

કયા સુધી રકઝક કરતા આખરે અને નિર્ણય પર આવ્યા અને છજામા તળાઇ લઇ મુચકુદે સુવુ અને ઓરડીમા મૈત્રજી ને કામળો લઇ મણિએ સુવુ એવો ચુકાદો આવ્યો અને સુતા પણ મુચકુદને ઉંઘ આવી નહીં આ સયોગ એવો વિચિત્ર હતો કે તેની ઉંઘ ચાલી જાય તેમા નવાઇ જેવુ નહોતુ આવા પ્રસગો સાહિત્યમા કયા આવ્યા હતા અને તેના શુ રસ્તા લોકોએ કાઢ્યા હતા તેનો તેણે વિચાર કરવા માડયો પણ વિચારપરપરાનો સવાર સુધી અત આવ્યો નહીં

પ્રકરણ ૪ થુ

સ્ત્રીસન્માનનાં સૂત્રો

મણિ આખી રાત નીરાતે ઉંઘી આવી નીરાતે ઉંઘવાનુ તેને ઘણે દિવસે મળ્યુ હતુ જ્યારે તે જાગી ત્યારે મુચકુદ ક્યારનો નાહીધોઇ પરવારી ગયો હતો, અને ગઇ રાતે બાકી રહેલી 'પીનલ કોડ'ની કલમનો અભ્યાસ કરી રહ્યો હતો

ઓહો ' તમે આટલા વહેલા ઉઠ્યા ' મને તો રાત ક્યા ગઇ તે ખબરજ નહી પડી "

' કેમ એમ ' "

" હુ આજે કેટલા દિવસ થયા ભાગ્યેજ ઉંઘી છુ ચાલો હુ દાતણ કરી ચહા કરી લઉં "

' મે કરીને પીધી, અને તમારે માટે ઢાકી છે મારે ભણાવા જવાનો વખત થાય છે "

મુચકુદ બે કલાક છોકરા ભણાવતો, સાત કલાક ઓફીસમા ગદ્ધાવતરૂ કરતો, એક કલાક કાયદાની કાલેજમા હાજરી આપતો અને પાચ કલાક વાચતો તેમા કમાતો રૂપીઆ પીસતાળીશ પીસતાળીશમાથી ૨૦ મોકલતો ઘેર અને ૨૫ મા મુબઇમા પોતાની એકલી જીદગી કાઢતો

મણિ આ સાભળી શરમાઇ ગઇ આવો માણસ તો તેણે આજેજ જોયો કે જેણે અનાશ્રિતને આશ્રય આપ્યો અને વળી તેની સેવા ઉઠાવવા માડી

" ભાઇ ! " મુચકુદ જેવો જવા માડયો એટલે મણિએ કહ્યુ " હુ જાઉં તો કુચી ક્યા મુકુ ? "

"ક્યા જવાના છો?" પાછા ફરીને મુચકુંદે પુછ્યુ

"કેમ ત્યારે હું અહીંઆ રહેવાની છુ ?" મણિએ ફીક્કે મોઢે પુછ્યુ

"પણ ક્યા જવાનુ નક્કી કર્યુ?"

"જ્યા નશીબ દોરશે ત્યા વિશ્વ વિશાલ છે"

"એમ તે કે ચાલે?"

"મુચકુંદ ભાઇ!" મણિની આખમા કૃતજ્ઞતાના પાણી ભરાઇ આવ્યા એક રાત હુ કોણ છુ તે પુછયા વિના આશરો આપ્યો તે માટે હુ ભવોભવની ઋણી છુ પણ માગથી કેમ રહેવાય?"

'પણ જશો કયા?'

"ગઇ કાલ કયાથી આવી તે તમે કયા પુછ્યુ હતુ 'હુ મારે મારો રસ્તો ગોતી લઇશ'

મુચકુંદે ટોકુ પુણાવ્યુ "એ કેમ ચાલે 'હા' તમારે ત્યાં મનુ-વહાલુ હોય તો સુખે જાઓ પણ અહીઆથી જવાની ઉતાવળ શી છે?

"ભાઇ' તમે તો દેવના લોક લાગો છો હુ કેવી છુ તે પણ તમે જાણતા નથી'

"દરેક સ્ત્રી મારે મન દેવી છે માત્ર પુરુષજ અધમતાનુ કારણ હોય છે પુરુષ પૂજે તો સ્ત્રી દેવીપદ છોડે નહી"

અનુભવી મણિ ખડખડ હસી 'ભાઇ' તમે બીનઅનુભવી છો દુનીઆએ આ સૂત્રો સ્વીકાર્યા નથી અને સ્વીકારશે નહીં તેમને મન સ્ત્રી એટલે ફુરસદનુ રમકડુ પણ જવા દો એ વાત'

"તમે વાદવિવાદ બહુ સારો કરો છો' મુચકુંદે કહ્યુ

"વાત નહીં ઉડાવો તમને ખબર છે કે મારે પગલે તો ઘેરઘેર આગ લાગે છે"

"હું વહેમી નથી "

"મને ઘરમાં પળ વાર રહેવા દેશો તો ખાત્રી થશે હડખાયા કુતરાની માફક મને ઘેરઘેરથી લોકો હડસેલી મુકે છે "

"હરકત નહીં આપણા લોકો મૂર્ખ છે યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યતે રમંતે તત્ર દેવતા ' "

"એ તો પોથીમાંનું રીંગણું છે પણ તમે ગીનમાં વાત કરશો ? '

"હા શી ? "

' તમે મને રહેવાનું કહો છો પણ પસ્તાશો '

"મણિબહેન ! વધારે વાત લબાવ્યે શું વધારે છે ? તમે રાતે ઉંઘતા હતા, પણ હું જાગતો હતો-વિચાર કરતો હતો મેં ઘણો વિચાર કર્યો આખરે એકજ નિશ્ચય પર આવ્યો કે જ્યાં સુધી તમને કોઇ ઠેકાણે નીરાંતે રહેવા મળે નહીં ત્યાં સુધી આ ઘર તમારું છે "

"ભાઇ ! મને પણ તમને જોઇ માના જણ્યા ભાઇ જેવું લાગે છે પણ મને ખાત્રી છે કે હું અહીંઆ બે દિવસ રહીશ કે તમારે માથે વન ઉગશે લોકોની જીભે તાળાં નહીં વસાય તમને પાપી દુનીઆનો અનુભવ નથી "

"તમે કેટલાં વર્ષનાં છો કે અનુભવ લઇ પરવારી ગયાં ' મુચકુંદ હસ્યો

"અનુભવે ગણો તો અઠ્ઠાવીસ. તમારે કોઇ ભાઇભાંડુ, માબાપ નથી ?'

"બહુએ છે, બધાં દેશમાં છે અરરર ! આ વાતમાં મારે ભણાવવા જવાનો વખત થયો !"

"ત્યારે શું કામ આ જીદ કરો છો ' જુઓ મેં મારો પગ્ગો દેખાડવા માંડ્યો "

"તમને ખબર છે ' પહેલાં તો વીરો નિરાધાર નારીઓનાં દુઃખ ટાળવા દૂર દેશાવર રખડતા ને આ તો ઘેર બેઠાં ગંગા આવી છે "

"ભાઇ! એવું તો વાર્તામાં લખ્યું હશે"

"કેમ?"

"હવે તો વીરત્વ માત્ર સ્ત્રીઓને દુઃખ દેવામાં દેખાય છે

"તમને બહુ વીત્યું હોય એમ લાગે છે"

"હા ભાઇ! પણ તમારી આ ક્યાં છે?"

"હું પરણ્યો નથી માત્ર વિવાહ થયો છે'

"ત્યારે માગ રહેવાથી શો આક્ષેપ આવશે તેનું તમને ભાન છે?'

મુચકુંદના અભ્યાસક્રમમાં તે કાંઇ ઠેકાણે આવ્યું નહોતું તેની પોતાની કલ્પનાશક્તિ શુદ્ધ અને સાત્વિક હતી તે શું સમજે? તે સરળ રસ્તાનો વિદ્યાર્થી હતો

"જે આવે તે, આક્ષેપ આવશે તો અનુભવ મળશે એટનુંજ કેની?"

"અરે મારા ભાઇ! તમે પરમેશ્વરના લોક છો!"

મુચકુંદ હસ્યો "ચાલો ત્યારે હવે તમે જાને ગાગો કે હું વાડીમાથી લઇ આવું' હમણા ઓરીયનો વખત થશે"

"ત્યારે હું અહીંઆજ રહું 'અરે ભગવાન્' તે શું નિર્માયું છે?"

"ભગવાન્ હાલ બીજા કામમાં છે, એટલે આપણે આપણું ધાર્યું કરીશું"

"ઠીક, અહીંઆ રાંધવાનું કેમ?"

"મારા બનેવી આવ્યા હતા તે જાતેજ રાંધતા હતા તે વખતની થોડી સામગ્રી છે"

"ઠીક!" કહી મણિએ આંસુ લુછ્યાં દુનીઆમાં પહેલે દિવસ આવા માણસો મળ્યા હોત તો તેનું ભાગ્ય કેવું ખીલત!

પ્રકરણ ૫ મું

ધર્મભગિની

મુચકુન્દ ઓરીમે ગયો ત્યારે તેનુ હૈયુ ઉછળતુ હતુ એક નિરાધાર સ્ત્રીને આશ્રય આપવો એ વાત ઘણાને હૈયે હર્ષ પુરે, પણ આ તો એકલા, ગરીબ, સ્વાશ્રયી વિદ્યાર્થીનુ હૈયુ તેના ભાઇભાંડુ બધા દૂર હતા આજે કેટલાક વર્ષ થયા તેણે કુટુબીઓનુ સુખ નીહાળ્યુ નહોતુ, ઉચ્ચ વર્ગની કે બુદ્ધિશાળી સ્ત્રી જોડે તેણે સભાષણ કર્યુ નહોતુ અત્યારે એ અપરિચિત વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થતા તેના હૈયામા કઈ કઈ ઊર્મિઓ આવવા લાગી એક જાતની લહેરી, વૈતરી, જીદગીમા રસ ઉતર્યો તેની બુદ્ધિમા નવો પ્રકાશ પડયો હોય એમ લાગ્યુ

આપણા સમાજની ઘટનાને લીધે, કે આપણા સ્વભાવના વહેલા થતા પરિપાકને લીધે અઢાર વીશ વર્ષે પુરુષના હૃદયમા વાત્સલ્યના અકુરો ફુટે છે, અને જ્યારે કોઇ સ્ત્રી, છોકરા, કે કોઇ નિરાધાર આપુન્ય તેનો આશ્રય કરી રહે છે ત્યારેજ તેને ચેન પડે છે તેના બાહુમા જોર આવે છે, અને તેનામા સ્વાશ્રયની શક્તિ ખીલે છે જીવનવૃક્ષમા જોર આવે છે,—પણ જ્યારે વેલીઓ આશ્રય ખોળવા માડે ત્યારેજ

આ ઉભગનુ વાત્સલ્ય એ આપણા જીવનમા ખોડ નથી, પણ તેનુ પહેલુ લક્ષણ છે આર્યો ખન આર્યપુત્રો ત્યારેજ કહેવાય કે જ્યારે સમઝતી ગૃહિણીઓ સ્નેહભાર નમી જઇ તેમને તે નામે સબોધે

મુચકુદનુ જીવન અત્યાર સુધી શુષ્ક હતુ એક નિરાધાર સ્ત્રી તેનો આધાર લઇ રહી અને એ શુષ્કતા પર અમીવૃષ્ટિ થઇ માત પિતાને તેણે નાનપણથી છોડયા હતા, બેનભાઇને લડાવવાનો લહાવો તેણે લીધો નહોતો, મુબઇના અઘોર વેરાન જેવા જીવનમા તે એકલો,

મુગે મોઢે જતો હતો આજે તે વેરાનમા મણિ મળી પોતાનુ જીવન તેને રસમય લાગ્યુ, ઓફિસમા શેઠનુ કામ જાણે એકદમ રસમય થઇ ગયુ હોય એમ લાગ્યુ, સાજના કાયદા શીખવાના વર્ગમા બીજા છોકરાઓની માફક તે પણ ધ્યાનવિહીન થઇ ગયો, ત્યાથી પાછા ફરતા, કોઇકજ દિવસ ઉપયોગમા આવતી ટ્રામમા બેસીને તે ઘેર આવ્યો

તે ઘેર આવ્યો, અને તેના આત્મામા શાતિનો વરસાદ વરસ્યો. તેની આડીઅવળી પડેલી ચોપડીઓ ટેબલ પર અપરિચિત સૌંદર્યથી ગોઠવાઇ ગઇ હતી, સવારે ગમે તેમ ખીટી પર પડેલા તેના કપડામાથી કેટલાક રીતસર ટીંગાવેલા હતા, કેટલાકની ઘડી થઇ હતી, અને ઓરડીમા બધી વસ્તુ પર સૌંદર્યદેવીની આશિષો સ્પષ્ટ દેખાતી હતી સુખની, શાતાની લહેરોમા મુચકુદને જાણે ઘેન ચઢયુ આ અપરિચિત વ્યવસ્થા મોહક લાગી ગઇ. આગળ રહેનારા બહારની ખુલ્લી હવાને આદરથી સ્વીકારે તેમ મુચકુદે આ વ્યવસ્થા સ્વીકારી

'મણિબહેન!" કહી મુચકુદે બુમ મારી

થોડી વારે રસોડામાથી ' ઓ "નો જવાબ મળ્યો મુચકુદ ત્યા ગયો

"કેમ ભાઇ?" કૃત્રિમ હાસ્યથી આદર આપી પોતાની અશ્રુપૂર્ણ આખોને મુકવવાનો પ્રયત્ન કરતા મણિએ કહ્યુ "આવી પહોચ્યા?"

મુચકુદ પણ એ પળ ગાભીર્ય સાથે જોઇ રહ્યો હતો તેણે મણિના આસુને સુકાવાની તક આપી, પછી તે બોલ્યો

'બહેન! આ શુ? અહીંઆ નથી ગમતુ?'

"મુચકુદભાઇ! હુ શુ કરુ? રડવા શીવાય મારે બીજુ શુ રહ્યુ છે? તમે મને ઓળખતા નથી તેથી આમ પુછો છો'

"પણ આમ રડયે શો ફાયદો?'

"ભાઈ! હું પહેલા નહોતી રડતી દુનીઆ મને દુઃખ દેતી અને હું તેની સામે થઈ હતી, ત્યારે આંસુઓ સુકાઈ ગયા હતા તમે સુખ આપ્યું અને તે પાછા વહેવા માંડયા"

"ત્યારે તો વાંક મારોજ!" જરા હસતા મુચકુંદે કહ્યું તેનું હૃદય ખિન્ન થયું

"ભાઈ! એમ શું બોલો છો? તમારે લીધે રડું છું? નીરાંતે રડવાનો લહાવો પણ કોણ જાણે કેટલે વર્ષે મળ્યો ચાલો હવે ખાવાની તૈઆરી કરું?"

"ઉતાવળ શી છે?" મુચકુંદે કહ્યું "તમારો ઉભરો શમે પછી થઈ રહેશે"

"ભાઈ! મારા મનમાં એક વાત ઘણી ખટકે છે"

"શી?"

"હું અહીંઆ તમારે ત્યાં કયાં સુધી રહીશ?"

"જ્યાં સુધી બીજું સારું ઠેકાણું નહીં મળે ત્યાં સુધી બહેન, નકામી આવી વાતથી મને શા માટે દુખવો છો? તમારા જેવા આમ ભટકે અને કોઈ આશ્રય નહીં આપે!"

"તમને ખબર છે, હું કોણ છું?"

"મેં સવારેજ કહ્યું હતું–દરેક સ્ત્રી મારે મન દેવાંગના"

"ભાઈ! ભાઈ! એ ખોટી વાતો જવા દો હું અધમ છું, પાપી છું અને જો અહીંઆ રહું તો તમને છેતરીને રહીશ નહીં"

"પણ મારે સાંભળવું નથી"

"મારે કહેવું છે તેનું કેમ?"

"તો તમારી મરજી" કહી મુચકુંદ બેઠો તે જોઈ શકયો કે મણિ ઘણી અકળાએલી હતી અને પોતાના દબાએલા હૃદયની પીડાઓમાં કોઈને ભાગીઓ કરવા તલસતી હતી

"તમને ખબર છે કે હુ દુનીઆના અધમમા અધમ—કનિષ્ટમા કનિષ્ટ છુ—બાળ વિધવા" મુચકુદ ચમકયો

'ભાઇ' તમે નરક વીશે સાભળ્યુ હશે—હુ તે અનુભવતી દશ વર્ષે મારે સ મ્સાર પરવાર્યો—મને સાધુડી બનાવવાના પ્રયત્ન શરુ થયા કયા હુ અનાથ બાળા—અને કયા મારા પર વર્તાવાતો કેર ભાઈ' માર હૈયુ છુદાઇ ગયુ—શરીર કરમાઇ ગયુ, પણ જીવાની, સુખ મેળવવાની આશા ગઇ નહીં"

"તેથીજ બધા વિધવાવિવાહની તરફેણુ કરે છે"

"જવા દો એ વિધવાવિવાહની તરફેણુ કરનારાઓને એક એવો આવ્યો, અને મને સ્વર્ગની લાલસાએ લોભાવી મને નરકમાથી છોડવવાનુ ડોળ કરતો એક પાપાચારી મળ્યો તેણે પરણવાનુ વચન આપ્યુ હુ લોભાઇ ભાઇ' હુ પડી" મણિની છાતી ભરાઈ આવી, તેની આખમાથી ચોધાર આસુ ચાલી રહ્યા

"બહેન' ગઇ વાત સભારી નકામા શા માટે રડો છો'"

"ભાઇ' આટલે વર્ષે તમે મને ઓથ આપી—શા માટે હુ કેવી છુ તે નહીં કહુ' કાલે તમે મને આદરથી નહી રાખી હોત તો કહણુ હૈયુ થયુ હતુ તે લઇ વિચરત પણુ તમારી ભલાઇ જોઇ મારી કહણુતા જતી રહી ભાઇ! હુ દયાને લાયક નથી—ટુકડા રોટલાની અધિકારી નથી હુ સમાજની ગુનેહગાર—કુલાગાર—કુલટા—છુ"

મુચકુદ મુગે મોઢે જોઇ રહ્યો તેનો દુનીઆનો અનુભવ એટલો થોડો હતો કે તે કૈં વધુ બોલી શકયો નહી

"મને દહાડા રહ્યા જે ચડાળે છેતરી હતી તે પડખે ઉભોએ ન રહ્યો બધા ધર્મનો ઢોગ કરતા મારી પાસે આવ્યા મારા બાળકને ગભમાથી ડહામવાની તરકીબો કાઢી કોઇએ કુવો દેખાડયો, કોઇએ

વિષ દેખાડયું, કોઇએ ગર્ભપાત સૂચવ્યો છેલ્લે સુધી હું લઢી ' કહી મણિએ આંસુ લુછ્યાં

" પછી ?" આતુરતાથી, શું થયું તે જાણવાની ઇચ્છાથી મુચકુંદે પુછ્યું

" હું લઢી મારા બાળક માટે ઘરબાર છોડી ચાલી ગઇ મારી સુરેખા આવી અને તેને પરઘેર સોંપી હું ભટકતી થઇ "

" અરે રામ રામ ! આ આપણા સંસારની ખુબી સુધારો કરવાનું કહીએ છીએ પણ કોઇ માનતું નથી " ગનડે અને તેલંગના ભાષણોથી ભરપુર મગજનો મુચકુંદ બોલ્યો

"તમારો સુધારો !" સિંહણ જેમ બરાડો મારે તેમ બરાડો મારતા મણિએ કહ્યું તેની આંખમાં અજબ ઝનુન આવ્યું " ભાઇ ! હું ભટકી, હું તમારા ધર્મધૂર્તો પાસે ગઇ તમારા સંસારસુધારકો પાસે ગઇ બધાને વીનવ્યા, બધાના હૃદયો જોયા તમારા સંસારના સડાઓ દૂર કરવાનો ઢોંગ લઇ બેઠેલાઓએ મને વધારે બાળી—વધારે ભટકતી કરી જુના અને નવા બંને પંથના સમાજવૈદો જોયા,—તેમની દવા લેવા કરતાં રોગે મરવું વધારે સારું લાગ્યું "

" શું કહો છો ?"

" સાચું બધાઓ મારા નિરાધારપણાને લીધે લલચાયા માત્ર મારો ટેક હું જીવથી જાળવી શકી, અને જો અધમ રામજણી ન હોત તો મારું કોણ જાણે શુંએ થાત !"

" પછી ?"

" પછી હું તેની જોડે નાઠી તેને ત્યાં થોડો વખત રહી ત્યાં પણ મારું રૂપ નડયું તેણે મને વેચવાનો વિચાર કર્યો મારી દૃઢતા અડગ હતી એક વખત એ લોભમાં લોભાઇ હતી—ફરી મારે એ અખતરો કરવો નહોતો "

"ત્યાંથી છૂટી કયાં ગયાં ?"

"અહીંઆ આવી ભાઇ! આ મારું જીવન હું સારા ઘરમાં પગ મુકવા લાયક નથી માટે મારું માનો તો વેળાસર કોઇ ઠેકાણે મારી ગોઠવણ કરો મારામાં ભક્તિ કરવા જેટલો વૈરાગ્ય નથી અને સારા ઘરમાં વસવા જેટલો સદાચાર નથી"

"ત્યારે કયાં જશો ?"

"ગમે ત્યાં મને ગાતાં થોડુંઘણું આવડે છે–કોઇ ઠેકાણે મહેતી થઇ રહીશ"

"બ્હેન! તમને કોઇ ભાઇ હતો ?"

"ના"

"ધારો કે હોય–તમારી માનો જણ્યો ભાઇ–જેની જોડે બાલપણમાં રમ્યાં હો, રુઠ્યાં હો એવો અને તમારી આ અવસ્થામાં તમને તે બોલાવે–પોતાને ત્યાં રાખે તો શું તે ભાઇની ઇચ્છાનો અનાદર કરો ?"

"દુનીઆમાં મારે માટે સ્નેહ અને સબંધ નથી સરજાયા" મણિએ કહ્યું

"કોણ કહે છે ? ધારો ક એ ભાઇ પોતાની બાલપણની બ્હેનને સ્નેહથી પૂજતો હોય, તેને માટે ઝંખતો હોય અને તે તમને કહે કે બ્હેન આ ઘર તમારું છે, એક જનનીના આપણે બે બાળક છીએ, એક ઉદરથી જેમ સાથે નીસર્યાં તેમ સાથેસાથે સંચરીશું તો તમે શું કહો ?"

"તો હું કહું કે ભાઇ, તારા પવિત્ર આત્માને કલંકિત કરવા કરતાં મને મરવું વધારે વહાલું છે મુચકુંદનાદ! તમારું વાક્યાતુર્ય હું સમજું છું, પણ મને ઓશીઆળો રોટલો પચતો નથી"

"ભાઇનો રોટલો ઓશીઆળો કહેવાય નહીં"

"ભાઈ! ભાઈ! શીદ ઉપકારના ભારે મારો છો? હું તમારી મહેરબાની કેટલી છે તે જાણું છું પણ તમે મારી આજીવિકાનું કૈં સાધન ખોળી આપવાનું વચન આપો તોજ રહું"

"ઠીક! એમ જીદ હોય તો એમ, પણ હમણા તો રહો" ખિન્ન વદને મુચકુંદે કહ્યું અને તે ઉઠયો તરત મણિને કૈં વિચારો આવ્યા અને તે પાસે આવી

"ભાઈ! એક વાત હું વિચિત્ર છું મારો સ્વભાવ સ્વચ્છંદી છે, હું ગમે તેમ બકી જાઉં છું તમને ખોટું લાગે તો ક્ષમા કરજો"

"આ વાતજ હવે જવા દો તમે રહો હું તમને સ્વાતંત્ર્યનું સાધન કરી આપીશ, પણ ત્યાં સુધી હું ભાઈ અને તમે મારા બહેન'"

"ત્યાં સુધી? ના" મણિએ જવાબ દીધો અને આંસુ ભર્યાં

* *

મુચકુંદ અને મણિ જાણે સગા ભાઈબહેન હોય તેમ રહેવા લાગ્યા મુચકુંદ વધારે ઉત્સાહથી ભણવા લાગ્યો તેના ગોઠ મ્યુનીસીપાલીટીના સભ્ય હતા, અને તેની મહેરબાનીથી નીશાળ ખાતામાં નોકરી મેળવવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો મણિના સદ્‌ભાગ્યે તે સફળ થયો

મણિ ત્રીશ રૂપીયાની મહેતી થઈ અને એક મહીનો એમ ચાલ્યો ગયો

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું

વેલનુ વાદળ

એક મહીનામા મુચકુદ અને મણિ બંને જણ એકમેકના સ્વભાવથી વધારે વાકેફ થયા, એકબીજાની રીતભાત વધારે સારી રીતે પારખી શક્યા આટલા અનુભવ છતા મણિને આવો સરળ છતા વિદ્વાન, આવો બુદ્ધિશાળી છતા નિર્દોષ નર મળ્યો નહોતો તે ઘડીમા તેની બુદ્ધિથી મહાત થતી, ઘડીમા તેની ભલમનસાઇ પર હસતી, સદાએ તેને રીઝવવા પ્રયત્ન કરતી, અને ઘણી વખત તેને કેટલાક કામોમા પ્રોત્સાહિત કરતી મુચકુદને પણ જુદાજુદાજ અનુભવો થવા લાગ્યા તેને ઘરનો, નીરાતનો અનુભવ થયો સ્વચ્છ ગોઠવેલા લુગડા, હારદોર ચોપડીઓ, અને રસમય ખાવાનાથી તેની નાની ઓરડીમા તેને સ્વર્ગ સમી શાતા આવી લાગી તેને કદી કોઇ સ્ત્રીનો ઝાઝો સમાગમ થયો નહોતો, હવે તેને દરરોજ એક તેજસ્વી યુવતી સ્મિતસ્નાનથી નવરાવતી મણિની બાહોશી, તેનુ બુદ્ધિબળ, તેની સચોટ ભાષા તેને દીગ બનાવતા તે દરરોજ હસતો, અને હોસથી પોતાને કામે જતો

સ્ત્રીના હાસ્યથી જો નીશો ચઢે તો કયો નરપુગવ માતેલો થઇ ફરતો નથી? માતાના, બહેનના, સ્ત્રીના, પુત્રીના લાડે કોણ ફાટતો નથી? કોણ સૃષ્ટિમા પોતાને શ્રેષ્ઠ ગણતો નથી? જ્યારે એ લાડનો પારસમણિ પથ્થર બની રહે ત્યારેજ નરપુગવ ગરીબડો ગાય થઇ જાય—નીચુ મોઢુ કરી ઓશીઆળુ ખાઇ, નિરાધારી પ્રાણ કરે.

પણ મણિના માથા પર ભમતી પનોતી તેને છોડે એમ નહોતું. મુચકુદ એકલો હતો તેનો ભેરૂ એકદમ કેમ થયો તેની પડોશીઓને સમજ પડી નહીં. મણિનું સ્વરૂપ એવુ હતુ કે જે કોઇ તેને જોતું

તેને પુછપરછ કરવાનુ મન થતુ આ કારણોથી નીચે રહેતા અડોશી-પડોશીઓ મુચકુદનુ નામ પુરુ જાણતા નહોતા છતા તેના જીવનમા રસ લેવા લાગ્યા, અને અનેક તુક્કાઓ ઉઠાવવા લાગ્યા

મુચકુદને દુનીઆની દયાળુતાનો લાબો અનુભવ નહીં હોવાથી તેને એમ નહીં લાગ્યુ કે આમ નિર્દોષપણે રહેવામા કોઇ પણ જાતનો વાધો હોય તેને આ જીવનમા કૈં પણ કલકરૂપ કે કૈ પણ સતાડવા જેવુ જણાયુ નહીં

એક દિવસ રવિવારે તે છજામા ઉભો હતો, થોડેક દૂર મણિ ઉભી હતી સામે આજુબાજુ આવેલા છાપરાઓની હાર જોઇ તેઓ પોતાના મનમા મોજ માનતા હતા

નીચેથી બે મુચકુદના ઓળખીતા પસાર થતા હતા એક જણે ઉચુ જોયુ

"ગમનલાલ! આ તો આપણો મુચકુદ પડ્યો કે?"

'હા!" ધીરજલાલે ઉચુ જોઇ કહ્યુ "આપણો ફેલો અલ્યા આ તો ઉસ્તાદ છે! આ સાથે કોણ? આવી બૈરી ક્યાથી લાવ્યો?'

"બૈરી શાની! એ હજુ પરણ્યો ક્યા છે? ગઇ 'વેકેશન'મા એનો બાપ મળ્યો, તે તો હજુ પરણાવવાની વાત કરતો હતો અને એટલામા વહુ આટલા વધી ગઇ!"

"ત્યારે એ કોને ઉપાડી લાવ્યો છે?"

"કોણ જાણે, છે મીંઢાચોર કૈં કોઇ મહોકાણો હશે મને લાગે છે કે ... આહુતી ઘર કરવા માડયુ છે"

"એમ? ત્યારે તો ખાત્રી કરવી જોઇએ" અને પાદપૂર્તિ કરવા ધીરજલાલે પણ કલ્પનાશક્તિ દોડાવી થોડુ ઉમેર્યુ "મે પણ સાભળ્યુ

હતુ ખરુ પણ મુચકુદ આવો હોય તે કોણ માને ? મને કોઇ એમ પણ કહેતુ હતું કે એને તો એકબે છોકરા પણ છે ”

‘ ઓત્તારી! ત્યારે તો તપાસ કરવી જોઇએ ચાલ એક કામ કરીએ હમણાજ ઉપર જઇએ હુ થઇ જાઉ માદો, અને તું મને ઉપર લઇ જા ”

“ પણ તુ માદો હોય તો આમ ફરવા કેમ નીકળે ? ”

“ અરે કહેજેને કે પેટમા ચુક થઇ કોણ જોવા જવાનો હતો ? ચાલ ” કહી ગમન આગળ થયો અને તે ઉપર ચડયા

“ પડયા! પડયા! ઓ પડયા!” કહી ધીરજલાલે બુમ મારી

“ કેમ છે ?” બારણુ ઉઘાડી મુચકુદ બોલ્યો.

“ અરે આ ગમન મરવા પડયો છે ”

“ હે! શુ થયુ છે ?” કહી મુચકુદે આવકાર દીધો

“ અરે, ઓ–ઓઓ–” ગમનલાલે જવાબ દીધો “ આ ચુક જીવલેણ છે તો આ હમણા થઇ આવી ઓ, જરાક સુવા દે ઓ. માફ કરજે તને–ઓ–ઓ–ઓ ” ગમન બોય પર સુઇ ગયો મુચકુદ ગભરાયો “ ધીરજલાલ! આપણે ડાકટરને બોલાવીએ!”

“ ઉંહુહુ ” ગમન આરડયો તેણે ચારે તરફ નજર નાખી પણ કોઇ દેખાયુ નહીં, કારણ કે મણિ છજામાથી નીકળી નહોતી. “ એ તો મને ઘણી વખત થાય છે હમણા જતુ રહેશે દોરત હોળથી ચા લઇ આવની ટપ દઇને મટી જશે ઓ ઓ–”

ધીરજલાલ સમજ્યો, તેણે ચારે બાજુ જોયુ “ અરે લાવની આ પેલો સ્ટવ પડયો ”

“ અરે હારે ” મુચકુદે કહ્યું “ હમણા આપણે બધાજ પીએ.” કહી તે છજામા ગયો ને મણિને પુછ્યુ કે દુખ છે કે નહીં. તેણે હા પાડી અને તે સ્ટવ ચેતાવવા ગઇ

સાહડી પરથી અવાજ આવ્યો "ઓ—ધીરજલાલ—ઓ— "

મુચકુંદ બીચારો સારવારમા રોકાયો

'મીસીસ પડયાને તસ્દી આપીએ છીએ તે માફ કરજો હો" ધીરજલાલે ઉમેર્યું મુચકંદ લાલપીળો થઇ ગયો, પણ મિત્રો બીચારા શુ જાણે?

"એ તો મારી બહેન છે!" તેણે જવાબ દીધો

"અરે! દીલગીર છુ, માફ કરજે તેમને નકામી તસ્દી આપીએ છીએ"

"એમા શુ"

"ગમનની ચુક જરાજરા નરમ પડવા લાગી છે" ધીરજે કહ્યુ

"હા! જરાક નરમ છે, પણ એનુ કૈં કહેવાય નહીં ઓ . ઓ અરે!" ચા લેવા મુચકુંદ ગયો એટલે ગમને એક આખ ચ્ચી

"બન્યા!" ધીરેથી ધીરજે કહ્યુ

"કૃપાળ!"

"કેમ?"

"એને આટલી મોટી બહેનજ ક્યા છે?"

"સમજ્યો'

મુચકુંદ આવ્યો અને એ વાત પુરી થઇ બધાએ ચા પીધી

"પ્રાણશંકર પડયા કેમ છે?"

"સારા છે, હમણાજ કાગળ આવ્યો હતો"

"બધાં ઘેર ખુશી આનંદમાં છે?"

"હા ! તારી ચુક કેમ છે ?"

"હવે જરા ઠીક લાગે છે ધીરજ ! ચાલ હવે ચલાશે નીચેથી ગાડી કરી લઇશુ "

"ના ના, હજુ બેસવુ હોય તો બેસોની "

"ના, હવે જઇશુ "

બન્ને દોસ્તદાર બહાર નીકળ્યા હેઠળ શોભાને ખાતર ગાડી કરી ને જેવી ગાડી ચાલી એટલે ગમન ખડખડ હસી પડયો

"દોસ્ત ! હવે જોઇ લે મજાહ ચોર ડાહ્યો થઇને મોટી લાબી લાબી વાતો કરતો હતો તે !" કહી તેણે ગાડી થોભાવી, અને ચાર આના આપી વીદાય કરી પાસે આવેલી ટપાલઓફીસમા પછી બન્ને જણા ગયા અને ગમને એક કાર્ડ વાકિયુ કે અક્ષરે લખ્યો અને ધીરજલાલને દેખાડયો

બન્ને પેટ પકડી ખુબ હસ્યા, અને કાગળ ટપાલની પેટીમા નાખ્યો

* * * *

આ ગમતના કારણરૂપ નિર્દોષ બે જણા—મણિ અને મુચકુદ—અજાણપણે સુખ માનવા લાગ્યા વ્યોમમા એક વેતનુ વાદળ આવ્યુ હતું તેમાથી તોફાન નીપજવાનુંજ બાકી રહ્યુ હતુ

પ્રકરણ ૭ મું

પ્રાણશંકર પંડયા

પાણુ પંડયા ઓટલા પર બેસી સહિતાનો પાઠ કરતા હતા

ગામલોક તેને પાણુ પંડયાને નામે ઓળખતા, એમનુ ખરુ નામ પ્રાણશંકર હતુ એમનો કહેવાતો ધંધો ગોરપદાનો હતો, અને તેને પરિણામે સહકુટુબ સુખમા રહેવાના સાધનો યજમાન રાજાઓની કૃપાથી તેમને મળ્યા કરતા એમનો ખરો ધંધો પટલાઇનો હતો પોતાની ન્યાતના એ પટેલ હતા પટેલ તલાટી વશ રાખતા હોવાથી, ગામમા પટેલ થઇ રહેતા થોડી ઘણી વિદ્વત્તાથી, અને યજમાનોની મહેરબાનીથી તેમના ઘરોમા પણ પટલાઇ ચલાવવાનો તેમને અધિકાર મળતો જાતે મુત્સદ્દી હોવાનુ અભિમાન ધરાવતા, અને રોફદાર સીનો, મોટો વાટો ભૂદેવ તરીકેનો ગર્વ વગેરે અનેક તત્ત્વોથી તેમનો દોર એવો પડતો કે એ અભિમાન સકારણ લાગ્યા વિના રહેતુ નહીં

એમના ગામમા હજુ પાશ્ચાત્ય સુધારો પેઠો ન હતો, એટલે વચ્ચેના ફળીઆમા ઓટલા પર પાણુ પંડયા બેસે ત્યારે કોઇ મરદની મગદુર નહીં કે નમસ્કાર કર્યા વિના જાય, અને કોઇ સ્ત્રીની હીંમત નહીં કે તે રસ્તે થઇને જાય આખા ગામના એકેએક માણસને તે ઓળખતા, તેમનો ઇતિહાસ જાણતા, તેમને સારે રસ્તે દોરવતા, અને પોતાનો કાણુ જમાવતા દરેક ગામમા આવા પંડયા જડે છે

પાશ્ચાત્ય વિદ્યાના પારંગતો એમને બ્રાહ્મણોની આપખુદીના એક નમુના તરીકે દર્શાવે છે, આપણા સુધારકો બધો દોષ એમનેજ માથે મુકે છે, આપણા ઉછરતા જુવાનીઆઓ એમનો જડમુળથી નાશ કરવા મથે છે અને આપખુદી, બદદાનતના, ખાઇ પી માતેલા, દેશના કલંકરૂપોથી શરમાતા હોય તેમ આવા પાણુ પંડયાઓ વીશે વાત કરે છે

આ શુ ખરી વાત છે? આવા કલા કે આમ અમરત્વ પામી દેશમા કેમ જડમુળ ઘાલી બેઠાં હશે? હાલના જમાનાને પશ્ચિમને કાટલે જોખતા તેઓ કેવા દેખાય છે? હાલ આપણે આપણી આખે આ વર્ગની કીંમત આકી શકતા નથી, એ આપણી મુર્ખાઇ છે પારકા લોકો જે કીંમત આકે તે કીંમતે આપણે બધુ લેવા માગીએ છીએ, આ બુદ્ધિ-નાશની શરુઆત

હાલના પાણુ પડયાઓ અજ્ઞાન મૂર્ખ, દભી છે એમ કહેવામા આવે છે અજ્ઞાન, કારણ કે એ કોલેજોમા ભણ્યા નથી પણ આપણી કોલેજો આજકાલની છે, તેની કેળવણી નથી રાષ્ટ્રીય કે નથી સપૂર્ણ, એમનો વિસ્તાર હજી આપણા દેશસમુદ્રના થોડા ઘણા બિદુ સુધીજ પહોચ્યો છે પડયાઓને કોલજમા શીખવો–તે થશે રાનડે, મદનમોહન, સુરેદ્રનાથ અને તે કોલેજમા નહોતા ભણ્યા ત્યારે પણ તેમણે શુ નથી કર્યુ?

એ ભૂદેવોએ ભૂતકાળમા આર્ય સસ્કૃતિ વધારી, સસ્કૃત ભાષા અને રીતિઓ દેશના નાનામા નાના ગામડાઓમા લઇ જઇ આટલા મોટા ખડને રાષ્ટ્રીય એકતા અપી, મહાભારત અને રામાયણની કથાઓ ઠેરઠેર પ્રસારી દેશના આદર્શો મહા દુ ખના પ્રસગોમા પણ સતેજ રાખ્યા, શાસ્ત્ર અને સસ્કારની કેળવણી આપી, લોકોને અનીતિથી, દારુથી, અધમતામાથી ઉગારી આજે પણ તેમના આદર્શો ઉચ્ચ રાખ્યા અને આ સેવા માટે શુ મેળવ્યુ? માત્ર એક મુઠ્ઠી ચોખા, એક પૈસો ને એક સોપારી

કયા દેશમા દીઠો છે આવો શતકપરપરાથી ચાલ્યા આવતો ભગીરથ, એકનિષ્ઠ પ્રયત્ન? કઇ પ્રજામા જોયો છે આટલાઆટલા પરદેશી હુમલા છતા ઉચ્ચ વર્ગમા આવો આત્મત્યાગ, આટલી સેવા?

પણ પાણુ પડયા પોતાની આમ કીંમત અકાતી હશે તેના ખ્યાલ વગર સહિતા વાચી રહ્યા જુવાનીમા કાશી જઇ તે શીખ્યા હતા, આજ સાઠ વર્ષે તે સહિતા તેમની સહચરી હતી

ગૌરીશંકર ગોટલીને નામે ઓળખાતો ગામનો જુવાન જોશી, જે શરીરે ટુંકો, જાડો, અને કાળો હોઇ આ ઉપનામ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયો હતો, એ ત્યાંથી ચાલ્યો જતો હતો પંડયાજીનો પાઠ તુટયો

"ગોટલી, આમ આવ આમ !" તેમણે બુમ પાડી

ગૌરીશંકર અને પંડયાજીને જરા ખડાખાસ્ત્રુ હતુ પંડયાજી વૃદ્ધ પક્ષના નેતા હતા, સત્તા મેળવવાનો આકાંક્ષી જોશી નવા પક્ષને પ્રમુખપદે હતો

' ઓહો ! પંડયાજી ! કેમ છો ' નમસ્કાર "

"કેમ અલ્યા ! તુ ઘણોજ ફાટયો છે કે ' " કહી પોતાની પ્રચંડ દુંડ પરથી પરસેવો લુછતા પંડયાજીએ પોકાર કર્યો, ' પેલા રામશંકર ત્રવાડીના છોકરાને ન્યાતમા લેવા મથે છે કે ? હે , મે તને શુ કહ્યુ હતુ ? "

"પંડયાજી ! કોણ કહે છે ? "

"કોણ શુ ? કે હુ છેતરાઇશ ?' કહી પંડયાજીએ ડોળા કાઢયા "એ વિદેશ જઇ આવેલો, ગમે તે ખાઇપીને રખડી આવેલો તેને ન્યાતમા લેવાય ' "

'પણ કહે છે કોણ ' પંડયાજી ! જ્યા તમારો બોલ ત્યા મારુ માથુ તમારી પાછળ અમે !" ગોટલીએ કહ્યુ

"શાસ્ત્ર ચોખ્ખુ કહે છે જે પરદેશગમનનુ પ્રાયશ્ચિત્ત છેજ નહીં"

"વાસ્તવિક છે મહારાજ ! પણ—"

"પણ શુ ? મે સાભળ્યુ કે તુ કહેતો હતો કે ન્યાત તો ગંગાનો પ્રવાહ છે "

"છે તો ખરોરતો પંડયાજી ! જેમ દક્ષિણા "

"દક્ષિણા દક્ષિણા શુ ? આ નરદેહ એક વખત વટલે એટલે પછી ભવોભવ નરકના અધિકારી ! ભાઇ ! હુ મરુ પછી કરજો જે કરવુ હોય તે ! આપણા નવ ગામની ન્યાત કયારે મળે છે ? '

"ન્યાતના પટેલ તમેજ છોની બોલાવો ભરડાને"

"હા! આજેજ પણ સાવધાન! તુ લપ્પનછપ્પન મા કુરુ હો કે" કહી પડયાજીએ ગોટલીને ચેતવ્યો

ગોટલી નમસ્કાર કરી વીદાય થયો તે હીંગુજીના મનમા પડયા પર દ્વેષ દિનપ્રતિદિન વધતો જતો હતો, અને કોઇ પણ પ્રકારે તેમની સત્તા તોડવાનો વિચાર તે કર્યા કરતો હતો

પડયાજીએ પાછી પોથીમા નજર નાખી એટલામા લાકડી ઠોકતો ટપાલવાળો આવ્યો

"પડયોજી! રામ રામ"

"કેમ કાગળ છે કે?"

'ઓવે મહારાજ! એક કયાટ છે હુ જોણુ ભાઇનો હોયે, મમ્માઇથી સે તે"

"લાવ જોઉ" કરી પડયાજીએ કાગળ લીધો અને વાચવા માડયો.

"કે ભાઇ હારો સેને?" ટપાલીએ પુછ્યુ, પણ પડયાજી સામે જોતા તો તેના ડોળા ચક્કર ચક્કર ફરતા જોયા તેના હોઠ કાગળની સામે ભીડાયલા જોયા ટપાલી ગભરાયો, અને સવાલનો જવાબ મેળવ્યા વિના ચાલ્યો ગયો

કાગળમા પડયાજીએ નીચે પ્રમાણે વાચ્યુ

"મહેરબાન રાજેશ્રી પડિતવર્ય પડયાજી! આપ જાણતા હશો કે તમારો દીકરો મુબાઈમા વિદ્યાભ્યાસ કરે છે પણ એ ભાઇસાહેબે અહીંઆ સગપણ કર્યુ છે ને તાગડધીના કરે છે એમ કહેવાય છે કે એક બે છોકરાં પણ થયા એટલે પુનરકમાથી તમે તરવાના એ ચોક્કસ

લી૦

રામજી સામજી ભટ્ટાચાર્ય"

પડયાજીને ક્યા સુધી કે સમજ નહી પડી પછી કે સમજ પડતા તેમનો ઉગ્ર સ્વભાવ છેક હાથથી ગયો થોડી વાર તેમણે વિચાર કર્યો અને ધીમેધીમે કાગળ ફાડી નાખ્યો

પડ્યાજી ઘરમા ઉતાવળા આવ્યા અને મોટા દીકરા પર ગુસ્સો આવ્યો હતો તેથી એક બે નાના છોકરાને તમાચા ચોઢી કાઢ્યા એટલામા એમના નવા ધણીઆણી બહાર આવ્યા

"કેમ આજે કે ઘણો ગુસ્સો ચઢયો છે? આ બીચારાને રડાવો છો કેમ ?"

"તારુ માથુ ફોડવા તુ તારુ કામ કર!" કહી ડોળા તતડાવી ગરીબ ગાય જેવી થઇ રહેલી સ્ત્રીને શાત કરી

"કોણ પુરાણી મહારાજ! નમસ્કાર" કહી એક લાબો, ટુકાશી પોતડી અને લાબીશી શિખાવાળો, ત્રિપુડ્રથી વિરાજિત કપાળ પરથી મહાભક્ત લાગતો બ્રાહ્મણ દાખલ થયો

"પડયાજી! આ શુ? મારુ ને તમારુ બનેનુ નામ બોળ્યુ"

"કોણે? શુ છે?" આ ક્યાથી સમજ્યો તે ન સમજ પડતા પડયાજીએ પુછ્યુ

"તમારો દીકરો, ને મારો જમાઇ કષ્ટનષ્ટેશ્વરમા બધા વાત કરતા હતા કે તેણે તો મુસલમાની રાખી છે ને બે છોકરા છે ને તમે તો લગ્નની વાત કરો છો!"

"કોણે કહ્યુ? કયો ચાડાલ–પાપાચારી–મારી પશ્ચાત્ આવાઆવા શુખનો કાઢે છે?"

"અરે ખરી વાત છે ચાક્કસ, મુબાઇથી ખબર આવી છે ડોસા! મે પહેલાથી નહોતુ કહ્યુ કે છોકરાને પાશ્ચાત્ય ગોડદેમીઉં ના શીખવો! પણ તમને ક્યા કોઇની પરવા છે? લ્યો, લેતા જાઓ"

"અરે પુરાણીજી! એ સર્વે ગપાષ્ટકે વિનિયોગ છે તમે નીરાતે રહો ક્યા ચાડાલની ધૃષ્ટતા છે–"

"અરે ધજીતા શું પંડયાજી! આ હમણા બધા તમારે ત્યા આવે છે છોકરે અવધિ કરી કૈં ન્યાત મેળવવાનો ચગોવગો થાય છે અને એમ હોય તો આપણે એ બાળમિત્ર ખરા પણ મારી છોકરી કુપાત્રને નહીં આપું"

'અરે શું વદો છો પુરાણીજી! એ બધા નરપિશાચો છે બધાને હું પુરો પડીશ કોણ ન્યાત બોલાવે છે જોઉં તો ખરો ન્યાતનો પટેલ તો હું છું"

"પણ તેથી કૈં ચાલવાનું છે?"

"ના, પણ હુજ તપાસ કરીશ મારો પુત્ર જો અધમાવસ્થામ્ આગત તો તેની ચોટલી પકડી ન્યાતબહાર વિસર્જયેત્"

"કષ્ટનષ્ટેશ્વરમા બધા બેઠા છે તે હમણા જપ પુરો થતા આવશે હું પણ માનતો તો નથી કે તમારો પુત્ર આવો હોય!"

"અરે હોય શું? ચીરી નાખુ કુલાગારને". કહી પંડયાજીએ પુરાણીને વળાવ્યા

"ગોરાણી!"

"કેમ?" કહી ગોરાણી બહાર આવ્યા.

"બે પળમા આહારની તૈયારી કરો"

"કેમ? શું ઉતાવળ આવી છે?"

"પર્યટન કરવું છે બપોરે આગગાડી આવે છે"

"કયા જાઓ છો? કયા પણ એટલામા?"

"ગુપ્ત રાખજે મુબાઇ યજમાન રાજાનો પત્ર આવ્યો છે, ત્યા શચ્ચડી શરુ થઇ ગઇ છે, મારી ખાસ જરુર છે"

ગોરાણી વિસ્મય પામ્યા, પુરાણી જોડે થએલી વાત થોડીઘણી સાભળી હતી પણ પંડયાજીની મરજીવિરુદ્ધ તેમના વિચાર જાણી જવા એ મોટા ગુનોહ હોવાથી તેમણે મુગે મોઢે તૈઆરી કરવા માડી

પ્રકરણ ૮ મુ

પુત્રને ત્યાં

પાણુ પડયા ચર્નીરોડને સ્ટેશને ઉતરી, મહા મુશ્કેલીએ કાદાવાડી ખોળતા આખરે મુચકુંદના ઘર આગળ આવી પહોચ્યા તે મુબાઇ પહેલ-વહેલા આવ્યા હતા એટલે આટલા ઉંચા ઘર, અને આટલી ભીડવાળા રસ્તા જોઇ, કોઇ બીજા પર ક્રોધ કાઢવાને અશક્ત હોવાથી મુચકુંદને ગાળો આપવા લાગ્યા પોતાના કપુત ઉપર તેમને ઝાઝ ચઢી હતી, અને જાણે મુબાઇ આવુ ખરાબ બનાવવાની પણ જોખમદારી તેનીજ હોય તેમ તે ઝાઝ ડગલેડગલે વધતી જતી હતી

"બજ્યારે ભોકરા! આના કરતા વાઝીઆ મરવુ સારુ!" કહી માળો પુછવા લાગ્યા ત્રણ ચાર જણને પુછતા માળો જડયો, તે બીજા પાચને પુછયુ ત્યારે મુચકુંદ કયા રહે છે તે જડયુ તે ઉપર ચઢયા અને જાણે સાકળના ખખડાટથી મુચકુંદનુ જડબુજ ભાગી નાખતા હોય એટલા જોરથી સાકળ ખખડાવી

ધીમેથી બારણુ ઉઘડયુ મણિનુ રુપાળુ, તેજસ્વી મોઢુ બારણાની ફાટમાથી નીકળ્યુ

"કોનુ કામ છે, ભાઇ?"

"કોનુ શુ? આ કોનુ ઘર છે–મુચકુંદ પડયાનુ કે કોઇ બીજાનુ?" હાફ્તાહાફ્તા સરોષ પાણુ પડયા બોલ્યા

"ના, એમનુજ! પધારો મુચકુંદ ભાઇ ભણવા ગયા છે."

પાણુ પડયાએ એમ ધાર્યું હતુ કે મુચકુંદ વીશે આવેલી વાત ખોટી હશે, નહીં તો તે છુપી રાખતો હશે પણ આ શુ? પાણુ પડયાએ નીસાસો નાખ્યો આવો બેશરમ, નાપાક, ચડાળ, અધમ,

પાષાણવત્ પુત્ર કયા ઘોર પાપને પરિણામે તેને પેટે અવતર્યો! ડોસાએ ગુસ્સામા, તિરસ્કારમા, ડોળા ફાડી મણિની સામે જોયા કર્યું

"તુ કોણ છે?" તતડાવીને પાણુ પડયાએ પુછ્યુ

મણિને સુઝયું નહીં કે શુ જવાબ દેવો તે આ ડોસો કોણ હશે તે સમજી શકી નહીં તેણે ઘણી વખત મુચકુદને પોતાને એક બ્હેન છે એમ કહેતો સાભળ્યો હતો.

તેણે કહ્યું "હુ મુચકુદભાઇની બ્હેન થાઉ!" મણિને આ વિકરાલ સ્વરૂપના ડોસાને જોઇ કૈં ભાવિ પીડાની અગમચેતી થઇ.

પાણુ પડ્યાના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં તેમણે જોરથી ઝોળી ફેંકી દીધી અને ભોય પર બેસી ગયા

"બ્હેન કઇ મુચકુદની માએ જણી? હુ કોણ છુ તે ખબર છે?" ડોસાએ બરાડો માર્યો

"નાજી!" મુચકુદના કોઇ પણ મિત્ર કે વડીલનુ દીલ ન દુખાય માટે ખામોશી ધરતા મણિએ નમ્રતાથી જવાબ દીધો

"હુ એનો બાપ થાઉં પણ તું એની બ્હેન કેમ થઇ તે કૈં કહેશે?"

મણિએ જોયુ કે આ ભુલ મોટી થઇ ગઇ "માફ કરજો! પણ હુ મુચકુદભાઇની ધર્મની બ્હેન થાઉ છુ"

"અરે ધર્મની કે કર્મની! તુ ક્યારની અહીંઆ આવી છે?"

"દોઢેક મહીનો થયો હશે આપ કપડા ઉતારો, હુ ચા કરી લાવુ આપ થાકી ગયા હશો"

ડોસાનું ધ્યાન પહેલી વખત મણિના મોહક રૂપ તરફ અને તેના કોકીલસા કંઠ ઉપર ગયુ, અને તેની જાદુઇ અસર તેના પર થવા લાગી

"તુ કઇ જાતની છે ?"

"બ્રાહ્મણ દાતણ કર્યું કે કરવાનુ છે ?"

"ના, નથી કર્યું" મણિએ દાતણપાણી આપ્યુ ડોસા મણિના અંગલાલિત્ય સામે જોઇ રહ્યા

"તમારા પતિ શુ કરે છે ?"

"મારે કોઇ નથી" મણિએ ખેદયુક્ત અવાજે જવાબ દીધો.

"કિં વદસિ ?"

મણિએ જવાબ નહીં વાળ્યો

"તારે બાપ હતો કે સ્વયભૂ છે ?" ડોસાએ કટાક્ષમયતાથી સવાલ પુછ્યો મણિ અબોલ રહી

"તુ ક્યાથી મારા દીકરાને વળગી ?"

"પડ્યાજી ! તમને કોઇએ મફતના ઉશ્કેર્યા છે"

"અરે હારે તમારા આ બધા ઢગજ કહે છેને ? એ કમજાત દીકરાને તો આવવા દે બોલ બાઇ, તારી જોડે મારે લાખીટુકી નથી કરવી તુ જ્યાથી આવી હોય ત્યા ચાલી જા"

"મને કૈં ના નથી તમારા છોકરાએ મારા પર ઘણો અનુગ્રહ કર્યો છે તે આવે કે હુ જાઉં"

ડોસાએ વિચાર કર્યો "તે આવે ત્યા સુધી શા માટે ? હુ એનો બાપ છુ હુ કહુ છુ કે તુ જા ગચ્છ !"

"તમે ભલે કહો પણ ઉપકાર થયો છે તમારા છોકરાનો તે આવે ને હુ જાઉ"

"એટલે તું ધારે છે કે એ આવશે ને મારુ નહીં માને ?"

મણિએ ગૌરવમા ઉચુ જોયુ, "ના" તેનો જુનો જુસ્સો સતેજ થયો.

"ત્યારે!"

"હુ તેને ઓળખુ છુ, તમને નહીં!'

ગામના ગોર, અને ન્યાતના પટેલ, જેની મર્યાદા હજુ સુધી કદી ઉલ્લઘાઇ નહોતી, એવા પાણ્ડુ પડયા આ ધૃષ્ટતા જોઇ દીંગ થઇ ગયા

"તુ મને હવે ઓળખશે મારી આબરુ પર પાણી ફેરવવા પેદા થઇ છે?"

"ના" મણિના નસ્કોરા ગર્વથી ફુલી ઉઠયા બીજી પળે તેની પાછલી કારકીર્દી તેને યાદ આવી તેણે શરમથી નીચુ જોયુ હજુ આ ડોસા તો તે જાણતા નહોતા કોઇ સારા માણસને ત્યા રહેવાનો—પગ મુકવાનો તેને શો અધિકાર હતો?

"ત્યારે શા માટે જીદ કરે છે? મારા છોકરાને શા માટે ખરાબ કરે છે?"

"હુ કયા ના કહુ છુ? હુ જે છુ તે મુચકુદભાઇ આવે એટલે આપણે નક્કી કરીએ મે તેમને વચન આપ્યુ છે"

"શુ?"

"કે તેમની રજા વગર અહીંઆથી નહીં જાઉ"

"ઓત્તારી વચનની પાળનારી! તુ નહીં માને એમ?"

"ના"

"ઠીક" કહી પગ પર પગ ચઢાવી પાણ્ડુ પડયા બેઠા અને ઝોરણી-માથી ચમચી કાઢી પાન કરવા લાગ્યા

મણિને ગઇ કાલ સાજનો પ્રારંભ પડયો હતો, તેને આવતા તોફાન-ના ભયકર ગગડાટો સંભળાવા લાગ્યા હતા અત્યારે ગાજવીજ સાથે વરસાદ શરુ થયો હતો, અને તેની નાનીશી ઝુપડી ધસડાવા માડી હતી

જ્યારે તેના પર દુખનાં ઝાપટા પડતા હતા ત્યારે તેનું હૈયુ કઠણ થતું હતુ, તેની લાગણીઓ નઠોર થઇ ગઈ હતી છેલ્લા મહીનાઓ એ

ભૂતકાલ પર પડદો નાખ્યો હતો, અને હૈયાની કઠણુતા, લાગણીઓની નિષ્ઠુરતા અદૃષ્ટ થઇ અસલ કુમાશ આવવા માડી હતી આ કુમાશ પર આજે પાછા ઘા પડવા લાગ્યા પહેલા જે હીંમતથી દુ ખ સહન કર્યું હતુ એ હીંમત હવે રહી છે કે કેમ તેનો મણિને સશય થયો.

તેણે મુચકુદને ઘણીએ ના પાડી હતી તે આજ બીકે, તે બીક આજે ખરી ઠરી તેને ડગલે દુર્ભાગ્ય પણ દાખલ થતુ હતુ તેની આજે તેને ખાત્રી થઇ શા સારુ મુચકુદ સાથે તે રહી? શા સારુ તેના નિર્દોષ, પવિત્ર, વિદ્વત્તાપૂર્ણ જીવનને કલકિત કર્યું? હમણા પણ નાસી જવાનો વિચાર થયો એક જીદગી બાળવા કરતા વચન પાળવુ શુ વધારે? તે રાધતાસધતા ઉઠી

"પડયાજી! મારેજ લીધે તમારે ને તમારા દીકરાને સહેવુ પડે છે?"

"ત્યારે કોને મારે લીધે?" પડયાજીએ સવાલ કર્યો

"જો તમને એમજ હોય તો મુચકુદભાઇને મારા પ્રણામ કહેજો, હુ આ જાઉ છુ" કહી મણિ જવાની તૈઆરી કરવા માડી

પાણ પડયાને આ સ્ત્રીની હલકાઇ વીશે એવો મત થઇ ગયો હતો કે આ નિ સ્વાર્થ નિર્ણય જોઇ જરા અચબો થયો

"મુચકુદ કયારે આવશે?"

"હવે આવવામા' કહી મણિએ પોતાની નાની ટ્રક તઆર કરી

પાણ પડયાને જરાક દયા આવી "તારે સગુ વહાલુ નથી તે કયા જશે?"

"કયા જઇશ તે મારે સવાલ નથી"

"વારુ! બીજુ કૈં કહેવુ છે?" આટલી સહેલાઇથી જીત મળી તેથી મલકાતા પડયાજીએ પુછયુ

"કહેજો કે મળી નથી તે માફ કરે." મણિએ નાની ટ્રક ઉસકતા કહ્યુ

પ્રકરણ ૯ મુ

બાપ અને દીકરો

"કોને મળી નથી ?" પુછતો મુચકુંદ દાખલ થયો, અને ટક ઉચકી, જવાને તૈયાર થઇ રહેલી મણિને અને પોતાના બાપને બેઠેલા જોઇ ચમક્યો પાણુ પડ્યાના મલકાટનો ક્યવાટ થઇ ગયો, મણિ અસ્થિર ચિત્તે ઉભી રહી "ઓહોહો ! બાપા, તમે ક્યાથી અહીંઆ ?"

"કોઇ કામ વગર આવવુ હશે ? ચાલ બહેન ! ચાલવા માડ "

"ક્યા ચાલવા માડે ? આ છે શુ ?" મુચકુંદે પુછ્યુ

"મે તમને શુ કહ્યુ હતુ ? તમને મારે લીધે વિપત્તિ આવશે તો હુ ચાલી જઇશ હવે હુ ચાલી જવાની " મણિએ કહ્યુ

"પણ મારે માથે વિપત્તિ ક્યા આવી છે ?"

"વિપત્તિ !' પાણુ પડ્યાએ બરાડો માર્યો "તારા મનને તો આ બધી રમત થતી હશે કેમ ? તને ખબર છે કે લોકોમાં તો હાહાકાર થઇ ગયો છે—માગ ધોળામા ધુળ પડવાની વખત થઇ છે, વૃદ્ધાવસ્થામ્ આગતોઽપિ "

"શાથી ?"

"આ તમારા કારસ્થાનથી આ મૈરીને તે શીદ ઘરમા ઘાલી ? આપણા ગામમા તો લોકો ગમે તેમ બોલે છે " પાણુ પડ્યાએ કહ્યું.

'આપણા લોકોને બીજો કૈં ધંધોજ ક્યા છે ? જ્યા ત્યાથી બધાની કુથલી કરવી "

"પચ ત્યા પરમેશ્વર !"

"પણ કેવા પચ–નકામા, આળસુ, ચોટ્ટાખોરીઆ પચ. તેવા લોકો ગમે તેમ કહે, પણ તેમા મારે શુ ?"

"તારે શુ કેમ ? લોકવિરુદ્ધમ્ ! ધિક્‌મૂર્ખ ! તારા બાપદાદાની આબરુ બોળવા બેઠો છે ?'

"બાપા ! આકુળા પડવાનુ શુ પ્રયોજન ? મારો વાક શો ? મારી કસુર શી ? એક નિરાધાર અબળાને આશ્રય આપ્યો તેમા એવડુ તે શુ પાતક કરી નાખ્યુ ? લોકોની જેવી નૈયત તેવા તર્કો શુદ્ધતા ન સમજે તે શુદ્ધતા ખાતર પ્રાણ કેમ અર્પી શકે ?'

"અરે એ શુદ્ધતાની પુછડી ! તારી લાબી પોથીમાના રેગણા જરા ઉંચા મુક એ વાત નહીં ચાલશે"

"શુ નહીં ચાલશે ?"

"આ બૈરીને રાખવાનુ તુ મોટો સતો હોય તો ભલે પણ લોકલાજ–"

"લોકલાજની મને પરવા નથી"

"તારે પરવા કોની બળી છે ? છોકરા ! નરાધમ ' જરા સમાવીને બોલ મારી–મારી સામે બોલે છે ? ક્યા ગયો તારો શિષ્ટાચાર ? તુ બ્રાહ્મણપુત્ર ! ધિક્કાર છે"

"બાપા ! હુ બ્રાહ્મણપુત્ર છુ માટેજ કહુ છુ લોકલાજની પ્રણાલિકાઓ ભલે તુટે, હુ મારુ ધાયુજ કરવાનો"

"તારુ ધાર્યું કરવાનો ! તુ–તુ–જોઉ છુ ને તારુ મોઢુ !"

બાપ અને દીકરાએ એકબીજાના સામે પલવાર જોયા કર્યું બનેની આખમાના દઢ તેજો જાણે પુરાણા યોદ્ધાઓની તરવાર હોય તેમ અથડાયા અકેકનુ પાણી માપવા બને ચોભ્યા પાણ પડ્યાએ પહેલીવાર પુત્રને આ રૂપે જોયો તેમને હમેશા સુચકુ સાદો, અક્કલવાળો, ભલો છોકરો લાગતો, આજે તે ટક્કર ઝીલી શકે એમ

છે એમ લાગ્યુ ડોસાની એક કહેવત તે હમેશા મુચકુદને સભળાવતા "રોટી ખાના સક્કરસે ઓર દુનીઆ જીતની ટક્કરસે" આજે તેના દીકરામા તે કહેવતની અસર થએલી તેમણે એકદમ જોઇ

મુચકુદ હમેશા બાપની સાથે નમનતાઇથી વર્તતો તે શરમાળ હતો, હેતાળ હતો, અત્યારે યુદ્ધ કરવાની તેની આકાક્ષા નહોતી ભલા કેળવણીએ જે જે સસ્કારો સરજ્યા હતા તેના પર અત્યારે વજ્રાઘાત થતા અને જાણે અજાણે તે સસ્કારો તેને બોલાવતા હતા

પાણુ પડ્યાએ ક્રોધનો પ્રવાહ રોકયો, જરાક શ્વાસ ખાધો તેમણે મણિ તરફ નજર નાખી તે કૈં કારણુસર અદર ગઇ હતી ડોસાએ ધીમે અવાજે પુછ્યુ

"તારુ શુ જાય છે કે નકામો પચાત કરે છે? કાઢની ઘરમાથી હમણા ન્યાતનુ તો ઠેકાણુ પડવા દે"

"પણ એવુ મે શુ કર્યું કે ન્યાતને આટલી પચાત કરવી પડે?"

"તેં આને રાખી તેમા લોકો તો કહે છે કે તેને બેચાર છોકરા પણ થયા" ધીમેથી ડોસાએ દાત પીસી કહ્યુ

આચા નિર્દોષ મુચકુદે ડોળા કાઢ્યા તેના હાથની મુઠ્ઠીઓ વળી "પછી બીજુ કૈં?"

"એટલુ શુ ઓછુ છે? ડાહ્યો હોય તો આ લપને જવાદે"

"મે તમને એક વખત તો કહ્યુ મૂર્ખ લોકોને રાજી કરવા હુ કૈં કરવાનો નથી"

"છોકરા! મારુ પણ નથી માનતો?"

"બધી બાબતમા માનુ છુ ને માનીશ આમા નહીં"

"પણુ એ જવા ખુશી છે જવા દેની કોણ છે કોણ નહીં તુ તો ભલો માણસ છે"

"હું જાણું છું એ નિરાધાર વિધવા છે "

"હે !" કહી પાણ્ડુ પડ્યા બેઠા હતા ત્યાંથી ઉભા થયા

"હા જુલમની મારી ઘેરથી નાઠીનાઠી ભટકતી હતી એ આશ્રય આપ્યો આ મોટું પાપ !" બાપ કેમ ચમક્યા તેની સ્પષ્ટ સમજ પડ્યા વિના મુચકુંદે બચાવ કરવા માંડ્યો

"તું વિધવાને ઘરમાં ઘાલીને રહ્યો છે ? શાન્તં પાપમ્, છોકરા ! પિશાચ ! નરાધમ !" ડોસાએ ગુસ્સાના માર્યા ઘાટા પાડી કહ્યું "મારા કુલનું આર્યત્વ ભ્રષ્ટ કર્યું હવે સમજ પડી તું સુધરેલો થઇ ગયો "

"બાપા ! જરા શાંત પડો આવી બાબતમાં મીજાજ ખોવો શા કામનો ?"

પંડ્યાજીનો ઘાટો સાંભળી મણિ પાછી બહાર આવી

"જારેજા ! અનાર્ય ! મારી હાંકોનેર પેઢી બોળી બોલ ! આને ઘરમાંથી કાઢે છે કે નહીં ?"

જીદમાં, મીજાજમાં, આગ્રહમાં મુચકુંદે હોઠ પીસ્યા આ અણુઘટતા કેવે તેણે પીજાને ઉછાળ્યો તેના સરળ સ્વભાવમાં દૃઢતા આણી હતી

"ના તમે શાંતિથી મા—"

"શાંતિ ! હવે શાંતિ ! તું શું કરવા માગે છે ? હું સમજ્યો ત્યારે પુનર્લગ્ન કરવું છે ?" ડોસા જે સમજ્યા હતા તે બોલી દેતા કહ્યું

"મારી નજરમાં આવે તે કરીશ તમે આમ કહેશો તે હું નહીં માનું "

"તું નહીં માને ? તો છોકરા ! તારા નામ પર પાણી તારું સ્નાન કરું છું આજથી હું પિતા નહીં, તું પુત્ર નહીં ધિક્ યવન !" કહી ડોસાએ ઝોળી હાથમાં લઇ જવાને પૂઠ ફેરવી

"પણ બાપા—!"

"ચાલ હરામ—! તારા ઘરમા પલવાર પણ નહીં રહુ પાપિષ્ઠ!" કહી પગ ઠોકતા ડોસા લાકડી લઇ આથી ચાલ્યા ગયા ગુસ્સામા, ગભરાટમા, શુ કરવુ તે ન સુજતા મુચકુદ ચીત્રામણ જેવો ઉભો રહ્યો તેના પિતા આટલા ગુસ્સે થઇ જશે અને જે વસ્તુ એ તદ્દન નિર્દોષ ગણુતો હતો તેનાથી ક્રેક છેહ્ને પાટલે બેસી જશે તેનો એને વિચાર સરખોએ નહોતો.

મુચકુદમા બે વસ્તુઓ પ્રાધાનપણે હતી એક જે સત્ય હોય તે કરવાની ઉત્કંઠા, બીજુ કોઇને પણ દુ ખ ન થાય એની ચિતા હાલની કેળવણીથી પેદા થતુ કર્તવ્યદક્ષતા વિનાનુ બુદ્ધિપ્રાબલ્ય આ બંને વસ્તુઓને પોષતુ અને તેથી કર્તવ્યપરાયણતાના ભીષ્મ પ્રસગો તેને વિચારવા રુચિકર લાગતા, પણ અનુભવવાની હોમ નહોતી આજે એવા એક પ્રસગનો અનુભવ થતા તો થયો, જાણે અજાણે પ્રસગ—કેળવાયો, પણ તે પુરો થતા તે કપી ઉઠ્યો તેણે શુ કયુ, તેના શા પરિણામ આવશે, આ ખરુ કે ખોટુ એ બધા પ્રશ્નોના લશ્કરે ઉપરાછાપરી તેના મગજને ઘેર્યું, ગુચવ્યુ અગ્રેજી કેલવણી—આધુનિક સસાર—મોટા બાગોમા, છાયડામા, અને કાચના ઘરના કૃત્રિમ વાતાવરણમા જેમ સુદર રોપા ઉછેરે છે તેમ માત્ર મનને કેળવે છે અનુભવનો, આપત્તિનો તડકો ને વર્ષાદ પડતા તે મહા મહેનતે ઉછરેલુ, ઉપરથી સુન્દર પણ સત્ત્વહીણુ બાળવૃક્ષ કરમાય છે—નિરાધાર થઇ ભૂમિ પર પડે છે મુચકુદનુ મન ગુચવાડામા નિરાધાર થઇ ગયુ

પા કલાક સુધી વિચારના વમળમા તે બેસી રહ્યો આખરે એને ભાન થયુ બાપને ભુલી તેના વિચાર મણિતરફ વળ્યા તેણે પુનર્લગ્નની વાત સ્વીકારી હતી ઉતાવળમા અવિચારમા તેમ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી હતી મણિ જેને તે બહેન સમાણી ગણુતો હતો, જેને બહેન ગણુવાનુ વચન આપી

રાખી હતી તે આ વિચારે શુ કહેશે? તેની સામે હવે કેમ જોઇ શકાશે? એ સ્વપ્ને એ કેમ ઉચ્ચર્યો? તેને અકળામણ વધારે થઇ આવ્યુ બાપને બહાર કાઢ્યા, ઘરમા જે રહી તેને ફસાવી તે પોતાના હાથ પર મુકેલુ માથુ ઉચુ કરી શક્યો નહીં

થોડી વારે મણિએ તેના ખભા પર હાથ મુક્યો તેને જાણે કોઇએ ડામ દીધો હોય એમ લાગ્યુ તેણે ચમકીને ઉચુ જોયુ

આખમા આસુ સાથે મણિ ઉભી હતી

પ્રકરણ ૧૦

ભાવના કે ભવિષ્ય?

"ભાઇ! ઉઠો આજે ઓફીસમા નથી જવુ? ખાવાનુ ટાઢુ પડી જશે" મણિએ કહ્યુ

"ચુલામા ગઇ ઓફીસ ને ચુલામા ગયુ ખાવાનુ હવે શુ થશે?" મુચકુદે પુછ્યુ.

"મે તમને પહેલેથી નહોતુ કહ્યુ ' મારે પગલે તો પનોતી છે જ્યા જાઉં ત્યા આવુ થાય છે ભાઇ! મારી એક વાત સાભળશો?" મણિની આખમાથી આસુ ખરવા માડયા

" શી ' "

"તમારા પિતા ખરુ કહેતા હતા મારે માટે જીદગી બગાડવી શુ કામ—સગા સ્નેહીઓ ટવળાવવા શુ કામ? મને મારી મેળે જવા દો તમારા મહેરથી ટુકડા રોટલો કમાઇ ખાઉં છુ એક વખત કહ્યુ હતુ ને ફરી કહુ છુ તમને દુનીઆનો અનુભવ નથી '

"શુ થશે થઇથઇને ' " પોતાને કૈં સુઝતા મુચકુદે સવાલ કર્યો

"પિતાએ તરછોડયા—ન્યાત તરછોડશે, મ્હાર ખબર થશે કે દુનીઆ તરછોડશે, આખી જીદગી ધુળધાણી કરશે આ બધુ કોને માટે? શા માટે ' "

મુચકુદ "તારે માટે" કહેવા જતો હતો ને અટક્યો તેને અવિચારમા બોલાયલી પુનર્લગ્નની વાત યાદ આવી

"બહેન! તને ખબર છે ' અત્યારસુધીના અભ્યાસે ચારિત્ર્ય મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો ન્યાય, નીતિ, સ્વાતન્ત્ર્ય ને હીંમતના આદર્શો વાચ્યા, અનુસરવા તલસ્યા કર્યુ તેને અનુસરવા મે પહેલુ પગલુ લીધુ"

" મને રાખીને ? "

" હા, અને દુનીઆ સાથે આથડયો આમ હારી જાઉં તો મારા આદર્શો કયા ? મારી હીંમત કયા ? "

" ભાઇ ! ભણેલી નથી, પણ એટલુ તો જાણુ છુ કે દુનીઆ સાથે દરેક જણ આથડે છે–ને આખરે હારે છે "

" કોઇ જીતે નહીં ! શુ વાત કરે છે ! "

" કોઇક જીતતા હશે મે તો જોયા નથી, પણ જેટલુ આથડીએ તેટલુ પાછળથી પસ્તાવુ પડે તમે આજે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોયુ ને ? હજુ માનો ને આ જીદ છોડી દો આમ આપણાથી કયા સુધી રહેવાવાનુ છે ? જઇને તમારા બાપને સમજાવી આવો તે માનશે "

મણિએ આજીજી કરી કહ્યુ અત્યારે તેનુ હૈયુ નિર્લેપ અને ઉચ્ચ ભાવનાના ભોગ થઇ પડેલા મુચકુન્દને જોઇ ઉછળી આવ્યુ તેની ભાવનાઓ જોઇ તે ચકિત થઇ હતી, પણ સ્વપ્નવત્ ઉંચી ભાવનાના પ્રકાશ પર એક પતંગીઉં બળી મરે તેમ બળી મરવા તૈયાર થયેલા મુચકુન્દને બચાવવા તે મથતી હતી કોઇ માણસે તેને માટે આટલી લાગણી ધરાવી નહોતી, અત્યારે તેની લાગણી આ માણસ પ્રત્યે ધાતી હતી

જાણે મણિએ આપેલી શીખામણ માનવાનુ મન થયુ હોય તેમ તે ઉઠયો એકદમ ઉભો રહ્યો અને અત્યત નિરાશામા પોતાનો હાથ કપાળે ઠોકયો

" એટલે મારા આદર્શો— "

" કોઇના રહ્યા છે કે તમારા રહે ! " મણિએ કહ્યુ

" ત્યારે ઉંચુ ચારિત્ર્ય, અડગ હીંમત, નિસ્વાર્થ જીવન એ બધા સ્વપ્ના—ખોટા, અને આ ખરુ મૂર્ખોને રીઝવવા, તેમણે ફરમાવેલુ

આચરવું, તેમણે ના કહ્યું એટલે ત્યજવું ભગીગણી આખરે આ અધઃપાત! પ્રભુ!"

"ભાઈ! એમા કૈં નવાઈ નથી '

"કેમ?"

એજ આપણા સઘળાના જીવનની કહાણી મને એજ અનુભવ થયો હતો, પણ તે પદર વર્ષે, આજે તમને થાય છે પચ્ચીશે એટલા નશીબદાર!" મણિએ ધ્રુજતે સ્વરે, પાછલું જીવન યાદ લાવતા કહ્યું

"એગ્વે મારી હીંમત એટલીજ કે પહેલે ઝટકે ખલાસ!" નીચુ માથુ કરી મુચકુદ જાણે પોતાની જાતને નમોવતો હોય તેમ બોલ્યો

મણિએ જવાબ નહીં આપ્યો

"ઠીક! હુ પણ જોઈ લઈશ કૈંચુ જોતા ડોક પગ હોઠ પામી મુચકુદે કહ્યુ

શુ જોશો?

"શુ થાય છે ને હુ માગ આગોતે વળગી પડીશ

'ના ના એવી મુર્ખાઈ કરશો નહીં આખી જીદગી પસ્તાઈ પસ્તાઈને મરશો

"જીવનની ભાવના મચવાય તો પસ્તાવાનુ શાનુ?'

"ભાઈ! ભાઈ' હજુ તમે ભણ્યા પણ ગણ્યા નથી એમ નહીં કરા હુ નહીં કરવા દઉં' સત્તાદર્શક અવાજે મણિએ કહ્યું

"કેમ? તુ કોણુ નહીં કરવા દેનાર?'

"ઠીક ત્યારે, હુ ચાલી જઈશ તમને હોળીનુ નાળીએર થવા દઉં તે પહેલા હુ હોમાઈશ"

"પણ તેમા તારે શુ?"

"મારે લીધેજ બધુ છેને હુ સ્વતત્ર છુ મારે કશુ વળગણુ નથી હુજ જાઉં છુ" કહી મણિ જવાને માટે ફરી

"ના ના એ શુ કરે છે? તુજ જશે?"

"શુ કરુ?" કહી થોડે દૂર પોતાની ટ્રંક પડી હતી તેને ઉંચકવા-ને મણિએ પ્રયત્ન કર્યો તેનો જીવ પણુ ઉછળી આવ્યો હતો, અને આ દુખદ પ્રસગનો સત્વેળા અત આણવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો

"જા જા તુ પણુ જા!" કહી અકળામણ ન સહેવાયાથી મુચકુદ ખુરશી પર પાછો બેસી ગયો એ શબ્દમા એટલી નિરાશા હતી કે મણિ પાછી ફરી, પણુ કૈં પણુ બોલી શકી નહીં "જા પારકી આશ સદા નિરાશ" કહી પોચા મનના મુચકુદે ફરીથી માથે હાથ મુકયો તેની આખમા પાણી આવ્યા

મણિ તે નિરાશાની મૂર્તિ તરફ જોઇ રહી તેના આક્રદમા, તેના શબ્દોમા રહેલી પ્રેમાર્દ્રતા મણિ સમજી, "પારકી" શબ્દે તે પણ ઘવા-

"હુ બીજુ શુ કરુ? તમારા ભવિષ્યનો વિચાર કરુ કે તમારા બોલનો?" મણિએ પુછ્યુ

"મારી ભાવનાઓ વિનાનુ મારે ભવિષ્ય કવુ?"

"ભાઇ! ભાઇ! મારે રહ્યે ભવિષ્ય બગડશે ને ભાવનાએ બગડશે"

"તુ જશે એટલે ભાવનાઓ કોને માટે?" જાણુતા અજાણુતા મુચકુદથી બોલાઇ જવાયુ 'બરાબર છે હુ ભુલી ગયો કે મહીના પહેલા તને હુ ઓળખતોએ નહોતો તુ મારી સગી નથી-સબધી નથી હુ ભુલી ગયો કે તારા જીવનમા મારે જરાએ સ્થાન નથી"

મણિની આખમાથી આસુ ખરવા માડયા તેણે ટ્રંક મુકી દીધી તે પાસે આવી દુખથી મેળવેલુ તેનુ સ્વાસ્થ્ય અડગ હતુ, પણ મુચકુદનુ અકળામણુ જોઇ તે શાતિ ધરી શકી નહીં

"મુચકુંદ ભાઈ ! પરમેશ્વરને વાસ્તે એવું નહીં બોલો. હું જાઉં છું તમારે માટે"

"મારી પરવા હોય તો રહે, નહીં તો જા દુઃખના દિવસમાં પારકું પાસે ન જોઈએ"

"પરવા છે, પણ રહ્યે શો ફાયદો ?"

"ભાવના માટે બધાનો ભોગ આપી શકાશ, પણ તું રહેશે તો એકલે હાથે કે નહીં થાય મારામાં એકલે હાથે દુઃખ સહેવાની શક્તિ નથી તું આવી ત્યાં સુધી હું એકલો હતો, મારામાં આજે છે એટલુંએ જોમ નહોતું મારું હૈયું, મારી બુદ્ધિ એ આજે ખીલ્યાં છે તારા વગર હું નબળો, નકામો, નિરાધાર થઈ જવાનો"

મણિ વધારે પાસે આવી. આ જુસ્સાથી તેનું પણ હૈયું ઉછળી આવ્યું હતું, તેની આંખમાં પણ તેજ ચમકી રહ્યું હતું

'મારે માટે આટલું બધું લાગે છે ?" તેના મીઠા અવાજમાં અજાણપણે મોહક રસિકતા ભેળી મણિએ પુછ્યું

"મને તે ખબર નથી" ગુંચવાયલા મુચકુંદે કહ્યું "પણ મારી દુઃખની વેળાએ એકલું જીવન સહેવાશે નહીં દુઃખ પડશે તો સહીશું, ડામ દેવાશે તો વેઠીશું, ઘા પડશે તો [illegible]શું, પણ તારી સાથે રહેતાં, એ હીંમત રહેશે મણિ બહેન ! ખોટું લાગે તો ક્ષમા કરજે જો આમ ન રહેવાય, જો બાપા જેવાના બોલો માલતા હોય, જો તને કલંક જેવું લાગે તો ચાલ પરણી જઈએ બાપાને મોઢે તો મેં જીદમાં કહ્યું, તને ખરેખરું કહું છું"

મણિએ બે હાથ ટેબલ પર મુકયા, અને હૈયું ભરાઈ આવવાથી ડુસકાં પર ડુસકાં ખાઈ રડવા માંડયું ક્યાં સુધી તે એક શબ્દ પણ બોલી

શકી નહીં તેને એમ લાગ્યુ કે પોતાની ઇચ્છાથી નહીં પણ માત્ર લોક તેને ડામે નહીં માટે નછૂટકે આ રસ્તો મુચકુદ સ્વીકારતો હતો આ નિર્મલ, નિર્દોષ, રીતે આ યોજના કરનાર બિરાગી પુરુષ સામે તે જોઇ રહી. આખરે જરાક સ્વાસ્થ્ય આવ્યુ એટલે અશ્રુપૂર્ણ અવાજે તે બોલી

"ભાઇ! ભાઇ! શુ કામ બોલાવો છો ? શુ કામ ડામો છો ! નથી બોલતી તે માટે ખોટુ લગાડશો નહીં મારુ હૈયુ ભરાઇ ગયુ છે આ નિર્ભાગી બાળાના ભાગ્યમા તમે મળશો એ ક્યારે ધાર્યું હતુ ? હુ ભટકીભટકી થાકી આખરે મારે મન તમે દેવ મળ્યા તમે પરણવાનુ કહો છો ? મુચકુદ! મુચકુદ, એક વખતે કહેવાતા દેવ પણ પથ્થરોને વીનવીવીનવી થાકી કે કોઇ મારો હાથ ગ્રહો-કોઈ મને પતિતને પરણી પાવન કરો તેમની ગુલામડી થઇ હતી છતા દેવોએ ના પાડી આજે તમે પરણવાનુ કહો છો? તમે મને દેવી સમાન ગણી મારી ગએલી માણસાઇ ફરીથી પ્રદીપ્ત કરવી તમે મને પરણવાનુ કહો છો ? પણ શુ મોઢુ લઇ હુ કબુલ કરુ ? તમે મારે મન ઇશ્વર સમાન છો તમારા આદર્શો યોગીઓના છે, તમારુ આચરણ દેવોનુ છે કહો તો તમારા પગલા પૂજુ, તમને પરણી નહીં શકાય "

"કેમ ?"

"ના ના તમારા નિર્મલ જીવનપ્રવાહમા મારા કલકનો કીચડ ક્યા નાખુ ?"

"કલક ?"

"ભાઇ! કલકનો એકે રગ એવો નથી રહ્યો કે જે મારે પાલવે નહીં ચોટયો હોય ઉલટી હુ તમને કલકિત કરુ છુ-તમારા અધ:પતનનુ કારણ બનુ છુ-" મણિ અટકી, તેની છાતી ઉછળી રહી મુચકુદ મુગે મોઢે જોઇ રહ્યો થોડી વારે તે બોલ્યો

"મણિ! મણિ! એ વાત જવા દે મને તારા વગર ચાલે એવુ નથી તને ખબર છે કે તુ આવી ત્યા સુધી હુ શુષ્ક અભ્યાસી હતો, તારા પ્રફુલ્લિત તેજસ્વી વ્યક્તિત્વે મને માણુસ બનાવ્યો છે, મારા જીવનમા નવો રસ જણાય છે, કાવ્યમા, સસારમા, ભાવનાઓ-મા નવો રગ નજરે ચઢે છે, મારી બુદ્ધિમા, મારી કલ્પનામા અણુદીઠેલા રત્નો દેખાય છે તને કેમ જવા દઉં? જો મારે માટે જરા પણ દયા હોય તો રહે સાથે દુનીઆ ખેડશુ–સાથે દુ ખ વેઠીશુ, નહીં તો–સાથે મરીશુ" કહી મુચકુદે યાચકવૃત્તિથી, દયાની નજરે મણિ સામે જોયુ, મણિના હાથ પર હાથ મુકી તેને દાબ્યો–દબાઇ ગયો

"ભાઇ! એમ છે? લો ત્યારે, હાજર છુ આપણે રહીએ છીએ તેમ રહીશુ"

"ઉપકાર થયો મને બીજુ કૈં જોઇતુ નથી'

"ઠીક, ઉઠો ત્યારે આજનુ ખાવાનુ ધુળધાણી થઇ ગયુ"

પ્રકરણ ૧૧ મું

પાણું પંડયાનો સપાટો

મોડામોડા પણ જ્યારે મુચકુંદ ઓરીસમા ગયો ત્યારે મણિની વિચાર પરંપરાનો પાર રહ્યો નહીં ઘણા વર્ષ થયા પાપમાં ખરડાયલા હૃદયને નિર્મલ રસતરંગમા નહાવુ એ લહાવો અણમુલો હોય છે, સીતાના અગ્નિસ્નાનની માફક રસતરંગનું સ્નાન પુનર્જીવન અર્પે છે, જુના જુના મેલને કાપી ભૂતકાલના કલંકને દૂર કરે છે મણિએ આજે તે અગ્નિસ્નાન કર્યું

બાળવિધવા થઇ હતી એટલે તેણે કુટુંબવાત્સલ્ય જોયુ નહોતુ, આપણા સંસારનો અધમ પ્રકારનો પતિપ્રેમ મળ્યો નહોતો જુવાનીના તોફાને ચઢેલા રસસાગરના કીચડ અને કચરાવાળા પાણીઓની અશાંત અરસિક ક્રીડા જોઇ હતી, તે ડહોળા જળને મર્યાદા છોડતા, મર્યાદા છોડી પ્રલયકારક નર્તન કરતા જોયા હતા, અને આખરે તે પ્રલય પુરો થતા, તે પ્રલયેજ પાછળ મુકેલા ભયંકર પરિણામ જોઇ રડતા, કે તેની સાથે યુદ્ધ કરતા અત્યારસુધીનુ જીવન તેણે ગાળ્યુ હતુ અંબામાતાને ભોગ તરીકે આગળ ધરેલા બકરાની પીડા ન જાણતી હતી, કચવાયલા કેદીના ત્રાસ અને મુમુક્ષુતા તે જાણતી હતી, ચોરીછુપીથી ફરતા વિષયીની લિપ્સાની તેના હૃદયને માહીતગારી હતી અન્યાય અને જુલમ નીચે કચરાતા નિરપરાધી બળવાખોરોનો ભયંકર રોષ તેને સ્વાભાવિક થઇ ગયો હતો પણ નિર્મલ સ્નેહની આદ્રતા તેણે નીરખી નહોતી, વિષયલાલસાના મોહ વિનાનો સંબધ તેણે જોયો નહોતો, તેના મીઠા, મનોહર પ્રસંગો, તેનો દૈવી, કલંકહીણો ઉત્સાહ તેણે અનુભવ્યો નહોતો આજે તે જોયા, તે અનુભવ્યા તેના હૃદયના છુપાએલા ગોલાર્ધની તે શોધક

બની જે હર્ષ કોલમ્બસને અમેરીકા શોધતા થયો હતો તેનાથી અધિક આજે તેને થયો

તે ક્યા સુધી બેસી રહી પોતાના શબ્દો, મુચકુંદના શબ્દો તેના કાનમા ગુંજતા હતા મુચકુંદના દરેક શબ્દનો પડઘો, તેની દરેક નજરનો ચમકાટ, તેના સ્મરણમા સુવર્ણની રેખાએ ચીતરાયા હતા એ ચિત્રોમા તે આજે અનેક રગ પુરતી બેઠી ચોમાસાની કડકડતી ઠંડીમા સૂર્યકિરણો પ્રગટે અને શાતિ લાગે તેવી શાતિ તેના હૃદયમા લાગી મુચકુંદ પહેલા સગવડ માટે કરેલો દીવો હતો, આજે તેની હીંમતથી તે જીવનદાતા સૂર્યનારાયણ થઇ રહ્યો

સદ્ભાગ્યે મુચકુંદના પવિત્ર ઉત્સાહની તેને પણ અસર લાગી વિષયવાસના, લગ્નની ઇચ્છા એ બધી લાલસાઓ જરા પણ તેના મનમા આવી નહીં તેનો દુનીઆનો અનુભવ અને હાલની માનસિક સ્થિતિ વચ્ચે અન્તપંટ પડયો તેણે મુચકુંદની માફક બીનઅનુભવી સરળતાથી દુનીઆના વિચારો કરવા માડયા

સોનેરી સ્વપ્નસૃષ્ટિમા ભમતા ભમતા બપોર ઝપાટાબંધ ચાલી ગઇ સાજ પડી મુચકુંદને આવતા વખત થઇ એટલે હૈયુ ધબકી આવ્યું તેણે નાની ઓરડી પણ સુઘડતાએ શણગારી રખેને તેના દુખી દીલને કૈં પણ ઓછુ આવે તેથી તેણે દરેક વાતની તૈયારી રાખી. મુચકુંદના પુસ્તકો તેણે વર્ગવાર ગોઠવ્યા. તેના કાગળો ફરીફરી નવાનવા વ્યૂહમા મુક્યા સાજ પડી તેમતેમ જીવ વધારે ઉંચો થવા માડયો મનમા એમ પણ થયુ કે ગુસ્સે થએલા પડયાજી ધીમેધીમે પાછા રીઝવાશે, અને જીવનનો માર્ગ સરળ થઇ રહેશે.

સાત થયા તેણે વારવાર છજ્જામાથી જોવા માડયુ હજુ મુચકુંદને આવવાનો વખત નહોતો થયો છતા ચિંતા થઇ, અને ઘડીઆળ તરફ

પળેપળે તેણે જોવા માંડયું સાડા સાત થયા પણ મુચકુંદ આવ્યો નહીં તેની કાલ્પનિક ચિંતા ખરી થવા લાગી આઠ થયા અને તે ધ્રુજવા લાગી, શંકાઓના ભૂત ઉભા થયા અને કેમે કરી શમ્યા નહીં, દરેક પળે તે વધારે વધારે અધીરી થઇ આખરે દાદર પર બે ચાર જણના પગલા સંભળાયા તેના જીવમા જીવ આવ્યો તે શ્વાસ રૂંધી એકાગ્રતાથી વાટ જોતી ઉભી રહી

'તમે અહીંઆ ઉભા રહો હું દસ મીનીટમા આવુ છું'

મુચકુંદને કોઇને કહેતા સાંભળ્યુ પણ તેના અવાજમા શો ફેર ! મણિના હૃદયમા ચીરાડો પડયો આ ભય બીજે પળે ખરો થયો ફીકકે હોઠે, ફાટેલ ડોળે મુચકુંદ આવ્યો, તેનુ અંગે અંગ કાંપતુ હતુ, તે આવ્યો અને "મણિ ! મણિ બહેન" કહીને ખુરશી પર બેસી ગયો

"કેમ ભાઇ ? આમ કેમ ?

'કેમ શુ ? મને પોલીસે પકડયો છે'

"હેં" મણિએ ગભરાઇને કહ્યું

હા ! બાપાના કારસ્થાન મારા શેઠ નજીક દૂરના અમારા સગા થાય છે બાપા તેમને ત્યા જઇ પહોચ્યા હશે બપોરે શેઠે બોલાવી મને ધમકાવ્યો, નોકરીમાથી બરતરફ કરવાની ધમકી આપી પણ મેં તે ગણકાર્યું નહીં"

"પણ કારણ શું ?"

"કારણ એનુ એજ તને છોડીને બાપાએ વિચાર કર્યો છે તે છોકરી જોડે પરણી જાઉં તો મને પગાર વધારવાની લાલચ આપી નહીં તો ખરાબ કરવાની ધમકી આપી"

"પછી તમે શુ કર્યું ?" મણિના સુખના સ્વપ્ના બધા તુટી ગયા અને દુનીઆની ક્રૂરતાનો સપાટો ફરીથી ચાખતા તેનો જીવ રહેંસાઇ જવા લાગ્યો

"મે ? તુ શુ ધારે છે ? મે કહ્યુ કે તે શેઠ છે–મારી સેવાના માલીક છે મારા મનના માલીક નથી મે તેમણે કહ્યુ તે કરવા ના પાડી"

'અરે ભાઇ શુ કરવા '

"એ બધા શુ સમજે ? દુનીઆમા શુ માત્ર પૈસા અને જુલમજ સત્તા ભોગવશે ? સાજે ટેલીફોન કરી એક પોલીસ સુપરીન્ટેન્ડન્ટ ઓળખીતો છે તેને શેઠે બોલાવ્યો, અને તેણે હમણા મને કેદમા રાખ્યો છે"

"હાય હાય ! હવે શુ થશે ' તમે આવી જીદ શુ કરો છો ?"

'જીદ નથી જે થશે તે હવે તો જીવનસિદ્ધાતો દૃઢ રાખવાની વાત છે મારે તને મળવુ હતુ, માટે મે બહાનુ કાઢયુ"

"શુ '

'કે તારી જોડે વાત કરી હું જવાબ આપીશ એટલે મને અહીંઆ આવવા દીધો"

"ત્યારે જવાબમા તો કહુ છુ કે હવે હીંમતની અવધિ થઇ મને જવા દો મે પણ નિશ્ચય '

"પણ મારો નિશ્ચય સાભળશે ?" મુચકુદે કહ્યુ

"શો ?'

"મારુ બધુ ગયુ મારી આશા ગઇ, ભણતર ગયુ, સબધીએ ગયા" મુચકુદના ગળામા બોલતા ખખરી આવી આ વિનાશનો વિચાર કરતા તેનુ હૈયુ ભરાઇ આવ્યુ "પણ મારો નિશ્ચય છે તે કહેવા આવ્યો છુ મે કૈં ગુનોહ કર્યો નથી એટલે મને કૈં શિક્ષા થવાની નથી,

એટલે પાછો આવીશ, અને બહુ બહુ બહુ તો થોડી વખતની શિક્ષા થશે છ મહીને વર્ષે પાછો આવીશ ગભરાઇશ નહીં" મુચકુંદ ગભરાટમાં ઉતાવળો ઉતાવળો બોલતો હતો

"ના ના ભાઇ "

"ના કહેવાની જરૂર નથી મે પોલીસચોકીમાં બેઠાં બધો વિચાર કર્યો"

"અરે પણ કેદ !"

"જે થાય તે હુ જાઉં છુ આવા જુલમને તાબે નહીં થવાનો ચાલ જાઉં છુ હીંમત રાખજે' કહી મુચકુંદે જવા માંડયું તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં મણિ પણ રડવા લાગી, પણ તેને દુઃખ સાથે એટલી ગાઢી મૈત્રી હતી કે જુનો મિત્ર પાછો ખડો થતાં તેને ઘણુ ગભરામણુ થતુ નહીં, અને તેની બુદ્ધિ તેવી ને તેવીજ સતેજ રહેતી તેણે પુછ્યું 'તમારા શેઠનુ નામ તો ચંદ્રલાલ''

"હા કેમ?"

'કયાં રહે છે?"

"ભુલેશ્વરમાં ના માળાની પાસે" કહી મુચકુંદ ચાલતો ગયો જતાં જતાં તેમનાં નેત્રો મળ્યાં

માળાનું નામ સાંભળી મણિ ચમકી મણિકર્ણિકાએ આપેલુ તેની બહેનનુ સરનામુ યાદ આવ્યુ આ વખત મણિ ગભરાઇને અસ્વસ્થ થઇ નહીં તેણે જોયુ કે મુચકુંદ સાદો હતો ચોપડીઓમાં વાંચેલા આદર્શોની પાછળ ઘેલો હતો આ કેદના ભયંકર પરિણામનુ તેને ભાન નહોતુ આટલા ઉછરતા અને આવા હુશીઆર જુવાનના જીવનને આવી મુખાઇની વેદી પર હોમવાથી શો ફાયદો' અને આ માટે? પોતાના જેવી નજીવી, નકામી, કુટુંબ વિનાની, કુલકલંક ગણાતી સ્ત્રી

મારે ' તેની નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ ઘણી હતી તેણે એકદમ કપડા બદલ્યા અને ઘેર તાળુ મારી ભુલેશ્વર તરફ ચાલી

મુચકુદ પાસેથી પહેલુ જ્યારે ચદુલાલ શેઠનુ નામ તેણે સાભળ્યુ હતુ ત્યારે તેના મનમા સશય થયો હતો કે તુગભદ્રાને ત્યા મળેલા ગૃહસ્થ તો તે ન હોય પણ એવા તો કેટલાકે ચદુલાલ શેઠ મુબઇમા હશે એમ ધારી તેણે નીરાત વાળી હતી, પણ જ્યારે તેણે સરનામુ સાભળ્યુ ત્યારે તેને એક યોજના સુઝી મણિકર્ણિકાની બહેન એજ ઠેકાણે રહેતા ચદુલાલ શેઠની ખરી થતી હતી જો તેમ હોય તો કોઇ પ્રકારે તે ચદુલાલ શેઠના શેઠાણીને મનાવીને તેને વચ્ચે પાડવામા પોતે ફતેહમદ થાય આ વિચારથી તેને હીંમત આવી

પ્રકરણ ૧૨ મું

ચંદુલાલ શેઠને ત્યાં

ચંદુલાલ શેઠનુ મકાન ખોળતા મણિને જરા વાર લાગી, પણ આખરે જડયુ–માળાને સહુથી ઉપલે માળે તે રહેતા હતા ધબકતુ હૈયુ મહા મુશ્કેલીએ શાંત કરી તેણે શેઠાણી ક્યા છે તે પુછ્યુ એક બારણામાથી એક દમીએલ ઓછી ઉમ્મર છતા ઘરડી લાગતી સ્ત્રી આવી ને પુછવા લાગી

"કોણ છે બાઇ? કોનુ કામ છે? શેઠ હજુ આવ્યા નથી"

"ના, મારે તમારુ જ કામ છે આપ શેઠાણીને?"

એટલામા એક પાચ છ વર્ષનો છોકરો આ સ્ત્રીનુ લુગડુ પકડી, મોઢામા એક હાથ રાખી, તેની પાછળ સતાતો આવીને ઉભો રહ્યો મણિએ તેને જોયો મણિકર્ણિકાની મુખરેખાઓનો ભાન તેના મોઢામા કૈંક થયો

"હા, હુજ શુ કામ છે અત્યારે?" જરાક મોટાઇના ગર્વથી કર્કશ બની રહેલા અવાજે શેઠાણીએ પુછયુ

"હુ આપના મહેનની ઓળખીતી છુ"

"બાઇ! કે ભુલતી હશે મારે બહેન ક્યા છે?" જરા ગુસ્સામા શેઠાણીએ કહ્યુ

"આ તમારો ભાણેજ છે કેની? હુ તમારા બહેનની ખબર લાવી છુ"

"મારી બહેન તો કયારનીએ મરી ગઇ બાઇ નકામુ એવુ શુ કામ જુઠુ બોલે છે? તારે શુ જોઇએ છે?"

માણુએ જાણ્યું કે આ સ્ત્રી સીધી રીતે વશ થાય એમ નથી.

“ત્યારે બા! તમે જાણો. મન તો તમારી બહેન માલતીને ત્યાં મળ્યા હતા તેણે—”

“હે, હે!” આ નામ સાંભળી ગૃહિણીનું રૂપ બદલાઈ ગયું અને તે એકદમ નરમ પડી ગયાં. “અંદર આવ—”

મણિ સમજી કે હવે તે સાંભળશે. પણ એટલામાં તો દાદર પર કોઈ ચઢતું હોય તેવું સંભળાયું, અને મણિ અંદર જાય તે પહેલાં એક ગૃહસ્થ દાદર ચઢ્યા. તે કોણ છે તે જોવા મણિ ફરી, અને તેનાં ધ્રુજતાં ગાત્રો જાણે હમણાં શબવત થઈ જશે એમ લાગ્યું. તેને કપાળે પરસેવો છૂટ્યો. આ ગૃહસ્થ તે જુગભદ્રાના ચંદુલાલ શેઠ—જે ગૃહસ્થે મ્યુનીસીપાલીટીના સભ્ય થઈ તેની સ્કુલ તપાસી, તેને ઘેર બોલાવી હતી તે—આ આજના ધણી. મંદિરમ પર ઘેર આવવાનું નિમંત્રણ તેણે તિરસ્કાર્યું હતું. આજે નફટની માફક તેનું ઘર રોકતી આવી. તેને નાસી જવાનું મન થયું. તેને આ અધમતાની પરિસીમા લાગી. પણ મુચકુંદનું માયાળુ, તેજસ્વી મુખ તેના આગળ આવ્યું. તેને દુઃખી થવા દે? તેને કેદમાં જવા દે? મુચકુંદની ચતુરાઈ, તેની મોટી આશાઓ, તેનું ભાવિ—એ બધાના વિચાર એક પળમાં તેના મનમાં આવી ગયા. હીમતથી તે ઉભી થઈ. ગંભીરલાલ અને મહાત્મા મહાયોગીએ જે ભયંકર સ્થિતિ તેની કરી હતી તેના આગળ આ શું?

મણિને જોઈ શેઠ ચમક્યા. હર્ષનાં કિરણો તેમના મોઢા પર ફુટ્યાં. “કોણ મહેનીજી તમે?” આનંદથી કંપતે અવાજે તેમણે કહ્યું.

“હાજી! હું આપને મળવા આવી છું.” જરા તિરસ્કારથી હસીને મણિએ કહ્યું.

"આવો! ઘણો આનંદ થયો તે દિવસે તો જરા નારાજ હતા" શેઠે કહ્યું અને પોતાની સ્ત્રી તરફ ગયા એક પળમાં આ ધણી ધણીઆણી એક એક તરફ કેવા બેદરકાર છે તેનો ખ્યાલ માણેકને આવ્યો તેણે ધીમેથી શેઠાણીને કહ્યું "આપ સાહેબ હું શેઠની સાથે વાત કરી રહી પછી મળીશ"

શેઠ પોતાના ભપકાદાર દીવાનખાનામાં ગયા ત્રણ ચાર વીજળીના દીવા ચેતાવ્યા, એક પંખો ચલાવ્યો એક આરામખુરશી પર બેઠા અને એક સુંદર નાનકડી ખુરશી પાસે ખેંચી

મણિ આવી અને બેઠી, શેઠની આતુર આંખો તેના મુખ પર ઠરી રહી

"બોલો! આખરે આપણે મળ્યા" શેઠે કહ્યું

"નસીબમાં મળવાનું હશે તે"

"કેમ? મને મળવામાં બહુ દુ:ખ સમાયું હોય એમ લાગે છે'

"જે હશે તે એ વાત કરવા હું નથી આવી આપને તસ્દી આપવા આવી છું'

"શી?

"આજે તમારા કારકુનને તમે કેદ કરાવ્યો છે તેને છોડી દો" મણિએ ધીમેથી કહ્યું

એકદમ ચંદુલાલ શેઠ આરામખુરશી પર પાછા પડી જઈ ખડખડ હસવા મંડી ગયા, અને બે મિનિટ સુધી હસ્યા જ કર્યું માણેકને આ હસવાનું કારણ જડ્યું નહીં એટલે તેણે દિગ્મૂઢ થઈ જોયા કર્યું આખરે શેઠના હસવાનું જોર ઓછું થયું અને ગજવામાંથી એક મોટી 'સીગાર' કાઢી તેમણે ચેતાવી

"એ ઘણુ ફૂક્કડ !"

"કેમ ?"

"મે જાણ્યુ કે તમે સતીમાતા હશો" કહી ફરીથી હસવુ નહીં માવાથી શેઠ ખુરશી પર પાછા પડ્યા.

મણિની આખોમા ઝેર ચમકી ગયુ

"એ પણ નશીબ ! ભાઇ !" મહા મુશ્કેલીએ અવાજ નમ્ર બનાવતા મણિએ કહ્યું "હવે હુ સમજી તમને બે વખત તિરસ્કાર્યા, અને તમારા કારકુન પાછળ ગાડી થઇને ભમુ છુ ! નહીં ?" શેઠ ફરીથી હસ્યા "તમે પડયાજીની વાત સાભળી હશે ? તમે ક્યાથી માનો ? તમે ક્યા ી માનશો કે મુચકુદ મારા માના જણ્યા ભાઇ સમો છે ?"

"માના જણ્યો ભાઇ !" શેઠ ફરી હસ્યા 'તમારા જેવી બીજી સ્ત્રી મને મળી નથી

'હશે મને પણ એમજ લાગે છે ભલે માનો કે નહી માનો તમે દુનીઆના પાતરધા પુરુષો ક્યાથી માનો ?'

શેઠ હસ્યા ત્યારે તમે કહો છો કે મારે મુચકુદને છોડાવવો કારણ'

"કારણ ' કારણ ? તે નિર્દોષ છે, માત્ર એના બાપના કહ્યાથી તેના પર જુલમ ગુજારવા તમે તેના પર આ આરોપ મુક્યો છે"

'એમા શુ ' એવા કારણો હોત તો પકડાવત શા માટે ?'

"તમને પ્રભુએ સત્તા ને પૈસા આપ્યા તે આ માટે ?

"હા એ છોકરાને મુર્ખાઇમાથી બચાવવા માટે શેઠે શાતિથી કહ્યુ

"બીજુ કારણ કહુ ? મારે લીધે એના પર દોષ મુકો છો એ ખોટો છે"

"સતીમાતા!" શેઠ હસવા જતા હતા, પણ મણિના તેજસ્વી મોઢા પર એક ભયંકર ક્રોધનું વાદળ આવ્યું તે જોઇ શેઠ હસતા અટક્યા.

"હા! સતીમાતા! તમે બધા દુનીઆના અધમાચારો જોઇ અધમ થઇ ગયા છો. તમને તે સાચું શું નહી લાગે? પણ મારા પ્રભુના સમ ખાઇને કહું છું કે તમે બધા ભુલ કરો છો, અને વગરવાંકે નિર્દોષ માણસો પર વહેમ ખાઓ છો."

આ જુસ્સો, આ તેજ જોઇ ચંદુલાલ શેઠ જરા ગમ્ભીર પડયા. તેમના કઠણ હૈયામાં પણ મણિના હૃદયગામી શબ્દોએ કંઇક રસ્તો કર્યો. છતાં નાયકાને ત્યાં જેવલી આટલી નાની અને સ્વરૂપવાન્ સ્ત્રી નિર્દોષ હોય તે તેમના મનમાં ઉતર્યું નહી."

"વારુ, છતાં એ છોકરો સમજતો નથી તેનું કેમ?"

"કેવી રીતે?"

"કે એને તમારી સાથે રહેવા દેવાય? પડયાજી કહેતા હતા કે તમે પરનાતી વિધવા છો. એ તમારી સાથે ઉઘાડે છોગે રહે તો એનું થાય શું?"

"તે પણ હું સમજું છું. મુચન્દુદભાઇ દુનીઆના તોફાનથી અજાણ્યા છે, હું નથી. મે તો એમને પહેલેથી કહ્યું હતું કે મને સાથે રાખવામાં ફાયદો નથી."

"હા! કોઇ દૂર રાખી શકે એવાની સોબત ગોધવી હતી ન?" ચંદુલાલે જરાક હસતા કહ્યું. મણિએ જાણે એ પ્રશ્ન પુછાયોજ ન હોય તેમ તેનો જવાબ દીધો નહી.

"પણ તેને લોકોની નિર્મલતા પર શ્રદ્ધા હતી."

"હવેજ તે ખબર પડશે તો! જરા વેદીઉં દોર તો છેસ્તો. પણ 'નિર્મલતા' કટાક્ષમયતાથી શેઠે એ શબ્દ પર ભાર મુકયો "ની પુછડી તો તમારાથી જુદા થવા ના પાડે છે. મે બહુએ સમજાવ્યો."

"હા ! પણ હું હા પાડું છું. મારે એનું ભવિષ્ય બગાડવું નથી."

"ઠીક ત્યારે તો થાય. એના બાપને બોલાવું પણ—"

"પણ શું ?" મણિએ પુછ્યું.

"પણ હું એ બધી તસ્દી શા માટે લઉં ?"

"ન્યાતને માટે, તમે એને પકડાવ્યો માટે.' મણિએ કહ્યું ને શેઠના સવાલનો મર્મ સમજી તેને શેઠને એક તમાચો મારવાનું મન થયું પણ તેણી મહેનતે પોતાની ઈચ્છાને રોકી.

શેઠ જવાબ સાંભળી હસી પડયા. 'આ સતયુગ ચાલે છે તો ! તમે સુભદ્રાને ત્યાંથી છટક્યા, નીલાગમાંથી છટક્યા, આજે તો પ્રભુએ તમને નફ્ફટ મારે ત્યાં વળાવ્યા. આપણું નસીબ હવે દેવે જોડ્યું." કહી પાછા શેઠ હસ્યા. તેમના હાસ્ય પરથી લાગતું હતું કે મનુષ્યના અધમ સ્વભાવ અને આચારથી તે એટલા માહીતગાર હતા કે કોઈ પણ વિષય તેમને મન પવિત્ર રહ્યો જ નહોતો.

"એટલે આટલી નાગાઈ માટે કીમત શી છે ?" મણિએ તિરસ્કારથી પુછ્યું.

'કીમત વિના કંઈ પણ થાય છે ?' જુવાનના જોમીઆ શેઠે સામો સવાલ કર્યો.

"શી કીમત ?" હીમતથી મણિએ પુછ્યું.

પ્રશ્નમાં એટલું ગભરાય અને અર્થ હતો કે શેઠની નજર મણિની સામે ટકી નહીં. તેના નિષ્ઠુર મગજમાં પણ ક્ષોભ થયો. ને એક પળવાર તો જવાબ આપી શક્યા નહીં. હજુ તે ગંભીરલાલ અને મહાત્મા મહાયોગીની નફટાઈની પરમ ભૂમિકાએ પહોંચ્યા નહોતા.

મણિ મનુષ્યસ્વભાવની કસોટી કરીકરી પાવરધી થઈ ગઈ હતી તેણે શેઠ હજુ કેટલા કાચા હતા તે જાણી લીધું, અને તેને શેઠના મનમાં શા શા વિચારો અને શી શી લિપ્સાઓ ચાલતી હતી તે તે ક્યારની જાણી ગઈ હતી એક બાહોશ નાટકકારને પણ શરમાવે એવી ખુબીથી તેણે મોઢા પરનો આવેશ બદલ્યો માગણીઓનું દયામણાપણું છોડી તેણે દાનેશ્વરીનો પ્રતાપ મુખ પર ધાર્યો

"કીમત?" મણિએ પોતાનું તેજસ્વી મુખ ઊંચું કર્યું સત્તાશીલ અવાજે પુછ્યું "કદીએ કીંમત આપી કોઇએ સ્ત્રીનું હૃદય જીત્યું છે? કીંમતે ખરીદેલા સ્ત્રીનું શરીર ક્યાં સુધી તમારું કરી શક્યા છો?" એક પળ મણિ થોભી માત્ર તેની આંખોજ પ્રતાપ પાડી રહી

શેઠ આ મુખનું, આંખનું, તેજ જોઇ ગાડા થઇ ગયા માત્ર એક સ્વરૂપવાન્ હરણી પકડવા જતા મો આગળ સિંહણ આવી રહી આ ગર્જનાથી તે ગભરાઇ ગયા હતા છતા તેમની લિપ્સા વધી આ મહાશક્તિના વિરાટ સ્વરૂપે તેમને વશ કર્યા, નિરાધાર બનાવ્યા તે એક અક્ષર બોલી શક્યા નહીં

"શેઠ," મણિએ આગળ કહ્યું "સ્ત્રીઓ તો જીતાય—નહી કે ખરીદાય"

શેઠ જરાક હસ્યા આપણામા કહેવાય છે તેમ છાસીયું કર્યું તેમને આ તાપ અસહ્ય થતો હતો છતા પૈસાદાર, આત્મસંતોષી મુખાકૃતિની કીંમતથી તમણે તે વારવા પ્રયત્ન કર્યો તેમણે પુછયું "તમે કેમ જીતાઓ?"

"હું? હા તે કહું" ઉનાળાની ઉષ્ણતામાથી રમણીય સાંજ થઇ જાય તેમ મણિએ નરમ પડી જતા કહ્યું "હું હજુ ખરીદાઇ નથી તેમ જીતાઇએ નથી ખરીદનારા તમારા જેવા ફાંફાં મારી પરવાર્યા, હજુ જીતનાર કોઇ મળ્યો નથી મને તમારી

કરવી છે? તે કરવા તમારામાં પાણી જોઇએ આમ કીંમત માગે શું વળવાનું હતું?" કહી ફરીથી મણિ તિરસ્કારભર્યું હસી

શેઠ ઢીંગ થઇ ગયા આ રૂપ અને આ વાક્ચાતુર્યે જાણે વાદીગરના મારથી હાથ તેમ તેમને બેભાન કર્યા—નચાવવા માંડ્યા તેમાં તેમના આત્મસંતોષી સ્વભાવને પણ અર્ઘ્ય મળ્યો જીતવાની વાત તેમને રુચી કારણ કે તેમના જેવા માલદાર, પૈસાદાર, આગળ પડતા માણસ માટે જીતવું ના વીસાત હતું' વળી આ સુંદરી પણ તેમને મન કૈંક અલૌકિક લાગી અને તેને ખરીદવા કરતા જીતવી વધારે સહેલ લાગી મણિએ પાથરેલી જાળમાં શેઠ સીધાસીધા આનીંજ સપડાયા 'પણ મારે એટલુંજ જોઇએ છે હું રસ્તાનો ચાલનાર છું'

'તો ભલે, મારા પર આટલો ઉપકાર કરો, તમને મારા એક મિત્ર તરીકે ગણીશ, પણ હું પણ વચન આપી શકતી નથી'

'તે હું ક્યાં કહું છું?"

'ત્યારે મુચકુંદભાઇને છોડવો' એકદમ વાતમાં રંગે પહોંચેલા શેઠને પૃથ્વી પર પાડતાં મણિએ કહ્યું

હા પણ પહેલી શરત એ કે તમારે મુચકુંદને મળવું નહીં, તે વગર હું મને નહી"

'કબુલ પછી કે છે? એ છૂટે તો બસ પણ એમના બાપે અમને માફ કરવા"

'ઉભા રહો, હું ડોસાને પુછી આવું' કહી શેઠ અંદર ગયા અને થોડી વારે પાછા આવ્યા'

'પંડ્યાજી કહે છે કે એ પગણે તેમાં તમારે વાંધો લેવા નહીં"

'મારે વાંધો શો હોય?'

"ઠીક, ત્યારે કાલે સવારે-"

"ના, જ્યાં હોય ત્યાંથી અત્યારે છોડવો મને મુચકુન્દભાઈ કહેતા હતા કે પોલીસ ઇન્સ્પેકટર તમારો ઓળખીતો છે"

'પણ ત્યારે તમે ક્યાં રહેશો' કારણ કે ડોસા કહે છે કે તમારે બીલકુલ મળવુંજ નહીં"

"હું કાલે સવારે ઓરડી રાખીશ આજે ગમે ત્યાં પડી રહીશ"

"મારુ ઘર ખપશે?" શેઠે જરા હસીને કહ્યું

આ મિત્રતાની શરૂઆત કે' માફ કરો મારે એક મહેની મિત્ર છે તેને ત્યાં સુઈ રહીશ"

'ઠીક, ત્યારે ચાલો એક મેં લાગી લખી આપો, હું મુચકુન્દને છોડાવી આપું'

હા' આ અમારા-એમના ઘરની કુંચી મણિએ કહ્યું

'શું કામ? હુંજ આવીને તમને મુકી જાઉં મારી મોટર નીચેજ ઉભી છે" કહી ચંદુલાલ શેઠે પાઘડી પાછી પહેરી

પ્રકરણ ૧૩ મું

ભાવનાનષ્ટ

જ્યારે ચદુલાલ શેઠે મણિની ચીઠ્ઠી અને તેના ઘરની કુચી આપી મુચકુદને છુટકારો અપાવ્યો અને 'ચાલ હવે ડાહ્યો થઇ જજે' કહી તે ચાલ્યા ગયા ત્યારે મુચકુદ ગાડા જેવો પોલીસચોકી આગળ ક્યા સુધી ઉભોજ રહ્યો પોતે કેમ પકડાયો, કેમ છુટયો, આ કુચી અને ચીઠ્ઠી કેવા, એ બધાનો સ્પષ્ટ વિચાર કરવાને તે અસમર્થ થઇ રહ્યો જ્યારે તે પોલીસના હાથમા ગયો ત્યારે તે ઘણો ગભરાયો હતો, પછી મહા મહેનતે હીંમત ભેગી કરી જે માથે પડે તે સહેવાની દઢતા તેણે આણી હતી પણ જ્યારે મણિને છોડી એ પોલીસચોકીમા આવ્યો, અને જ્યારે કાયદાએ ખોદેલી ઘોર જેવી ઓરડીમા તે પુરાયો ત્યારે જીવતો માણુસ દટાય એમ તેને થયુ તે બારણુ બધ થતા સાથે, આખી જીદગી, વહાલા આદર્શો, લાડકડા સ્વપ્ના એ બધાના દરવાજા પણ બધ થએલા તેને લાગ્યા તેની કૃત્રિમ હીંમત જતી રહી તે ખુણામા પડી રહ્યો સગો બાપજ દુશ્મન થઇ રહ્યો હતો એ વિચારી તેનુ હૈયુ ફાટી ગયુ તેના દુખે રહેસાયલી કલ્પનાએ કોર્ટ, શિક્ષા, કેદખાના વગેરેના ભયકર ભૂતો નજર આગળ ખડા કર્યા તેના મિત્રો શુ કહેશે, તેના પ્રોફેસરો શુ કલ્પના બાધશે, એ વિચાર કરતા તેને કપારી આવી આ ફજેતો વેઠવા કરતા મરવુ તેને વધારે સારુ લાગ્યુ

તેના સસ્કારોમા આત્મબળ હતુ નહીં, તેનો સ્વભાવ કોમળ હતો, હજુ દુખ તેણે દેખ્યુ નહોતુ એટલે પાપી કે અનુભવી સ્વભાવની નિષ્ઠુરતા તેનામા હતી નહીં, અન્યાયથી ઉપજેલા ગુસ્સાનુ તેજ કે અભિમાન તેનામા નહોતા, આત્મનિષ્ઠ પ્રભાવશાળી સ્વભાવની

ગૌરવશીલ શાંતિ પણ તેનામાં નહોતી પહેલાં તેને કૃત્રિમ પ્રયાસે ઉગાડેલા રોપા જોરે ભરખાવ્યો હતો, અત્યારે તે અસ્વાભાવિક વાતાવરણ ગયાથી, અને સ્વાભાવિક કેળવણીના અભાવથી તે રોપો જમીનદોસ્ત થઇ ગયો તે રડવા લાગ્યો—ભીંત સાથે માથું કુટવા બેઠો

આવી અવસ્થામાં ચંદુલાલ શેઠે તેને છોડાવ્યો આ ફેરફાર કેમ થયો તેની તેને સમજ પડી નહીં શેઠની મોટર ચાલી ગઇ ત્યારે તેણે ઉંચુ જોયું—ચારેગમ શૂન્યતા જોઇ, અને મણિ યાદ આવતાં, હાથમાં પડેલી કુંચી અને ચીઠ્ઠી જોયાં તે ફાનસ પાસે ગયા અને ચીઠ્ઠી વાંચી

પ્રિયભાઈ મુચકુંદભાઇ,

વિધિએ વધુ વખત આપણું સાથે રહેવાનું નથી નીર્મેલું બનાવમાંય જાઉં છું તે ક્ષમા કરશો, પણ મારે માતર તમારૂં ભવિષ્ય બગાડવાનું પાપ હું વહોરવું નથી માગતી

લી૦

મણિ

મુચકુંદ આ ચીઠ્ઠીનો અર્થ એકદમ સમજ્યો નહી એ ત્રણ વખત વાંચી ત્યારે તે સમજ્યો અને દાંત પીસ્યા આખરે જેને માટે આ બધું વેઠવા તે તૈયાર થયો હતો તે પણ નીમકહરામ નીકળી ! પોતે અજાણી, રખડતી સ્ત્રી સાથે પરિચય પાડયો માટે તે પોતાની મુર્ખાઇને ધીટકાર દેવા બેઠો

મુચકુંદ ઝપાટાબંધ પોતાને ઘેર આવ્યો તેણે તાળું ખોલ્યું ચાર તરફ જોયું તો મણિની ટૃંક કે કંઇ નામનીશાન જોયું નહીં તેને ગળે ડુચો આવ્યો તેને ઘર, દુનીઆ વગડા સમાન ભયંકર લાગ્યાં તે બેસી ગયો, અને માથે હાથ મુકયો અને રડયો

મુચકુદ જો વીલાયતી વિલાસમા પુરો હોત તો દુખ વીસારવા સીગાર ચેતાવી સુધરેલા સમયનુ સોમપાન કરત, જો જગલી હોત તો ઘુમો મારી દિશાઓ ગજવત, જો અનાર્ય હોત તો ભુજ ભુલી ઉંઘી જાત, જો કવિ હોત તો હાથમા કલમ લઇ દૈ દૈ ગરબીઓ ચીતરી કાઢત, જો પરદેશી વિદ્યાથી તરબોળ થયનો ન હોત તો વિધિના લેખ પર શ્રદ્ધા રાખી સમજી જાત, જો પ્રેમદર્શીનો શોખી હોત તો ભગવા સજી અહાલેક જગાવત, જો કર્મયોગી હોત તો મણિને પાછી મેળવી ઇચ્છાશક્તિ દર્શાવત પણ મુચકુદ આ સવામાથી કોઇની ભુમિકા પર નહોતો દરેકનુ કૈં એક લક્ષણ તેનામા હતુ, ભિન્નભિન્ન આદર્શોની તેના સ્વભાવમા કચુબર થઇ ગઇ હતી આ કારણથી તે કૈં પણ બીજુ કરી શકયો નહીં—માત્ર રડયો કલાકોના કલાકો સુધી તેણે આસુ સાર્યા ક્યા સુધી મુગે મોઢે તે બેસી રહ્યો મનના તે મનમા તે વિચારવા લાગ્યો

'મુચકુદ! મુચકુદ! તુ મૂખ છે શા માટે આટલુ રડે છે? શા માટે આટલુ મધુ લગાડે છે એ કોઇની થઇ છે કે તારી થશે? જેને અચાનક રસ્તે તે આવી હતી તેવે રસ્તે ગઇ તારે શુ? તારી ક્યારે હતી? તારી સાથે રહેશે એમ ધારવાનુ શુ કારણ?

' પણ એમની એમ જાત તો લાગત નહીં આ તો જોરજુલમથી—સાપાના કરથી એ નાસી ગઇ બાપા જબરા નીકળ્યા, હુ ભણેલો ગણેલો કાયર નીકળ્યો આટલી મારી હોશીઆરી! હુ હાર્યો–ખેર–પણ કોનાથી? સસારથી, રૂઢિથી હુ ગુલામ નીકળ્યો હે! મારા બધા આદર્શો ક્યા ગયા? ભગવાન બુદ્ધ, માર્ટીન લ્યુથર એ તો ગયા ... મારી હીંમત પહેલે ઝટકે કડકા થઇ હા! હુ જેનમા ... ...તો, પણ કેટલી બીક લાગી હતી હુ કેટલો નિર્માલ્ય છુ હામના ડગ ભરતા, મોઢે હસતા, શૂળીએ જતા વીરનરો ... ... ત્રાસતો હરિણ સમો હુ હીંદી ક્યા? હીંમત ... ... હુ ... ...

"હુ શા સારુ લડયો ? મણિ માર માર્ગ ભાનના માટે ? સસારના જુલમે મને ચગદી નાખ્યો, હુ ચગદાયો આવા કેટલા હીંદુઓ ચગદાયા હશે બધા રૂઢિની ગુલામગીરી પર ભાષણ કરે છે કોઇ મચ્યો છે ? મે ધાર્યુ હતુ કે હુ બચીશ માર્ગમા બહાદુરી છે પણ જ્યા સુધી—જ્યા સુધી તે પ્રચડ શેષે ગળી જવાને ફુફાડા માર્યો નથી ત્યા સુધી ગુ બધાને મારી માફક અનુભવ થતા હશે ? કેટલા મારી માફક રડતા હશે ? હવે શુ ? ભણતર, ચારિત્ર્ય, આદર્શો ઉપર પાણી ફેરવ્યુ—હવે ? હવે 'મનુષ્યરૂપેણ મૃગાશ્ચરન્તિ' ગુલામો ને ઢોરમા કોણ સાર ?

"હુ ગુલામ છુ બધા મારા જેવા છે પોતે ગુલામ મટી બીજાને ગુલામ કરવાનો ધધો લઇ બેઠા છે હીંદ કારાગ્રહ છે ? મનનુ ધાર્યુ કશુ કરવાની રજાજ નહીં ? જન્મીએ ત્યાથી તે મરતા સુધી રૂઢિએ દેખાડેલોજ પથ પકડવો ? મણિને છુટી નાખી, તેનો હાથ ઝાલનાર છુટાઇ ગયો પ્રભુ ! પ્રભુ ! શુ આ દુનીઆ ! આ માણસો ! એના કરતા મરવુ સારુ

"પણ મરવાની હીમત ? હા, તે પણ નથી દુ ખ સહન કરીને પણ જીવવાની લાલસા છે ગમે તે બહાને જીવવુ એજ આપણો જીવનમત્ર ! અત્યારે હુ પણ તે ટોળામા ભળ્યો બીજા કોનો વાક કાઢુ ? બાપા આવશે, માથા પર સત્તા ચલાવશે, હુ ગમે તેની છોકરી પરણીશ, મને છોકરા થશે, પચ્ચીશ રુપીઆના પગારમા અવતાર પુરો થશે—ખલાસ ! બધી આશાનો અત આખરે રાખોડીમા

"કોનો વાક કાઢીએ ? આપણો કે નસીબનો ? હા' એ હાથ લુછવાનો થાભલો ઠીક છે હાથે કર્યા હોય તે હૈયે વાગે ત્યારે વિધિ નો આશરો લઇએ આપણે ચિત્રકાર બનાવવાનુ કારખાનુ કાઢયુ છે સાચામા બરોબર ન બને તે કચરાઇ જાય ઠીક ! કચરાઇ જવાની હીંમત નથી, સ્વાર્થી છુ, જીદગી વહાલી છે હા ! હુ

નરાધમ છું ગુલામ થવા તૈયાર છું મારે હવે શું? બધી દુનીઆ ભાર વહે છે તેમ હું પણ વહીશ

"સાબાશ મુચકુંદ! તારું પણ આજે આવી રહ્યું એટલા બધા ત્યાં હું એક વધારે હવે જીવનમાં શું રહ્યું?" મુચકુંદના વિચાર કૈંક આ પ્રમાણે થવા લાગ્યા એક વિચારમાં, બે થાકના ઝોકા ખાતા રાત વીતી, અને સવાર થતાં બગસરુ થતા પાણુ રડયા આવી પહોંચ્યા

હું ખમા, નિરાશાના બેડના ફાકગને જો જરા વિજયના તોરમા પડયાજીએ પૂછવા માંડયું "કેમ તમ! કેમ છે?"

ફીક્કી આંખ મુચકુંદે સામે જોયું પણ કે જવાબ આપ્યો નહીં.

"કેમ હવે સમજ્યો? જો હવે મગજમા ક ધુમાડો હોય તો કાઢી નાખજે ચાલ હવે શું કરવું છે?"

"શુ?" મુચકુંદે કચવાતે જવાબ દીધો "હવે મારે કરવાનું શુ હોય? તમે મારું જીવન બાળ્યું—હવે મારે કે કરવું નથી"

"ન કર ચાનશે? ચાલ તૈયાર થા આઠ વાગે ગાડી આવે છે"

"શાની?"

"આપણે ગામ જવાની આખી ન્યાતને કહીએ કે હવે ખાડ ખા પાણુ પડયાને સબરાવવા આવ્યા હતા"

"હું ગામ નથી આવવાનો મને મારે અહીંઆ પડી રહેવા દો."

"અહીંઆ પડી રહેવું શુ મારું નાક કપાવવા?" ડોળા કાઢી પાણુ પડયાએ કહ્યું "હજુ પાછું તેનું તે? ચાલ"

મુચકુંદમા સામે થવાની હીંમત નહોતી તે ફીક્કે મોઢે જોઈ રહે

"હુ આવીને શુ કરીશ ? મારા દુ:ખમા મને પડી રહેવા દો તમે ગ્રાણા ને હુ ગાઉ પણ શા માટે દાઝેલાને ડામો છો ? "

" ઓત્તારી દાઝેલાની ! તુ તો કૈ બોલવા શીખ્યોને ? ચાલ ઉઠ, એ તારી ટૈંટૈં નહીં ચાલે "

" લો ફોડો ત્યારે " એકદમ ઉભા થઇ જતા મુચકુદે કહ્યુ " તમારુ ધાર્યુ કરો જે કહો તે કરવા તૈયાર છુ '

" હા ! હવે સમજ્યો " ઠંડે પેટે ડોસાએ કહ્યુ " ચાલ તારે જોઇતી વસ્તુ બાંધી લે આગગાડીનો વખત થયો "

મુગે મોઢે મુચકુદ ઉઠયો

પ્રકરણ ૧૪ મું

ન્યાત મળી

ત્રીજે દિવસે રાતના અગીઆર વાગતાના સુમારે કણ્ઠેશ્વર મહાદેવના મંદિરના ઓટલા પર ત્રણ જણ ગપ્પા મારતા હતા. એક જણ રસ્તા આગળ ઉભું હતું. મહાદેવના મંદિરમાં પોઠીઆની પાછળ બે દીવેલના દીવા બળતા હતા. થોડીથોડી વારે ટુંકુ પોતીઉં અને ચકરી પાઘડી પહેરી, ખભે પીછોડી નાખી પાણી પડ્યાની ન્યાતના અગ્રેસરો મંદિરમાં ડોકીઆ કરી જતા અને તપાસ કરતા કે "સાંયકાળે" નોતરેલી ન્યાત મળી છે કે નહીં. કોઇને ઉતાવળ હોય, કે વખતની કીંમત હોય એવું લાગતું નહીં. બધા રાતના રાજાજ લાગતા.

થોડી વારે બે ત્રણ જણા આવ્યા, ઓટલા પર બેઠેલા ગૃહસ્થો-ને બહાર બેસી રહેવા માટે ઠપકો આપ્યો, અને બધા અંદર ગયા. પહેલાં બધાએ મહાદેવના દર્શન કર્યાં, પાર્વતીને ચીઢવવા બોકડો બોલાવ્યો, દેવ જગાડવા ઘંટ વગાડ્યો, પોઠીઆને રાજી કરવા તેનો પુચ્છસ્પર્શ કર્યો, અને પછી દીવાની આસપાસ બેસી તેમણે વાત કરવા માંડી.

"કેમ અલ્યા, પટેલીઆઓ ક્યાં? એમનો સંધ્યાકાળ નથી થયો?"

"થશે થશે નાથુશાસ્ત્રી!" બીજાએ ટોળમાં કહ્યું. "તું કેમ અધીરો થાય છે? પણ પેલો જંગલો જોયો કે?"

"કોણ?" નાથુશાસ્ત્રીએ પુછ્યું.

"પાણી પડ્યાનો દીકરો. મોટો જંગલો ન હોય તેમ આજ તો જોડા પહેર્યા હતા. ને તોર શો? મેં નમસ્કાર કર્યા ત્યારે ડોકું ધુણાવ્યું."

"ધનશંકર! તું તો એવોજ રહ્યો" ત્રીજાએ વચમાં પડતું નાખ્યું "બધાના દુર્ગુણજ જોવાની તને ટેવ પડી છે તું શું જાણે? મને વર્ષે તો મને પુરુષસૂક્તનો અર્થ સમજાવ્યો હતો."

"શાંત પાપમ્" નાથુશાસ્ત્રીએ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો "વેદનો અર્થ! તે હોયજ કેમ? અને હોય તો આપણાથી થાય? રૈરવ નરકના અધિકારી થઇએ, ભવાનીકાકા!"

"બેસ બેસ હવે પેલા યવનો અર્થ કરે તે ? નહીં ને આપણે કરીએ તે ગુનેહગારી!" ભવાનીકાકાએ કહ્યું

"આ આમ ને આમ સત્યાનાશ ગયું ને અને હવે આ રામશંકરના છોકરાને પાવન કરવો છે? શી અધમતા! હવે તો પેલા આર્યસમાજમાંજ બધા મળી જાઓની કે બ્રાહ્મણ બનેલા ભંગીઆ જોડે જમાય

"એ ભંગીઆને બ્રાહ્મણ કોણ કરે છે?" કહી મોટેથી પ્રશ્ન પુછતા ગૌરીશંકર ગોટલી દાખલ થયા તે ગૃહસ્થનું વર્ણન આગળ આપવામાં આવ્યું છે એટલે હવે નહીં આપીએ, છતાં એટલું તો કહેવુંજ જોઇએ કે પહેલેથી એમને કોઇ ઓળખતું નહીં હોત તો પાસેના મંદિરમાંથી કાળા પથ્થરના ગણપતિ સુંઢ દૂર રાખી પિતાના દર્શન માટે ચાલ્યા આવ્યા હોય એવો ભાસ થાત પણ આ બધા બાળપણથી તેમને ઓળખતા હતા એટલે આ માનદાયક ભ્રમ થવા પામ્યો નહીં એમનો અવાજ પણ મોટો અને તીણો હતો એટલે સાધારણ વાત પણ પા માઇલ સુધી તો સાંભળતા કોઇને હરકત પડતી નહીં આમના બહેરા બધા વગર તસ્દીએ એમનું ડહાપણ સાંભળી શકતા અને તેથી ન્યાતના સમેલનોમાં તે આગેવાની સહેલાઇથી કરી શકતા

"એ તો આ નાથુશાસ્ત્રી." ભવાનીકાકાએ જવાબ દીધો "એને રામુના છોકરાને પાવન નથી કરવો."

"કેમ શાસ્ત્રી? તને પણ પેલા પાણું પડ્યાએ ભરમાવ્યો છે કે?" કહી તેણે જમણે ખભે નાખેલો અચળો જોરથી લઇ જઇ ડાબે ખભે નાખ્યો

"પાણુ પડયા કે ખોટા છે?" શાસ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો

"ખરા છે કે ખોટા છે તે આજેજ જણાશે તો? પણ હજુ કેમ કોઇ આવ્યુ નથી? મધરાત તો થવા આવી? આ ન્યાતનુ આજ ખોટુ છે તો–કોઇ વેળાસર આવતુજ નથી"

"લો આ પુરાણીભુવા આવ્યા" એટલે મુચકુન્દના મમન લાકડી લઇ આવી લાગ્યા

"કેમ પુરાણીભુવા?"

'કેમ ભાઇ શુ છે?'

"આજે તમે પાણુ પડયા સાથે અટપટ મા હતા કે?" ગોટલીએ ડોળા કાઢી પુરાણીભુવાને ઉઘડા લેવા માડયા

"અટપટ શી ને વાત શી? મને કૈ ખબર નથી

"પુરાણીભુવા! મોટે વર્ષે જુઠુ બોલતા શીખ્યા કે? તમે પણ હનાસ્તા"

"તદ્દન અસત્ય લો આ રામશકર આવ્યા કેમ તમારો છોકરો ક્યા છે?" પુરાણી મહારાજે પ્રશ્ન કર્યો

"એનુ તો માથુ દુખે છે ભાઇ! આજે શુ કરવા ધારો છો? મને ગરીબ બ્રાહ્મણને શા માટે કનડો છો? હુ તો ન્યાતની ગાય છુ જે કહો તે કરવા તૈઆર છુ પાડપાડા લડે ને ઝાડનો ખોડો નીકળે" ગરીબડા મની રામશકરે પોતાની અરજ ગુજારી

"પણ આજે આ પટેલીઆઓને શુ થયુ છે?" ભવાનીકાકાએ ધીમે રહી પુછ્યુ

"અરે પટેલીઆ કેવા ને વાત કેવી?" ગોટલીએ માનભગમા મીજાજ ખોઇ પુછ્યુ

"ભાઇ હવે તુ પણ પટેલીઓ, પણ હોય તે કૈં ના કહેવાય ?"

એટલામા બીજા પાચ સાત ગૃહસ્થો આવ્યા અને તેમની પાછળ નાના પાચ સાત છોકરાઓ પણ આવ્યા એમાથી એક છોકરાએ સીસોટી વગાડી એટલે નવા આવનારમાનાએ તેને ટપલી મારી રડાવ્યો

"કેમરે ચીબાવલા !" ટપલી મારનારે ધાટો કાઢી ઠપકો દીધો "આ તે કૈં નાટકશાળા છે ? આજકાલની વેજાથી તો તોબા'

"અરે પરશુકાકા ! જરા તરવાર બાધો તરવાર" નાથુશાસ્ત્રીએ તેને વાર્યો

"કેમ તારુ શુ ગયુ તેમા ?"

"લો ભાઇઓ હવે શી વાર ?" ગૌરીશકર ગોટલીએ કહ્યુ "આમ ક્યા સુધી તપ્યા કરવુ છે ? વહાણુ તો હમણા વાશે જે કરવુ હોય તે કરો"

"પણ પાણુ પડયા ક્યા ?' પરશુકાકાએ પુછ્યુ

"એને તે ચોખા મુકવા કોણ જાય ? કરો શરુ એના વગર" કહી ગોટલી ગોઠવાઇ ગયા અને ન્યાતનુ કામ આરભ કરવા તત્પર થયા

"ભાઇ ! ગમે તેવો પણ પહેલા એકડાનો" પુરાણીએ જવાબ આપ્યો

"હા ભાઇ, એને બોલાવવા મોકલો' ભવાનીકાકાએ કહ્યુ

"ત્યારે બીજા બધા કામ ધધા વગરના તે અમસ્થા ધક્કા ખાય ?"

"ભાઇ ! એ તો જેમ થતુ હોય તેમજ થાય" એક જણે કહ્યુ "ઉઠ નાથુશાસ્ત્રી ! તુ જા પાણુ ડયાને ત્યા, ને કહીએ કે પધારો ન્યાત મળી છે ને તમારીજ વારેવાર છે"

નાથુશાસ્ત્રીનો અભિપ્રાય પડયાજીને મળતો હતા એટલે તે તરત ઉઠી તેમને લેવા ગયા, અને ક્યાસુધી બધાએ પગ પર પગ ચઢાવી, દીવાની સામે નજર ટેકવી, મુગામુગા ધુણ્યા કર્યુ બધા જાણે થનાર

વિગ્રહ માટે સામગ્રીનો સંચય કરતા હોય તેમ લાગતા હતા થોડીથોડી વારે આ બધાને બેઠેલા જોઇ ફાઇફાઇ આવતુ હતુ

એટલામા એક ભૂદેવ લથડતી ચાલે દાખલ થયા તેમના નેત્રોમા સોમરસનો નીશો સ્પષ્ટ દેખાતો હતો તેમના પગ તાડવનૃત્ય કરવા તલપાપડ થતા હોય તેમ અસ્થિર પડતા હતા તે આવ્યો કે બધાએ એકએકની સામે જોયુ

"કેમ રવિશંકર ?"

"હાલ્લી (માટલી) ગઇ ભાગી" સામપાનની અસરથી રવિશંકરના મનમા સ્ફુરેલા મંત્રનુ ઉચ્ચારણ થયુ "હા હા" તેણે એક હેડકી ખાધી "હ અ તમે બધા શુ કરો છો ? હલ્લી ગઇ ભાગી આજે રાસુના દીકરાનુ શુ છે ?"

'કેમ મહારાજ' જીભ હુ ચલાવો છો કે ?' ગાટલીએ પુછ્યુ

"હાલ્લી ગઇ ભાગી શાંતિથી રવિશંકર મંત્ર બોલ્યા એટલામા બહારથી આવતા લોકોનો અવાજ સંભળાયો અને પાણુ પડયા, મુચકુંદ અને બીજા કેટલાક ભૂદેવો પધાર્યા

'પધારો'! 'આવો' 'બેસો', 'બીરાજો' વગેરે શબ્દો સંભળાયા. બધા શાંતિથી બેઠા પાણુ પડયાએ પ્રમુખસ્થાન વગરકહ્યે લીધુ, સેનાપતિની માફક પોતાની સેના પર પોતાની સચોટ નજર નાખી અને કહ્યુ "કોઇ રહ્યુ છે કે ?"

'ના પડયાજી' બધા આવ્યા છે" ભવાનીકાકાએ જવાબ દીધો

પાણુ પડયાએ સભા તરફ નજર ફેરવી દીવાની આજુબાજુ આશરે પચાસેક માણસો અને ત્રીશ ચાલીશ છોકરાઓ બેસી ગયા હતા થોડીથોડી વારે છોકરાઓમા કે વાતચીત થતી અને હસાહસની શરુઆત પણ લાગતી, છતા પાણુ પડયાની દૃષ્ટિ પડતા તોફાની છાવણીમા શાંતિ પ્રસરતી

"રહી ગ-ગ-યો એક જણ" રવિશંકરે અડધું ગયા અને અડધું ૫ એવું વાક્ય ઉચ્ચાર્યું

"કોણ?" પંડ્યાજીએ રવિશંકરનું ડાબું જોઈ જરા સામ્તાદથી પુછ્યું

"હાલની ગઈ ભાગી" જવાબ મળ્યો સઘળા ગૃહસ્થો જરા હસ્યા, પાછળથી છોકરાઓએ ખડખડાટ હસી નાખી પાડી

"કેમકે છોકરાઓ જ્ઞાતિની મધ્યે અસભ્યતા! મર્યાદા છેક ગઈ - શું?"

"હવે આપણે શું કરવું એનો વિચાર કરવો જોઈએ" ગોટલીએ કહ્યું

"હા, મહારાજ!" નામશંકરે હાથ જોડી કહ્યું 'માના - ચ્યા લાવી હવે મારા છોકરાનો ક રસ્તો લાવો

"છોકરો ક્યાં? ગંગાશંકર ક્યાં?" એમ બે ચાર જણ સાથેલાગા પ્રશ્ન ઉઠાવ્યા નામશંકર ઢીલો પડી ગયો અને ચાર તરફ જોવા લાગ્યો "મહારાજ! ત મા - છે

"આજ સવારે તો શાક લેવા જતો હતો" પંડ્યાએ પૂછ્યું "તેની ગેરહાજરીમાં શું થાય?"

"પણ ન્યાય કરવો તો શો? એ પરદેશ જઈ આવ્યો છે અને વિધિપૂર્વક શાસ્ત્રવિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું છે" બધા બોલતા હતા તેમાં પોતાનો મોટો વાટો કહી ગોટલીએ બોલવા માંડ્યું "હવે શો વાંધો છે? અને ધ્યાનમાં ખુલ્લું ઠાગ સઘળા નજરમાં આવે તેમ કર-ખાય પીએ-ગડા નાખે તેનું કંઈ નહીં ને આ ગરીબ બિચારો વિદ્યાભ્યાસ માટે પરદેશ ગયો તેનો ન્યાય?"

"હાલ્લી ગઈ ભાગી" ધીમેથી રવિશંકરે મણકો મુક્યો

"શા માટે ન્યાય નહીં? પરદેશગમનનું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી" નાથુ-શાસ્ત્રી બોલ્યા પણ બધા સાથે બોલતા હતા તેમાં કંઈક જણ શું બોલે છે તે સમજાયું નહીં

"ત્યારે બીજા બધાનો ન્યાય કરો" એક જણ પાછળથી બોલ્યું

"કોનો ન્યાય કરાવો છો ?" પ્રચંડ સિંહગર્જના કરી પાણુ પંડયા બોલ્યા બીજા અવાજો શાંત થઇ ગયા "કોઇનું નામ નહીં ને ઠીવાત નહીં ને નકામા આક્ષેપો કરો છો નામ દો સાક્ષીઓ લાવો, હમણું બધાનો ન્યાય કરીએ ગગો આવ્યો નથી એટલે એની વાત કેમ થાય? એમાં રહેવાનું પ્રયોજન શું? નકામા ઉજાગરા કરાવો છો જ્યાંસુધી અપરાધી હાજર થાય નહીં ત્યાંસુધી કંઈ થાય નહીં બોલો શ્રી હર-હર-મહાદેવ!" કહી પાણુ પંડયા એકદમ ઉભા થઇ ગયા અડધાએ તો 'હર-હર'ની બુમ ઝીલી લીધી કેટલાક બોલી ઉઠયા "એમાં એમાં" કેટલાક તાળી પાડવા મંડી ગયા રવિશંકરે મોટે નાદે ગર્જના કરી 'હાલ્વી ગઇ' ભાગી ગોરલીએ મોટો ઘાંટો નાંખી બોલવા માંડ્યું

"આનું નામ ન્યાત! ગગ તણો રેનો આવ્યો?" બધા થઇ ગયા ઉભા મુચકુંદ પંડયાએ મુસલમાની નાખી છે તેનો ન્યાય કરો પહેલાં ને અને પછી ગગો એમાં જાઓ બધા"

"હા મુચકુંદ પંડ્યાનો ન્યાય કરો"

બધા ઉભા થઇ ગયા, એકબીજાના પાસે આવી ગયા, બધા બરાડા પાડવા લાગ્યા, કોણ કોઇને સાંભળતું નહીં પાછળ ઉભેલાઓએ ધક્કા-મુક્કી કરવા માંડી, એટલામાં બે ચાર છોકરાઓએ પાછળથી ધસારો કર્યો તેનો ધક્કો આગળ સુધી આવ્યો નીરાંતે ઉભેલા નાથુશાસ્ત્રી ધક્કાને શરણ થઇ ગુસ્સામાં રાતાપીળા થઇ ગયેલા ગણપતિસ્વરૂપ ગોટલીના દાંત પર પડયા, શાસ્ત્રીની પાઘડી જમીન પર પડી, ગોટલીએ ગુસ્સામાં એક મુક્કો લગાવ્યો, શાસ્ત્રીએ સામે વાગ્દાન કરવા માંડ્યું

"મુચકુંદ પંડયાની વાત વાલા, એક મુસલમાની ને બે છોકરા" કોઇ પાછળથી બોલ્યું

"કોની માએ શેર સુંઠ ખાધી છે કે મુચકુંદ પંડયાની વાત કરે?" એક કોઇ બીજાએ કહ્યું

આ તરફ શાસ્ત્રીએ ગોટલીની પરદાદીના સ્મરણો કરાવ્યાં ગોટલીએ શાસ્ત્રીના બાપની જુવાનીની કારકીર્દી તાજી

કરી "મારી નાખીશ, જીવ લઇશ, ખુન કરીશ" ના અવાજો થવા લાગ્યા પાણુ પડયા ઉભાઉભા ખેલ જોઇ રહ્યા બે ચાર જણુ શાસ્ત્રીને અને ગોટલીને છોડાવા પડયા કોણુ જાણે કોણે બધાના માથા પર એક લાકડીનો ફટકો લગાવ્યો, કોણ જાણે કોણે દીવાને ફુક મારી મંદિરમા અંધકાર થઇ ગયો, બધા એકએક પર તુટી પડયા, બધાઓ જે હાથમા આવ્યો તેને ટીપવા લાગ્યા કયા સુધી હોહાકાર ચાલ્યો થોડી વારે લોકો વીખરાવા લાગ્યા મંદિરમા શાંતિ થવા લાગી–થઇ ગઇ

થોડી વારે પોઠીઆ પાસેથી અવાજ આવ્યો

"હાલ્લી ગઇ ભાગી!" રવિશંકર ઉઠ્યો તેને લાગ્યુ કે હજુ તોફાન ચાલુજ છે તો તેમા વધારો કર તેને મંદિરમા પડેલુ ઢોલ વગાડી તુમુલ યુદ્ધમા નાદના વધારો કરવાનો શોખ થયો તેણે લથડતા લથડતા જઇ ઢોલના ડાંડીઆ ખોળી કાઢયા અને ઢોલ પાસે તે ગયો ઢોલ જુનુ અને ફાટેલુ હતુ, જેવુ તેવુ વાગતુ, પણ તેના પર મારતા ડ અવાજ થયો નહીં રવિશંકરે વધારે જોરથી ફટકા લગાવ્યો, અંદરથી અવાજ આવ્યો "ઓ બાપરે!"

"કોણુ મુઓ છે?" રવિશંકરે પુછ્યુ

"એ તો હું!"

"હું તે કોણુ? કાલભૈરવ?"

"ના હું ગૌરીશંકર" દુખથી ધ્રુજતો અવાજ આવ્યો

"કોણુ ગોટલી? અહીંઆ કયાથી?"

"હુ કરુ? બીજો કોઇ રસ્તો નહીં સુઝયો તે ઢોલ ફાડી અંદર પેસી ગયો ભાઇ મને હાથ આપ! મારા હાડકા તો સેકાઇ ગયા હતા, તેમા વળી તે પુરુ કર્યું"

"મને કોઇ ખબર હતી કે તુ ઢોલમા ભરાઇ બેસવાનો હતો? લે હાથ, ચાલ નીકળ હાલ્લી ગઇ ભાગી"

"ભાઇ! મારી પણ હાલ્લી ભાગીજ ગઇ" ગોટલીએ કહ્યુ

પ્રકરણ ૧૫ મુ

પાર્વતીબાઇ

મણિ મુચકુંદના વિયોગનુ દુ ખ ભુલી ચદુલાલને શી યુક્તિથી દૂર રાખવો તેનો વિચાર કરવા બેઠી પહેલા જે માણસો મળ્યા હતા ને વધારે શરમાળ, પૈસાના તોર વિનાના અને નાના ગામોના મર્યાદાશીલ વાતાવરણમા ઉછરેલા હતા ચદુલાલ શેઠમા એક પણ આમાનો દુર્ગુણ નહોતો એટલે મણિને તે વધારે ભયકર લાગ્યા

પહેલા ઉંડો વિચાર કરી તેણે એક રસ્તો શોધી કાઢયો ને બીજે દિવસે સવારે પોતાની મેળેજ શેઠને ત્યા ગઇ અને શેઠાણીને મળી. પાર્વતી શેઠાણી પોતાની બહેન વીશે સાભળવા આતુર થઇ રહી હતી મણિએ તેને મહાયોગી મહારાજની વાત કહી, મણિકર્ણિકાએ આપેલી બગડીઓ દેખાડી અને તેની જિજ્ઞાસા પુરી કરી શેઠાણીને પહેલા તો એકદમ પોતાના ધણીને કહી દે કરવાનો વિચાર થયો પણ કુટુ બની આબરુ જાય, વખત છે ને મણિની કં ભુલ હોય, વખતે મહાયોગી મણિકર્ણિકાને બતાડી દે એવા અશયો પેદા કરી એ વાત પડતી રખાવી થોડો વખત તપાસ કર્યા પછીજ જે કૈં કરવુ હોય તે કરવુ એવા નિર્ણય પર તેઓ આવ્યા

પણ મણિનુ કામ સર્યુ શેઠાણી તેના પર ખુશ થઇ ગયા શેઠાણી જુના વિચારના ચોખ્ખા, ચીકણા, મ દિરના ચુસ્ત ભકત, અને મોજશોખના શત્રુ હતા મણિએ તેને પોતાનો ભૂતકાલ કહ્યો નહીં પણ તેને આજી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો ધાર્મિકતાનો જરા ડોળ ઘાલી તેને જીવનમા રસ પડાવવા તે મહેનત કરવા લાગી

ચંદુલાલ શેઠ ચકિત થઇ ગયા, ગુચવાઇ ગયા મણિ જેટલી વાર નીશાળે ન હોય તેટલી વાર તેમનેજ ત્યાં રહેતી, પોતાની સ્ત્રી જોડે પ્રીતિ બાંધતી, પોતાની સાથે વાતચીતમાં જરા પણ ખચાતી નહીં— અને છતાં તેને એકાંત મળવાનો લાગ સુદ્ધાં મળતો નહીં શેઠે કરેલી શરતો પ્રમાણે તે ચાલતી પણ શેઠનું ધાર્યું કૈં વળતું નહીં

ધીમેધીમે શેઠાણીનું રુવું પણ બદલાતુ ગયું મણિનો પ્રભાવ તેના પર પડવા લાગ્યો એટલે તેનો સ્વભાવ બદલાયો, તેની રીતભાતમાં કૈંક ફેર થયો, તે છેક મુજી હતી તેને બદલે હસવા લાગી આખા દહાડા ઘર ગોઠવી નોકરોના અવતાર ધુળ કરતી તેને બદલે કૈં વાતો કરવા લાગી, મહારાજના મંદિરમાં જવાને બદલે કેટલોક વખત ભુલેશ્વરની કપડાવાળાની દુકાનોમાં પેસતા જણાયા તેનો સ્વભાવ જેમ ઓછો ચીકણો થયો તેમ તેનું શરીર સુધરવા માંડ્યું, અને તેની મહેનના છોકરા નટવરને વડાવવાનું તેણે શરુ કર્યુ

ચંદુલાલે આમાનું કૈં જોયું નહીં તે માત્ર મણિનેજ ઝંખતો હતો અને તે ન મળવાથી તે ધુંધવાતો હતો

પ્રકરણ ૧૬ મું

લગ્ન

મુચકુન્દનો ગુસ્સો ભાગી ગયો હતો. તેને મન પ્રલયકાળ આવી ગયો હતો. તે કંઈ વાતમાં બોલતો નહીં, અને બાપ કહે તે કરતો. તેના મોઢા પર ગ્લાનિ હમેશાં છવાઈ રહેતી.

પાણીપડયાએ પણ લાગ સાધી સત્તા ચલાવવા માંડી. હજામને હુકમ કરી મુચકુંદ પાસે ચોટલી રખાવાવી. કટલા દિવસ થયા તેણે છોડેલી સંધ્યા કરવા માંડવાનું તેને સૂચવ્યું અને તે નહીં માન્યું એટલે ત્રીજે દિવસે પોતાની સાથે પાટલો મંડાવી જોરજુલમે તેની પાસે સંધ્યા કરાવી. દરેક જુલમથી મુચકુંદ વધારે હીંમત હાર્યો. તેને જીવનમાં સાર રહ્યો નહીં. જે આત્મબળનું તે અભિમાન ધરાવતો હતો તે હવે રહ્યું નહોતું. જે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યનો તે શોખી હતો તે નષ્ટ થયું હતું. જે મણિ તેને મન જીવનમાં રસદાયિની હતી તે જાતે રહી ચાલી ગઈ. હવે તેને કંઈ રહ્યું નહીં. નિરાધાર હમેશાં નસીબને આધીન થાય, કાયરનું પણ તે છેલ્લું વિશ્રામસ્થાન. મુચકુંદ નિરાધાર અને કાયર બને થઈ રહ્યો.

પાણીપડયાએ પણ વખતનો લાભ લીધો, અને ધમધોકાર લગ્નની શરૂઆત કરી. મુચકુંદને પુછવાની તેને કંઈ જરૂર જણાઈ નહીં.

મુચકુંદને તે જાણે બધું સ્વપ્નુંજ હોય એમ ભાસ્યું. ઢોલ અને રણસીંગા ફુંકાયા, મુહૂર્ત લેવાણું, ગણપતિ બેઠા. ગોરાણીઓએ સવાર-સાંજ ગીતો ગાવા માંડયાં, મુચકુંદને પીઠી ચઢી, બારણા આગળ સાજન ભેગું થયું, હાથમાં નારીએલ લઈ કસબી જામો પહેરી તે ઘોડે ચઢયો, લગ્નમંડપમાં લોકોની ઠઠ મળી હતી ત્યાં તે બેઠો, ગોરે બધાને સાવધાન બનાવ્યા અને થાળી ઠોકી. મુચકુંદની આંખ આગળ

શાલ ધરી, થાળીનો અવાજ થતાં કોઈનો હાથ તેના હાથમાં આવ્યો, બધાએ કહ્યું 'મુચકુંદ પરણી ગયો'—આ બધી સ્વપ્નપરંપરા જાણે કોઈ બીજાનાજ અનુભવ હોય તેમ તે જોઈ રહ્યો. તેને અંગ્રેજી લેખકોએ અને સુધારક ભાષણકર્તાઓએ આપેલાં રૂઢિવિરુદ્ધ ભાષણો યાદ આવ્યાં અને પાટલા પરથી પરણી ઉઠતાં જાણે તે બધાને સંબોધતો હોય તેમ બોલી ઉઠ્યો "તમે બક્યા જાઓ, અમે તો અમારું ચાલે છે તેમજ ચલાવશું—અને આખરે–ભલે દેશ ડુબે તો–" તે હસ્યો—કઠોર, કટાક્ષમય હાસ્ય તેના મો પર છવાયું

"હું નહોતો કહેતો?" પાછું પડ્યાએ તે હાસ્ય પોતાના વેવાઈ પુરાણીભુવાને દેખાડી કહ્યું "તમારા ઘરની કન્યા લેતાં કોણ નહીં રાચે? એ તો જરા પહેલાં બધાને ન ગમે હવે જુઓ."

પુરાણીભુવાએ સંતોષથી અને અભિમાનથી જમાઈ સામે જોયું, પછી પંડ્યાજી સામે જોયું અને બોલ્યા. "ભાઈ! મોરના ઇંડાં તે કંઈ ચીતરવાં પડે"

પ્રકરણ ૧૭ મુ

ચંદુલાલ શેઠની અધીરાઇ

"જો મણિ! તુ હવે મને વધારે સતાવ નહીં" શેઠાણી મંદિરે ગયા હતા અને ભુલમા મણિ ઘેર રહી હોવાથી શેઠે તેને કહ્યુ

"મે શુ સતાવ્યા?" નટવરને આગળીએ રાખી મણિ આવી ને બોલી

"આપણી શરતો તુ પાળતી નથી હુ તારો ખેલ સમજી ગયો છુ"

"શો?"

"તારે આમ ને આમ મને ઉડાવવો છે તુ તો શેઠાણીની મોટી બ્હેન થઇ પડી છે કેમ?" શેઠે કહ્યુ

"હજુ તમે મને જીતી નથી જીતો ત્યારે આવજો" મણિએ કહ્યુ

"તુ તો કોઇ દિવસ નહીં કબુલ કરે?"

"એટલે તમે હારી ખાધુ તમારા કરતા મુચકુંદભાઇ સારો" મણિ હસી પણ તેના હસવામા ચિંતાના ભણકારા હતા. "તે બિચારો જેલમા જવાને તૈયાર હતો"

"અને હવે પરણી ગયો? હજુ તને બહુ સાભરે છે?"

"કેમ નહીં સાભરે? મારે મન તે મારા માના જણ્યા ભાઇ કરતા વહાલો હતો"

ચંદુલાલ શેઠ જવાબ આપવા જતા હતા પણ એકદમ ચમકી બારણા સામે જોઇ રહ્યા મણિ ફરી બારણામા મુચકુંદ—પહેલાના મુચકુંદનુ જાણે પ્રેત હોય તેવો—ઉભો હતો શેઠ અને મણિ બને ગભરાઇ ગયા મુચકુંદનુ શરીર મહીનામા નિસ્તેજ અને બલહીન થઇ ગયુ હતુ તેની ફીક્કી આખોએ માત્ર એકજ તેજોમય નજર મણિ પર નાખી

મણિએ તે નજરનો ટપકો જોયો–તેના હૃદયમાં આઘાત થયો. તેને ગળે ડુમો ભરાઇ આવ્યો હોય એવું લાગ્યું. તે નટવરને લઇ અંદર ચાલી ગઇ.

મુચકુંદે મણિને જોઇ–મણિ શેઠને ત્યાં રહે છે એમ લાગ્યું. તે નિરાશાના સાગરનો થાકેલો તરનાર, તરવાનું છોડી આ દુઃખના મહાતરંગ આગળ માથું નીચું કરી તળીએ બેઠો.

શેઠ સ્વસ્થ થયા અને પુછ્યું "કોણ મુચકુંદ! ક્યારે આવ્યા ?"

"અત્યારે સાહેબ!" ખિન્ન અવાજે મુચકુંદે કહ્યું.

"કેમ? બરાબર લગ્ન મહાલ્યા ને?"

"બરાબર" જરા કઠોરતાથી હસી તેણે કહ્યું.

"ઠીક જમ્યો? બોરીએ આવજે."

"જી" કહી મુચકુંદ સલામ કરી વિદાય થયો.

બપોરે ચાર વાગે શેઠ પાછા ઘેર આવ્યા. તેમને રંગુનના આડતીઆએ એકદમ તાર કરી બોલાવ્યા હતા, અને તેમની હાજરી ત્યાં એટલી જરુરની હતી કે તેમને ત્યાં ગયા વગર ચાલે એમ નહોતું. શેઠ સાથે મુચકુંદને પણ લઇ જતા હતા.

મણિને શેઠ દૂર ગયા, અને મુચકુંદને મુંબાઇથી દૂર જવા મળ્યું તેથી બંનેને માગ્યા મેહ વઠ્યા. શેઠ બીચારા મણિને છોડી જવું પડ્યું તેથી કચવાયા પણ શું કરે?

વિભાગ ત્રીજો

પ્રકરણ ૧ લુ

મણિની મુસાફરી

ચદુલાલ શેઠ ગયા પછી મણિએ રજાની અરજી આપી હતી હવે તે નીરાતે રહી શકે એટલી આવક અને સ્વાતન્ત્ર્ય એ બે વાના મેળવવા ભાગ્યશાળી થઇ હતી તેને લાગ્યુ કે જે રખડપટ્ટી પર અત્યારસુધી તે ચઢી હતી તે પુરી થવા આવી હતી, અને તેથી તેનો જીવ તેની સુરેખામા વધારે ને વધારે ભરાવા લાગ્યો તે ઉપરાત પાર્વતી પણ તેને મહાયોગી મહારાજ પાસે જવાની ઉઘરાણી કર્યા કરતી હતી

પણ મણિ એકદમ મુબાઇ છોડી ગઇ નહીં. દશ વર્ષની પરણેલી જીદગી પછી, છોકરા વિનાની, શુષ્ક હૃદયની થઇ રહેલી પાર્વતીના જીવનવિકાસમા તેને રસ પડયો તેની સૂર્યકિરણશી હુફમા શેઠાણીનો સ્વભાવ ખીલવા લાગ્યો, અને અણધારેલી સુવાસ તેમાથી નીકળવા લાગી મણિની ચતુરાઇ અને રૂપ જોઇ પાર્વતી પણ તેનામા તલ્લીન થઇ રહી હતી આથી મણિ તેના મનને ખીલવી શકી અને તે ખીલતા તેનુ શરીર પણ ખીલ્યુ

મણિએ એક યુક્તિ રચી હતી તે પાર પાડવા તેણે શેઠાણીને જાણ્યા-અજાણ્યા કંઈક પાઠ શીખવ્યા બે મહીનામાં પાર્વતીને એકદમ કોઈ ઓળખી પણ શકે નહીં એવો ફેર તેનામાં પડ્યો

બે મહીના પછી શેઠનો તાર આવ્યો કે પોતે પાછા આવે છે મણિએ તે સાંભળી એકદમ જવાનો વિચાર કર્યો જેમજેમ શેઠાણીનું મન અભાગના શોખમાં પડ્યું તેમતેમ તેનો ધણી જે પત્નીવ્રતનો ભંગ કરતો હતો તે તેને સાલવા લાગ્યું અને તેને પાછા મેળવવાની હોંસ તેના હૈયામાં ઉદ્ભવી આવી મણિ જેવી સ્વરૂપવાન બુદ્ધિશાળી સ્ત્રી દૂર જાય તે તેને પણ રુચ્યું

મણિ મુંબઈથી નીકળી ત્યારે તેનું મન ન સમજાય તેવી રીતે પ્રફુલ્લ હતું તેની છોકરીની સુંદર મુખરેખા તેની આંખ આગળ ખડી થઈ, અને જાણેઅજાણ્યે તે હસવા લાગી તેના હૈયામાં—તેના ધડાક ધડાક થઈ રહેલા હૈયામાં—રસ ઝરવા લાગ્યો કઠણમાં કઠણ પર્વત-માળામાંથી પાણીનો ધોધ મોટો નીકળે મણિની સ્નેહોર્મિઓએ તેની આંખમાં પાણી આણ્યાં તેને પહેલાં તે મીઠાપુરા ગઈ હતી તે પ્રસંગ યાદ આવ્યો, પોતાના દુઃખી દિવસો યાદ આવ્યા, જે અનુભવની ભયંકર પરંપરા તેના પર વીતી હતી તેનું સ્મરણ થયું તે આંસુ ખાળી ન શકી ગાડીની બહાર ડોકીયું કાઢી તેણે આંસુઓને સરવા દીધાં આખરે જે સ્ટેશને પહેલાં તેને જોગપટેલ મળ્યા હતા ત્યાં તે આવી ઉતરી અને મીઠે કુવે ગઈ તેનું અંતર કંઈક આશાએ, કંઈક ભયે ઉછળી રહ્યું સુરેખા કેવી હશે? તે સુખી હશે? તેનું રૂપ કેવું હશે? વખત છે ને તેને કંઈ થયું તો નહીં હોય? શિવાપટેલની વહુએ તેને દુઃખ તો દીધું નહીં હોય?

તે મીઠે કુવે ગઈ, અને નિરાશ થઈ પટેલે કહ્યું કે મોઘારામ મુંબાઈનું નામ કહી છોકરીને કેટલાક મહીના થયા ઉપાડી ગયા હતા મણિનું હૈયું

દુ ખમા દાઝેલુ હતું, અત્યારે તેના પર ફરીથી ડામ પડ્યો શિવાપટેને તેને રોકાવાને ઘણી વીનવી પણ તેજ સાજે તે જે શહેરમા તેને કૈં કૈં અનુભવો મળ્યા હતા ત્યા ગઇ ત્યા બીજો પ્રશ્ન ઉઠ્યો કોને ત્યા જવુ ? મોત્તારામ કેમ મળે ?

આખરે તે હીંમત કરી મારુતિને ત્યા ગઇ મારુતિ પહેલાના જેવાજ ખુશમીજાજી હતા તેમણે મણિને આદરથી રાખી, તેમની સ્ત્રીએ તેને નછુટકે આવકાર આપ્યો પણ મોત્તારામનો ઇતિહાસ સાભળી તેનુ મ્હો હાથ રહ્યુ નહીં માત્ર મારુતિએ સતોષની વાત એકજ કહી કે હાઇકોર્ટમા મોત્તારામની શિક્ષા માટે અપીલ કરવામા આવી છે અને તેમા મોત્તારામ છુટે એમ છે મારુતિએ વધુમા એ પણ કહ્યુ કે મારા બેરીસ્ટર રોકવા ઘણા પૈસા જોઇતા હોવાથી મોત્તારામનુ ઘર વેચવાની તજવીજ ચાલે છે

મારુતિએ તે ઉપરાત શા કારણથી મોત્તારામ પર કેસ માડવામા આવ્યો તે કહ્યુ મણિને તે ભલા માણસની નિર્દોષ અને દુ ખી સ્થિતિ પર દયા આવી એક વખત પોતે નિરાધાર હતી આજે પોતાનેજ લીધે મોત્તારામ બીચારો નિરાધાર થઇ પડ્યો હતો

તેની છોકરીનો પત્તો મેળવવા મોત્તારામને અમદાવાદ જેલમા મળવુ જરુરનુ હતુ, પણ તે વિચાર દૂર રાખી તેને માટે સારી રીતે કેમ લડત થાય તેની યોજના ઘડવા મણિ રોકાઇ ગરીબ બાપડા નિધનનુ એક પુરુ ઝુપડુ જાય તે તે સહી શકી નહીં મણિને ચદુલાલ શેઠ યાદ આવ્યા જે ૫૦૦ રૂપીઆની તાણમા મોત્તારામનુ ઘર જતુ હતુ તેટલા રૂપીઆની દર મહીને તે બીડીઓ પીતા હશે. પણ તેની પાસે પૈસા કેમ મગાય ? મણિને મણિકર્ણિકાએ આપેલી બગડી યાદ આવી તેને ગળાવી મણિએ તેની માળા કરાવી હતી, તે તેણે મારુતિને આપી

મારુતિનો ઘણો આગ્રહ જોઇ તે તેને ત્યાં થોડા દિવસ રહી, અને બીજા જુના ઓળખીતાની તપાસ કરવા લાગી

ડા. ધનેશચંદ્ર આખરે જક્કી થઇ બેઠેલા દર્દીઓના કાવત્રાથી થાક્યા હતા, અને તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં એક નોકરી હતી તે સ્વીકારી સ્વદેશને પ્રણામ કર્યા હતા.

રાવસાહેબ ગંભીરલાલ રાવબહાદુરનો ઇલ્કાબ મેળવી ખાસ નીમણુક-થી મુંબાઇના સેક્રેટરીએટમાં આવ્યા હતા. મહાયોગી મહારાજ આખરે એક ગામથી થાકી પરદેશમાં વધારે ભોળા, વધારે શ્રદ્ધાળુ, અને વધારે પૈસાદાર ભક્તોની શોધમાં નીકળ્યા હતા.

મણિ ચારે તરફથી નાસીપાસ થઇ તે જેવી આવી હતી તેવી ખાલી હાથે પાછી મુંબાઇ આવવા નીકળી. હાથમાં પૈસા આવ્યા હતા એટલે મોધારામ માટે બેરીસ્ટર રોકવા મુંબાઇ આવી.

પ્રકરણ ૨ જું

ચંદુલાલ શેઠે કરેલી શોધ

ચંદુલાલ શેઠ રંગુનથી આવ્યા, બોરીબંદરને સ્ટેશને ઉતર્યા, અને સાથે એક મિત્રને લેતા આવ્યા હતા તેને ઘેર વીદાય કરી પોતે કોટમાં જરા કામ હતું ત્યાં જઈ આવવાનો ઇરાદો દર્શાવ્યો સાથે મુચકુંદ પણ આવ્યો હતો ઘેરથી શેઠને લેવા મોટર આવી હતી

"મુચકુંદ, મી ચોધરીને આપણે ઘેર લઈ જા. હું જરા ઓફીસમાં જઈ આવું આપણા તારનો જવાબ આવ્યો નહીં તે ફીકર થાય છે"

"જી!"

મી ચોધરીને વીદાય કરી શેઠ ઓફીસમાં ગયા મુંબાઈમાં પગ મુકતાં શેઠને મણિનું આકર્ષણ લાગવા માંડયું મુસાફરીને લીધે તેની મૂર્તિ માત્ર નવરા પડતા ત્યારેજ નજર આગળ આવતી, પણ હવે તો તેને પાછી નીરખવા મન તલસવા માંડયું એમનું ચાલત તો બારોબાર ઘેર જાત, પણ કામ જરા અગત્યનું હતું એટલે શું કરે? શેઠને પાર્વતી માટે તો વિચાર આવ્યોજ નહીં તેમને મન ગૃહસ્થાશ્રમ એક નછુટકાની પીડા હતી ગૃહિણી એક માબાપે વળગાડેલી નોક હતી પાર્વતી જ્યારે ઘેર રહેવા આવી ત્યારે શેઠ બહાર રખડતા થઈ ગયા હતા શેઠાણીએ પણ તેજ રસ્તો લીધો પણ સદ્ભાવનની હતી, તે મંદિરે મંદિરે રખડવા માંડયું આવા સુકા સંસારમાં તેનું મન જેમ નિર્રંગ થતું ગયું તેમતેમ તે શેઠને મન અકારી થઈ ગઈ પછી શેઠે એ વિચાર કાઢી નાખ્યા પહેલા અકારી હતી, હવે તેને વીસરીજ ગયા

જે વસ્તુ ન મળે તેનો મોહ વધારે વધે જેમ મણિ શેઠને દૂર રાખતી તેમ તે તેની પાછળ વધારે ગાંડા થતા

શેઠ કોર્ટમાંથી પરવાર્યા અને કાયદા પ્રમાણે જેટલી ઝડપથી મોટર હાંકી શકાય તેટલી ઝડપથી ઘેર ગયા તેમને ખાત્રી હતી કે બારણા આગળ મણિ ઉભી હશે કલ્પનામાં તણે શું અને કેવી રીતે પહેર્યું હશે તેનો પણ વિચાર આવી ગયો હતો શેઠ ઉપર ચઢયા, પોતાના ઘરમા દાખલ થયા દીવાનખાનામા ગયા ને જરા નિરાશ થયા ત્યા પણ મણિ નહોતી પણ ત્યા જઇ તે વિસ્મય પામ્યા, તેમની શરમાળ, અણસુધરેલી, સુગાળ સ્ત્રી તેમના મિત્ર મી ચોધરી સાથે વાત કરતી હતી કેટલા વર્ષ થયા પાર્વતીએ દીવાનખાનુ તજ્યુ હતુ કહીએ તો ચાલે અને ચંદુલાલ શુ કરે છે, કે કોને મળે છે તેની પરવા પણ કરી નહોતી શેઠને અજાયબી થઇ તે અજાયબી પુરી ન થઇ તે પહેલા બીજી થઇ શેઠાણીના ફીક્કા મોઢા પર લાલી આવી હતી, તેના અસલી પહેરવેશને બદલે નવો જમાનો દાખલ થયો હતો આજ તેની શેઠાણી?

શેઠ ગયા એટલે પાર્વતી ઉઠીને અંદર જવા ગઇ—"ના બેસની" સભ્યતા ખાતર શેઠે કહ્યુ

"હુ જમવાની વખતની તૈઆરી કરાવુ" કહી શેઠાણી ગયા અજાયબી જેવી ઓછી થઇ કે તેમને મોઢે શરમના શેરડા પડયા મી૦ ચોધરી તેમની ઐરી જોડ વાતચીત કરી તેને વીશે શો મત બાંધશે? આ મુરખ, મંદિરે જનારી, ચીઢીઅણ સ્ત્રીની અમસ્કારી વાતોથી પોતાને વીશે તેમના મનમા શો અભિપ્રાય આવશે? તે વણાજ શરમાયા. અને ચોધરીને અહીંઆ મોકલ્યો તેને માટે પસ્તાવો થયો તેમના વરની શી આબરૂ રહી હશે? તેમણે શરમાતા શરમાતા મી ચોધરીની સામે જોયુ

"મી ચંદુલાલ! મને ખબર નહોતી કે તમારા સ્ત્રી આટલા હોશીઆર છે"

શેઠે ચોધરીના મોઢા સામે જોયુ તેને લાગ્યુ કે બંગાળી તેની મશ્કરી કરતો હતો, પણ ચોધરીના મોઢા પર મશ્કરીના કં ચિન્હ નહોતા

"કેમ?"

"હીંદીના પ્રચાર નીમે તમારી સ્ત્રીનો મત ઘણો વિચારવા લાયક છે"

ચોધરી બકતો હતો કે બોલતો હતો તેની સમજ શેઠને પડી નહીં પાર્વતી અને હીંદીનો પ્રચાર! ક્યા તો ચોધરી ગાંડો થયો હતો કે ક્યા તો તેની બૈરી કોઈ બીજી આવી હતી તેમને તથા મી ચોધરીને ક્યા ખબર હતી કે મુચકુંદની નાની ઓરડીમા વેરાના જ્ઞાન અને દેશભક્તિના કુંનો મણિએ વીણી લીધા હતા, અને તણે થોડાઘણા પાર્વતીને આપ્યા હતા, અને ટુંક વખતમા ગ્રામોફોનની છટાથી, સાભળેલી વાતો કહેતા પાર્વતીને આવડી ગયુ હતુ

ચંદુલાલે વધારે પ્રશ્ન કરવાની હીંમત કરી જ નહી એના મિત્રનો આજ અભિપ્રાય હોય તો તેજ રહેવા દેવા લાગે હતો

જમવાની વખત થઇ, બધા જમવા બેઠા હમેશની માફક પછીથી એમનાની ટેવ ભુલી શેઠાણી સાથે બેઠા શેઠ વધારે ચકિત થયા મી ચોધરી સ્ત્રીસન્માનના મોટા હીમાયતી હતા. એટલે તેમણે શેઠ કરતા ગડાણી જોડે વાત કરવા વધારે પ્રયત્ન કર્યા શેઠાણી ચોધરીની વાતને પુર્તિ આપતા, જરા હસતા, ને નછુટકે ચંદુલાલને બોલવાની ફરજ પાડતા ચોધરી માનભરી રીતે વાત કરતા શેઠમા બોલવાના હોસકોસજ નહોતા એટલે મણિની તરકારીઆ જીભના સપાટાની ટેવ પડી હોવાથી ગેઠાણી વણી સહેલાઇથી વાત કરી શકયા શેઠને કચવાટ થયો આ મૂર્ખ નરીની હોશીઆરી પર મણિના પ્રભાવની છાપ હતી, તેની બોલીમા, તેના શબ્દોમા મણિની બોલી અને શબ્દનો પડઘો પડતો હતો આ બૈરીમા થએલો ફેરફાર અને તે ફેરફાર કરનાર એ બના વિચારમા શેઠને કે સુઝયુ નહીં ખાધા પછી ચોધરીને થાક લાગ્યો

હતો. એટલે તેમણે સુઇ જવાનો ઇરાદો દર્શાવ્યો. તેમને માટે તૈયારીઓ થઇ અને મી. ચોધરી સુવા ચાલ્યા ગયા. શેઠને પાર્વતીની સોબત અકારી લાગી. તે દીવાનખાનામાં બેઠેલી ને બેઠેલીજ રહી. પહેલાની માફક તે પોતાના પાછલા ઓરડામાં કેમ જતી નથી? શેઠે એક તાર એક પોતાની ઓળખીતી નાયકણને કર્યો હતો એટલે ત્યાં જવાને તેમણે કપડાં પહેરવા માંડયાં.

"હવે જા! સુઇ જા." શેઠે કહ્યું.

શેઠાણીએ તેમની સામે જોયું. તેની આંખોમાં કૈં જુદોજ ભાવ હતો. વીજળીના દીવાના ઝગઝગાટમાં શેઠાણીના મુખનું તેજ પહેલી વખત ચંદુલાલને આકર્ષક લાગ્યું. તેમણે પાટલુન પહેરી. થોડીવાર પાર્વતી જોતી રહી. પછી શરમાતાં ગભરાતાં પુછ્યું. "તમે?—"

શેઠે ભ્રકુટી ચઢાવી. આ બલા આમ વળગે તો કેમ જીવાય? શેઠે કૈં જવાબ આપ્યો નહીં. તેમણે કોટ પહેર્યો. મનમાં જરા બહાર જવાનો કંટાળો આવ્યો. પણ અહીંઆ શું કરવું? અને પાર્વતીની વર્તણુંક બદલાઇ માટે પોતાનો નિયમ છોડે? તેમણે ટોપી મુકવાના ઘોડા પરથી 'હેટ' લીધી.

"હું બહાર જાઉં છું." હોઠ પીસી, દૃઢતાથી તેમણે કહ્યું.

શેઠાણી કૈં બોલવા જતા હતા, તેના ધ્રુજતા હોઠ પર કેંક શબ્દો આવી રહ્યા હતા, છતાં તે કૈં બોલી શક્યા નહીં.

શેઠે હાથમાં ટોપી ફેરવ્યા કરી. તેમનું મન ઉચુંપચું થતું હતું. પાર્વતી શરમ અને નિરાશા વચ્ચે ઝોલતી હતી.

"ક્યારે આવશો?" પાર્વતીએ પુછ્યું.

"મારૂં કહેવાય નહીં" કહી શેઠ બારણા બહાર નીકળ્યા.

પાર્વતીનું હૈયું બેસી ગયું એક આંસુ આંખમાંથી તેની છાતી પર પડયું

જીંદગીમાં પહેલી વખત રાત્રે ઘર છોડતાં ચંદુલાલ શેઠનો જીવ ચણચણ્યો. પહેલી વખત રાતના ઘર છોડવું તેમને ન ગમ્યું પડેલા હમેશા જ્યારે થાક કે અગવડને લીધે રહેવું પડતું ત્યારે પાંજરામાં પુરેલા જંગલી પોપટની માફક તે અમને તેમાં કુદ્યા કરતા. આજે તે જંગલી પોપટને પાંજરાના નમસ્કાર પડયા હોય તેમ લાગ્યું

તેમની મોટર ચોપાટી પર લઈ જવાનો તેમણે હુકમ કર્યો તેમને લાગ્યું કે ખુલ્લી હવા ખાવા વગર કાંદાવાડીમાં જવાય તેમ નહોતું જીવનમાં એક વખત ખુલ્લી હવા અને નીતિ એકજ છે એમ લાગવા માંડયું

ત્યાંથી તે કાંદાવાડી ગયા ત્યાંની ભાડુની સુંદરી તેમને માટે વાટ જોતી હશે? વાટ જોતી ન હોય તો? પાનની વાટ જોતી હશે? આટલાં વર્ષ નહીં, અને આજેજ તેમને જવા દેતાં કેમ તેનો જીવ દુખાયો? શું તેની ગેરહાજરીથી તે દુખી થતી હશે, રડતી હશે? તે નહીં આવત તો કાંદાવાડીની રમણી રડત?

તરત તેમના વિચાર આજે પાર્વતીમાં દેખેલા નવા ફેરફાર તરફ ગયા તે આટલી હોશીઆર આજેજ થઈ કે પહેલેથી હતી? તેનું જ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું? કોણે મણિએ શીખવ્યું? મણિ યાદ આવતાં શેઠના વિચાર બીજે રસ્તે ગયા તે જીતાતા તેઆગ હતી, પણ પોતે તેને જીતી શકયા નહીં

અત્યારે જો મણિ જાણે કે તે ઘરની સ્ત્રી મુકી કાંદાવાડીમાં ભટકે છે તો તે ફરી જીતાય? મનુષ્યનો સ્વભાવ વિચિત્ર છે તે ભુલી ગયા કે મણિ રખડતી વિધવા હતી તેને રીઝવી પોતાની કરવા તે મથતા હતા, મણિ તો તેમને મન અકલ્પ્ય સત્તાધારી દેવી બની તે શું કહેશે? શું

વિચારશે? શ્રદ્ધા, પ્રેમ, ભક્તિ કથીરને પણ કંચન દેખાડે છે-બનાવે છે પથ્થરને પ્રતાપી દેવાધિદેવની મહત્તા અર્પે છે પથ્થરમા કથીરમા તેથી ફેર પડતો નથી, તેને દેવ, તેને કંચન માનનાર પોતે મહત્તા પામે છે રખડતી મણિને આદર્શરૂપ માની, હૃદયની અંજલિઓ અર્પી, દેવીરૂપે આરાધના કરતા મણિમા ફેર ન થયો શેઠ સાત્ત્વિક, શુદ્ધ થયા

એમની મોટર કાદાવાડીમા ઉભી રહી ઉપરથી આવતા તબલાના થાપનો અવાજ કાન પર પડ્યો, એક સરંગીનો અવાજના પડઘા શાંત વાતાવરણમા પડતા સાંભળ્યા તેમને કમકમા આવ્યા મણિ શુ કહેશે? પાર્વતી ઘેર બેઠી શુ કરતી હશે?

તેમને યાદ આવ્યુ કે જતાજતા પાર્વતીની આંખમાથી એક અશ્રુબિંદુ પડતા પોતે જોયુ હતુ તે બિંદુ તેમની નજર આગળ આવ્યુ તેણે તેમના હૈયાને આઘાત કર્યો શેઠનો ઘાંટો બેસી ગયો, કાદાવાડી તેમને ગુંગળાવવા લાગી

"પેસ્તન!" શોફરને બુમ મારી

"જી"

"મોટર ઘેર લે" શેઠે બેઠેલે ઘાટે કહ્યુ

'શુ કહ્યુ સર?' બરાબર સાંભળ્યુ - કેમ તેનો ભરોસ પડતા શોફરે પુછ્યુ

"ઘેર લે" શેઠે ગુસ્સામા કહ્યુ

પેસ્તને મોટર ઘર ભણી લીધી મોટર ઉભી રહી ત્યારે શેઠ વિચાર-માથી જાગ્યા, પણ ઉતરવાની તેમને હીંમત થઈ નહીં પાર્વતી શુ ધારશે? ઘેર કેમ ગમશે? મોટરમાથી ઉતરવાની હીંમત ચાલી નહી ફરીથી તેમને એમ થયુ કે જાણે મોટર પાછી ફેરવાવુ

એટલામા ઉપરથી બારીએથી પાર્વતીનો અવાજ આવ્યો

"પેસ્તન! શેઠ નથી આવ્યા?"

શેઠનો હવે બહાર નીકળ્યા વગર છુટકો થયો નહીં શેઠ મોટરમાથી ઉતર્યા, ઘરમા જવુ કે કેમ તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા, અને વિચાર પુરો થવાની કૈં આશા લાગી નહીં એટલે ઘરમા ગયા ઉપર ગયા ત્યારે પાર્વતીએ બારણા ઉઘાડયા

"કેમ તુ અત્યાર સુધી જાગે છે?"

'તમારી વાટ જોતી હતી" જાણે તે આવવાનુ કહી ગયા હોય તેમ શેઠાણીએ કહ્યુ શેઠે વગરબોલ્યે ઘોડા પર ટોપી ફેકી અને આરામખુરશી પર પડયા શુ બોલવુ તે તેમને સુજયુ નહી ઘડીઆળમા બાર વાગ્યા

"તોબા!' શેઠ બોલ્યા 'આજે આ મને શુ થયુ છે?"

"શુ થયુ છે'' કહી ધૈર્યની મૂર્તિ સમી સામે બેઠેલી શેઠાણીએ પાસે આવી કહ્યુ

"કપાળ તારુ! આજ હુ મદહોશ થયો છુ કે શુ'

પાર્વતીએ બોલવાની હીંમત કરી શરમમા શબ્દ ન નીકળ્યો. આખરે થોડી ધ્રુજતે અવાજે જવાબ દીધો 'આપણે મને'

શેઠે તેની સામે ડોળા ધુરકાવ્યા તેમને કાંદાવાડીની રમણી સાભરી પોતે ત્યા કેમ નહીં રહ્યા તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા

"ચાલો હવે ઉઠો કપડા કાઢો રાત મોડી ગઈ છે' ભીહાશ-શ્રી પાર્વતીએ કહ્યુ

'તને આ બધુ કોણે શીખવ્યુ?' જાણે નોડતા હોય એવે અવાજે શેઠે પુછ્યુ

'તમે"

"ખોટી વાત પેલી લુચ્ચીએ' કહી શેઠ ઉઠયા અને પાર્વતીની પાછળપાછળ અંદર ગયા

પ્રકરણ ૩ જુ

ગ્રેજ્યુએટનો ઘરસસાર

મુચકુદ આ વખતે તેની નાની ઓરડીમા માથે હાથ મુકી ઉંડો વિચાર કરી રહ્યો હતો આટલા ટુકા વખતમા તેને કપાળે ગુચવાડાની કરચલીઓ વળી હતી તે નિરાશાભર્યો સામે પડેલા પત્ર સામે જોઇ રહ્યો હતો ક્રૂર ઘાતકી નરપિશાચની તરવારના ઘા છોકરા પર પડતા હોય અને નિરાધાર માતા જેમ દયામણાપણાથી જુવે તેની રીતે મુચકુદ જોતો હતો તેના ભાવનામય જીવન પર આ પત્ર એક નવો હતો તે થોભાવવાની તેનામા શક્તિ કે હીંમત નહોતી

પત્ર પાણ્ડુ પડયાનો હતો, તેની લીટીએ લીટી પર મુચકુદે નજર કરી

"ચિરંજીવી ભાઇ મુચકુદ, લી૦ થી પ્રાણશકર પડ્યાના આશીર્વાદ વાચવા જત લખવાનુ કે અત્રે સર્વ ખુશી આનદમા છે તમે પણ આનદમા હશો બીજુ લખવાનુ કે હવે તમે રગુનથી આવ્યા હશો અને શેઠ વગેરે બધા ખુશીમા હશે ભાભીને માનમ થાય જે વહુ હવે મોટી થઇ છે અને તેના માબાપ સાસરે વળાવવાની વાતો કરે છે, પણ તમને તો અહીંઆ આવવાની ફુરસદ મળતી નથી, માટે તમે રગુનથી આવો કે તરત લખજો - જેથી હુ વહુને તેડી મુકવા આવુ એજ"

જ્યારે મુચકુદ પરણ્યો ત્યારે તે માત્ર પિતાની આજ્ઞાને આધીનજ થયો હતો આ આધીનતાના શા પરિણામ આવશે તેનો તેણે વિચાર કર્યો નહોતો અત્યારે આ પરિણામ ઉભુ થયુ અને તે ગભરાયો તેને અવારનવાર વિચાર આવતા હતા, પણ તેને તે દૂર કરતો

વહુ! જે વ્યક્તિને તેના પિતા તે નામથી સંબોધતા હતા તેને એણે એક વખત જોઈ હતી, માત્ર તેના મામા તેને પટોળામાં વીંટી, ચોરી સામે બેસાડી ગયા ત્યારે તે પટોળામાં વીંટેલું ઢીમચું આજે સજીવન થઈ તેની સામે આવશે–પોતાની અણજાણી વ્યક્તિત્વને ખીલવી પોતાના જીવનની ભાગીએણ થશે-તે અણદીઠી તેર વર્ષની, અસંસ્કારી છોકરી જોડે બોલવું પડશે, બેસવું પડશે મુચકુંદના રુંવેરુંવાં ઉભાં થયાં

તેણે ખરેખરી સ્ત્રી કેવી મળશે તેના પર કદી વિચાર કર્યો નહોતો. અંગ્રેજી લેખકોએ કલ્પેલી સૃષ્ટિની નાયિકાઓને તે ઓળખતો હતો. તેનો સ્ત્રીનો આદર્શ તેના પર બંધાયો હતો તેમનો રૂપનો આદર્શ ગ્રીક શિલ્પીઓની અદ્ભુત મૂર્તિઓ પર રચાયો હતો, અને માત્ર એકજ સ્ત્રીનો સમાગમ તેને થયો હતો, અને તે મણિ રુપાળી હતી, હોશીઆર હતી, વાક્ચાતુર્યમાં પ્રવીણ હતી આ 'વહુ' તેવી નીકળશે? એ પ્રશ્ન તેને ઘણો ગહન લાગ્યો

તેના અંતઃકરણમાં મણિ સ્થાન પામી હતી તે ગયાથીજ તેના જીવનમાં નિરાશા આવી હતી અને તેને બદલે આ અણદીઠી, રસ્તાની ચાલનાર જેવી છોકરી તેને વળગશે? પ્રેમ અને સહજીવનના વિચારો કરી આખરે આ! આ સંસાર! મુચકુંદ ધ્રુજી ઉઠયો આ સંયોગ કોણે કરાવ્યો? મા–દલાલ, બાપ–દલાલ, અને આ પરિણામ! આનું નામ લગ્ન? મુચકુંદમાં જુનો જુસ્સો ઉછળી આવ્યો બીજી પળે તે નિરાશ થયો, આત્મઘાતના વિચારો કરવા લાગ્યો

મુચકુંદને આ વિચારો કરતાં બીજો એક વિચાર આવ્યો એ છોકરી કેવી હશે? તેના શા વિચારો હશે? તેની શી શી આશાઓ હશે? તેને પતિભક્તિની હોંશ હોય તો? તેને તરછોડવી, તેને દુઃખ દેવું, તેને

આશાભંગ કરવી, આ પોતાને—એક કેળવાએલા માણસને શોભે? તેના વિચારોએ આ વલણ લીધુ તેને લાગ્યુ કે જો પોતે તેની આવતી સ્ત્રીને સુખ નહીં આપે તો મહા ઘોર પાપ આદરે કન્યાપરાયણતા સેવતા તે ચુક્યો હતો, પણ વધારે ચુકી નિર્દોષ છોકરીને ગરદન મારવી? આમ વિચારો કરતા અડધી રાત વીતી આખરે થાક્યો, હાર્યો, તે સુતો અને બાકી રહેલી રાત તેવા ને તેવાજ સ્વપ્નામા ગાળી

મુચકુંદ ગમે તે વિચાર કરતો હોય પણ પાછું પડશા તો એકજ વિચાર કરતા હતા, કે ક્યારે તેનો છોકરો મુંબાઈથી ગામ આવે એટલામા મુચકુંદે કલકત્તેથી નીકળતા કાગળ નાખ્યો હતો તે પહોચ્યો તેમણે જાણ્યુ કે તેજ દિવસે મુચકુંદ મુંબાઈ આવ્યો હશે

પાછું પડ્યામા મહાન નનાધિપતિને શોભે એવી ઝડપથી વિચાર કરવાની શકિત હતી મુચકુંદ મૂર્ખ છે, આવવાનો નહી દહાડે દહાડે તેની વહુ મોટી થવાની, અને મુચકુંદ વીશે લોકમા હજી કંઈ કંઈ વાતો ચાલતીજ હતી અને તેથી મુચકુંદ આવવાનો વિલબ કરે તો તેની આબરુ પર પાછા પાણી ફરવાની તૈયારી થાય તેમણે વહુને લઈ મુંબાઈ આવવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને બીજે દહાડે આગગાડીમા બેઠા

મુચકુંદ બે દિવસમા કંઈ સ્પષ્ટ નિર્ણય પર આવ્યો નહોતો ત્રીજે દિવસે સવારે અનેક ભયંકર સ્વપ્નાનો અનુભવ કરતો તે પથારીમા પડ્યો હતો એટલામા બારણુ કોઈએ ઠોક્યુ, અડધી આખો ઉઘાડી તેણે બારણુ ઉઘાડ્યુ તેના પિતા સ્ટેશન પરથી બારોબાર આવ્યા હતા સાથે એક નાની, જાડી છોકરી હતી તેણે લાજ કાઢી હતી મુચકુંદ ધ્રુજી ઉઠ્યો પહેલા તેને આ સ્વપ્નુ લાગ્યુ, તેણે આખો ચોળી આખરે તેને ખાત્રી થઈ કે આ બધુ સ્વપ્નુ નથી પણ સાચુજ છે તેનુ હૈયુ બેઠેલુ તો હતુ, ને ફરીથી બેસી ગયુ

પાણુ પંડયાએ ઘરની સરદારી હાથમા લીધી વહુને અહીંઆં મુકી ચદુલાલ શેઠને ત્યા ગયા ત્યા જઇ મુચકુદને અને તેની વહુને જમવાનુ નોતરુ કહાવ્યુ.

મુચકુદને કંઈ ભાન રહ્યું નહોતુ તેનુ હૃદય માત્ર ધબકી રહ્યુ હતુ. તેના મગજમા વિચારોના વમળો થયા કરતા એક આ સ્ત્રી તરફના અણુગમાના, બીજા કર્તવ્યપરાયણુતાના

રાતના મુચકુદ થાકીને ઓરીમગાથી આવ્યો તેને એમ લાગતુ હતુ કે પોતાના જીવનમા આજે નવો અંક શરુ થાય છે પહેલા જેટલી હીંમત તેનામા નહોતી, મણિના ગયા પછી તે નિરાશ થઇ ગયા હતા, છતા અત્યારે કોઇ રીતે આ નવો અંક શરુ ન કરવો પડે તેનો તે યોજવા લાગ્યો

બધા રસ્તા જોયા—આખરે એકજ જડયો—વનો તે ઘેર ગયો પાણુ પંડયા તો જમીને રાત્રે ગામ જવાના હતા શેઠાણી સાંજના મુચકુદની વહુને ઘેર મુકી ગઇ હતી

ઘેર આવતા મુચકુદ ગભરાયો અપરિચિત માણુસ આજે તેના ઘરમા હતુ તે ગુચવાડામા ઉપર ચઢયો, અને બારણા ઠોકવા તેની વહુએ સાકળ ઉઘાડી અને બીકની મારી તે રસોડામા પેસી ગઇ નિર્દોષ સ્ત્રીના હૃદય પર આઘાત કોઇ રીતે પણુ ન કરવો એવો મુચકુદે નિશ્ચય કર્યો હતો, એ નિશ્ચય કરતા એવો વિચાર આવ્યો હતો કે એ બીચારી શી હોંશથી તેની વાટ જોતી હશે આ વિચાર અત્યારે કંઈ ખરો લાગ્યો નહીં મુચકુદે નીસાસો મુક્યો અને કપડા કાઢયા તેને કંઈ સુઝયુ નહીં તે ચોપડી લઇને બેઠો ચોપડી આ પ્રસગે ઝેરી નાગ જેવી દરશીથી હતી—તે જોન સ્ટુઅર્ટ મીલની " સ્ત્રીઓની આધીનતા "

ક્યાં સુધી મુચકુંદે વાંચ્યું, પછી ઊંચું જોયું બારણામાં એની વહૂ ઉભી હતી વખત થઇ હતી પણ તે કહેવાની તેની જીભ ઉપડતી નહોતી

"જમવાની વખત થઇ છે' ' તેણે પુછ્યું

કૈં 'હા' જેવો ઉત્તર આવ્યો તે ઉઠયો અને મુગોમુગો જમ્યો. સામે પેલી છોકરીએ ઘુમટો કાઢી પીરસ્યા કર્યું મુચકુંદમાં બોલવાની હીંમત નહોતી ખાવાનું કેટલુંક કાચું અને કેટલુંક બેસ્વાદ હતું

મુચકુંદ ઉઠયો અને પોતાને દોષ દેતો બેઠો આનું નામ કર્તવ્યપરાયણતા' તેણે કચવાટમાં હોઠ કરડયા, આ ક્રમ ચાલશે ? "કર્તવ્યપરાયણતા' " શબ્દને અનેક વાર મગડવા લાગ્યો

તે પાછો દીવા આગળ બેઠો અને હાથમાં એક વાર્તા લીધી

મુચકુંદે વાર્તા વાંચી ક્ષોભ ઓછો કરવા પ્રયત્ન કર્યો ક્ષોભમાં પણ વિચિત્ર રીતે હૃદય ખિન્ન થતું લાગ્યું કર્તવ્યપરાયણતા મનમાંથી વીસરી જવાતી હતી વાર્તા વાંચતા લેખકની સમર્થ લેખિનીના પ્રાબલ્યમાં તે ઘસડાયો, પાના પછી પાના જવા માંડયા, તેનું મન ખરા સંસારને ભુલી કલ્પનાશકિતના રમણીય પ્રદેશમાં પહોચ્યું, હીંદ મુકી તે વીલાયત જઇ રહ્યો વાર્તાકારે ચીતરેલી અદ્ભુત યુવતીઓ તેના મનમાં રમવા લાગી, ઇગ્લંડનો સ્વતંત્ર હીંમતવાન્ યુવક પોતે હોય એવો કૈં ભ્રમ તેને થવા લાગ્યો ભ્રમણાના સંસારમાં તે ઘુમવા લાગ્યો

ડીટમારનો જુનો, લપટો થઇ ગએલો દીવો એકદમ વધારે થઇ ગયો ચીમનીમાં તડ પડી—મુચકુંદ કલ્પનાસંસારમાંથી ઉતર્યો તેણે દીવો ઝીણો કર્યો—અને ચોપડી પાછી હાથમાં લેવા ગયો—અને નજર આગળ એક કાળી, જાડી, જરાક બાડી છોકરી ઉભેલી જોઇ પહેલાં એકદમ મુચકુંદ ચમકયો જે સંસારમાં તે પહેલાં વિહરતો હતો તે ખરો—કે જે તેની આગળ ખડો થયો તે ખરો '

તેનો જીવ રહેમાઇ ગયો, તેની ભ્રમણુતા દૂર ગઇ આ દુનીઆ ખરી! તેને ગળે સોસ પડયો છોકરી હસતી હતી–હસવુ દબાવી રહી હતી, તેની ભાડી આખો ચમકતી હતી મુચકુદને કટાળો આવ્યો, ચીતરી ચઢી તેણે આખો મીચી કર્તવ્યપરાયણુતા સભારી

"બેસ!" મુચકુદ મહા મહેનતે બોલ્યો પેલી છોકરી બઠી બેસવામા કૈં લાવણ્ય નહોતુ મુચકુદને મણિ સાભરી થોડાક મહીના પર આજ ઘરમા પોતે તેને આવકાર દીધો હતો–આ તેની જગ્યાએ "તારુ નામ તો કાશી, નહીં?" થોડી વારે મુચકુદે સવાલ પુછયો છોકરીનુ હસવુ માતુ નહીં મુચકુદે તેનુ નામ દીધુ તે તેને ઘણુ વિચિત્ર લાગ્યુ મ્હો આડો રાખી હસવુ સતાડવા જેટલા પણ સસ્કાર તેનામા નહોતા મુચકુદ જરા ગભીર થયો કાશીએ ડોકી હલાવી પ્રશ્નનો જવાબ વાળ્યો

મુચકુન્દને લાગ્યુ કે તેની પ્રશ્ન કરવાની રીત બખત છેને તે છોકરીને વિચિત્ર લાગતી હશે રડવાનુ મન થતુ હતુ છતા તે હસીને બોલ્યો 'મુબાઇ ગમતુ નહીં હોય કેમ?"

"બળ્યુ આ ગામ! હુ તો થાકી ગઇ"

"કેમ એટલામા?"

"મુઆ દાદરો કેટલા?"

મુચકુદને આ બોલવાની રીતથી ધ્રુજારી છુટી તેની આખમા ઝળઝળીઆ ભરાવા લાગ્યા આ તેની ધર્મપત્ની!

"તને ભણુતા આવડે છે?'

"ઉ હુ" કાશીએ ડોકુ ધુણાવ્યુ

"કોઇએ નીશાળે મોકલીજ નથી?" મુચકુદને લાગ્યુ કે તેનુ હૃદય ધબકતા અટકી જશે કે શુ?

"મારી બા કહેતી હતી."

"શું?"

"કે ભણે તેને પણ મુએ બાર મણ લાકડાં જોઈએ ને નહીં ભણે તેને પણ બાર મણજ જોઈએ"

મુચકુંદમાં એક અક્ષર ઉચ્ચારવાની શક્તિ રહી નહીં

"હવે તારે ભણવું પડશે."

પેલીએ ડોકી ધુણાવી.

"કેમ?"

"ભણેલી બૈરીઓ વહેલી રાંડે."

મુચકુંદ મનમાં બબડ્યો. "હું કાલે મરતો હોઉં તો આજે મરું તો સારું" તેણે માથે હાથ દીધો તેના કપાળ પર પરસેવો આવ્યો હતો, અંતર મણિને સંભારતું હતું તે છોડી ગઈ તેથીજ આ પરિણામ થયું એમ તે કહેતું હતું

ક્યાં સુધી શું પુછવું, શો જવાબ દેવો તે કૈં મુચકુંદને સુઝયું નહીં તેને અકળામણ થયું આ ઘર, આ સ્ત્રી, આ સંસાર છોડી નાસી જવાનું મન થયું આ ઓરડાની હવા ઝેરી લાગી આ છોકરીની સોબત જીવલેણ લાગી. પ્લેગવાળા ઘરમાંથી નાસતા ઉંદરોના મનના જેવી સ્થિતિ મુચકુંદની થઈ રહી. કેટલીક મીનીટ સુધી તે આડું જોઈ રહ્યો. આની જોડે શી વાત—શો સંસાર, શું સહજીવન, શો સહધર્માચાર! મુચકુંદમાં હીંમત ઘણી ઓછી થઈ ગઈ હતી, અત્યારે બીલકુલ ગઈ

તેણે કાશી તરફ નજર કરી. એ બેઠી હતી ત્યાં પાસે પેટી હતી, તેના પર માથું ટેકવી તે ઉંઘતી હતી મુચકુંદ આ જોઈ નહીં શક્યો તેણે માથું કુટ્યું

મુચકુંદ મનમાં ને મનમાં આક્રંદ કરવા લાગ્યો. જે માબાપે આ તોક ગળામાં ભેરવી હતી તેને શાપ દેવા લાગ્યો, પોતાના નસીબને દોષ દેવા બેઠો.

મુચકુંદનું ચારિત્ર્ય ભયંકર પ્રસંગે કેવું હતું તે અમે ચીતર્યું હતું. અત્યારે તેનો પુરેપુરો પ્રકાશ થયો. તેનાથી નસાયું નહીં, તેનાથી માથું ફેરવી સામે થવાયું નહીં—ડ્હાપણથી કાશીને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવાનો નિશ્ચય થયો નહીં. તે રડવા લાગ્યો.

સામે તેના પિતાએ ખોળી કાઢેલી નક્ષત્ર અને તારાઓના શુભ સંયોગને લીધે નક્કી કરેલી ધર્મપત્ની ઘોરતી હતી

પ્રકરણ ૪ થું

પાછી મુંબાઇમાં

મણિ પાછી મુંબાઇ આવી તે પાર્વતી શેઠાણીને બહુ રુચ્યુ નહીં સ્વાભાવિક અદેખાઇથી, મણિને તે દૂર રાખવા માગતી એ બીચારીએ ઘણે વર્ષે પોતાના ધણી તરફથી સુખ દીઠું હોય એટલે નિર્ધન પોતાની નજીવી દોલત માટે ચિંતા કરે એમા શી નવાઇ? પણ ચંદુલાલ શેઠ તેને ભુલી જાય એમ હતુ નહીં, એટલે ન છુટકે તેને શેઠાણીએ આદર આપ્યો

મણિ સમજી ગઇ, તેને પણ એટલુજ જોઇતુ હતુ પણ મહાયોગી મહારાજ પાસેથી મણિકર્ણિકાને છોડાવવાનો તેનો ઇરાદો હતો, પાર્વતી પણ જાણતી હતી કે મણિ વગર તેની બહેનનો પત્તો ખાવાનો નથી, એટલે પહેલાના જેવો ગાઢો સબંધ શરુ થયો

મણિ આવી અને મારુતિની મારફ્ વકીલને પૈસા મોકલાવ્યા, કારણકે મોઘારામની અપીલની સુનાવણીનો વખત પાસે આવતો ગયો હતો મણિ એમ કરવામા સ્વાર્થ અને પરમાર્થ બે સાધવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી જ્યા સુધી તે તદ્દન રઝળતી હતી, જ્યા સુધી દરેક પળે કોણ તેનો દુશ્મન ઉભો થશે તેની તેને ખબર નહોતી ત્યા સુધી ઝનુનને લીધે તેને સુરેખા યાદ આવતી નહોતી, પણ સ્વસ્થ જીવનની શરુઆત થયે પુત્રીવિયોગનુ દુ ખ તેને વધવા માડયુ જ્યારથી મુચકુંદના સુખને માટે તેણે સ્વાથત્યાગ કરવા માડયો હતો ત્યારથી તેની એકલતાની પ્રાણભેદક વેદના ઓછી થવા માડી હતી

તેના આવ્યા પછી ચદુલાલ શેઠ જરા ગુસ્સાનો વેશ ધારી તેની સાથે વર્તતા હતા તેના જેવાને તિરસ્કારી મણિએ કેવો હીરો હાથથી

ખોયો હતો, તેનુ ભાન કરાવવા તે માગતા હતા પણુ ચદુલાલે જોયું કે આથી મણિના ઉપર કંઈ અસર થતી નથી ત્યારે જરા સીધા થયા.

તે આવ્યા પછી પહેલો પ્રશ્ન તો મહાયોગી મહારાજને કેમ મળવુ તેનો હતો મણિએ ખબર કાઢી હતી કે તે મહાત્મા વાલકેશ્વર પર આવેલા એક ધનાઢય શિષ્યના બગલાને પાવન કરી રહ્યા હતા શ્રદ્ધાળુ ભકતે આખો બગલો તેને સોપ્યો હતો એટલે ત્યાજ મણિકર્ણિકા હશે એમ માનવાનુ સબળ કારણુ મળ્યુ

મણિકર્ણિકા વીશે વાત ચદુલાલ શેઠને કરતા તે પણુ મસલતમા સામેલ થયા મહાયોગી મહારાજનો ફજેતો કરવો એ વાત તેમને ઘણી રુચિકર જણાઇ તેમણે મહાયોગી મહારાજ કયા બગલામાં ઉતર્યા છે તે ખોળી કાઢવાનુ માથે લીધુ અન ઘણાજ થોડા વખતમા જોઇતી માહીતી તેમને મળી

ત્યાર પછી શેઠ, પાર્વતી અને મણિ વિચાર કરવા બેઠા કે શી યુક્તિવડે મહાયોગીના પજામાથી મણિકર્ણિકાને બચાવવી, અને આખરે એજ નક્કી થયુ કે ત્રણે જણે મહારાજના પ્રવચનમા જવુ અને મણિએ લાજ કાઢી બેસવુ કે જેથી મહાત્મા એને ઓળખી શકે નહીં ચદુલાલ શેઠે ભેટ આપવાનુ કબુલ્યુ કે જેથી મહાયોગી [illegible] તેને ઓળખાણુ થાય

આ મસલત ચાલતી હતી એટલામા મુચકુદ શેઠની પાસે કંઈ કામ હતુ તે આવી પહોચ્યો મુચકુદ જાણુતો હતો કે મણિ શેઠને ત્યા અવારનવાર જાય છે, અને તેથી શેઠને ત્યા એ ઘણી વખત જતો નહીં તેને મણિ રાત ને દિવસ સાભર્યા કરતી, તેને તરછોડી ગઇ તેથી તેને ગુસ્સો ઉપજ્યો હતો, કોઇ રસ્તો તેના તરફ ગુસ્સો દેખાડવાનો સુઝ્યો નહોતો—એટલે તે મનમા ને મનમા બળ્યા કરતો

મુચકુંદ આવ્યો, શેઠની પાસે ગયો, ને પુછ્વું હતુ તે પુછ્યુ અને ચાલ્યો ગયો. તેણે મણિ તરફ એક નજર પણ કરી નહીં, પણ મણિએ તેને જોયો, તેનું સુકાઇ ગએલુ શરીર, નિસ્તેજ આંખો અને ખુંધ વળેલી પીઠ જોઇ તેનું હૈયુ ભરાઇ આવ્યુ તે કાશી આવી છે કે કેમ તે જાણતી નહોતી, એટલે તેને એમજ લાગ્યુ કે પોતાનેજ લીધે મુચકુંદ આમ રીબાતો હશે એ વિચાર આવતા તેના હૃદયમા ચીરાડો પડયો, તેને મુચકુંદની ભલમનસાઇ અને બુદ્ધિ યાદ આવ્યા શા સારૂ પોતે તેને છોડયો ?

"કેમ મણિ શુ વિચાર કરે છે ? કૈં નવો રસ્તો સુઝ્યો ?" શેઠે પાછા આવી પુછ્યુ

"ના, હુ તે વિચાર નહોતી કરતી હુ તો તમારા કારભારીને જોતી હતી" મણિએ કહ્યુ

"કેમ હજુ તેને ભુલી નથી ?"

"કેટલીક ચીજોના તો ડાઘ હોય છે, માત્ર સ્મરણો નથી હોતા કે ભુસાય તમે તેને પગાર બરોબર નથી આપતા એની તબીઅત સારી નહીં હોય તો બહારગામ જવા દો." મણિએ કહ્યુ

"પછી હુ શુ કરુ ? કીર્તન ?" શેઠે કહ્યું

શેઠાણીએ કહ્યું "એ તો એના બાપે એને બીચારાને દુખી કર્યો છે ગમે તેવુ ઢીમચા જેવુ બૈરુ લઇ આપ્યુ છે હુ ધારુ છુ કે તેમા એ દુખાય છે" મણિએ સામે જોયુ પાર્વતીબાઇ હવે "ઢીમચા" મટી "ઢીમચા"ની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા હતા

"શુ એની બૈરી આવી છે ?"

"હા જોવાલાયક છે" શેઠે ઉમેર્યું

પછી ક્યા સુધી મણિકર્ણિકા વીશે ત્રણેએ વાતો કર્યા કરી, પણ મણિનુ ચિત્ત કૈં ચોટયુ નહીં તેનુ મન મુચકુદ પાછળ દોડયુ હતું.

મણિને આત્મનિંદાની લાગણી થઇ આવી પોતેજ તેના દુઃખનું કારણ હતી, તેની વ્યાધિનું મુળ હતી, પોતેજ તેના સરલ વિદ્યાર્થી-જીવનમા ખલેલ પહોચાડી તેને આ સ્થિતિએ આણ્યો હતો, પોતેજ તેને તેના પિતાના ક્રોધનુ પાત્ર બનાવી તેની આશાઓ છેદી હતી, અને પોતે તેને દુખી કરી હવે નીરાતે સુખમય જીવન ગાળતી હતી! તેણે ફરીને પોતાનું મુખ આરસામા જોયુ—પોતે લાલ, સુદર, તેજસ્વી હતી, પોતાને લીધે મુચકુદ અધમુઓ થયો હતો પહેલા જેમ તેને પોતાના નશીબ પર તિરસ્કાર આવતો તેમ ફરીથી આવ્યો।

મણિ પોતાને ઘેર ગઇ પણ તેને કૈં ચેન પડયુ નહીં પહેલાનો ટળવળાટ તાજો થયો, પહેલાં હમેશા રહેતી ભયકર એકલતાની વેદના તેને પાછી સતાવા લાગી તેનુ હૃદય મુચકુદની પાછળ ગયુ. આખી અવનિમા તેજ માત્ર તેનો નિઃસ્વાર્થ મિત્ર હતો તેણે તેના જીવનમા આડે નહીં આવવાનુ વચન આપ્યુ હતુ હવે મુચકુદે બાપનુ કહ્યું માન્યુ હતુ, તે પરણ્યો હતો હવે તેને મળવામા શો દોષ? તેની બૈરી કેવી છે એ જોવાની ઉત્કઠા સંતોષવામા શુ પાપ? જેમજેમ તે આ પ્રમાણે વધારે વિચાર કરતી ગઇ તેમતેમ મુચકુદનુ આકર્ષણ વધતુ ગયુ, અને તેને મળવામા ઓછો દોષ દેખાયો।

પ્રકરણ ૫ મું

કર્ણિકાની શોધ

મણિ આ વિચારો દૂર કરી મહાયોગી મહારાજને બગલે ગઇ તેની સાથે ચદુલાલ શેઠ અને પાર્વતી પણ આવ્યા પોતે ન ઓળખાય માટે તેણે ગાડીમાથી ઉતરતા લાજ કાઢી

અહીંઆ પણ સ્રીપુરષોની ઠઠ મળી હતી મહારાજનો પ્રભાવ મુબાઇમા પણ તેવો ને તેવોજ હતો મણિ પલવાર ભાન ભુલી ગઇ અનેક મહીનાઓ પહેલા જે લાગણીથી તે મહારાજના મદિરમા બેસતી હતી તેવીજ લાગણીઓ પાછી થઇ આવી, વચ્ચે થયલા અનુભવો સ્વપ્નવત્ લાગ્યા, મહારાજની વાટ જોતા પહેલા જેમ ધમકતુ તેમજ હૈયુ હમણા પણ ધમકી રહ્યુ

થોડી વારમા મહારાજનો આસપાસ જોઇ રહ્યા અને છેલ્લા જોયા હતા તેવાજ સ્વસ્થ, શાત, તેજસ્વી મહાત્મા તજ પાવડીએ ચઢી આવ્યા, તેમણે પહેલાના-હાસ્યથી ભકતોના નમસ્કાર સ્વીકાર્યા મણિ લાજમાથી આ અચલ વ્યકિત સામે જોઇ રહી

મહારાજ બેઠા, તેમને અર્ધ્ય અપાયો, હાર પહેરાવાયો-સ્થલ જુદુ, સમય જુદો, ભકતો જુદા-પણ મહારાજ તેના તે પ્રવચન શરૂ થયુ,- તેજ સસ્કારપૂર્ણ વચાર, તેજ મનુષ્યહ્રદય પર સત્તા! મણિ નિરાશ થઇ મહાત્માને હસાવી શકાય નહી મહાત્માની આખો જાણે મણિનેજ જોતી હોય, તેમનો અવાજ જાણે તેનેજ સબોધતો હોય શુ બધા શ્રોતાજનોને એવુજ લાગતુ હશે? પ્રવચન પુરુ થયુ, આરતી થઇ, મહારાજ ખાનગી ઓરડાના સીધાવ્યા મણિએ ધ્યાનપૂર્વક પાછળ રહેલા ચૈરા જોયા-પણ તેમા કોઇ મણિકર્ણિકા જેવુ લાગ્યુ નહીં

ચંદુલાલ શેઠ ખાનગી ઓરડામાં મહારાજને મળવા ગયા મણિ નિરાશ થવા લાગી

મોટા ઓરડામાં માત્ર બે ચાર મરદ અને ત્રણેક બૈરાંજ રહ્યાં હતાં તે તરફ તેણે છેલ્લી નજર નાખી એક પરિચિત મુખવાળો પુરુષ બેઠો હતો તેને મણિએ ઓળખ્યો–એજ મહારાજનો નીમકહલાલ રઘુનાથ મણિ તેની પાસે ગઈ

"કેમ રઘુનાથ! ખુશી છે કે?"

રઘુનાથે બેદરકારીથી ઉંચું જોયું અને જવાબ દીધો "હા" મહારાજની નોકરી કરી તે પાવરધો થઈ ગયો હતો

"કેમ તું મને ઓળખતો નથી? હું મણિ–મહારાજને ત્યાં હતી ભુલી ગયો?"

"બહેન! અહીંઆ એટલા ભક્તો આવે છે કે કંઈ યાદ નથી રહેતું"

મણિને લાગ્યું કે આ તદ્દન જુઠું બોલતો હતો, કારણકે તેને જોતાં તે જરા ચમક્યો હતો

"કેમ? હું સાતઆઠ મહીના પર આવી હતી?"

"મને કંઈ યાદ નથી, હું ઘરડો થયો છું"

એટલામાં ચંદુલાલ શેઠ બહાર આવ્યા એટલે ભક્તજનોને અંદર દાખલ કરવા રઘુનાથ ચાલ્યો ગયો

"શેઠ! આ માણસ મારફતે કંઈ બનશે" ધીમેથી મણિએ કહ્યું

"એ કોણ છે?"

"ખાનગી માણસ, પણ મને દાદ દેતો નથી"

"ઠીક, શેઠાણીને લઈને તું જા–હું એનો દાણો ચાપી જોઉં" મણિ ત્યાંથી ગઈ અને શેઠ ત્યાં રહ્યા

* * * *

બે ત્રણ કલાક પછી ચકુલાલ શેઠ પાછા આવ્યા પાર્વતી અને મણિ તેની વાટ જોઇ રહ્યા હતા શેઠનું મોઢુ નિસ્તેજ હતુ.

"કેમ શુ કરી આવ્યા ?" પાર્વતીએ પુછ્યુ

"કૈં નહીં, પહેલા તો રઘુનાથ ઘણો પાકો નીકળ્યો. આખરે ત્રણુસો રૂપીઆનુ પાણી કર્યું ત્યારે તે ઠેકાણે આવ્યો. તમારો મહાત્મા પાકો છે"

"કેમ ?" મણિએ પુછ્યુ

"મુબાઇ જેવી જગ્યામા તે કણિકાને લઇ આવે ? એ તો જ્યારે અહીંઆ આવવા નીકળ્યા ત્યારેજ તેને જાત્રા કરવા વળાવી દીધી છે બેએક ભગતડીઓ સાથે છે એમ કહ્યુ છે"

"ક્યા જાત્રા ગઇ છે તે કૈં પત્તો મળ્યો ?"

"કહે છે હમણા તો કાશી ગઇ છે, પછી જેમ મહારાજ કહેશે તેમ જશે મહારાજ ઘણો જબરો માણસ છે"

"હુ નહોતી કહેતી ? એને મહાત કરવો સહેલાઇનુ કામ નથી"

ત્રણેએ નિષ્ફલતામા એકએકની સામે જોયુ

પ્રકરણ ૬ ઠું

મુચકુંદને ઘેર

મણિ શેઠને ત્યાંથી પાછી આવવા ઉઠી ત્યારે આગલી રાતે કરેલા વિચારો પાછા તાજા થયા મુચકુંદ બીચારો શી સ્થિતિમા હશે ? તે પોતાને ઘેર ગઇ પણ તેને તેજ વિચારો આવવા માડયા એક વખત મુચકુંદને ઘેર જવુ તેને જરુરનુ લાગ્યુ આગલે દિવસે જોયલુ તેનુ મોઢુ કેવુ ફીક્કુ અને દયામણુ હતુ ?

તેણે વિચાર કરવા છોડી દીધા અને મુચકુદના ઘર તરફ જવા નીકળી. રસ્તેથી પાછા ફરવાનું એને ઘણું મન થયુ, છતા દઢતા રાખી તે ગઇ તે ઉપર ચઢી અને બારણુ ઠોક્યુ તેને પોતાની સ્થિતિનો વિચાર આવ્યો જો બધા રુડા વાના થયા હોત તો તે અત્યારે આ ઘરની માલીક હોત, અને મુચકુદ તેનો હોત, પણ તેને પડતો–દુ ખી થતો–બચાવવા પોતે તેને છોડી ચાલી ગઇ, છતા મુચકુદ તો દુ ખીનો દુ ખી રહ્યો શુ વિધિનુ વૈચિત્ર્ય !

કાશીએ બારણું ઉઘાડ્યુ, અને સામી ઉભેલી સુંદર સ્ત્રી જોઇ મો મચકાવ્યુ

" મુચકુદભાઇ ઘરમા છે ? " મણિએ પુછ્યુ તે કાશીનુ રૂપ અને રંગ જોઇ જરા વધારે ખિન્ન થઇ

" ના–નથી " કહી બારણુ બંધ કરવા કાશીએ પ્રયત્ન કર્યો

" હુ તેમને મળવા આવી છુ " કહી મણિ આગળ વધી અને બારણામા ઉભી રહી. " હું મુચકુદભાઇની મિત્ર થાઉં છુ " કાશી તો દીંગ થઇ જોઇ રહી.

જ્યારે તે સાસરે આવી હતી ત્યારે તના પીઅરીઆએ તેને તૈઆર કરી રાખી હતી તેનો ધણી ફાટેલો હતો, કોઇ પારસણ કે મુસલમાનીથી તેને બે છોકરા થયા હતા, તે લોકો પાછળ તે પૈસા ઉડાવી દેતો હતો આવી ગામડાની ન્યાતમા ઉડતી અનેક કિવદંતી તેના મગજમા ભરવામા આવી હતી, અને તે જ્ઞાનના ભડારને પરિણામે ધણીને કેમ વશ કરવો તે માટે અનેક માત્રાઓ તેની પાસે હતી તે માત્રાનો ઉપયોગ તેણે મુચકુદ પર કરવા માડયો હતો અત્યારે રોગ સ્પષ્ટ દેખાયો આ રુપાળી સ્ત્રી મુચકુદની મિત્ર બનીને આવી હતી કાશીબાઇના નાનકડા મગજમા અભિમાનનો પવન વાયો પોતે ગૃહિણી–અને વળી આ આવનાર કોણ ? તેણે પોતાનો તીરકસ ડોળો મણિ પર ફેરવી પુછ્યુ

"શુ કામ છે ?'

મણિ અદર આવી, ઓરડામા ચારે તરફ નજર નાખી અને તેણે નીસાસો મુકયો જે ખડને તે આરસી સરખો સ્વચ્છ રાખતી હતી તેની શી દશા !

"કામ શુ હોય ' માત્ર મળવાજ તમારુ નામ શુ ?"

"કાશી શુ તમારુ ?' જરા તોછડાઇથી કાશીએ પુછ્યુ

"મણિ હવે મુચકુદભાઇ ઘણુ મોડા આવતા લાગે છે ?"

કાશીને ગુસ્સો આવ્યો તેને મણિની ચમકતી ધાટીલી આખો ફોડી નાખવાનુ મન થયુ 'મુચકુદભાઇ' મોડા અને વહેલા–તેમા એના બાપનુ શુ જાય છે ? કાશીએ પોતાના ધણીએ રાખેલી પારસણ કે મુસલમાની મળે તો તેને કેમ દબડાવવી તેનો કેટલાક દિવસથી વિચાર કરી મુકયો હતો આ વિચારોમાનો એક વિચાર અમલમા આણ્યો "તમારા ધણી શુ કરે છે ?"

મણિ ચમકીને જોઇ રહી કાશીએ વિગ્રહ આરભ્યો હતો તેને હસવુ આવ્યુ આ મૂર્ખ છોકરીને ક્યા ખબર હતી કે તે મુચકુદને છોડીને જાત નહીં તો તે મુચકુદને પરણવાને ભાગ્યશાળી થાત નહીં

"બહેન! મારા ધણી ગુજરી ગયા છે" બને તેટલી નરમાશ-થી મણિએ કહ્યું "તમે ક્યારે આવ્યા?"

"ઘણા દિવસ થયા તમે ક્યા તમારે પીઅર રહો છો?"

"મારે સાસરે ને પીઅર કોઇ નથી, હુ એકલીજ રહુ છુ, અને મહેતી છુ" દૃઢતાથી મણિએ કહ્યુ તેનો જરા મીજાજ ગયો માત્ર મુચકુદને મળવા ખાતર તે વાત લબાવી રહી "ઠીક, પણ મુચકુદભાઇ-ની તબીઅત હાલ ઠીક નથી દેખાતી, કૈં થયુ છે?"

"કશુએ નથી થયુ, મોટા જમધડ જેવા તો છે"

કાશીની અસરકાગી તોછડાઇ જોઇ મણિનો ખેદ વધ્યો બીચારો મુચકુદનો સરકાગી આત્મા આ કેમ સાહેતો હશે? મણિ આ પ્રશ્નમા પણ નિષ્ફલ નીવડી એટલે કાશીને કેવી રીતે રીઝવવી તેનો વિચાર કરવા લાગી.

"તમે બહાર નીકળો છો?"

"મને તો સાચુ પુછો તો અહીંઆ કોઇનુ મોઢુ જ નથી ગમતુ"

મણિ મુગી થઇ ગઇ આનો શો જવાબ? એટલામા કોઇના પગલા ખખડયા "લો, મુચકુદભાઇ આવ્યા" મણિએ કહ્યુ

"તમે કેમ જાણ્યુ?"

જવાબમા મણિ માત્ર હસી તેના હસવાથી કાશીનો ગુસ્સો માયોજ નહીં એટલામા મુચકુદ આવ્યો, અને મણિને જોઇ ચકિત થઇ ગયો તેના ફીક્કા મોઢા પર એકદમ લોહી આવ્યુ મણિ ઉભી થઇ સામે ગઇ.

"કેમ મુચકુદભાઇ! કેમ છો?"

"કોણ મણિ—બહેન!" મુચકુદે ગભરાઇ ઉત્તર આપ્યો

"આ મને થયું કે ઘણા દિવસ થયા મળી નથી તે તમને મળી આવું "

મુચકુંદ મણિ સાથે ગુસ્સે થયો હતો, પણ અત્યારે તેને જોઇ તેને એવી શાતા વળી કે તે પોતાનો ગુસ્સો વીસરી ગયો છતા તેના અવાજમા જરાક કતડાઇ આવી. "ઘણો ઉપકાર થયો."

"એમાં ઉપકાર શાનો? મારો જીવ તો ક્યારનો આવુ આવુ થતો હતો. મારે કાશીભાભીને જોવાં હતા "

બારણામા ઉભીઉભી કાશી બબડી "મોઇ તારી ભાભી ને મોઇ તું "

મુચકુંદ નીચુ જોઇ રહ્યો મણિએ ફરીથી પુછ્યુ "તમારી તબીઅત કૈં ઠીક નથી લાગતી?"

"મારે હવે તબીઅતજ છે તો." કડવાશથી મુચકુંદે કહ્યું. મણિ શુ જવાબ દેવો તેનો વિચાર કરતી હતી એટલામા કાશીનો સવાલ આવ્યો "ચાલો હવે જમવા ઉઠશો? બહુ વાતો કરી "

મુચકુંદના કપાળ પર ગુસ્સો આવ્યો તેણે હોઠ કરડયા અને બોલવા જતો હતો છતા તે અટકયો.

"ચાલો ત્યારે હું ઉઠુ તમારે વાર થાય છે."

"તમે ખાધુ!"

"ના હજુ હવે "

"ત્યારે અહીંઆ નહીં જમવા બેસો?" મુચકુંદના અવાજમા એટલી દીનતા હતી કે મણિને જવાબ દેવો સુજ્યો નહીં "આજનો દહાડો કોઇ વાટ જોતું તો નથી?"

"મારી વાટ કોણ જોવાનું હતું?" જરા હસીને મણિએ કહ્યુ

"ઉભાં રહો ત્યારે હુ કહી આવુ" કહી મુચકુંદ અંદરની નાની ઓરડીમા ગયો.

મણિ ઊભી રહી. બાજુની ઓરડી કે જુદો ખંડ નહોતો, માત્ર પાટીઆની ફ્રેંડેતાલથી નોખો પાડેલો આજ ઓરડાનો વિભાગ હતો ત્યાં બોલાતા અક્ષરે અક્ષર તે સાંભળી શકતી

મુચકુંદ અંદર ગયો ત્યારે કાશી ભવા ચઢાવી બેઠી હતી. તેના બાળક મગજમા એક નિશ્ચય સ્પષ્ટ અને નિશ્ચલ હતો કોઇ પારકી સ્ત્રી ઘરમા આવે તો નમતું આપવુ નહીં તે ઉપરાંત મુચકુંદની રીતભાત કે સત્કારની તેને કૈં સમજ નહોતી, એટલે તેના તરફ તિરસ્કાર દેખાડવાની બને તેટલી તક લેતી તેનામાં એક પ્રકારની દૃઢતા હતી, આગળ જતા ડોશીવાળની પ્રમુખ થવાના તેનામા અનેક ગુણો હતા, અને તે ગુણો તેણે દર્શાવવા માડ્યા. મુચકુંદ એક અક્ષર પણ કહે તે પહેલાં તેણે મોટેથી કહ્યું:

"આ ચીબાવલી મારા ઘરમા નહીં" કાશીની બાડી આખે ભયંકર કટાક્ષ નાંખ્યો. ગરીબ બીચારો મુચકુંદ આભો બની ઉભો રહ્યો. બહાર ઉભેલી મણિએ આ શબ્દો સાંભળી હોઠ કરડ્યા

"જરા ધીમે બોલ." મુચકુંદ ધીમેથી બોલતો સભળાયો

"શુ કરવા? એની હું કૈં દબાયલી છુ? મારા ઘરમા એનો ટાટીઓ નહીં"

"અરે આ શુ બોલે છે?" ગુસ્સામા પણ ધીમેથી મુચકુંદ બોલ્યો.

"ના તે એ નહીં બને જોઇએ તો મારી નાંખો." કહી કાશી ઉભી થઇ ગઇ હોય એમ મણિને લાગ્યુ.

"કેમ?"

મુચકુંદ કાશી પાસે જતો સભળાયો; કાશી જાણે પીડાથી "આરરર" કરતી સભળાઇ. મણિની બહાર ઉભાઉભા એવી સ્થિતિ થઇ કે શુ કરવુ તેનો રસ્તો જડયો નહીં. જે ઘરમા આદર નહીં ત્યાં ઉભુ રહેવુ તેને ગમ્યુ નહીં, અને વગરકહ્યે જતા રહેવુ તે પણ સારુ લાગ્યું નહીં.

થોડી પળમા મુચકુંદ બહાર આવ્યો તેનુ મોઢુ ગુંગળાટમા અને ગુસ્સામા લાલ થઇ ગયુ હતુ મણિ તરત બોલી ઉઠી

"મુચકુંદભાઇ! આજે મને જવા દો" જાણે વાત સાભળી જ નહીં હોય એમ અજાણી થઇ મણિએ કહ્યુ "મારે ત્યા એક જણ આવવાનુ છે જમવા રહીશ તો મોડુ થશે"

મુચકુંદ આગ્રહ કરવા જતો હતો, પણ તેને લાગ્યુ કે કાશી રીસાઇને ખુણે બેઠી હતી એટલે મણિ પુરેપુરા ફજેતો જુએ તેના કરતા આબરુ રહે તેટલી સારી તે ફીક્કુ હસ્યો 'ખરેખર?"

"હા વળી કોઇ દિવસ આવીશ ચાલો ઘણુ મોડુ થયુ."

મણિની આખમા આર્દ્રતા હતી મુચકુંદની હીણભાગી સ્થિતિ માટે દયા હતી અને મણિ આ સમજી ગઇ અને આની દયા બતાવે છે એ જોઇ મુચકુંદના મનમા તેને માટે જે લાગણી હતી તેમા વધારો થયો મુચકુંદ સાથે વળાવવા હેડળ સુધી આવ્યો

"મણિબહેન! જરૂર ફુરસદે આવજો"

"તમે કોઇ વખત મારે ત્યા આવો તો કેમ? અત્યારે નીકળવુ મને જરા અગવડભરેલુ છે"

"ઠીક એમ કરીશ"

મણિ ગઇ પણ ક્યા સુધી તેની અદીઠ થતી મૂર્તિ, તેની છટાદાર ચાલ તે જોઇ રહ્યો કેવી સ્ત્રી ખોઇ અને કેવી સ્ત્રી પામ્યો! થોડી વાર તે ઉભો રહ્યો આટલે દિવસે મણિને જોતા તેના તરફ આવતો રોષ અદૃષ્ટ થયો-ઊર્મિઓ વધારે સબળ થઇ, અને પોતાના જીવન પરનો અસતોષ વધ્યો શી તેની સ્થિતિ-શી અધમતા-શા પત્નીના સુખ! આજે પોતાના ઘરસસારનુ દુ:ખ હજાર ધાર ધારી તેના

હૃદયને વહેરવા લાગ્યુ જ્યારે ઉભોઉભો તે થાકયો ત્યારે ઉપર જવા વિચાર કર્યો ઉપર કોને માટે–કોને ઘેર–ક્યા સુખ માટે? જીવન કોને માટે? તે બબડયો “મણિ! મણિ! તે મારુ કહ્યુ માન્યુ હોત!” તેણે નીસાસો મુકી, પાછા ઉપર જવાનો વિચાર છોડી દીધો ને રખડવા નીકળ્યો કે જેથી પગ થાકે તો રાતના ઉંઘ આવે

બે અઢી કલાક તે રખડયો અને ઘેર આવ્યો કાશી બારણા બધ કરી સુઇ ગઇ હતી જેના સરકાર જાડા તેનુ જીવન સરળ અને સુખી નિર્જીવ વસ્તુમા નીરાને પડી રહે પહાણો, જીવવાળામા પડી રહે ભુંડ

પ્રકરણ ૭ મું

હૈયાં ખોલીને વાત

મુચકુંદને ઘર નરક સમાન લાગ્યુ, પોતાની સ્ત્રી જોઇ તેને કમકમાટ છૂટયો આ સ્ત્રી સાથે દિવસો–એક રાત, એક પળ પણ કેમ જાય? અત્યાર સુધી તે ગમે તેમ ચલાવતો હતો, હવે તેના ધૈર્યનો અત આવ્યો આવી સ્ત્રી જોડે ઉઠવુ, બેસવુ, ખાવુ પીવુ–તેના કરતા મરવુ હજાર દરજ્જે સારુ આવા વિચારો કરી તે સુતો, પણ તેને ઉઘ જરાએ આવી નહીં

સવારે ઉઠયો ત્યારે પણ તેના તેજ વિચારો આવવા લાગ્યા મણિએ આપેલુ આમત્રણ યાદ આવ્યુ તેનુ મન મણિને નીરખવા, તેની સાથે વાત કરવા તલસી રહ્યુ, અને જેમજેમ કાશીને જોતા કચવાટ વધ્યો, તેમ એ તલસાટ પણ વધ્યા તેને છોડીને મણિ પાસે જવાની ઉત્કઠા થઇ પણ સવિતાનુ વરેણ્ય ભર્ગ બુદ્ધિદાતા છે, તેના સચોટ કિરણોમા રાત્રિના અધકારે ઉભા કરેલા મ ારાજ્યો ભેદવાની અદ્દભુત શક્તિ છે મુચકુદને કતવ્યપરાયણતા સ્ફુરી મણિ પાસે જઇ પોતાની સ્ત્રીની ફરીઆદ કરવી તેનુ નામ મર્દ? હોઠ કરડી તેણે તલસાટ દબાવવા પ્રયત્ન કર્યો, અને પોતાના નિત્યકર્મો આરભ્યા પણ કાશીને ઘરમા ફરતી જોઇ તેના સસ્કાર, તેની રીતભાતો, તેના પરાક્રમો યાદ આવતા તેના હૃદયમા હોળી બળવા લાગી

જે માણસનુ મોઢુ ગમે નહીં, જેના બોલો ઝેર જેવા લાગે, જેનો સગ કમકમા આણે તેની સાથે રહેવુ તે નરક મુચકુદ અત્યારે નરકમા પડયો હતો કર્તવ્યપરાયણતાની દૃષ્ટિએ, તે નરકને સ્વર્ગ છે એમ પોતાના મનને સમજાવતો હતો, પણ નરક તે

આખરે નરક, જનકવિદેહીઓ તે જોઇ બળ્યાબળ્યા થાય તો આ તો બીચારો એક મૅજીસ્ટ્રેટ !

મુચકુંદની મુંઝવણનો પાર નહોતો. તેને આ નરકમાંથી નાસવું હતુ, મણિનો સુખમય સંગ કરવો હતો છતાં કર્તવ્યપરાયણતા રાખવી હતી, અને નરકમાં રહેવું હતું જીવન વિચિત્ર છે, ઇચ્છાઓ તેથી પણ વધારે વિચિત્ર હોય છે

સાંજે તેના પગ મણિના ઘર તરફ જવા ધસ્યા, મહામહેનતે તેમને તે ઘેર લઇ આવ્યો તેણે નિશ્ચય કર્યો કે મણિને ફરી મળવું નથી તે નિશ્ચય કરી પોતાને ઘેર આવ્યો

ઘેર કાશીને જોઇ હૈયાની હોળી સતેજ થઇ આ સ્ત્રી જોડે સંસાર કેમ ચલાવાય ? તેને વિચાર થયો કે એને થોડા દિવસ પીઅર મોકલી આપી હોય તો તેનું બળતું હૈયું શમે, પણ તે કેમ બને ? તે નિરાશ થઇ બેઠો

"પેલી તમારી કુબજા ફરી મળી હતી કે ?" કાશીએ સવાલ કર્યો

મુચકુંદ ચમક્યો તેની આંખમાં ખુન્નસ ભરાયું તેણે ટેબલ પર પડેલું લાકડાનું બારણું હાથમાં લીધું અને કાશીને છુટ્ટું માર્યું કાશી ખસી ગઇ અને બારણું જઇ ભીંતમાં અથડાયું બીજી પળે મુચકુંદને ભાન આવ્યું—તેણે બૈરીને મારી હતી તેના સસ્કાર, તેની કેળવણી, સ્ત્રીઓ તરફ રાખવી જોઇતી માનની લાગણીઓ એ બધા ક્યાં ગયા ? અધમ સંગે તે પણ અધમ થયો

તે ઉઠયો, કપડાં પહેરી બહાર ગયો. બહાર જઇ તે રખડ્યો ભુખ લાગી તે કે ખાધું, અને મોડી રાત સુધી બળતા આત્માને શાંત કરવા ચોપાટી પર પડી રહ્યો આખરે તે ઘેર આવ્યો

બીજે દિવસે તેને જાણે તાવ આવ્યો હોય એમ લાગ્યું તેનું શરીર સુકાતું તો જતું હતું, તેમાં આ વ્યાધિ આવ્યો. કાશીને તેની

કે પરવા નહોતી તે નીરાંતે ખાતી, ઉંઘતી, અને ધણીનું દુઃખ જોઇ પોતે જીતી છે એમ માની ખુશ થતી તે દિવસે પણ તેને મણિ તરફ ભયંકર આકર્ષણ થયુ, પણ તેણે તે જીત્યુ અને તે ઘેર આવ્યો આજે બહાર રખડાય તેમ નહોતું—તેના અંગેઅંગ પીડાતા હતાં. કાશીએ કૈં પુછ્યુ નહીં, તેણે કૈં કહ્યુ નહીં તેણે ખાવાની ના પાડી એટલે કાશીએ ઉઠી નીરાંતે ખાધુ

ત્રીજે દિવસે સવારે પથારીમાથી ઉઠતા તેને મુશ્કેલી નડી છતા તેને જીવન પર તિરસ્કાર છૂટ્યો હતો એટલે મુશ્કેલી ન ગણકારતા તે ઉઠયો તેને લાગ્યુ કે ભગવાન્ યમરાજ તેના પર મહેરબાની કરી તેને લેવા આવતા હતા સવારે મણિનો કાગળ આવ્યો

" પ્રિય ભાઇ મુચકુંદ,

બે દિવસ તમારી વાટ જોઇ પણ તમે આવ્યા નહીં આજે આવશો ?

લી મણિ "

કાગળ ટુંકો હતો, પણ મુચકુંદને ગંભીર અર્થવાળો લાગ્યો તેની રગમા લોહી વધારે પ્રબળતાથી વહેવા માંડ્યુ તે વધારે વખત દૃઢતા રાખી શકયો નહીં નિર્બલતાથી તેની દૃઢતા પીગળી જવાની તૈયારીમા હતી, આ કાગળે પીગળાટ શરુ કર્યો ને ઉઠયો અને મણિને ઘેર ગયો

મુચકુંદ આટલુ પણ ચાલી શકયો નહીં, અને મણિની ચાલના દાદરો ચઢતા પણ તેના હોશ-નાશ ઉડી ગયા, તેનો શ્વાસ ભરાઇ ગયો થોડી વારે તેને તલાશ કરવાની શક્તિ આવી અને મણિની ઓરડી આગળ જઇ તે ઉભો રહ્યો

તેણે બારણુ ઉઘાડ્યુ, અને જાણે સ્વર્ગના બાર ખુલ્યા હોય તેમ તે ઓરડીની સ્વચ્છતા અને સાદાઇ જોઇ તેને શાંત વળી મણિ એક છોકરીને શીખવતી હતી

"ઓહોહો! મુચકુંદભાઈ!" કહી મણિ ઊભી થઈ ગઈ. તેનું સ્વરૂપવાન મોઢું વધારે તેજસ્વી થઈ રહ્યું, તેના હોઠ આવકારની ઊર્મિઓ બહાર કાઢતા જરા એકમેકથી દૂર જ થઈ ગયા, તેની આંખો-તેની ભયંકર, તેજસ્વી આંખો હમી ઊઠી મુચકુંદના હૃદય પર અમીનો વરસાદ વરસ્યો પણ તે ફિક્કટ ગયો હતો-બોલ્યા વગર તે એક તકીઆ પાસે બેસી ગયો "વિમળા!" મણિએ પોતાને ત્યાં બેઠેલી છોકરીને કહ્યું, "જા, આજે રજા, હવે કાલે આવજે"

છોકરી ઊઠી, અને રખેને મહેતી પોતાનો વિચાર બદલે એવે ધાકે ઝપાટાબંધ ચાલી ગઈ

"મેં નહોતું ધાર્યું કે તમે હમણાંજ આવશો આજે કામ મળ્યો?" મણિએ પુછ્યું

મુચકુંદે જવાબમાં માથું ધુણાવ્યું.

"પરમ દિવસ કરતાં આજે તમે ઘણા માંદા લાગો છો ડાક્ટર પાસે જઈ આવ્યા?" જરા ચિંતાથી મણિએ પુછ્યું

"ડાક્ટર ને ફ્રાક્ટર-મારે તો કહીં જવું નથી હું થાકી ગયો છું મારે તો હવે મરવું છે કોને માટે જીવવું?"

"ઊભા રહો, જવાબ દઉં છું મને ચા કરવા દો" કહી મણિ ઊઠી

મુચકુંદે મણિને વીજળીની માફક આમથી તેમ ઝબકતી જોઈ તેનું છટાદાર અંગ અને તેની કામ કરવાની મોહક રીત તેણે ઘણે દિવસે ભાળ્યા તે મુગ્ધ મોઢે જોઈજ રહ્યો ચા મુકી મણિ તેની સામે આવી બેઠી

"બોલો હવે શું છે? બીજી બધી વાત પછી ડાક્ટરને ત્યાં જાઓ."

"ના."

"કેમ?"

"મણિબહેન, મણિબહેન! મને જીવવા કરતાં મરવું હજાર ઘણું સરસ લાગે છે. તમે તો ચાલ્યા ગયા, તમે જાણ્યું એથી મારો ઉદ્ધાર થશે. આ જાયું કેટલો થયો તે?" કડવાશથી મુચકુંદે કહ્યું.

"હા ભાઇ! ખરી વાત છે મેં નહોતું જાણ્યું કે આવું પરિણામ આવશે."

"પરિણામ! તમે ગયાં અને હું પરવારી ગયો. મને જીવન વિષમય થઇ ગયું. હું ભાવનાભ્રષ્ટ થયો. પછી મારા માપાએ જે જુલમ વર્તાવ્યો હતો તે મેં સહન કર્યો. મારી ભાવનાઓ ગઇ–તમે ગયાં પછી મારે શા માટે સામે થવું ? કોને માટે ?'

મુચકુંદે જરા વાર શ્વાસ ખાધો. મણિની આંખોજ માત્ર આશ્વાસન આપી રહી. મુચકુંદે નિઃશ્વાસ મુકી કર્મની કથની શરુ કરી.

"પછી હું પરણ્યો, આ ભૂત મને વળગ્યું. તે જોયું, કેવા બ્રહ્મરાક્ષસ છે! મણિબહેન! મરવું મારું, રોમેરોમ કીડા પડે ત મારા પણ આવી સ્ત્રી મળે તે ખોટું. મારા સંસ્કાર, મારી ભાવનાઓ, મારી આશાઓ–બધાં આ સહધર્મચારિણી સાથે. એના કરતાં મરવું સારું" ફરી કમકમાટ થી ધ્રુજતા મુચકુંદે કહ્યું.

"ભાઇ! આકળા શું કામ પડો છો? તમારી તબીઅત બગડશે. એ હવે બદલાવાનું છે? આપણામાં કહે છે તેમ 'પડયું પાનું સુધારી લ'."

"શું મારું કરમ સુધારું? આ સંસાર તે સુધરે–એ તો મોટી સ્ત્રી સાન છે, પળેપળ મારું લોહી ચુસે છે. તમે જોતાં નથી. હું દિવસેદિવસે મરણની અણીએ આવતો જાઉં છું.'

મણિની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. આ આક્રંદ તે સાંભળી શકી નહીં.

"મુચકુંદભાઇ! શા માટે આકળા પડો છો? એ કંઇ છુટવાનું છે?"

"મરીશ ત્યારે છુટશે ને. તમને ખબર નથી કે આ દુઃખ કેટલું દુસહ છે!"

"મને કેમ ખબર નહીં હોય? આપણા લગ્નના મે એટલાં લહાવા લીધા છે કે હું બધું સમજી શકું છું" મણિએ સ્નેહથી કહ્યું "એક રીતે કે બીજી રીતે આપણે બ નેને આપણા સસારે રહેસ્યા છે પણ કેમ કરવું?"

"શું કરવું? હું કયા જાઉં–કોને કહું' તમે છો તો હું આટલું પણ કહી શકું છું, પણ કૈં રસ્તો સુઝતો નથી'

"બીજો શો રસ્તો!" મણિએ કહ્યું "ગમે તેમ પણ નીભાવવું પડશે કૈં છુટકો છે?"

"નીભાવવું! શા સારુ' કોના બાપનો બાંધેલો છું? મારા આદર્શો જાય, મારું સુખ જાય, મારો જીવ જાય છતા મારે નીભાવવું? મારું ચાલે તો એક પળમા બધા બધનોને તોડી નાખું"

"ભાઇ!" મણિએ સાંત્વના આપતા કહ્યું "મારા પણ એવાજ વિચારો હતા હું પણ તેમજ કરવા મથી હતી મે બધો અનુભવ કર્યો છે આખરે જોયું કે એ બધાને અને દુખજ છે"

"ત્યારે શા માટે મરવું નહીં' એ દુ ખ શા માટે સહ્યા જવું? કાશીની જોડે જન્મારો કાઢવો? અરે ભગવાન્!" આ શબ્દો કહેતા મુચકુદને કપારી આવી

બીજો શો રસ્તો? ભાઇ! મે તો બધે જોયું છે આપણુ મરણે કહો, ભૈરા કહો–સરકારી થયા કે ભોગ લાગ્યા એ તો નફટ થયા વિના છૂટકો નથી એ તરેહની જીદગી કરો, કાશી જોડે કાશી જેવા થાઓ તો કઇ નીરાત વળશે"

"જીવન એપકું કરવા હું ઘણોએ મથુ છુ પણ કાશી સાથે તે પણ કેમ થાય?" મુચકુંદે કહ્યું નિરાશાની અવધિમા તે જમીન તરફ જોઇ રહ્યો

"આહ! જેમ વિચાર કરશો તેમ દુઃખી વધારે થશો"

"ભોગ આપણા!"

"પણ એમ કર્યે શો ફાયદો? એના કરતા હીંમત રાખો અને તમારી ભાવનાઓ ફરી સતેજ કરો. ઘરસંસારની વાતો વીસારીજ દો. આખુ જીવન એક મહાભાવનાથી પ્રેરો. પ્રભુએ જીંદગી આપી છે તે આમ રડી કકળીને પુરી કરવા?"

મુચકુંદ ફીકકુ, નીરસ હસ્યો. "હવે મારે ભાવના કેવી? તમે ગયા ને મારી ભાવના પરવારી"

"હું કયા ગઇ છુ? તમારી બહેન છુ અને સદાએ રહેવાની"

મુચકુંદનો હાથ અજાણ્યે મણિને પકડવા ગયો, પણ તેણે તરત તે પાછો ખેંચી લીધો. મુચકુંદે નીસાસો નાખ્યો, પોતાનો હાથ બીજા કોઇને આપવાનો તેને હવે શો અધિકાર હતો?

"બહેન! હવે રજા લઇશ ઘણું મોડુ થયુ"

"હા સુખેથી, પણ ડાકટરને ત્યા જરુર જજો"

"જોઇશ"

"ના, જોઇશ નહીં, મારા સમ" મણિની આંખ રડવાની હતી. મુચકુંદ તે બીનાશથી ધ્રુજતો હોય તેમ લાગ્યુ. તે મણિની આંખથી આંખ મેળવવા અશક્તિમાન્ હતો. તેણે નીચુ જોઇ રજા લીધી, અને ધીમેધીમે ઘેર ગયો.

મણિ એના ને એનાજ વિચાર કરી રહી

પ્રકરણ ૮ મું

કાશી વીફરી

કાશી ઉંધી રીતે હોશીઆર હતી તેણે મુચકુંદને કાગળ વાંચતા જોયો, ઉતાવળે બહાર જતો જોયો, અને પાછો આવ્યો ત્યારે તેને જરાક ઓછો દુ:ખી જોયો કાશીના વહેમી સ્વભાવને મણિ સાંભરી અને આ ફેરફાર તેનેજ લીધે છે એમ તેને લાગ્યું

મુચકુંદ માંદો દેખાતો તેની તેને પરવા નહોતી એ ઓછો દીનગીર દેખાયો તેથી તે ગુસ્સે થઇ તેણે સહવારે આવેલા કાગળ ખોળવા માંડયો મુચકુંદ ભુલમાં તે ટેબલના ખાનામાં વીસરી ગયો હતો, તે કાશીને હાથ આવ્યો કાશીને વાંચતાં નહોતું આવડતું મેડે હલળને માળે રહેતા પાડોશીના નાના છોકરાને ઉપર બોલાવી તેની પાસ તે કાગળ વંચાવ્યો તેના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં, પેલી ચાગલાવલી એના ધણી જોડે પત્રવહેવાર કરે!

તેણે તરત લુગડું બદલ્યું અને બહાર નીકળી, અને ચંદુલાલ શેઠને ત્યાં ગઇ, અને પાર્વતીને કહ્યું કે મારે મણિને મળવા જવું છે મારે એક રામો મોકલો વાતને વધારે ખરી લગાડવા તેણે એમ પણ ઉમેર્યું કે મુચકુંદ તેને જવા કહી ગયો હતો, અને પૂર્નિમા પેલા કાગળમાં આપેલું સરનામું કહી બતાવ્યું પાર્વતીને જરા આશ્ચર્ય તો લાગ્યું છતાં એક રામાને તેની સાથે જવા કહ્યું તેણે માત્ર એટલુંજ કહ્યું કે તે દિવસે મણિ સાડાત્રણ વાગતાં પછી ઘેર આવશે કાશી તે વખત સાચવી-ને મણિને ઘેર ગઇ.

મણિના મનની સ્થિતિ વિચિત્ર હતી મુચકુંદ આવ્યો અને તેવો ને તેવોજ સ્નેહાળ હતો તેથી તેનું હૈયું પ્રફુલ્લ

હતું તે માંદો હતો તેથી ખિન્ન હતું તેને કાશી તરફનું દુઃખ છે તે દેખી તે દયાર્દ્ર બની હતી અને આ બધી માનસિક સ્થિતિઓ પર આછા, ભીના પ્રેમનું વાતાવરણ છાયું હતું

મણિ કાશીને જોઇ ચમકી તેણે આ મેળાપ થશે એવું સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નહોતું કાશી આવી મણિએ આવકાર દીધો, તેને તેણે ધુત્કારી કાઢયો, અને પોતાનો ક્રોધ કાઢવા માંડયો કાશીની કેળવણી ગામડીઆ હતી, તેનો કોપ ફટાણાંઓ સાંભળી વિશાલ અને રમાગ થયો હતો, તેનો ક્રોધ નિર્લજ્જ અને ભયંકર હતો આ મધ્યાનો ઉપયોગ કરી કરી કાશીએ મણુને મહાન કરી બીચારી મણિના કાનમાં કીડા ખદબદી ઉઠયા, તેની આંખમાં ગુસ્સાથી અને અપમાનથી આંસુઓ આવ્યા, તેના હૈયામાં આ છોકરીની અરમતાએ ચીરાડા પાડયા બીજું કોઇ આથી અરધું પણ કહેત તો તેને તે જવાબ દઇ શકત, ઘરમાંથી કાઢી મુકત, પણ આ તો મુચકુંદની વહુ! તે ” પણ બોલી નહીં, બધું સાંભળ્યા કર્યું, અને કાશી ગઇ ત્યારે પોમપોસ આંસુએ રડી

કાશીને નીરાંત વળી પાતાના વિજયનો નાવટા તેણે ફરકનો કર્યા હતો, તેના મનમાં મુચકુંદ માટે એક પ્રકારનો તિરસ્કાર આવી ગયો હતો, તેની ભલમનસાઇ તે મુર્ખાઇ છે એવો તેણે ચોકકસ અભિપ્રાય બાંધ્યો હતો અને તે કારણોથી તેને મુચકુંદનો ધાક જરાએ નહોતો ને રાતના ઘેર આવ્યો ત્યારે કાશીએ પોતાના દિગ્વિજયનો ઇતિહાસ અથથી ઇતિ સુધી તેને કહી સંભળાવ્યો

મુચકુંદ આખા દહાડાના થાકથી, નબળાઇથી, નિરાશાથી નિર્બળ થઇ ગયો હતો, તેમાં આ સાંભળી તેના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં તેના નિસ્તેજ ડોળા ભયજનક થયા, તેનો શ્વાસોચ્છ્વાસ વધારે જોરથી ચાલવા લાગ્યો ને પહેલાં કૈ બોલ્યો નહીં, માત્ર દાંતજ પીસ્યા તે ઉભો થયો;

તેના હાથ ધ્રુજી રહ્યા તેણે ટેબલ પર પડેલો ખડીઓ જોયો-લીધો, કાશીના પર જોરથી ફેંક્યો આ ગુસ્સાના આવિર્ભાવથી તેની જીભ ઉઘડી

"કમજાત! મારો જીવ લેવા પેદા થઈ છે?"

બીજી પળે તે ત્યાંથી નાઠો તેનું માથું ભમતું હતું મણિને થયલા અપમાનના શબ્દેશબ્દ જાણે તેનેજ કહેવામા આવ્યા હોય તેમ તેને લાગ્યુ હવે એ કાશીનુ મો નહીં જોવુ એવો નિશ્ચય તેણે કર્યો તે ઉપરાત મણિને શા વિચારો આવતા હશે? તેની પાસે જઇ તેની માફી માંગવી જોઇએ એમ પણ તેને થયુ

તે મણિના ઘર તરફ વળ્યો

પ્રકરણ ૯ મું

હશે નિર્દોષ કે દોષિત !

મણિ આખા દિવસના દુ:ખદ અનુભવથી દીલગીર થઇ ગઇ હતી તે મુચકુંદને મળી હતી, તેના ગૃહજીવનમાં માથું માર્યું હતું, પરિણામે તેને દુ:ખી કર્યો હતો કાશીને વીફરાવી હતી, મુચકુંદના સંસારસુખનું સત્યાનાશ વાળી મુક્યું હતું પહેલાં જેમ પોતાને તે દોષ દેતી હતી તેમ તે દેવા બેઠી, અને ભરેલે હૈયે આંસુ સારતી હતી

એટલામાં કોઇએ બારણું જોરથી ઠોક્યું તે અજાયબ થઇ અત્યારે કોણ હશે? મણિના નીડર હૃદયમાં પણ ડર આવ્યો તેણે ધીમેથી બારણાં ઉઘાડયાં, થાકેલો, હાંફતો, સ્મશાનમાંથી પાછા આવેલા પ્રેત સમો મુચકુંદ આવ્યો ને ઓરડીમાં લથડી પડયો મણિને ધ્રાસ્કો પડયો

"ભાઇ! ભાઇ! આમ કેમ?" તેણે મર્યાદા ભુલી મુચકુંદનો હાથ ઝાલી બેસાડયો, અને મુચકુંદ શ્વાસ ખાવા મુંગો રહ્યો મણિએ પાણી ધર્યું તે તેણે પીધું

'મણિબહેન! પેલી કુબજા તમને શું કહી ગઇ?"

'અરરર! તે માટે તમે આવ્યા? મેં તો કંઇ ખોટું લગાડયુંજ નથી નકામા શા માટે તમારા જીવને દુખવો છો?"

"મણિબહેન! એ—"

"એની વાતજ જવા દો" મણિએ જરા હસતાં કહ્યું મણિના હાસ્યકિરણોથી મુચકુંદનો જુસ્સો જરા શમ્યો

"કેમ જવા દઉં? એ મારો જીવ લેવા બેઠી છે–જ્યાં જાય ત્યાં ઝેર પ્રસારે છે અરેરે! તમને શું શું કહી ગઇ હશે!'

"કંઇ નહીં"

"કે નહીં કેમ? તમે હસો છો, કારણ કે નહીં તો હું દુખી થાઉં. પણ મને ખબર છે"

"શી ખબર છે? નકામા તર્કો શું કામ કરો છો?"

"નકામા? મને ખબર છે કે તમારું હૃદય ઘવાયું હશે—તમે મારી કાલકામાતાના કોપથી ત્રાસતા હશો,—તેના શબ્દો તમને વિષમય લાગ્યા હશે"

"ભાઈ! એ વિચારો કાઢીજ નાખો મને તો ઘણાએ અનુભવ થયા છે અને આ એક વધારે તમેજ એક કોઈના વાક્યો મને વાંચી બતાવ્યા હતા'

"કયા?"

"એક દેડકાને આગીઓ મળ્યો આગીઆએ પુછ્યું 'શા સારુ યુક કરાડે છે?' દેડકાએ જવાબ આપ્યો 'તું શા સારુ તેજ પ્રસારે છે?' એ તો દરેકને પોતપોતાનો સ્વભાવ મુબારક"

"મણિબહેન! મને શરમાવો નહીં તમે તો અલૌકિક છો'

"ના, મે વધારે વેઠયું છે એટલુંજ"

"ના, પણ કે ઓછું લાવશો નહીં કાશી મારી મા નથી, મારા પૂર્વભવની દુશ્મન છે મને લાગ્યું કે તમે ગુસ્સે થશો અને ફરી મારી જોડે બોલશો નહીં"

"આડા થયા છો? જે કૈ કાશીએ કહ્યું તે મે સાભળ્યું—માત્ર એટલાજ માટે કે એ તમારી વૈરી છે, નહીં તો તમે મને ઓળખતા નથી? ટાટીઓ પકડી બહાર કાઢત"

"મણિબહેન! હું ખોટું નથી કહેતો—પણ તમે મળ્યા, તો મને જરા શાતા વળી, નહીં તો હું ભટકતો, દુખી, નિરાધાર થઇ રહ્યો છું"

"શા માટે?"

"બહેન ! આ ભૂત સાથે ભવ ગાળવો પડે ! ભયંકર !" કહી મુચકુંદ ધ્રુજ્યો. આક્રંદ કરતાં તેની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં તે એણે લુછ્યાં "બહેન ! બાલપણમાં બહુએ સ્વપ્નો આવ્યાં હશે, પણ તેમાં આવું સ્વપ્નું તો કદી આવ્યું નહોતું "

"આ શું કહેવાય ?" આ વિચારોમાંથી મુચકુંદને છોડવવા તે જરા હસી ક્રોધમાં બોલતાં મણિએ કહ્યું "કહું છું કે વાત જવા દો તે નથી સાંભળતા ? ભણેલા ગણેલા થઈ આટલી હીંમત નથી રહેતી ''

પણ આ શબ્દોની અસર જુદીજ થઈ મણિનું તેજસ્વી હસતું મોઢું, ને તોફાની ચમકતી આંખો જોઇ મુચકુંદને પોતાનું દુઃખ વધારે કારમું લાગ્યું

"ભણેલો !" તેણે કહ્યું "હા ! હું મુર્ખો હોત, ગામડામાં ગોરપદુ કરી ખાતો હોત, તો એક અક્ષર નહીં બોલત, મારી કાશીમાઈ-ની કોટે વળગી ભવસાગર તરી જાત, ને મતિમંદ માયકાંગલાં રીંછુજાળ પેદા કરી ઘર ભરી નાખત પણ હું મૂર્ખો—મારા બાપ મુર્ખા મને ભણાવ્યો, મારા આદર્શો વધ્યા, મને રૂપ, ગુણ, સંસ્કારિતાનું ભાન થયું, મારા સ્વપ્નામાં અવનવી સુંદરીઓ સરજી, તમે મળ્યાં હું ભણેલો છું તેમાજ હીંમત નથી હું સંસ્કારવાળો છું તેમાજ સહન નથી થતું "

બોલતાં બોલતાં મુચકુંદને મોઢે ફીણ આવ્યાં

મણિ આ શબ્દો સાંભળતાં વિસ્મય પામી જે વિચારો એને આવતા, જે પ્રમાણે પોતે "પુરુષત્વ" પાછળ ગાંડી બની, કોઈ નાથને શોધી રહી હતી, તેમજ મુચકુંદ સ્ત્રીત્વ ખોળતો ગાંડો બન્યો હતો બંને ભાવ એક બીજાની જોડ હતા

મણિની નજર અભ્યાસે સૂક્ષ્મ બની નહોતી પણ તેને જે ભાન આવ્યું તે એક મહાન્ વિશ્વનિયમનું હતું દરેક સંસ્કારી પુરુષ કે સ્ત્રીહૃદય

સમાન જોડી માટે તલસે છે સમાજ એ તલસાટને નિયન્ત્રિત કરવા મથે છે, નીતિ નિયમિત કરવા મથે છે, પણ ઘણે અ શે બધા પ્રયાસો નિષ્ફલ થાય છે અને જ્યારેજ્યારે તે સફળ થાય ત્યારે સામાન્ય સ્થૂલ હૃદયોને સુખ થાય છે, પણુ સરકારી હૃદયોનો કચ્ચરઘાણુ વળે છે કોને સુખી બનાવવા? સમાજના શરીરરૂપ સ્થૂલ હૃદયોનેજ કે સમાજની સમૃદ્ધિરૂપ સરકારી હૃદયોને?

આ બે સમાજની સમૃદ્ધિરૂપ હતા, બને એકમેક માટે તલસતા, સમાજ, નીતિ, આબરુ ના પાડતા શો રસ્તો? કેટલીક ભુલભુલામણીને બહાર નીકળવાનો રસ્તોજ નથી હોતો અત્યારે આ બંને પણુ એવી ભુલભુલામણીમા પડ્યા હતા

મણિએ જરા હૃદયનો ક્ષોભ સમાવી કહ્યુ

"ભાઇ! તમે કાશીને હમણા પીઅર મોકલી દો ત્યાર વગર તમારા હૃદયમા શાતા વળવાની નથી, અન ઉલટા માદા થશો તે જુદા"

"મારે હવે જવુજ નથી મે વિચાર કર્યો છે કાલે સવારે હુ મુબાઇ છોડી ચાલ્યો જવાનો પછી જેને જેમ કરવુ હોય તેમ કરે" મુચકુદે કહ્યુ

"પણુ ક્યા જશો? આવી તબીયતે શુ કરશો? એના કરતા મે ઉપાય બતાવ્યો એ સારો છે"

"ના—ના હવે એ ઘરમા પગ નહીં મૂકુ મે મારો નિશ્ચય કર્યો છે મારે હવે કોઇની પરવા નથી" અકળામણુના ઉદ્ગારો મુચકુદે કાઢ્યા

"કોઇની પરવા નથી?" મણિએ પુછ્યુ—પુછાઇ ગયુ

મુચકુદે મણિ સામે જોયુ તેના ફીક્કા મોઢા પર જરાક લોહી આવ્યુ

"હુ તમને આ દુનીઆના ગણુતોજ નથી, તમે તો મારા કલ્પના-પ્રદેશનાં વાસી છો."

"પણ કલ્પનાપ્રદેશના વસનારાને ઉંઘ પણ આવે ઘણુ મોડુ થયુ. તમે નહીં હોય તો અહીંઆજ સુઓ હું તમને કાલે નહીં જવા દઉં એક દિવસ વધારે વિચાર કરો" મણિએ જરાક હસતા કહ્યુ

પરપુરુષ પોતાના ઘરમા રહે તેથી પડોશીઓ શુ ધારશે એવી બીકે તેણે અત્યાર સુધી આ કહ્યુ નહોતુ, પણ મુચકુંદની આ સ્થિતિ-મા તેને જવા દેવો તેના કરતા ગમે તે વડવુ તેને વધુ સહેલુ લાગ્યુ

"તમે મને એવી વાત નહીં કરો હુ નિર્ધન છુ, મારામા નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ નથી મે ઘણો વિચાર કર્યો છે આ ભયકર સ્થિતિમા-થી બીજો છુટકારો નથી તમે પણ એક વખત ઘર છોડી નાઠા હતા"

"હુ નિરાધાર સ્ત્રી હતી, તમે સશક્ત મર્દ છો એ બધી વાતજ જવા દો એ બધાનો છેડો એટલોજ કે તમે અહીંઆ નીરાંતે સુઓ મારે તમારી વાત કે નિશ્ચય કંઈ સાંભળવાજ નથી તમે અહીંઆ ને હુ રસોડામા-આડી ભીંતે જેમ પહેલા વાત કરતા હતા તેમ આજે ઘણે દહાડે કરીશુ"

"તે દિવસોની વાતજ જવા દો" નીસાસો નાખી મુચકુંદે કહ્યુ "જો તમે મારુ માન્યુ હોત, અને આપણ બે સાથે રહ્યા હોત તો આમાની એકે પીડા ઉભી થાત નહીં હજુ-હજુ" અને ક્ષુભિત થએલા મુચકુંદે ડરતા ડરતા, જરા આશાભર સામે જોયુ "કહો તો આપણે સાથે રહીએ, અને જ્યાથી ભુલ્યા ત્યાથી ફરીથી ગણીએ"

"નહીં બને" અવર્ણનીય ખેદથી ડોકુ ધુણાવતા મણિએ કહ્યુ "બાપ! નહીં બને મને કલ્પનાપ્રદેશની વાસીજ રહેવા દો આમ હુ ત્યાજ સુધી સોનાની લાગુ છુ સ્ત્રીઓ શુદ્ધ હોય ત્યાજ સુધી સોનાની, પછી પથ્થરની હુ પથ્થરની હતી, ફરીથી પથ્થરની બનાવવી છે?"

"ના-ના-ના" મુચકુંદ બોલી ઉઠ્યો "એવુ હુ કહેતોજ નથી તમે છો તેવાજ રહો-મારે મન સદાએ સોનાના પણ મારી ન્યાતમા એ બેરી કરવાનો કશો વાંધ નથી"

મણિએ ડોકું ધુણાવ્યું "મોં પરણ્યા પછી ન્યાત કેવી ? છતાં એ કેમ ચાલે ? પુરુષને જેમ પતિવ્રત ગમે, તેમ અમને પણ પત્નીવ્રતની ભૂખ હોય છે હમણાં તો એ નહીં લાગે, પણ જુવાની જાય અને આવેડ વય આવે એટલે સમજ પડે હું તો અનુભવે ઘરડી થઇ ગઇ છું નહીં તો શું મને નહીં ગમતું ? તમારી સાથે રહેવું–એ તો મારે મન મુક્તિથી પણ વધારે ગમતું છે નાના–ના સમાજના નિયમો તોડાય પણ હૃદયના નિયમો કેમ તોડાય ? ' મુચકુંદ તેના સામે દયામણે મોઢે જોઇ રહ્યા હતા મણિએ તેના પગ પર હાથ મૂક્યા અને આશ્વાસન આપતાં બોલી "મુચકુંદ ! શા માટે ખિન્ન થાઓ છો ? આપણે સમાજની અજ્ઞાનતાના આજે ભોગ થઇ પડ્યા છીએ પણ આપણે એ એકએકના છીએ એટલું આછું નથી ' મુચકુંદે પોતાના પગ પર પડેલો મણિનો હાથ પોતાના બે હાથમાં લીધો–લેતાં જ ગયો, તેને શું કરવું તે સુઝ્યું નહીં આખરે તેને પોતાના હાથમાં ડચકી નાખ્યો, તરછોડી છોડી દીધો

અરે ! એકદમ મણિ બોલી ઉઠી ' તમને તાવ આવ્યો છે તમારા હાથ તો ધગધગતા અંગારા જેવા છે

' મને ખબર છે મહેન ' મને ખબર છે મારા માથામાં તો હથોડા ટોકાય છે જો કહી મુચકુંદે મણિનો હાથ પોતાને કપાળે મૂક્યો ત્યાં ખરેખર હથોડા ઠોકાતા હતા

' અને આવી તબીયતે મુસાફરી છોડ્યું હતું ' વાહરે વાહ ! ચાલો હવે સૂઇ જાઓ, હું પથારી કરી આપું '

' ના–પછી બધા લોકો -

' જખ મારે છે તમે હું કહું તે કરોની–કોટ કાઢો ચાલો "

પહેલાં મણિનો જે કાબુ મુચકુંદ પર હતો તે સખત થયો તે તેના હુકમને તાબે થયો અને કોટ કાઢ્યો

પ્રકરણ ૧૦ મુ

માંદગી

મુચકુંદ સુતો અને થોડી વારે બબડવા માંડ્યો, બબડાટ વધ્યો મણિએ ઉઠીને બુમ મારી પણ તેને જવાબ દેવાનુ ભાન મુચકુંદને નહોતુ મણિ હીંમત ધરી પાસે આવી મુચકુંદને તાવ વધ્યો હતો અને તે સનેપાતમા બકતો હતો

મણિને ફાળ પડી તેણે મુચકુંદની સારવાર કરવા માંડી જ્યારે તે જરા શાંત થયો કે જઇને પાસે રહેતા એક ડાક્ટરને બોલાવી લાવી તેને જરા વિચાર આવ્યો કે તેની આબરૂ પર પાણી ફરી જવાનુ, પણ તે વિચારે તે હસી તેને આબરૂ કેવી? મુચકુંદ—અભિન્ન બ્રહ્માંડમા તેના તરફ આર્દ્રતાની નજરે જોનાર એકજ માત્ર પુરુષ નિરાધાર બની તેને ઘેર પડ્યો હતો, જ્યારે પોતે રખડતી હતી, ઘર વિના, કકડી રોટલી વિના છાપરા કુદતી હતી ત્યારે તેણે પોતાને આદરસહિત, દુનીઆના ક્રોધ વેઠી ઘરમા રાખી હતી, અને આખી અવનિમા ઉમદા ભાવનાથી, નિઃસ્વાર્થ સ્વભાવથી પોતાના હૃદયને ડોલાવનાર માત્ર તેજ હતો આ લાગણીના તરંગો તેના હૃદયમા ઉછળ્યા

સવાર પડી ત્યા સુધી તેણે મુચકુંદની સારવાર કર્યા કરી, પછી તે એક પાડોશીને ઘર સોંપી ચંદુલાલ શેઠને ત્યા ગઇ

પોતાની આ જોડ સમાધાન કર્યા પછી, ચંદુલાલ શેઠનો આત્મસંતોષ વધ્યો હતો તેમણે જોયુ કે લુચ્ચાઇથી મણિ ખસી ગઇ, અને પોતાના હાથમાંથી સટકી ગઇ હતી એક તો પોતાની ગરજ પરવારી, અને બીજુ મણિ પર ગુસ્સો આવ્યો, આથી શેઠ પહેલા જેટલી માયા મણિ પર રાખતા નહોતા આ કારણથી જ્યારે મણિ તેમની પાસ

મુચકુંદની માંદગીની ખબર લઈ ગઈ ત્યારે પહેલાં શેઠે તેને અનેક પ્રકારનો દોષ દીધો. મણિએ બને તેટલા તેમને સમજાવ્યા અને પરિણામે કાશીને અને પાછું પડયાને ખબર પહોંચાડવાનું તેમણે માથે લીધું.

મણિ ઉતાવળથી પાછી આવી તે ગઈ તે દરમ્યાન મુચકુંદ પાછો અશાંત થયો હતો મણિ આવી એમ જ્યારે તે સમજ્યો ત્યારે તેને જરા શાંતિ વળી

કલાકે કાશી આવી, અને ગુસ્સાભર્યું મોઢું કરી, મણિ તરફ તિરસ્કારમાં વાંકું જોઈ મુચકુંદની પથારીની પાંગતે તે બેઠી મણિએ તેની દરકાર કર્યા વિના પોતાના ઉપચારો ચલાવ્યાજ કર્યા સાંજ પડી ત્યારે મણિએ થોડું રાંધ્યું અને કાશીને જમવાનું ન કહ્યું ત્યારથી કાશીએ ભુખી રહી પોતાનો હક્ક સાબીત કરવાનું દુરસ્ત ધાર્યું

બીજે દિવસે પાછું પડયા ગભરાતા, ઉકળેલા, ગાળો દેતા આવ્યા તેમની તબીઅત નરમ હતી, આ વર્ષમાં તેમની કમાણી ઓછી થઈ ગઈ હતી, હવે ઘડપણના નિર્બલતા વધતી હતી આવી સ્થિતિમાં મુચકુંદને માંદા પડવાનો શો અધિકાર હતો? માંદો થયો તો તેમને ખબર આપી મુંબાઈ બોલાવવાની શી જરુર હતી? આવા વિચારો કરતા તે આવ્યા અને મુચકુંદને ઘેર ગયા ત્યાં તાળું જોઈ સમજ નહીં પડી, ધુવાતા ધુવાતા તે ચંદુલાલ શેઠને ત્યાં ગયા મણિનું નામ સાંભળી ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં, અને એ ચાંડાલણીજ આ બધી પીડાને માટે અપરાધી છે એવા ગંભીર નિર્ણય પર તે આવ્યા

તે ચંદુલાલ શેઠનો માણસ અને શેઠની મોટર લઈ મણિને ઘેર આવ્યા, કોઈની જોડે બોલ્યા નહીં ને ચાલ્યા નહીં, દીકરાની ખબર પુછવા જેટલી પણ દરકાર કરી નહીં ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં તેમણે મુચકુંદનું ચીચોળીઉં પકડયું, અને શેઠના માણસની મદદથી મુચકુંદને ઘસડી મોટરમાં નાખ્યો, અને કાશીને લઈ પોતાને ઘેર આવ્યા મણિ

મુંચવાડામાં ચીત્રામણ જેવી થઇ રહી, અને આ જોહુકમી જોઇ આંખમાં નિરાધારીનાં આંસુ લાવી રોયા કરી.

સાંજ સુધી તેણે ધીરજ ધરી. આખરે તે વધારે ધૈર્ય રાખી શકી નહીં. તે ઉઠીને મુચકુંદને ઘેર આવી. પાણી પડવાનો તેને ધાક થવા લાગ્યો, પોતાને તિરસ્કારી ઘરબહાર કાઢી મુકે એવી પણ વકી લાગી, પણ તેનું હૃદય મુચકુંદ પાસે હતું. તેને ખોળવા ત્યાં ગયા વગર તેને ચાલ્યું નહીં.

તે ગઇ ત્યારે બધા તેની સામે ઘુરકવા મંડ્યા, પણ તેની દરકાર રાખ્યા વિના તે મુચકુંદ પાસે ગઇ, ને ખબર પુછી. તેનો અવાજ સાંભળી સનેપાતમાં લવતો મુચકુંદ જરા શાંત થયો.

"મણિબહેન!" તે જરા શાંતિથી લવવા લાગ્યો. "કોણ તમે! બહેન! હવે નથી સહેવાતું. તમે સાંભળતા નથી, એ કુબજા મારો જીવ લેવા બેઠી છે. બહેન! એ વાત ખોટી. મનમારસુધારકો મૂર્ખ છે, કહે છે અમે–' અને મુચકુંદનો અવાજ જાણે ભાષણ કરતો હોય તેવો થઇ ગયો. "અમે જેને, પ્રેમ અર્પીએ તેને પરણતા નથી. પણ જેને પરણીએ તેને પ્રેમ અર્પીએ! એ અમારી ફરજ! મુર્ખાઓ! દોજખના હીમાયતીઓ! પ્રેમ! આજે પ્રેમ–મહેન–બહેન!" મણિની સામે ડોળા ફેરવતા મુચકુંદે કહ્યું. "નથી જીવાતું. પ્રેમ કોને અપાય? મન પ્રીતિનો શો અધિકાર? હું તો ગુલામ રૂઢિનો–માગ બાપનો–મારી વૈરીનો ગુલામ, મને પ્રેમનો શો અધિકાર? પરણીએ તેને પ્રેમ અર્પીએ? હા–હા–હા–" મુચકુંદ હસવા બેઠો.

મણિની આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડવા લાગ્યાં. તેણે મુચકુંદનો હાથ ઝાલ્યો. "ભાઇ! તમારી નજરમાં આવે તેમ કરજો, પણ શું કામ બોલો છો?"

"બોલો છો ? હું બોલીશ. શા માટે છાનો મરું ? બહેન ! છાનો રહીરહી હું મરી ગયો મુર્ખા—મુર્ખા—બહેન ! તું ક્યાં ગઇ હતી ?" જરા ભાન આવતાં મુચકુંદે પુછ્યું.

"ક્યાંઇ નહીં "

"ક્યાંઇ નહીં કેમ ? હમણાં પેલી બીહામણી રાક્ષસીનું મને સ્વપ્નું આવ્યું " કહી પાછો મુચકુંદે બડબડાટ શરુ કર્યો

"તમે એમ કરશો તો હું જતી રહીશ "

"ત્યારે શું કરું ?"

"મુગામુગા સુઇ રહો "

"નથી સુઇ રહેવાતું, બહેન ! તું જતી નહીં રહે મને બીક લાગે છે બહેન ! એ બહેન ! તું જા—નહીં " કહી મુચકુંદે રડવા માંડ્યું

મણિને શું કરવું તે સુઝ્યું નહીં તેણે પાછળ જોયું તો પાણું પડ્યા મોટામોટા ડોળા ધુરકાવતા હતા, અને અંદર રહીરહી કાશી બારણાની તડમાંથી જોતી હતી તે નિરાધાર મુચકુંદ તરફ ફરી

"ભાઇ ! હું નહીં જાઉં, હવે થયું લો આ બેઠી " કહી તે મુચકુંદ પાસે બેસી માથે પાણીના પોતાં મુકવા લાગી મણિના હાથના સ્પર્શે તેને અમીભરી અસર કરી ધીમેધીમે મુચકુંદ બબડતો મટ્યો, આંખો મીંચી, અને થોડી વારમાં તે ઉંઘી ગયો હોય એમ લાગ્યું

પાછળથી પાણું પડ્યાએ મણિને ઉઠીને બહાર આવવા નીશાની કરી મણિએ હલકેથી મુચકુંદનો પોતાના ખોળામાં પડેલો હાથ ખમેડ્યો અને તે ઉઠી બહાર આવી ગુસ્સામાં પાણું પડ્યાના ડોળા ભયંકર થઇ ગયા હતા

"તું મારા ઘરનું નખોદ વાળવા બેઠી છે ?"

"પંડ્યાજી ! આ વખત દોષ દેવાનો છે ?" મણિએ પુછ્યું

"તે શું કરી મુક્યું છે ? તને એક વખત તો કાઢી મુકી, પણ તું તો મારા દીકરાનો કેડો છોડતીજ નથી ?"

"પંડ્યાજી ! પંડ્યાજી ! આ શું બોલો છો ? તમે આ જોતા નહોતા ? હું એને કેડે પડી છું ? એક વખત તમે મને દોષ દઇ કાઢી પરિણામે તમારો દીકરો મરવા પડયો ફરી કાઢશો તો તે મરી જશે

"તેમાં તારું શું ગયું ?"

"મારું તો જે જવાનું હશે તે જશે, પણ તમારો તો દીકરો જશે"

"તેની તારે પંચાત ? ખબરદાર ! તું મારા ઘરમાં આવી તો"

મણિ ઉભી હતી તેણે દૃઢતાથી પંડ્યા સામે જોયું તેના મોઢા પર ગુસ્સો દેખાતો હતો

"શું કરશો ?" તેણે શાંતિથી પુછ્યું

"તે તું પણ જોશે"

"એમ ? હું મુચકુંદભાઇને આમ મરવા નહીં દેવાની સમજ્યા ? અહીં આજ રહેવાની તમારાથી થાય તે કરી લ્યો"

પ્રકરણ ૧૧ મું

બીચારા પંડયાજી

પાણ્ડુ પંડયા જરા ચમક્યા. તેમણે મણિના અવાજમાં, તેની આંખની ચમકમાં પ્રભાવ જોયો. બાલસિંહને પકડી લઈ જવા આવનાર સામે સિંહણ જુએ તેમ તે પાણ્ડુ પંડયા સામે જોઈ રહી. એચાર રગ સુધી બંનેએ એકબીજાની સામે જોયા કર્યું.

'સમજ્યા?'' થોડી વારે મણિએ ધીમેથી પૂછ્યું.

'પણ આટલી બધી જીદનું શું કારણ?'' જરા નરમ પડેલા પંડયાજીને આટલી બધી જીદનું કારણ ન સમજાતાં તેને પૂછ્યું, મણિ એ ગુંચવણ સમજી.

'પંડયાજી! તમે મારા પર નકામા ગુસ્સે થાઓ છો. તમે એમ માનો છો કે તમારા છોકરાને ખરાબ કરવા હું જીદ કરું છું. મચકુંદભાઈ પાસે પૈસા છે? એની પાસે મોભો છે? નથી. ત્યારે શા સારૂ હું વળગું છું? શું મારામાં રૂપ કે ચાતુર્ય નથી કે મુંબાઈ શહેરમાં આટઆટલા લહેરી લક્ષાધિપતિઓમાંથી કોઈને વશ નહીં કરી શકું? જ્યારે મને એમ લાગ્યું કે મારા રહેવાથી એની આબરૂ જશે ત્યારે હું નહોતી જવા તૈયાર થઈ? એની આબરૂ બચાવવા હું તે વખતે ગઈ, અત્યારે એનો જીવ બચાવવા હું નહીં જાઉં. તે વખતે એનું મેં નહીં માન્યું, અત્યારે તમારું નહીં માનું. મચકુંદભાઈ જેટલો તમારો તેટલોજ મારો."

મણિની આજીજી પાષાણહૃદયને પણ ડગાવે એવી હતી. પાણ્ડુ પંડયાને લાગ્યું કે તેના કહેવામાં અર્થ હતો, તેમ તેનો સ્વાર્થ પણ હતો.

કારણ કે મણિને કાઢી મુકતા મુચકુંદના મન પર માઠી અસર થશે એમ સ્પષ્ટ દેખાતુ હતુ

"હુ એમ નહીં કરુ તો તુ શુ કરશે?" પાછુ પડવાને કે નમતુ આપવુ ઠીક નહીં લાગ્યુ

"શુ કરીશ? તમે મને ઓળખતા નથી હુ મચ-દલાલ પાસે બેસી રહીને પડી રહેતી કોણ ખમડે છે? અને જરજુલમ-થી બહાર કાઢશો તો બારણા આગળ પડી રહીશ

"તુ માણુસ છે કે—"

"જે કહો તે કહો જુઓ મુચકુંદભાઈ નમ્યા" કહી નમતો જરા નરમ થતો જોયો એટલે મણિ આવીને પથારી પર બેઠી

પડખાઉ વધારે બોલવાજ નહીં તેમણે મુગ મોઢે ખસી કર્યું અને એક દિવસમા ઓરડામા, મુચકુંદમા અને તેની વાતચીતમા એટલો બધો ફેરફાર જોયો કે મણિને રડમસ થવાની વાત ને વીસરીજ ગયા કાનોનો મીજાજ વણી ગયો, પણ મમતાની લાગણી મા તે કઈ બોલી શકી નહીં

બે ચાર દિવસ ગયા પણ મુચકુંદને - ફેરફાર થતા નહીં મણિ ગભરાઈ અને ડાક્ટર બદલવાનો વિચાર જણાવ્યા

"એ કેમ બને? માગી પાસ તે - ક્યા ગયા છે?"

"પૈસા તો ગમે ત્યાથી આવશે ઠીક છે, આજે હુ એક ડાક્ટર-ને બોલાવી લાવુ છુ" મણિએ કહ્યુ

ડાબા ન બોલ્યા નહીં મણિએ હીંમતથી તેને ના જવાબ આપ્યો હતો, પણ પોતાના મનમા તે વિચાર કરવા લાગી કે પૈસા ક્યાથી લાવવા? ચકુંદની એ કની ચોપડી જોતા જણાયુ કે ત્રણસે રૂપીઆની રકમ એ રગુનથી આવ્યો કે તરતજ તેણે ઉપાડી લીધી હતી, અને બાકી

માત્ર નામનાજ રુપીઆ ગણ્યા હતા. ચંદુલાલ શેઠ પાસે માગવા જવું એ મણિના અભિમાનને રુચ્યું નહીં, પડયાજી તો માત્ર દશ રુપીઆ લઈ ગામથી આવ્યા હતા એટલે તે કંઈ આપી શકે એમ નહોતું આ ઉપરાંત ઘરનો ખરચ ચલાવવા તેનો પોતાનો આવતો પગાર ઉપયોગમાં લીધા વિના છૂટકો નહોતો એમ તેને જણાયું પછી જોઇતા પૈસા કયાંથી લાવવા?

મણિએ એક મિત્ર પાસેથી થોડા રુપીઆ ઉછીના આણી ડાક્ટરની ફી આપવાની ગોઠવણ કરી ડાક્ટર આવ્યો મુચકુંદને જોઇ માથું ધુણાવ્યું, ઉપચારોની યાદી કરી આપી, અને મણિને સારવાર કરવાની સૂચનાઓ આપી ડાક્ટરે જતી વખતે પડયાને અને મણિને પાસે બોલાવ્યા

"તમે આગન્તુકના બાપ થાઓ?

"હા

'અને આ એની—'

હું એની બહેન થાઉં' મણિએ ઉમેર્યું

'મને લાગે છે કે આ સાધારણ તાવ નથી એના કાન પાછળ ક સોજો જણાય છે, કંઈ કહેવાય નહીં, પણ વખત છે ને તાન વધે તો શસ્ત્રોપચાર કરવો પડે"

મણિનું હૃદય ધબકતું અટકી પડતું હોય તેમ તેને લાગ્યું, પણ મહા મહેનતે તેણે હીંમત રાખી

"ડાક્ટર સાહેબ, એના જીવને કંઈ જોખમ છે?"

"હમણાં તે કેમ કહેવાય? આ સોજો બરોબર જણાય પછી હું કહીશ, હાલ ગભરાવાનું કારણ નથી" કહી ડાક્ટર ગયા

"મણિ!' પાણ પડયાએ એકદમ મણિ તરફ ફરીને કહ્યું મણિ બોલ્યા વગર માત્ર જોઇજ રહી "હું તો મુચકુંદને કાને ગામ લઇ જાઉં છું"

"કેમ ?"

"આ ખરચ મારાથી કેમ વેઠાય ? આજે તે ડાકટરને દશ રુપીઆ આપ્યા. રોજરોજ એ ખરચ કોણ કરશે ? મારો ગામડાનો વૈદ સારો.'

"પણ પંડયાજી ! મુંબઈથી મુસાફરી કેમ કરી શકશે ?"

'જો, એ તો નસીબની વાત છે. હું તો ગરીબ માણસ છું, ને મને ગામ બોલાવ્યો છે—મારે. નાનો દીકરો ત્યાં મરવા પડ્યો છે. હું શું કરું ? લલાટે લખ્યા લેખ મિથ્યા થવાના છે ?'

"પંડયાજી ! હું તમારી અગવડ સમજું છું, પણ શા માટે એવું કરો છો ? મુંબાઈ જેવા ડાકટરો કયાં મળવાના હતા ? તમે શું કામ ગભરાઓ છો ? તમે સુખેથી ગામ જાઓ, હું એકલી છું તે બસ છે."

ડાસા જોઈ રહ્યા. આ સ્ત્રી જે તેના પુત્ર તરફ પ્રેમ દર્શાવતી હતી તે જોઈ તેની આંખમાં ઝળઝળીઆં આવ્યાં. ત્રણ દિવસના અનુભવથી ડાસાના રોષ મણિ પરથી તદ્દન જતો રહ્યો હતો. તે જોતા હતા કે તે આવ્યા પછી ઘરમાં નવોજ પવન વાતો હતો.

'બહેન !' ડાસાએ ગળગળે અવાજે કહ્યું "તું બહુ હીંમતવાન્ છે, પણ તું એકલી શું કરશે ? પૈસા ક્યાંથી લાવશે ?'

"પંડયાજી ! તેની ફીકર કરશો નહીં. બધું કરવાની મારામાં શક્તિ છે, માત્ર શસ્ત્રોપચારની જરૂર જણાય તો પૈસાની સાસા પડે. બાકીનો ખરચ તો મારી આવકમાંથી ચાલશે. મે બેએક છોકરીઓ ભણાવવાની ગોઠવણ કરી છે." પંડયાજી બોલ્યા નહીં, પણ તેની આંખમાંથી આંસુ ખર્યું. થોડી વાર કાંઈ બોલ્યું નહીં.

"કાકા ! ચંદુલાલ કોઈ રીતે મદદ કરે એમ નથી ?"

"શું કપાળ અનુ ! ગયા મહીનાના આપેલા પગાર આપતાં તેનો જીવ નીકળી ગયો. એ તો આજકાલના સગા. હું તો મરતા

પણ તેઓ એની પાસે નહીં જાઉં તેથીજ કહું છું કે મુચકુંદને ગામજ લઈ જવો વધારે સારું છે"

"ના, ના, પંડ્યાજી! એ તો કદી નહીં તમે હમણાં ગામ જાઓ, ત્યાં પૈસાની વગ કરજો ને મારાથી બનતું હું કરીશ"

"ત્યારે હું કાલે જાઉં?"

"હા સુખેથી"

"કાશી વહુ અહીંઆં રહેશે?"

"હા" મણિએ જવાબ દીધો

આ બધો વખત આજારી બીચારો પથારીમાં પડ્યોપડ્યો તરફડીઆં મારતો હતો કોઈકોઈ વખત તેનું ભાન જતું, થોડો વખત તે ભાનમાં આવી વાતો કરતો, કિંચિત્ રડતો, પણ સદાએ મણિને જોઈ તે જરા શાંત વધારે થતો અને કાશીને જોઈ અકળાતો પાપ અને પુણ્ય વચ્ચે ઝોલાં ખાતી વિવેકબુદ્ધિની માફક શાંતિ અને અકળામણ વચ્ચે મુચકુંદનું નિર્મલ મન હીંચતું

મણિ આ મુશ્કેલીમાં માર્ગ કાઢવા તત્પર થઈ રહી સમરાંગણમાં ઉતરતા યોદ્ધાની માફક તેનું લોહી ઉકળી રહ્યું હતું. અને તેની બુદ્ધિ નવીનવી યુક્તિઓ રચતી હતી માંદગીથી પીડાતું મુચકુંદનું મુખ તેને શૌર્ય પ્રેરતું હતું

બીજે દિવસે પાછા પંડ્યા ગયા, અને મણિએ આખા ઘરનો કારભાર પોતાના હાથમાં લીધો કાશી તેની સાથે બોલતી નહોતી, પણ દૂરથી ઘુરકયા કરતી તેજ દિવસે કાશીએ પોતાના બાપને સવિસ્તર કાગળ લખ્યો અને પોતાને મુંબાઈથી તાકીદે બોલાવી લેવાનું સૂચવ્યું તેને મન મણિ શોક્ય સમાન લાગતી, અને અંદરથી તે ઝુરાઈઝુરાઈ રડતી

પ્રકરણ ૧૨ મું

બીચારી કાશી

તે દિવસે બપોરથી મુચકુંદે ચીસો પાડવા માંડી તેના કાન પછાડી આવેલો સોજો વધતો જતો હતો, અને તેને માથામાં વેદના થતી હોય એમ લાગતું હતું મણિ કાશીને ઘર સોંપી ડાકટરને બોલાવવા ગઈ

જ્યારે મણિ ડાક્ટરને લઈ આવી ત્યારે મુચકુંદની સ્થિતિ ઘણી ભયંકર હતી ડાકટરે તેને તપાસ્યો અને માથા પર શસ્ત્રોપચાર કર્યા વિના છુટકો નથી એમ અભિપ્રાય દર્શાવી, પોટીસ મૂકવાનું કહી ગયો

મુચકુંદની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિ પરથી મણિને લાગ્યું કે કાશીએ તેને મળવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોવો જોઈએ પહેલાં તો મણિએ તેને શાંત કર્યો, અને પછી નર્સીને બે બોલ કહેવા ગઈ

" જો બહેન ! મારું માને તો જરુર વગર મુચકુંદ બાજુ પાસ જતી નહીં "

" હું જાઉં તેમાં તારું શું ગયું ? "

'મારું શું જવાનું હતું ? જે જશે તે તારું તને ભાન નથી કે ભાઈની તબીયત કેવી ખરાબ છે ' તને જોઈને કેવા ગભરાય છે ? કોઈ દહાડો કંઈ માઠાં પરિણામ આવશે "

'માઠાં પરિણામ ' ચીબાવલી ! આ બધાં તારાં કારસ્તાન છે '

ઠીક ગાજો ઉમેરતાં કાશીએ કહ્યું

મણિ પણ ગુસ્સે થઈ ફારી મોટે અવાજે બોલતી હતી મુચકુંદને ખાતર એક વખત તેણે કાશીના બોલો સહ્યા હતા, હવે તે સહે એમ નહોતું આ શબ્દો જો આજારીને કાને જાય તો જરૂર સનેપાત પાછો શરૂ થાય એમ મણિને લાગ્યું

મણિનુ અંગ ગુસ્સામા કંપવા લાગ્યુ, તેની આંખમા જ્વાળા પ્રગટી મણિ વીફરેલી વાઘણ સમી કુદી અને કાશીનો કાન ઝાલી આમળી નાખ્યો, અને તે ચીસ પાડે તે પહેલા તેના મોઢા પર હાથ મુક્યો

"ચુપ! હરામખોર' ખબર નથી તને કે તારા લવારાથી ભાઇને શુ થશે? તારો પોતાનો સ્વાથ નથી સમજતી? છાની રહે! નહીં તો કાલે સવારે રાડીને બેસશે નથી માનતી ત્યા સુધી?"

આવો ગુસ્સો મણિ દર્શાવી શકશે એમ કાશીને જરાએ ખ્યાલ નહોતો તે નાની હતી, બીનઅનુભવી હતી, મણિ કરતા ઓછુ શરીરબળ ધારતી હતી તે સામે થવા ગઇ પણ મણિએ તેને ભીંતમા દાબી નાખી

'ચીરીજ નાખાના જો હમણા ભાઇ જોડ આવી તો કહી કાશીના બંને હાથ તેણે ભીંત સાથે દાબ્યા "જો મારા કહ્યામા ન રહી તો સમજજે હાથપગ બાધીને અહીંઆ દટ કરીશ'

કાશી બીધી, તેનો ગુસ્સો શમી ગયો તેણ એકદમ રડી દીધુ 'મારા ધણી સાથે હુ બોલુ નહીં?"

"તુ તો મુરખ છે મુચકુંદભાઇની માંદગી ભયકર છે જો બચશે તો કોને માટે? તારેજ માટે કેની? પણ તુ જોતી નથી કે તુ પાસે જાય છે ને તેમનુ મગજ ખસી જાય છે?"

મણિ ત્યાથી બહાર આવી અને કાશી એકલીએકલી આંસુ પાડવા બેઠી મણિએ કહ્યુ હતુ તે તેને ખરુ લાગ્યુ તે જ્યારે તેના ધણી પાસે જતી હતી ત્યારે તેનો પીત્તો ઉછળતો હતો છતા તેને જોયા વિના,

તેની સાથે બોલ્યા વિના કેમ રહેવાય ? ગમે તેવો પણ તે તેનો ધણી કાશીને લાગ્યું કે તેના પર જેવો જુલમ અને અન્યાય થતો હતો તેવો કોઇ પર થયો નહોતો, બધાએ તેને છુંદી મારવા મોટું કાવત્રું રચ્યું હતું તેને કંઈ રસ્તો સુઝયો નહીં, પણ તેણે રડીગડી દિવસ ગાળ્યો આ દુઃખ કોને પાપે વેઠવું પડતું હતું ? પોતે તો કંઈ કર્યું નહોતું, છતા આ બધા તેના પર શા માટે જુલમ કરતા હતા ? તેણે પોતાથી બનતું પોતાના પતિને રીઝવવા કર્યું હતું, છતા તે તેને જોઇ શા માટે આમ ભટકતો હતો ? કોનો વાંક ? આવાઆવા વિચારો તેના મગજમા ફરતા હતા

પ્રકરણ ૧૩ મુ

બસે રૂપીઆ

બસે રપીઆ એક ઘણીજ નજીવી વસ્તુ લાગે છે એક ગૃહસ્થ મહીને બસે રપીઆ બીડીઓ વડે ધુમાડો કરવામા વાપરે છે, બીજા તેટલા રૂપીઆ પોતાની મોટરના પેટ્રોલ માટે વાપરે છે, ત્રીજો પોતાની સ્ત્રીની ટોપીમા ઘાલવાનુ મરેલા પક્ષીનુ પીછુ ખરીદવામા ખરચે છે તેજ બસે રપીઆ મેળવવા મણિ ગાડી જેવી થઇ રહી મુચકુદની ચારવાર કરતા, નીશાળમા ભણાવતા, રાતના થોડા કલાકની ઉંઘ લેતા તેના મગજ આગળ બસે રૂપીઆ રમી રહ્યા રસ્તે જો કોઇના હાથમા તે રપીઆ જોતી તો તે પોતાને કેમ થાય તેનો વિચાર કરતી, જો કોઇ પૈસાદાર નજરે ચઢે તો કેવી રીતે તેની પાસે રપીઆ મગાય તે માટે યુક્તિઓ રચતી, ડાકટરને કોઇ રીતે મનાવી મફત શસ્ત્રોપચાર કરાવવો અને તેને કેમ સમજાવવા તેના ઘાટ ઘડતી પણ રસ્તે આવનાર પોતાને રસ્તે જતા, પૈસાદાર પોતાની અસ્પર્શ્યતાના મોભામા મહાલ્યા કરતા, અને ડાકટર જમાનાનો ખાધેલ અને લોભીઓ હતો

ડાકટરે શસ્ત્રોપચાર કરવાની જરુર ઘણી જણાવી, અને માત્ર એક બે દિવસનીજ રાહત આપી ઉડતાલીશ કલાકમા બસે રપીઆ ક્યાથી લાવવા ? બસે પાઇ પણ મળશે કે કેમ તેનો મણિને સશય લાગ્યો તેણે આખરે સ્વમાનની લાગણીઓ છોડી ચદુલાલ શેઠને ત્યા જવાનો નિશ્ચય કર્યો

ચદુલાલ શેઠ પાકા હતા મણિ અને મુચકુદ બનેએ પોતાને મુર્ખો બનાવ્યો એમ ધારી તે ઘણા રોષે ભરાયલા હતા તેમણે કૈ પણ મદદ કરવાની સાફ ના પાડી ભગ્નહૃદયે મણિ ઘેર આવી તેને રડવાનુ ઘણુ મન થયુ, પણ રડ્યાથી પોતે હીંમત હારી જાય એ ધાકે તેણે મોઢા

ર તમાચો મારી નિત્યક્રમ કયા કર્યો કલાક પર કલાક જતા હતા. અને મમે રુપીઆમાંની એક પાઇ પણ પાસે આવતી જણાતી ન હતી

તેની નજર પોતાના નાના ઘરેણા પર ગ- કારી પામે પણ તેનુ પરણુ હતુ, પણ તે મગાય કેમ ? આજારી પથારીમા તનખાટનો માર્યો ચીમા પાડતો હતો તેને આ લોક અને પરલોક વચ્ચે બહુ ફેર નહોતો પરલોકના તેના દ્વાર ખુલ્યા હતા, માત્ર બમે રૂપીઆથી તે મધ થાય એમ હતા પણ તે ક્યાથી લાવવા ?

મણિએ બહુ વિચાર કર્યો, પણ કે વળ્યુ નહિ માજા પોટીમથી બીહામણુ બનેનુ મુચકુન્દનુ મોઢુ તે જોઇ રહી હતી તેની આખમાથી ટડ્ડ આસુ પડતા સમારની નિર્જનતા તેને હૃદયભેદ- લાગી આ મરકારી ભણેલા પુરુષો મરતો બચાવવા દુનીઆમા કોઇ નહોતુ- માત્ર રખડતી, રઝળતી, અનીતિમાન્ ગણાતી, સન્ડાનભ્રષ્ટ વિધવાજ હતી આ વિધિના વૈચિત્ર્યથી મણિને જરા હસવુ આવ્યુ

એકદમ તેણે ઉચુ જોયુ તેના મગજમા એક વિચાર સ્ફુર્યો અને તે વિચાર એવો હતો કે તેનુ મોઢુ ઘેરાઇ ગય તેના કપાળ પર રચવી પડી રહી તેણે પોતાના દાત હોઠમા ભેમાડી દીધા તે ભયકર નિશ્ચય ઉપર આવતી હોય તમ લાગ્યુ

ત ઉઠી, નુગડ્ સરખુ, અને ઝાંખીને ઘર માથી ઝપાટાબધ કાલાવાડી તરફ ચાલી તેનુ આખુ અગ કાપતુ હતુ. પણ તના હોઠ પીમલા ને ખીસિલાજ હતા ને તુગભદ્રાના વર આગળ આવી અને અટકી તેનુ માટ પ્રેતના જેવુ થતુ જતુ હતુ તેણે આજુબાજુ નજર નાખી અને કોને જોયુ નહી એટલે અદર ગઇ

મણિ બેરા પામ ગઇ તેણે એને તરત ઓળખી, પણ ધધામા પ્રવીણ બનેલા બૈયાએ ઓળખાણ કબુલ કરી નહીં પણ તરત તે

મણિને તુંગભદ્રા આગળ લઇ ગયો તુંગભદ્રા બેઠીબેઠી પોતાના કરચલીઆળા મોઢાને રંગ લગાડતી હતી

તુંગભદ્રાએ મણિને ઓળખી અને હર્ષનાદ કર્યો

"ઓહોહો દીકરી! તું આવી? તારા વિના હું તો મુંઝતી હતી તું શું કામ ચાલી ગઇ?"

"તુંગભદ્રા!" જરા સખ્તાઇથી મણિએ કહ્યું "આ બધા ઢોંગની કંઈ જરૂર નથી તે મને ફસાવવા માટી, હું તેમાથી સટકી ગઇ મારે તારો ધંધો નથી માડવો"

"ત્યારે પાછી શું કામ આવી?"

"એકજ કામ છે"

"શું?"

"મને બસે રુપીઆ જોઇએ છે તું મને આપશે?"

"હું તે કે મારવાડીની દુકાન કાઢી બેઠી છું?"

"હું મફત આપવાની વાત નથી કરતી" મણિએ કહ્યું

તુંગભદ્રા તિરસ્કારભર્યું હસી

"કેમ હસે છે?" મણિએ પુછ્યું

"બસ રુપરડી માટે તું મારી પાસ આવે તો પછી તારી પાસે હોય શું?"

"હું નીશાળમાં મહેતી છું અને મને જરૂરનું કામ પડયું છે જેમ મારો પગાર આવશે તેમ હું વાળીશ"

"હા હા હા" તુંગભદ્રા હસી "હું જો આ પ્રમાણે બધાને પૈસા ધીરતી રહું તો ત્રીજે દિવસે દેવાળું કાઢું"

"જો મારે લીધે તું કેટલું કમાઇ હતી?" મણિએ સમજાવવા માડી

"જો તુ નાસી ન ગઇ હોત તો હુ કેટલુ કમાત?"

"ત્યારે તુ નહી આપે?"

"ના"

"એક કામ કરુ તો? મારો આદ ત્રણો સાગે છે એમ તે કહ્યુ હતુ"

"હા"

"તે સાદ મે વધારે કેળવ્યો છે મને તેમા આપે તો હુ દરરોજ આવી ગાઇ જાઉં દરરોજના દશ રુપીઆ લેખે મને આપજો"

તુગભદ્રાના મોમા પાણી આવ્યુ મણિનો મોહક અવાજ કોને નહો આકર્ષે? મણિ નાસી ગઇ ત્યાર પછી એક બે જુવાન સ્ત્રીઆ તેણે રાખી હતી, પણ મણિના અવાજ જેટલુ આકર્ષણ તેમના અ મા શરીરમા નહોતુ

"નારે મા' એ માનથી કેમ બને? તારુ ગાવાનુ કોણુ જાણ હતુ હશે?"

મણિ એમ ગાજી જાય એમ નહોતી "ઠીક ત્યારે જેવી મરજી હુ કોઇ બીજાને શોધી લઇશ" કહી તે જવાને ઉઠી

"ના—ના, બેસ બેસ, હવ તારે ને મારે સબધ જ—"

"ના, જરાએ નહીં મને પૈસાની જરૂર છે—તને મારા રાગની જરૂર છે એટલુ જ"

"એમ? ત્યારે હુ ત્રણ રુપીઆ રોજના આપીશ"

"પાચથી ઓછા તો હુ નહીંજ લઉ આનો ત્યારે" કહી મણિ ફરીથી ઉઠી

"ઠીક ઠીક, પૈસા ક્યારે જોઇશે?" મનમા મલકાતી તુગભદ્રાએ મણિને બાંધી લેવા ઉતાવળ કરવા માડી

"હમણાં લે, કહે તો હમણાં લખી આપું પૈસા લાવ"

મણિ હરખાઇ મુચકુંદ બચી જાય તો પોતે ગમે તેટલી અધમતા પામે તેની તેને પરવા નહોતી

"ભૈયા" તુંગભદ્રાએ બુમ પાડી, અને ભૈયો આવ્યો ત્યારે કહ્યું "જાઓ દેખો રેવતીકી પાસ કોઇ હય"

"જી" કહી ભૈયો ગયો અને થોડી વારે પાછો આવ્યો તે પાછો આવ્યો ત્યાં સુધી કોઇ બોલ્યું નહીં

"વહા ગંભીરલાલ શેઠ હય" ભૈયાએ જવાબ દીધો

મણિ ચમકી તેણે સાંભળ્યું હતું કે ગંભીરલાલ ખાસ નામે મુંબાઇમાં નીમાયા છે તેના હૃદયમાં બંધ થયેલાં વિસરાયેલી સુરો ફરી સળવળ્યાં પણ તેણે વિચાર કર્યો કે ગંભીરલાલ નામના તો અનેક પુરુષો હશે, અને આ તેના જીવનને ભ્રષ્ટ કરનારજ ગંભીરલાલ હશે તેની શી ખાત્રી?

'મોકલ કાલ? શું કામ છે?"

'તારાં વખાણ પર માહી પણ કશે?

મણિએ નીચું જોયું તે પોતાની જાતનાં વખાણ કરતી હતી એમ તો નાગરું માન ભરનારી ક્ષણને ભેદી મુચકુંદનું મુખ મન આગળ આણવા તે પ્રયત્ન કર્યા કરતી હતી

"તુંગભદ્રા' પણ એક શરત કબુલ કરવી પડશે"

"શી?'

"હું મોઢે બુરખો રાખી ગાઇશ"

"કેં ગાંડી થઇ છે? મોઢું જોયા વિના રાગ લુખ્ખો લાગે'

"ભલે મારે કંઇ નથી કરવું"

"ઠીક ઠીક એમ કરજે"

મણિએ લખાણ લખ્યું, અને પોતાના બાપનું નામ સાથે લખી સહી કરી.

"ચાલ મારી સાથે" કહી તુંગભદ્રા મણિને બીજા ઓરડામાં લઈ ગઈ

મણિની નજર ઓરડામાં પડી અને તેને પાછી નાસી જવાનું મન થયું સામે તકીઆ પર રાવસાહેબ ગંભીરલાલ બેઠા હતા ! પણ મણિએ જોયું કે હવે પાછા હઠવું નિરર્થક હતું ગંભીરલાલે તેને જોઈ હતી, તેને ઓળખી હતી, અને તેનું મોઢું પણ ઉતરી ગયું હતું

"કોણ તું ! અહીંઆ ?" અજાયબ થઇ રહેલા ગંભીરલાલે પુછ્યું

મણિએ હોઠ કરડી સ્વાસ્થ્ય મેળવ્યું એક પળમાં ગંભીરલાલ તરફનો તેનો ધિક્કાર ક્રોધથી પ્રદીપ્ત થયો

"હા ! અને તમે આ સ્થિતિમાં ' તિરસ્કારભર્યે અવાજે મણિ બોલી, ' આપણે પણ બહુ સારા સારા પ્રસંગોએ મળીએ છીએ "

"જુઓ ભાઇ ' " તુંગભદ્રા વચ્ચે બોલી "મારે અહીંઆ એક નિયમ છે ગમે તેવા જુના ઓળખીતા હોય તો પણ તે એક બીજાથી અણજાણ્યું છે એમજ સમજવાનું છે લો ! આના પર સાખ કરો !"

શા કારણસર મણિ અહીંઆ આવી તેની જિજ્ઞાસા ગંભીરલાલને એટલી બધી થઇ કે તેણે મણિનું લખેલું લખાણ લઇ વાંચ્યું, અને સાખી કરવાની ના પાડી "મારે કોર્ટમાં નથી ઘસડાવું '

"તમે નું કામ ગભરાઓ છો ?' તુંગભદ્રાએ કહ્યું

તમે - કોર્ટમાં જવાના નથી "

ગંભીરલાલે ડાકું ધુણાવ્યું "એ નહીં બને એવો વિશ્વાસ હોય તો સાખીની શી જરુર છે ? આવા લખાણને કાયદેસર કે સાખની જરુર નથી."

તુંગભદ્રા ગંભીરલાલને ગુસ્સે કરવા નહોતી માગતી, અને મણિ અને ગંભીરલાલ જુના ઓળખાણવાળા હોવાથી વધારે વાત લંબાવવાનું હાનિકારક પરિણામ આવે એવો ડર પણ તેને લાગ્યો તે મણિને ત્યાંથી લઇ ગઇ, બસે રૂપીઆ ગણી આપ્યા અને વીદાય કરી

પ્રકરણ ૧૪ મું

પશ્ચાત્તાપ

મણિ ત્યાંથી બહાર નીકળી અને કોઇએ તેને બોલાવી તે ચમકીને ફરી પાછળ ગભીરલાલ નીકળ્યા

"મણિ! તારી આ દશા જોઇ મને બહુ લાગે છે '

"તમને જોઇ મને પણ બહુ લાગે છે "

"કેમ ?" ગભીરલાલે પુછ્યુ

"તમારા જેવા કાળા નાગો વસે છે તો મારા જવી દુખી બને છેને "

"ગઇગુજરી સભાર્યે શો ફાયદો ? મણિ, આની નજીવી રકમ માટે તારે અહીંઆ રખડવુ પડે છે ?"

મણિએ કૈં જવાબ આપ્યો નહીં

"તારે જોઇએ તો હુ બસેં રુપીઆ આપુ, તુગભદ્રાને આપી આવ ને તારુ લખાણુ પાછુ લઇ આવ ' ગભીરલાલે મીઠાશથી કહ્યુ મણિનો રોષ માયો નહીં ગભીરલાલે તેને રખડતી વેશ્યા ધારી હતી, અને તેને હવે વેચાતી લેવા ને આ રુપીઆ આપવા તૈયાર થતા હતા

"તમારા પૈસાને મારે શુ કરવા હતા ?

રાવસાહેબ હસ્યા "જો મારુ માન્યુ હોત તો તુગભદ્રા પાસે બસે રુપીઆ લેવા નહીં જવુ પડત "

"તમને ખબર છે ? મારે મન તમારી સોનામહોરો કરતા તુગભદ્રાની કોડીઓ સારી "

"કેવી રીતે ?"

"તમારી આબોજ કહી આપે છેને? મારે બસે રુપીએ વેચાવુ નથી " મણિએ કહ્યુ

" ત્યારે અહીંઆ મોઢ મહીનો શુ કરશે? તને આટલા અનુભવ થયા પણ તુ તેવી ને તેવીજ રહી હજુ સમજ! ચાલ મારી સાથે તુ ગભદ્રાને પૈસા પાછા આપી દે રસ્તાના ચાલનાર ડરતા હુ ગયો?"

"રાવસાહેબ! હુ ગમે તેવી છુ ગમે તેવી થઇશ પણ તમારે તો મોટુ મારે નથી જોવુ તમે તમારે રસ્તે જાઓ, મને મારે રસ્તે જવા દો નહીં તો ભારે પડશે તમને!"

ગભીરલાલ મણિને ઓળખતા હતા ઝનુનમા આવી જાય તો તે ફજેતો કરે એવી તેનામા શક્તિ અને હીંમત હતી અને ફજેતો થાય તો ગભીરલાલની આબરુને લાછન લાગ્યા વિના રહે નહી અને ગભીરલાલ જાણતા હતા કે તેમનો મોભ્ભો લોકોમા મનાતી તેમની આબરને લીધેજ ટકી રહ્યો હતો

"જેવી તારી મરજી" કહી ગભીરલાલે રસ્તે જતી ભાડાની વીકટોરીઆ ઉભી રાખી, અને મણિ ત્યાથી ચાલી ગઇ

રાવસાહેબ ઘર તરફ ફર્યા પણ તેમનો જીવ ચણચણવા લાગ્યો

તેમની માનસિક દૃષ્ટિ પોતાના ભૂતજીવન પર પડી એક વખત ફરીથી પોતે નિરાધારીમા, દુ ખમા રીબાઇ મરતી અપ્સરા સરખી તેજસ્વી વિધવા બાળાને જોઇ, ફરીથી તેમણે તે તેજસ્વિતાએ પ્રેરેલી પ્રચડ ઊર્મિઓ અનુભવી, ફરીથી તેમણે તે બાળાને લલચાવી, તેને ખોટા વચનો આપ્યા, તેને ફસાવી, ફરીથી તેમને તે સુકુમાર બાળાને સસારસુધારકોને વહેચતા જોયા, ફરીથી તેના સચોટ, રોષભર્યા વાક્યો તેમણે સાભળ્યા, ફરીથી તે બાળાને બસે રુપીએ પોતાની જાત વેચતા જોઇ ગભીરલાલ ધ્રુજ્યા પોતાની આબરુ, મોભ્ભાને ખાતર

તેના સ્વચ્છંદનો ભોગ બનેલી બાળાને તેમણે અધમમા અધમ પંકિતએ ઠેલી દીધી હતી ! શુ આનુ કે પરિણામ તેમને નહીં નડે ?

ગભીરલાલના હૃદયમા ગુગળાટ થયો, કૈંક પશ્ચાત્તાપના અકુરો ફુર્યાં તેમણે એ બાળાને નહીં ફસાવી હોત તો ? ફસાવી તેને પરણ્યા હોત તો ? શુ વધારે સારુ નીવડત—તે બાળાનો વિશુદ્ધ પ્રેમ કે રોગી જીવનથી ભેગો કરેલો મોજ્મો ?

તેમનુ હૃદય વધારે ને વધાર ગુગળાયુ તે ઘેર ગયા પણ ચેન પડયુ નહીં તેમને આ ગુગળામણુ ઓછુ કરવાનો એક રસ્તો સુઝયો તેમણે પેટીમાથી બસે રુપીઆ કાઢયા, અને ઉગભદાને ત્યા ગયા

પ્રકરણ ૧૫ મું

મોઘારામ છુટયા

મણિ ઘેર ગઇ અને પોતાના વિષમ અનુભવો વીસરી ગઇ તેના હાથમા રૂપીઆની પોટલી હતી, આ પોટલીથી તે મુચકુદની જીવનદોરી સાધવાની હતી-આ હર્ષજ માત્ર તેના હૃદયને હીંમત આપી રહ્યો

તે સવારે ડાકટરને ત્યા ગઇ અને શસ્ત્રોપચારનો વખત નક્કી કરી આવી બપોરે બેભાન જેવા બની રહેલા મુચકુદને ઉંચકી ડાકટરે મોકલેલા માણસો તેને હોસ્પીટલમા લઇ ગયા કાશી અને મણિ બને છાતીફાટ રડ્યા-ફરી મુચકુદ ઘેર આવશે? કાશીને લાગ્યુ કે તેનુ વૈધવ્ય શરૂ થયુ વિધવા મણિને પોતે ફરીથી રડાઇ હોય એમ લાગ્યુ સુનુ ઘર ખાવા ધાયુ અને-સસારે મનાવેલી પત્ની, અને હૃદયે વરેલી પત્ની બને-પોતાનો દ્વેષ અને અદેખાઇ દૂર કરી સાથે રડ્યા, અને આસુ સાથે આસુઓ મેળવ્યા

આજના ટપાલમા મણિએ તુગભદ્રાને લખી આપેલુ લખાણ પાછુ આવ્યુ સાથે તુગભદ્રાએ પત્ર લખ્યો હતો, અને બસે રૂપીઆ બક્ષીસ તરીકે મણિએ સ્વીકારવા એમ તેમા સૂચવ્યુ હતુ મણિને ઘણુ આશ્ચર્ય લાગ્યુ તુગભદ્રા આટલી ઉદારતા વાપરી શકે એવુ તેણે સ્વપ્ને પણ ધાર્યુ નહોતુ આ ઉદારતાના તેને કંઇ ભેદ લાગ્યો, પણ મુચકુદની ફીકરને લીધે તે ભેદ વીશે વિચાર કરવો તેણે મુલતવી રાખ્યો

પણ તે દિવસના અનુભવાની પરપરા હજુ પુરી થઈ નહોતી રાત્રે તે સુવાની તૈઆરી કરતી હતી એવામા બારણા ઠોકાયા એ કોણ હશે તેની સમજ નહીં પડવાથી મણિ જરા ગભરાઇ

તેણે બારણા ઉઘાડયા, અને તે ચમકી "કોણ મોઘારામ? આવો આવો"

ગરીબ બાપડો મોધારામ કેદમાંથી છૂટીને આવ્યો હતો કેદખાનાના અનુભવથી તે ખુંધો વળી ગયો હતો, અને તેનું શરીર રોગિષ્ટ જેવું લાગતું હતું

"બહેન મણિ! હું શું કહું?" કહેતાં મોધારામની આંખમાં આંસુ આવ્યાં તે મણિને પગે પડ્યો "બહેન તારો શો ઉપકાર! તેં પૈસા આપ્યા ન હોત તો હું છૂટત નહીં આખરે હાઈકોર્ટ મને નિર્દોષ ઠેરવી છોડી મૂક્યો"

"તમે મારે માટે શું શું નથી કર્યું?" કહી મણિ અને તે વાતે વળગ્યાં મોધારામ કેદમાંથી છૂટતાં મારતિને મળ્યો હતો, અને તેમણે એને મણિએ કરેલી ઉદારતાની ખબર અને મણિનું સરનામું આપ્યાં હતાં કૃતજ્ઞી ડોસો તરત મુંબાઈ આવવા નીકળ્યો અને મણિને ઘેર તેનો પત્તો નહીં મળવાથી ભાળ કાઢતો તે અહીં આવી પહોંચ્યો હતો

મણિએ સુરેખાની ખબર પૂછી, અને મને તેટલું જાણી તેની બહેનની છોકરીને ત્યાં જઈ સુરેખાને લઈ આવવા મોધારામને કહ્યું એક દિવસનો થાક ખાઈ મોધારામે તે પ્રમાણે કરવા કબૂલ કર્યું મણિએ ને મોધારામે પોતપોતાના અનુભવો એકબીજાને અથથી ઇતિ સુધી કહ્યા, અને આવા વિકટ પ્રસંગે બંને જણે સાથે જ રહેવું એમ નક્કી કર્યું મોધારામની નિરાશામાં પણ આશાનું કિરણ ફૂટ્યું તેણે કૈં પણ નોકરી લઈ પોતાથી બનતી મદદ કરવાનો નિશ્ચય દર્શાવ્યો. મોડી રાત સુધી વાતો કરી, આશા અને ભયને હીંચકે હીંચતા જરા હસતાં બંને જણ સૂતાં

સવારે કાશીનો ભાઈ આવી પહોંચ્યો મણિને જોઈને નાક ચઢાવ્યું, અને દુ:ખે પાપે મણિ અને મોધારામ સાથે હૉસ્પીટલમાં જવાનું કબુલ કર્યું કાશી પણ સાથે આવી બધાં ત્યાં પહોંચ્યાં ત્યારે મુચકુંદ ભાનમાં નહોતો

પ્રકરણ ૧૬ મું

દુઃખની પરંપરા

મોઘારામ સુરેખાને તેડવા ગયો અને કાશીને એનો ભાઈ લઈ ગયો મણિ એકલી પડી એટલે તુંગભદ્રાએ લખાણ કેમ પાછું મોકલ્યું તેની તપાસ તેણે કરવા માંડી તે તુંગભદ્રાને જઈ મળી, પણ તેણે કંઈ સંતોષકારક જવાબ આપ્યો નહી તેના જેવી જમાનો ખાધેલી સમજણી આટલી ઉદારતા બતલાવે એ વાત મણિને ગળે ઉતરી નહી તેને ગંભીરલાલ પર શક ગયો પણ તેને માલુ કેમ? આખરે મુચકુંદ સારો થાય ત્યાં સુધી વધારે તલાશ કરવાનું મણિએ માંડી વાળ્યું

ત્રીજે દિવસે મણિની ચિંતામાં ઉમેરો થયો મોઘારામનો તાર આવ્યો કે સુરેખા માંદી છે તારમાં તેણે પુછાવ્યું હતું કે આવી સ્થિતિમાં તેને મુંબાઈ લાવવી કે કેમ? મુચકુંદને છોડી સુરેખા પાસે જવું કે મુસાફરીની અગવડોની દરકાર કર્યા વિના સુરેખાને મુંબાઈ તેડાવવી? આ પ્રશ્ને તેને ઘણી ગુંચવી આખરે મુંબાઈમાં જેવા ડાક્ટરો મળે તેવા ગામડામાં નહીં મળે, એમ વિચારી તેણે મોઘારામને સુરેખાને મુંબાઈ લઈ આવવાનો તાર કર્યો

પોતાની દીકરીને જોવાને મણિ તલસી રહી હતી પોતાના મનમાં તેણે અનેક વાર સુરેખાને જોઈ હતી તેનાં સુકુમાર, નાનાં ગાત્રો પંપાળ્યાં હતાં, તેનું મોતીએ મઢેલું એવું નાનું, રસિક મુખ ચુંબ્યું હતું, તેને રમાડી હતી, ધવડાવી હતી, ફટાવી હતી તે રડશે ત્યારે કેવી લાગશે? તે હસશે, અને તેની નવી આવતી દંતુડીઓ ચમકશે ત્યારે કેવું લાગશે? તે તેની કોટે વળગશે ત્યારે શી ઊર્મિઓ ઉછળશે? આ બધા વિચારો

ફરીથી તાજા થયા, આ સ્વપ્ના તેણે ફરીથી જોયા, એ બધી વાતો એ દિવસમા ખરી પડવાની એમ તેને લાગ્યુ

મોધારામ આવ્યો અને હીણભાગી મણિના નવા દુ ખનો નાટક શરુ થયો તે લઇ આવ્યો તે તેની સુરેખા નહોતી, તેણે ધારેલી, સ્વપ્નામા રમાડેલી સુકુમાર, પુષ્પ સમી લાડકડી નહોતી, પણ રોગે ચીમળાઇ ગયલી, કાળી પડી ગયલી, સતત રડતી, દૈવના ઘરની વેઠ લાગી મણિએ તેની સામે જોયુ અને તેને ક્રમકમા આવ્યા તેના હવાઇ કિલ્લાઓ બધા તુટી પડયા હતા પુત્રી વિના તે તરફડતી હતી, પુત્રી આવી અને તેને જોઇ તે તરફડવા લાગી

નિરાશા ઝેરી છે, પણ આશાભગ થવાની પીડા તેથી પણ વધારે વિષમય છે મણિ આ વિષમયતા અનુભવતી હતી

તેણે આ લાગણીઓ દૂર ઠેલી અને છોકરીને પોતાના હાથમાં લીધી છોકરી રડવા લાગી, અને ક્રમે ક્રમે છાની રહી મણિએ ખિન્ન હૃદયને દબાવી દીધુ, આવતા આસુઓ ખાળ્યા અને સુરેખાને લઇ ડાકટરને ત્યા ગઇ ડાકટરે તેને જોઇ ડોકુ ધુણાવ્યુ અને નામની આશા આપી

પાપના પરિણામરૂપ પુત્રીએ મણિને તેના પાપનો પુરેપુરો બદલો આપવા માડયા

કટલાક દુર્ભાગી મનુષ્યોના જીવનની કેટલીક પળો કલ્પનાશક્તિ પણ ન કલ્પે એવા કારમાપણાથી ભરપુર હોય છે પોતાના બળતા ઘરની સામે ઉભા રહી અદર જળતા પ્રિયજનોની કારમી ચીસો સાભળવી અને એક પલકમા આખા જીવનનુ સત્યાનાશ થયલુ જોવુ એ કેટલાકને લલાટે લખાએલુ હોય છે મણિ એ પક્તિની હતી જે માણુસને પોતાના ભાઇથી અધિક ગણતી હતી તે મૃત્યુ અને જીવનની વચ્ચે ઝોલા ખાતો હતો, જે બાળકીને તે હૃદયનો આધાર માની

ઝખતી હતી તે મરણુપથે વિચરતી હતી, અને આ ધડો જાણે અધુરો હોય તેમ જે નીશાળમા તે મહેતી હતી તેની મુખ્ય મહેતીએ તે અવાર-નવાર રજા લેતી હતી માટે તેની સામે ઉપરી અમલદારોને લખાણ કર્યું હતું મુચકુદ, સુરેખા, મોધારામ તેની હીંમત પર જીવતા હતા, તેની કમાણી પર આધાર રાખતા હતા હીમત અને કમાણી એ બને હાથમાથી સરતા હોય એમ લાગ્યુ આ ભયકર સયોગમા સિંહ જેવા પુરુષો ધ્રુજી ઉઠે તો બીચારી મણિનો શો હીસાબ ?

પ્રકરણ ૧૭ મું

મુચકુંદને થયલી ખાત્રી

હોસ્પીટલમાંથી રક્તહીન, નિર્બલ મુચકુંદ જ્યારથી મણિએ જે નવું ઘર રાખ્યું હતું ત્યાં આવ્યો ત્યારથી ઘણા વિચારમાં પડયો તેના મગજનું ઠેકાણું નહોતું, આંખો ઠરતી નહોતી, તાવ રોજ આવતો હતો, વધારે વખત બોલાતું નહોતું, છતાં તે કચવાયા કરતો હતો, ધુમાતો હતો આ ઘર કોનું ? કાશી ક્યાં ગઇ ? એના બાપ ક્યાં ગયા ? ખર્ચ કોણ ચલાવતું હતું ? ઘરમાં આ "મોઘારામ" ડોસો કોણ હતો ? કોઇ નાના બાળકનું રુદન કેવું સંભળાતું હતું ? ઘણી વખત આ પ્રશ્નોનું નિરાકરણ લાવવાનો તે પ્રયત્ન કરતો, પણ તેનું માથું ફરી આવતું, આંખો દુઃખતી અને નછુટકે તે ઉંઘમાં પડતો જેમ તે વધારે વિચાર કરવા પ્રયત્ન કરતો તેમ આ પ્રશ્નો વધારે મુશ્કેલ લાગતા

થોડીથોડી વારે આ વિચારના વાદળામાં વીજળી ચમકતી તેને દવા આપવા, તેને ખવાડવા, મણિ આવતી, અને તેનું મુખ જોઇ તેને શાંતિ વળતી મુચકુંદ તેને પુછવાનો ઇરાદો રાખતો એક બે વખત પ્રશ્ન પણ તેણે કર્યા, પણ મણિએ મ્લાન વદને હસી, તેને વહેલા સારા થવા કહ્યું અને હાથ દાબી તેને છાનો રાખ્યો મણિની હાજરીમાં તે ગરીબ ગાય જેવો થઇ જતો પણ જ્યાં તે ગઇ કે પેલા પ્રશ્નો પાછા ઉઠતા મણિ વિના તેને બેચેની લાગતી અને મણિજ કંઇ લુચ્ચાઇ કરી રહી છે એમ ખાત્રી થતી મુચકુંદ ગુસ્સે થતો, અકળાતો, પણ હતો નિરાધાર એટલે ઓશીકામાં જોરથી માથું ખોસી પડી રહેતો તે પોતે અપંગ થયો હતો, દુનીઆ બધી વેરણ થઇ તેને દઝવતી હતી, મણિ કંઇ કાવત્રું કરતી હતી કોઇએ તેના

આપમેળેગીને ફોસલાવી દૂર કર્યાં હતા–આવા આવા વિચારોએ તેના નિર્બલ મગજને વધારે રોગિષ્ટ બનાવી મૂક્યું તેમાં જ્યારે પાસેના ઓરડામાંથી સુરેખાનું દિવસે દિવસે ધીમું પડતું રુદન તેના કાને પડતું ત્યારે તે ઉકળી ઉઠતો.

એક વખત મણિ તેની પાસે બેસી દવા આપતી હતી, અને સુરેખા ગડના માડી વચ્ચેનું બારણું ઉઘાડું હતું મુચકુંદના ભવા ચઢી ગયા

"એ કોણ ચીસાડા પાડે છે ?"

મણિએ હોઠ કરડયા 'બાઇ' એ તો મા પાગલીન ... હવે જરા શાંત પડ્યા'

"પાડોશી" કહી મુચકુંદ વાંગ ... બના, પણ નબળાઇને લીધે ઉભા થવા પડી ગયો પણ ગુસ્સાનો ... હાથ વતી ફેંકી દીધું ચિંતાથી, ઉજાગરાથી થાકી હતી મણિને ખુરદું આવ્યું ને તેણે મહા મુશ્કેલીએ તે ખાળ્યું અને આડુંઆડું હસી

"બાઇ આમ ઉઠી જાઓ તો શું થાય ? જુઓ ડાહ્યા થઇ આમ કરો તે કામનું નહી"

"મુઓ ડાહ્યા અને મુઆ ગધા ગુસ્સામાં ખાખરા ... નિગત અવાજે મુચકુંદે કહ્યું 'મારે ઘેર મને નહિ જા'

માતાની અવર્ણનીય સ્નેહાનતાથી મણિ તેને ઉઠતા અટકાવવા પાસે ગઇ અને ધીમેથી બોલી 'આ ઘર તમારું જ છે"

મુચકુંદે હોઠ કરડયા, તેનો પીત્તો ઉકળેલો હતો થોડી વારે તે બબડયો "મારું ઘર ! મારા ઘરમાં આવો ઓરડો કયારે હતો ? મારા બાપા કયાં ગયા ? મારી કાશી કયાં ટળી ?"

મણિ આ શબ્દો સાભળી જાણે ફટકો પડ્યો હોય તેમ નીચુ માથુ કરી રહી, તેની આખમાથી આસુઓ પડવાની તૈયારી થઈ રહી હતી તેણે મહા મહેનત કરી હસવુ જારી રાખ્યુ

"તમારી કાશી હમણા આવશે આમ ગુસ્સે થશો તો ડાક્ટરને કહી દઈશ"

"ડાક્ટર—ગયો જહાનમમા મણિ! આ બધા તારા જ કારસ્તાન છે

"વારુ પણ તમે ચુપ રહેશો?" જરા નજર ફેરવી લઈ મણિએ કહ્યુ

"અરે રામ રામ! આ જારી બગડ્યો! શુ મારા અવતાર! હુ અપગ—નિરાધાર બન્યો છુ!'—કહી મુચકુન્દથી રડી પડાયુ મણિ તેની પાસે જઈને બેઠી

"ભાઈ! આમ શુ કરો છો? તમે અપગ નથી ન નિરાધાર નથી પણ આમ કરશો તો વધારે માદા પડશો"

"મણિબહેન!" મુચકુન્દનુ અકળામણ રડવાથી જરા ઓછુ "માફ કરે હુ થાકી ગયો છુ આના કરતા મરવુ સારુ"

"ભલો એવુ બધુ બોલશો નહી હવે સુઈ જાઓ

"બહેન! પેલો ડોસો ઘરમા કોણ છે?"

"ભાઈ, તમે નકામી પચાત કરો તે નહી કામ આવે પછી કહીશ"

"પણ તેને મારી પાસે નહી આવવા દેતી

"વારુ"

"તુ રાતે ક્યા જાય છે?"

'છોકરીઓને ભણાવવા હવે થયું સુદ જાઓ' કહી મણિએ ફુનીકા મરોબગ ગોઠવ્યા, અને થાકેલો મુચકુંદ ઉંઘી ગયો

મણિ ઉઠી અને પોતાના કમળા પગ હાથ મુક્યો શારીરિક અને માનસિક પીડાએ તેનું માથું દુખતુ હતુ તે એક આરસી સામે ગઈ, એક લટ ઉંચી કરી, મન પ્રફુલ્લ કરવા મનમા એક ગાયનની લીટી ગાઈ અને બીજા ઓરડામા ગઈ

ત્યા મોઘારામ સુરેખાને હીચકા નાખતો હતો સુરેખાને ધીમે-ધીમે યમરાજના તેડા આવતા હતા અને તેટલા પૈસા ખરચી મણિ તેને જીવાડવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી મણિ ઝોળી પાસે બસી ગઈ, અને સુરેખાને લીધી, અને છાતી સરસી ચાપી મોઘારામ મુગે મોઢે એ જોઈ રહ્યા

સુરેખાને ચુબન કરતા મણિનું હૈયુ ભરાઈ આવ્યુ

"બહેન ! હીમત હારીએ નહી"

"નકા ! કાકા ! આ શુ થવા બેઠુ છે ?

"ના નહી ! ઉપર ચાર હાથવાળો ધણી બેઠો છે તેને ફીકર છે. મુચકુંદભાઈ શુ કહેતા હતા ?"

"કહુ શુ ! માદગીએ બીચારાને ચીડીઆ બનાવી દીધો છે શક્તિ આવશે ત્યારે ઠીક થશે કાકા ! આ સુરેખાને લ્યો હુ તૈયાર થાઉં પાછી મોડી પડીશ"

મોઘારામે મુગે મોઢે છોકરી લીધી, અને મણિ લુગડુ બદલવા ગઈ

બે કલાક ઉંઘીને મુચકુંદ જાગ્યો, અને ધીમેથી 'મણિ' કહી બુમ પાડી પણ જવાબ આવ્યો નહીં ઓરડામા નાનો દીવો બળતો હતો, અને પાસના ઓરડામાથી ચરડચરડ ઝોળીનો અવાજ આવતો હતો મુચકુંદ એકલો પડ્યો એટલે પાછો વિચાર કરવા મડ્યો

તેને ખાત્રી થઇ કે મણિ કૈં પણ ઢાંકતી હતી, નહીં તો આ નવો ઓરડો, આ સુવાળી પથારી ક્યાંથી આવે? મણિ કહેતી હતી કે કાશી અને પાણુ પડ્યા સારા છે, કાગળ લખે છે, તો શા સારુ તે કોઇ આવતા નથી? મણિએ એક વખત કહ્યું હતું કે ચંદુલાલ શેઠ મારા પગારપેટે ડાક્ટરની ફી આપે છે, તો તેને ત્યાંથી ખબર લેવા કેમ કોઇ દેખાતું નથી? મણિની કૈં પણ લુચ્ચાઇ છે. શી લુચ્ચાઇ હશે તે તે સમજી શક્યો નહીં

આમ ક્યાંસુધી વિચાર કર્યા કર્યો તેને ભાન રહ્યું નહીં એકદમ ઘડીઆળ વગડી—અગીઆર! મણિને તેણે બુમ પાડી કૈં અવાજ આવ્યો નહીં દરરોજ મણિ રાતના ક્યાં ભટકે છે? મુચકુંદને મણિનો પૂર્વાશ્રમ યાદ આવ્યો આવી સ્ત્રી શું ન કરે? એકદમ એક વિચાર સ્ફુર્યો—બધો ગુંચવાડો દૂર થતો હોય એમ લાગ્યું "હવે સમજ પડી કે આ ઘર કોનું" મુચકુંદ બબડ્યો "પેલા ડોસાનું—ને મણિ! હા—તેની વૈરી થઇ રહી છે—નાપાક કુલટા! હવે તારું બધું જણાયું"

મુચકુંદ હસ્યો "આટલાજ કારણે એ જવાબ નથી દેતી કમજાત! આ વિચાર આવતા તેના રોમેરોમ ઉભા થઇ ગયા અનીતિના આવા અખાડામાં વધારે વખત શોભવું તેને ઠીક નહીં લાગ્યું, તેણે ઉઠીને જતા રહેવાનો વિચાર કર્યો અહીંઆ જીવવું તેના કરતા ગટરમાં પડી મરવું સારું

મુચકુંદ દાંત કચકચાવી ઉઠ્યો, અને પાસે એક ગરમ બદન પડ્યું હતું તે પહેર્યું તેણે માથે એક ગલપટ્ટો વીંટાળ્યો ખાટલાને ઝાલી મહા મહેનતે તે ઉઠ્યો અને ઉભો રહેવા ગયો પણ જરા નબળાઇ લાગી હોઠ કરડી તેણે સ્વાસ્થ્ય અને જોર મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો "મરાય તો ભલે—આજે મરણ—કાલે—અથવા વા મરણમસ્તુ

યુગાંતરે વા—એ કોણ લખી ગયો? ભર્તૃહરિ! એના જેવાએ મણુકી નહીં જોઇ હોય!' બોલી તતડાવી તે ઉભો થયો અને બારણા તરફ ગયો

ઉઘાડા બારણામાંથી તેણે બીજા ઓરડામાં જોયું પેલો ડોમો અને મણિ સામસામે બેઠાં હતાં હવે શો વધારે પુરાવો જોઇએ? મણિના ખોળામાં એક છોકરું જેવું કૈંક હતું તેની સામે બન્ને જોતાં હતાં "ધિક્કાર છે" તેણે મોટેથી બોલવા પ્રયત્ન કર્યો તેની જીભ ખેંચાઇ, પગ લથડયો, અને તે ભોય પર પડયો

સુરેખાને આકડી આવી હતી મોવારામ અને મણિ બેસીને તેને સાચવતાં હતાં એટલામાં મણિની નજર ભૂત જેવા, બારણા વચ્ચે ઉભેલા મુચકુંદ ઉપર પડી મણિ એકદમ સુરેખાને મોઘારામને આપી, દોડી, પણ તે પહોચે તે પહેલાં મુચકુંદ ભોય પર પડયો હતો

ડાકટરે તેને ઉભા થવાની સખત મનાઇ કરી હતી ઉભા થવાની મહેનતે તેના ઘાના ટાંકા કૈંક તુટયા હતા, અને તેને માથે પાટામાંથી લોહી ઝરપતું હતું મોઘારામ અને મણિએ ઉંચકી મુચકુંદને સુવાડયો અને મોઘારામ ડાકટરને તેડવા ગયો

પ્રકરણ ૧૮ મું

મુચકુંદ કે સુરેખા?

મુચકુંદની તબીઅત પાછી વધારે બગડી, અને એક બે દિવસ સુધી તે બેભાન રહ્યો ચોથે દિવસે તે પાછો હતો એવો કંઈક થયો ડાકટરે તેને ઉભા થવા દેવાની ચોખ્ખી ના પાડી હતી, એટલે પલવાર પણ મણિ તેને વીલો મુકતી નહીં મોઘારામ ઘણી વાર પોતે બેસવા તૈઆર છે એમ કહેતા, પણ રખે એને જોઇ મુચકુંદનુ મગજ પાછુ ખસી જાય એ ધાકે તે પોતેજ બેસતી તે મુચકુંદના સ્વભાવને જાણી ગઇ હતી, અને તેના પળેપળના તોફાનો સમાવી શકતી હતી ઘણી વખત સુરેખા અને મુચકુંદ એ વચ્ચે મણિની તાણાતાણી થતી, પણ તેમા હમેશા મણિ મુચકુંદ પાસે બેસતી

મણિ ચિંતાથી, ઉજાગરાથી, સુકાતી જતી હતી, તેના હોઠ એકેક પર નખત બીડાયલા રહેતા, તેના ગાલ ઓગળી ગયા હતા, પણ તેની ઇચ્છાશક્તિ અડગ હતી ને વતી તેણે આશાના દ્વાર બંધ કર્યાં હતા ચોથે દિવસે સાજના મુચકુંદની તબીઅત જરા સારી દેખાઇ, પણ જરા આરામ મળતા તેનુ મગજ પાછુ રોગિષ્ટ બન્યુ અને પેલા પ્રશ્નોના પ્રેતો પાછા ખડા થયા બીજે દિવસે એ પ્રેતોએ પોતાનો પ્રતાપ જણાવા માડયો મુચકુંદે મણિને વાગ્બાણે વીંધવા માંડી

મણિને મોટામા મોટી બીક મુચકુંદ પાછો ઉભો થાય તેની હતી ડાકટરે કહ્યુ હતુ કે બે દિવસ પછી તે ઉભો થાય તો વાધો નહોતો, એટલે ત્યાસુધી બધુ સહ્યા વિના છુટકો નહોતો પણ એ બે દિવસો ક્યારે પુરા થશે તે મણિને સમજાયુ નહીં ગાડા અને માંદા—એની જીભ કોણ રોકે? મુચકુંદની જીભ નિરંકુશ બની.

"મને શુ ? તુ તો પિશાચી છે માણુસોનુ લોહી પીવા જન્મી છે મારા ક્યા ભોગ લાગ્યા કે તુ મને મળી મને શુ કરવા પજવે છે ? તુ જા તારે રસ્તે પેલો તારો ડોસો તારી વાટ જોતો હશે તારે શુ ? તુ કોઇની થઇ છે કે મારી થવાની છે ? કોણુ જાણે શા શા કર્મો કર્યાં હશે ? મને આ નરકમા નાખ્યો ! કુલટા ! મારુ ભણુતર બગાડયુ, મારી નોકરી ખોવડાવી, મારા બાપ સાથે લઢાવ્યો, હૃદય ભાગ્યુ, અને એટલે સતોષ ન થયો તે મને માંદો પાડયો—અને મને અહીંઆ—તારો પાપાચાર નીરખવા લાવી રાખ્યો ! પ્રભુ મરવા દે સસારમા ઇશ્વરણુાના ફળ કેટલા હોય છે પ્રભુએ સત્તા આપી હોત તો તારુ રુપાળુ ફટક કપાળ ડામી તારા હૃદય જેવુ બનાવત હરામખોર ! મારી નરી ક્યા છે ? ગમે તેવી પણુ ગરીબ, બીચારી, પતિપરાયણુા કાશી ' તેને તુજ કહીં લઇ ગઇ તુ આવી ન હોત તો તે મારે ઘેર રહેત, મારા આર્યસસ્કાર-નુ હુ સુખ અનુભવત પણુ તુ કેમ સાંખે તે ઘર શુ નરક બનાવ્યુ છે ? આ મારી પથારી પાસે ફુલ ! હોયસ્તો ચદુલાલ શેઠ પગાર આપે ને તાગડધીના કરે મારા મણિગવરી ! શાબાશ "

આ પ્રમાણે જેટલો વખત તે જાગતો તેટલી વખત મુચકુદ જીભના સપાટા લગાવતો, તેમાના એકેએક મણિને ચમચમતા મણિને અપમાન લાગતુ, રડવુ આવતુ, અને ત્યાથી નાસી જવાનુ મન થતુ, પણુ તેને ખાત્રી હતી કે જો પોતે દૂર જાય તો જરુર મુચકુદ ઉભો થાય અને તેની સ્થિતિ પાછી ભયકર થઇ પડે મુગે મોઢે—તેના પર ખોટુ હાસ્ય રાખીને તે બેસતી, અને બધા પ્રહારો સહન કરતી

મુચકુદ જાગતો હોય તે વખતે બીજા ઓરડામા પલવાર પણુ જવાનુ મણિથી બનતુ નહોતુ, અને પરિણામે સુરેખા પાસે મણિથી ભાગ્યેજ જવાતુ બીજે દિવસે મોઘારામે કહ્યુ —"બહેન ! આજે તુ આ છોકરી પાસે બેસ, એ છેક આની રહી છે "

"કાકા! કાકા! હું બધું જાણું છું" મણિથી રડી દેવાયું, "પણ હું શું કરું? સુરેખાને મરવા દઉં કે મુચકુંદને? જીવતા છોકરીને સુખી નહીં કરી, ને મરતામરતા પણ તેના સામે નથી જોવાતું કાકા! મારા જેવી હતભાગણી ક્યાંઈ જોઇ છે?"

"બેટા! હીંમત રાખ આમ શું પોચકા મુકે છે?"

"કાકા! શું કરું હવે તો ધણી થઇ. બેમાંથી એક સારા થશે તો મારી સામે જોવાના નથી, પણ માંદા માંદા તો મને ગરદન મારે છે" કહી મણિથી ખુલ્લે ધારે રડી પડાયું તે ક્યાં સુધી છાતીફાટ રડી એટલામાં મુચકુંદ જાગ્યો.

"મણિ' ક્યાં ગઇ? તેને શી પરવા છે કે તે ઉભી રહે? તે કોઇની થઇ છે કે મારી થાય? 'નાગી પ્રત્યક્ષરાક્ષસી'"

બીજા ઓરડામાંથી આવતો મુચકુંદનો સાદ કાને પડતાજ મણિ ઉઠી, અને ઝપાટાબંધ આંસુ લુછી ત્યાં જવા માંડયું આ તરફ સુરેખાનું નિર્ગત રુદન શરુ થયું 'મા–મા–મા'

"મણિબહેન' તું અહીંઆ બેસ હું મુચકુંદને જોઉં"

"ના ભાઇ ના! પેલા હમણાં ઉભા થશે મનેજ જવા દો" કહી મણિ ત્યાંથી મુચકુંદ પાસે ગઇ

મુચકુંદે પોતાના વાગ્બાણ શરુ કર્યા તેને શાંત કરતાં અડધો કલાક થયો ન થયો અને બારણામાં મોધારામ આવ્યા

"બહેન! જરા આમ આવ તો"

"લે! તારો સગો બોલાવે છે જા–ઉઠ–શું કામ મારો જીવ લે છે?"

"હું તો લેવાની પછી કે કહેવું છે?" છાસીઉ કરી મણિએ જવાબ દીધો "કાકા હમણાં કેમ આવું?"

"અરે આવ—છેલ્લી ઘડી આવી છે હો !" મોઘારામે ગભરાટમાં કહ્યું

"હા છેલ્લીજ ઘડી છે જા, ઉઠ ઉભી રહે મને બેઠો થવા દે" કહી મુચકુંદે જોર કરી ઉઠવાનું કર્યું મણિએ જોરથી તેના હાથ પકડ્યા તેની છાતી ફાટી જતી હતી, આંખે અંધારા આવતા હતા તેને લાગ્યું કે સુરેખા મરવાની તૈયારી કરતી હશે, પણ આને છોડી કેમ જવાય ?

મણિ આગળ મુચકુંદનું જોર ચાલ્યું નહીં, એટલે આડા ફરી તેણે મણિનો હાથ કરડ્યો

"લો કરડો કરડો !" કચવાટમાં મણિ બોલી અને પોતાનો હાથ આગળ ધર્યો "હવે કંઈ બાકી છે ?"

"આ ચાલી હો !" મોઘારામનો અશ્રુપૂર્ણ અવાજ આવ્યો

"જવા દો જે થાય તે ખરું ઓ બાપરે !" કહી મણિએ ચીસ પાડી મુચકુંદે તેનો હાથ કરડી ખાધો હતો, અને તેમાથી લોહી વહેતું હતું

મણિને કાને મોઘારામના ધીમાધીમા "શ્રીરામ" ઉચ્ચારણો પડ્યા તેણે આંખો મીંચી દીધી, તેની આંખમાથી આંસુ ખરવા લાગ્યાં

"રડ ! રડ ! હાશ, મને નીરાત થઇ" મુચકુંદ બબડ્યો "ડાકણ જાણે"

પા કલાકે મુચકુંદનો બબડાટ પુરો થયો અને તે ઉંઘી ગયો તેને છોડી મણિ બીજા ઓરડામાં ગઇ પા કલાક થયા સુરેખા મરી ગઇ હતી તેનું નાનકડું રોગિષ્ટ શરીર લાકડા જેવું થઇ પડ્યું હતું મણિ તેના પર પડી અને છાતીફાટ રડી

પ્રકરણ ૧૯ મુ

મોઘારામ બોલ્યા

બીજે દિવસે મુચકુંદ જરા શાંત રહ્યો કાં તો તેની તબીઅત જરા વધારે સારી થતી હતી કે કાં તો મણિનું મ્લાન વદન અને સુજેલી આંખો જોઇ કોઇ દયાના અંકુરો તેનામાં ફુટયા હોય, પણ મુચકુંદે આજે મણિનો કેડો છોડયો માત્ર સાંજના મણિને આંસુ સારતી જોઇ ને બોલ્યો "રડ ! રડ ! હાશ, હવે નીરાંત થઇ !"

મણિને આ શબ્દો સાંભળી પોતાનું દુઃખ અને સુરેખા સાંભરી વાટો પાડી રડી દેવા જતી હતી, પણ મહામુસ્કેલીએ તેણે હીંમત ધારી

તે દિવસે રાત્રે તે જાગ્યો ત્યારે મણિ અને મોઘારામને પાસેના ઓરડામાં વાત કરતાં સાંભળ્યાં તેને અચંબો લાગ્યો આજે ઘણે દિવસે મણિને રાત્રે ત્યાં રહેલી જોઇ તે વિચાર કરવા લાગ્યો

રોગથી પીડાતો માણસ પશુ થઇ જાય છે તેની ઇચ્છાઓ પશુના જેવી અલ્પજીવી બને છે, તેની વાસનાઓ પ્રાબલ્ય પામે છે તે પોતાની નિરાધારતામાં પણ દુનીઆ તરફ ગુસ્સે ને ગુસ્સે રહે છે, પોતાના ચાકરી કરનારાને દુખવવામાં આનંદ માને છે, કાણાને કાણો કહેવામાં રાચે છે, અને જરા જરામાં રીઝે છે કે રડે છે સંસ્કૃતિએ પેદા કરેલો નયમિત સ્વભાવ વે પ્રસંગોમાં ખસી જાય છે, અને જાનવરમાંથી ઉતરી આવેલો મનુષ્ય તેવે વખતે પોતાના પૂર્વજોના સ્વભાવ ભુલી શકતો નથી મુચકુંદ રોગથી નિર્બલ અને ચીડીઓ થઇ ગયો હતો, અને તેવે વખતે તેને તેજ માણસ–મણિ–જોવામાં આવવાથી તેના તરફ તેના બધા પશુક્રોધનું વલણ વળ્યું હતું મણિ વગર ચાલતું નહીં, પણ તેને દેખી તેનો ગુસ્સો સમાતો નહીં

અત્યારે પશુની ખધાઇથી તેણે વાત સાંભળવા માડી.

"કાકા! તમે નહીં આવો? પેલી વાટ જોતી હશે આ ગુલામગીરી ક્યારે મટશે?"

"ગુલામગીરી!" મુચકુંદ મનમાં બબડ્યો "મારી ચાકરી કરવી તે ગુલામગીરી! જો લુચ્ચી! મારા શેઠને પૈસે મહાલે છે ને પાછો રોફ કરે છે?"

"બહેન!" મોઘારામનો અવાજ આવ્યો "ગભરાયે કે વહેલી પતવાની હતી? કાલે આ મારો થશે ને તમે છુટા થશો"

"જોયું! આનું નામ નીમકહરામી! મે રખડતીને રાખી ને આનાથી આટલું નથી થતું" મુચકુંદ બબડ્યો

"કોણ જાણે ક્યારે છુટા થવાશે?" રડતા રડતા મણિએ કહ્યું 'બધા મરશે તોયે હું મરવાની નથી" દુખી બીચારી મણિએ અસહ્ય સ્થિતિ-ની વેદનાથી કડવાશભર્યા ઉદ્ગાર કાઢ્યા

"મને મરવાનું કહે છે? હરામખોર! ઠીક છે હું તો જીવીશ, ગભરાતી નહીં! મને એક ફેરો સારો તો થવા દે" કહી મુચકુંદે દાંત કચકચાવ્યા

પછી કંઇ સંભળાયું નહીં, માત્ર ડુસકા સંભળાયા આજે મુચકુંદને એક બીજી વાત નવી લાગી પેલા નાના બાળકની ચીસો સંભળાઇજ નહીં મુચકુંદને એ ઘણું વિચિત્ર લાગ્યું

બીજી સવારે તેને પોતાની તબીઅત ઘણી સારી લાગી મણિની ગેરહાજરીમા તે પથારીમાં બેઠો થયો પણ તેનું માથું પહેલા જેવું ફરતું લાગ્યું નહીં શરીરની શક્તિ વધવાથી તે વધારે સારી રીતે વિચાર કરી શક્યો, પણ બધા મણિની દિશામાજ ગયા મણિ તરફનો ક્રોધ, રાતના શબ્દોથી ઘણો વધ્યો હતો, અને કોઇ રમિક ખાટકી

જીવ લેતા પણ રસ લઇ ધીમેધીમે રીબાવીરીબાવી મારે તેમ તેણે મણિને રીબાવવા માડી

મુચકુન્દની ભાષા જીવના અગારા જેવી ડામતી સચોટ શબ્દો, ન સમજાય એવા ઝીણા પણ મર્મભેદક કટાક્ષો, કાળજુ કપે એવી સરખામણીઓ–એ બધાનો ઉપયોગ તેણે વગરવિચારે કરવા માડયો મણિ ત્રાસી ઉઠી–બીજા ખડમા મોધારામના રોમેરોમ ખડા થઇ ગયા

એમ કરતા સાજ પડી પોમપોસ આસુ પાડતી મણિ અદીઠ થઇ મુચકુદે જોયુ કે હમેશા મણિ જતી હતી ત્યા તે ગઇ તે કયા ગઇ? આ ડોસો કોણ? પેલુ છોકરુ કોણ? આ સતત ઉભા થતા પ્રશ્નોનો નિર્ણય લાવવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો ઘર શાત હતુ–શા સારુ ઉઠીને આમતેમ ફરી કે તપાસ નહીં કરવી?

ધીમેથી તે બેઠો થયો–નીચે પગ મુકી ખાટલો ઝાલી ઉભો ર્હ્યો તેના પગ ધ્રુજ્યા, પણ બહુ અશક્તિ કે જણાઇ નહીં તેણે હાથ છોડી દીધા પણ તે પડયો નહીં તેને હીંમત આવી ધીમેધીમે તે બીજા ઓરડા તરફ જવા લાગ્યો આખુ ઘર નિર્જન લાગ્યુ

તે જ્યારે બીજા ઓરડામા ગયો ત્યારે તેણે ખુણામા મોધારામને બબ્યા કરતા જોયા મુચકુદ હસ્યો આ ડોસો પણ મણિનો મિત્ર હતો એટલે તેને પજવવાની પણ મજાહ પડશે એમ તેને લાગ્યુ ને ભીતને ટેકવીટેકવી તેની પાસે ગયો મોધારામ આખો મીંચી ગાયત્રીનો જપ કરતા હતા ને કોઇનુ પગલુ સાભળી પાછા ફર્યા, અને મુચકુદને જોઇ ચમકયા મુચકુદના મોઢા પર એક પશુના–રાક્ષસના મોઢા પર હોય તેવુ હાસ્ય હતુ, અને મોધારામને અડકવા તે ચાલ્યો આવતો હતો

"ઉં હુ હુ હુ–" મોધારામે મના કરી

"અરે ઉઠ્ઠુ વાળા!" તિરસ્કારથી હસીને મુચકુદે કહ્યુ

"ગભરાય છે શું? પેલી કરતા હું કે ગયો?" કહી તે પાસે આવ્યો.

"અરે મુર્ખી! પાછો જા, નહીં તો હમણા જીવથી જશે કંઈ ભાન છે કે નહીં?–અરેરે–ખબરદાર મને અડક્યો તો!"

મુચકુંદ મોઘારામને અડકી પડયો અને હસ્યો.

મોઘારામ કોઈ યજ્ઞના ભંગથી ક્રોધવશ થએલા મુનિની માફક બેઠા હતા ત્યાંથી કુદીને ઉઠયા, તેમના હાથમાં તેમની ગૌમુખી ધ્રુજવા લાગી 'હરામખોર!" કહી મોઘારામે દાંત કચકચાવ્યા પણ મોઘારામ મણિનો ગુલામ હતો, તેની ઇચ્છા પુરી પાડવા પ્રાણ અર્પવા તૈઆર હતો, અને તેનેજ ખાતર મુચકુંદ સામે તેણે પોતાનો રોષ અત્યાર સુધી દર્શાવ્યો નહોતો પણ અત્યારે મુચકુંદે હદ વાળી–મોઘારામનો મીજાજ હાથથી ગયો.

"તારી પેલી કયાં ગઇ?" મુચકુંદે રીકડું હસ્તાં પુછયું.

મોઘારામની આંખમાંથી વન્હિજ્વાલા ફુટી, તેના રોમેરોમ અપમાનથી ખડા થઇ ઉઠયા.

"અરે પેલી ને પેલો!" કહી તેણે ગામુખી ફેંકી દઇ મુચકુંદનો હાથ પકડી અંદર પથારી તરફ ખેંચવા માંડયો "નથી બોલતો ત્યાં સુધી કે? હું મણિબહેન ન હોય કે સાંભળ્યા કર સમજ્યો? ચાલ છાનોમાનો સુઇ જા–નહી તો તારી વાત તે જાણી" કહી તેણે મુચકુંદને પથારી પર બેસાડયો.

"હા, હુંજ જાઉં તો પણ પેલી જાય છે કયાં તે તો કહે! મારા શેઠને પૈસે ઠીક તમને એને તાગડધીન્ના કરવાના મળે છે"

મોઘારામે દાંત પીસ્યા જો મુચકુંદ માંદો નહી હોત, જો મણિનો ધાક નહીં હોત તો જરૂર તે મુચકુંદને મારી પાડત.

"જો એ મુર્ખા! તારી જીભ સમાલીને વાપર હું એક પણ બોલ નાખવાના નથી ખાઇપીને બીચારીનો જીવ લે છે ને પાછો ભાડે છે?"

"એ પણ ઠીક! મફતનુ ખાવુ ને મસીદે—"

"ચાલ છાનો રહેશે કે? શુ કરુ કે મણિબહેન તારી પાછળ જીવ આપે છે–નહીં તો તને હમણા પાધરો કરુ તારા પૂર્વજન્મના પુણ્ય માન કે ભુનેચુકે મણિબહેનને મળ્યો, નહીં તો રઝળીરખડી કયારનો મરી ગયો હોત"

મુચકુન્દનો હોઠ તિરસ્કારમા મરડાયો "પૈસા—"

મોઘારામ બરાડો મારી ઉઠયા "પૈસા–તારા પૈસા, ભીખારી! તુ માણુસ છે કે ઢોર? પેલી બીચારી જે કહે છે તે માની માની ફુલાતોજ જાય છે આ બધા પૈસા તો તારો બાપ લાવતો હશે નહીં?"

બાપ–નહી તો કોણ' તુ કે તારી મણિ?"

'તારો બાપે નહીં–તારો શેઠે નહીં–હુએ નહીં–પણ મણિબહેનજ કૃતધ્ની' તારા કરતા તો કુતરા પણ વધારે સમજે આ પથારી, આ ડાકટર, આ દુધ–કોણ તારો શેઠ પુરા પાડે છે? મુર્ખા! તુ માંદો થયો ને તારો બાપ નાસી ગયો, તારી મૈરી નાસી ગઈ તારા શેઠે તો મોઢુએ દેખાડયુ નથી એ તો પરમેશ્વરનો પાડ માન કે મણિબહેન મળ્યા કે લોહીનુ પાણી કરી, જ્યાંત્યાંથી પૈસા આણી તને દવા કરે છે ને તારા બોલો સહી, અનેક દુખ વેઠી તારી સેવા કરે છે"

"હે'' મુચકુદ દીંગ બની જોઈ રહ્યો

'હે શુ કરે છે? તને ખબર છે' તારે માટે બીચારીએ નોકરી છોડી, રામજણીને ઘેર ગાવાનુ શરુ કર્યુ તારે માટે એકની એક દીકરીને મરવા દીધી તારે મન કશાનો હીસાબજ નથી બહુ મોટો ધનપાલશાનો દીકરો તો' આજે કેટલા કેટલા દિવસના વહાણા વાયા, પણ તારી સેવા કરતા, તારે માટે પૈસા કમાતા ને તારા બોલો સાખતા જપીને તે બેઠી નથી એ તો એ ગાડી છે, હુ હોઉ તો બે લપડાક મારી તને સીધો બનાવુ"

"મણિ ગાવાનો ધંધો કરે છે?"

"હા તારે માટે શું શું કરે છે તે કૈં ખબર છે?"

"ત્યારે કોઇ કહેતુ કેમ નહોતુ?" દબાઇ ગયલે સ્વરે મુચકુંદે પુછ્યુ

"રખેને તુ ફુલ જેવો સુકોમલ–તે કરમાઇ જાય, માટે"

"આરડતી હતી તે એની સુરેખા?"

"હા યાદ છે? પરમ દહાડે સુરેખા મરવા પડી ત્યારે પણ તે બીચારીને આવવા દીધી નહીં મરતી મરતી પણ દીકરી તેણે જોઇ નહીં તુ તે કૈં માણુસ છે?–રાક્ષસ છે"

"મારા બાપ કયા?"

"તેને ગામ–બે મહીના થયા કોણે તેનુ મોઢુ દીઠુ છે?

"ને મારી ગૈરી?"

'તેને પીઅર ચાલ હવે છાનોમાનો સુઇ જા બહુ લપ્પનછપ્પન કરશે તો બે ચાર સભળાવી દઇશ કયાથી કોણ જાણે આવા ભારેલગણુા પેદા થાય છે?" કહી ઉભરો કાઢી મોધારામ ચાલ્યા ગયા તેણે કહેવુ હતુ એટલુ કહી નાખ્યુ હતુ

માથા પર ફટકા પડવાથી માણસ બેભાન થાય તેમ મોધારામના શબ્દોથી મુચકુંદ બેભાન થઇ ગયો–વિચાર કરી શકયો નહી — થોડી વારે તેને ઉંઘ આવી ગઇ

ત્રણ ચાર કલાક ગયા અને તે જાગ્યો, અને મોધારામના શબ્દે શબ્દ સાભર્યા તેણે ગભરાઇને ઓરડામા જોયુ દૂર ભોય પર મણિ સુતી હતી દીવો ઝીણોઝીણો બળતો હતો મુચકુંદ થોડી વાર જોઇ રહ્યો ઉંઘમા પણ મણિએ નીસાસો મુકયો

પોતાના શબ્દો, મણિની હેવાશી સેવા, તેનો ભગીરથ આત્મત્યાગ, તેની સહનશીલતા—આ બધા સભારી મુચકુદ પોતાના પર ફીટકાર વર્ષાવવા લાગ્યો જેમજેમ તેણે વધારે વિચાર કર્યો તેમતેમ પોતાનો રાક્ષસી ને સ્વાર્થી સ્વભાવ, મણિની પ્રેમાળ ને નિસ્વાર્થ સેવા તેને વધારે સાલવા લાગી ક્યા સ્વાર્થી, આત્મસતોષી, કાયર, વિચારમાજ જીવન ગાળતો પોતે, અને ક્યા ભીષ્મ કર્તવ્યપરાયણતાની ટોચે પહોચેલી બહાદુર મણિ ?

જેમજેમ તેણે વિચાર કર્યો તેમતેમ મણિને માટે તેની પૂજ્યબુદ્ધિ વધી, અને પોતાના કાયરપણા તરફ ધિક્કાર વધ્યો

શા સારુ તે તેને નહી વળગી રહ્યો ? શા સારુ તેના પાદવદનમા દિવસો નહીં ગાળ્યા ? એ કાયરપણુ, એ અસ્થિરતા ક્યાથી આવ્યા ? તેણે પોતાના સ્વભાવને, સસ્કારને, સમાજને અનેક દોષ દીધા

તેણે નીચા વળી જોયુ—રીક્ષી પડી ગયલી મણિ નિશ્વાસપૂર્ણ નિદ્રા લેતી હતી તેને દુખી જોઇ મુચકુદનો જીવ જતો રહ્યો-તે ગલવાઇ ગયો તેને ઉઠી મણિની માફી માગવાનુ—તેના ચરણ આગળ માથુ મુકવાનુ મન થયુ તેને થયુ—શુ સ્ત્રી—શુ દેવી !

કલાકો આવા વિચારમા વહ્યા ત્રણ વાગ્યા અને ઘડીઆળે ટકોરા કર્યા મણિએ આળસ મરડયુ મુચકુદને દવા આપવાની વખત થઇ હતી થાકેલી આખો ચોળતી મણી બેઠી થઇ

પ્રકરણ ૨૦ મું

એકતાનતા

મણિને ઉઠતી જોઇ મુચકુંદે આંખો-શરમમાં, મણિ શું કહે છે તે જોવાને-અડધી મીંચી દીધી મણિ ઉઠી અને દીવો સંકોર્યો મુચકુંદે કેટલે દિવસે પહેલી વખત તેનું મોઢું જોયું તેની મુખ-રેખાઓમાં મોહકતા જઇ મ્લાનિ આવી હતી, તેના મો પર ચિંતાના, ખણુાટના, ખિન્નતાના સ્પષ્ટ ચિન્હ હતા, તેની આંખોમાં-સૂર્યના સમી રશ્મિઓ ફેંકતી તેજસ્વી આંખોમાં થાક હતો, ખેદ હતો, તેના અંગેઅંગ વર્તુલાકાર છોડી ખુણાઓ કાઢતા હતા અતિશય થાકે નિર્ગત થએલા મુખની નિરાધારી જોઇ મુચકુંદનું હૈયું-હાયભર્યા ઉદ્વેગથી છનકાઇ ગયું આ બધું કરનાર પોતે સ્વાર્થી, વહેમી, ક્રૂર મુચકુંદ!

મણિ આવી, ટેબલ પરથી દવા લીધી, ગ્લાસમાં કાઢી અને પથારી પાસે આવતા મુચકુંદના રોમેરોમ ખડા થઇ ગયા શી તેની સ્નેહલતા, શી કાર્યદક્ષતા, શી પ્રેમપરાયણતા! એક પળ અનિર્વચનીય, ગ્લાનિભરી સ્નેહાલતાથી મણિ દૂર ઉભીઉભી તેની સામે જોઇ રહી મુચકુંદની રગેરગમાં અગ્નિ વ્યાપી રહ્યો, તેને લાગ્યું કે પોતાનું માથું અકથ્ય ઊર્મિઓએ અમાપ શોકે, અગાધ પ્રેમે ફાટી જતું હતું

"બાઇ! જાગો છો?" મણિએ પુછ્યું તેના અવાજમાં શી મૃદુતા, શો પ્રેમ, શો ખેદ!

મુચકુંદ બોલી શકયો નહીં, આંખ ઉઘાડી શકયો નહીં, તે નિરાધાર બની રહ્યો-તેણે માત્ર હાથ લંબાવ્યો મણિ તે ખસેડી પથારી પર બેઠી અને જરા નીચી વળી આટલા દિવસ મુચકુંદ

તેને પાસે બેસતી જોઇ કંપી ઉઠતો, આજે પણ કંપી ઉઠયો–પણ કંપારી અનેરી હતી

"ભાઇ! જરા દવા પીઓ!"

મુચકુંદે અડધી આંખ ઉઘાડી, મણિએ નીચા વળી તેનું માથું ઉંચકવા પ્રયત્ન કર્યો, અને શ્વાસ તેના મોઢા પાસે આવી ગયા મુચકુંદ–ગુંચવાડામાં જરા ઉંચો થયો,–તેના માથાની આસપાસ તેનો સુંવાળો હાથ હતો, તેની આંખો સામે તેની પ્રેમાળ આંખો હતી મુચકુંદે અણજાણતાં મોઢું ઉંચાડયું, તેણે દવા પીધી પણ ગળે ઉતરી નહીં તેને લાગ્યું કે મણિની આંખમાં ધાક હતો, દરરોજ તે જે ગાળો વર્ષાવતો હતો તેની તે વાટ જોતી હતી મુચકુંદ પોતાના તરફ આવતા તિરસ્કારમાં બેભાન થઇ ગયો માત્ર સામે સ્વર્ગની અપ્સરા સમું લાગતું અલૌકિક મુખજ તે જોઇ રહ્યો

એકદમ તેની રગોમાં જોમ પ્રસર્યું તેની આંખોમાં ભભક આવી દવા ઢોળાઇ તેની દરકાર તેણે કરી નહીં, મણિ સનેપાત ધારી ગભરાઇ તેની પરવા કરી નહીં, પોતાનો ઘા ચુથાશે તેની બીક ધરી નહીં ન વર્ણવાય એવા ભાવથી તેણે મણિની બાથે હાથ નાખ્યો–નખાઇ ગયો, તેનું મોઢું હતું તેનાથી પાસે આવ્યું–દાબ્યું, ન સહેવાય એવી નજરથી અંતરની આત્મકથા કહી

મણિ ગભરાઇ, સમજી ન સમજી અને નીચી વળી દરેક પળે યુગોના અનુભવ તેને થતા હતા

મુચકુંદથી અડધા બેઠા નહીં રહેવાયું, તેણે માથું ઉશીકે મુકયું, તેના હાથ સાથે મણિ નીચી નમી

"મણિ! માફ નહીં કરે?" મુચકુંદે ગુંગળાતે શ્વાસે પુછ્યું

મણિ શું સમજી, તેને શું લાગ્યું તે કોણ જાણે? જન્મ લઇ, જનેતાના કોડભર્યા ચુંબનથી ચઢીઆતી સ્નેહની પરાકાષ્ઠા તેણે જોઇ નહોતી તેના ધ્રુસ્કાએજ મુચકુંદને જવાબ દીધો

ન કોઇ બોલ્યું, ન કોઇ ચાલ્યું આસપાસ ગોપીજનવલ્લભની અણદીઠી મોરલીના મદપ્રેરતા સુરો ગાજી રહ્યા, તેમણે એ બેના હૃદયોને અલૌકિક તાનમાં ડોલાવી મુકયા

પાંચ પળ–દશ પળ–પંદર પળ વીતી અને મણિએ ઉંચું જોયું મુચકુંદ ઉંઘતો હતો તેણે ધીમેથી તેનો હાથ મેરવ્યો, ઉભી થઇ તેને પાછા બેસી જવાનું મન થયું, તે રોકયું તેણે મુચકુંદનું ઓઢવાનું બરોબર કર્યું–પણ તેનો એક છેડો છોડયો નહી–છોડાયો નહી થોડીવારે તે રજાઇના છેડાને હૃદયે રાખી તેણે કંઇક કાનમાં સંદેશો કહ્યો–અને તેને મુકી દીધી

જીવનસાફલ્યના ગગનચુંબી ગૌરીશંકરે તે પહોંચી

વિભાગ ચોથો

પ્રકરણ ૧ લુ

મુચકુંદના નવા સિદ્ધાંતો

ત્રણ અઠવાડીઆ ઝપાટાબંધ ચાલ્યા ગયા મુચકુંદ રોગથી મુક્ત થયલો પણ સુક્કો અને ધોળો પુણી જેવો, બારી પર તકીએ અઢેલી અડધો સુતો હતો તેના હાથમા અડધી ઉઘાડેલી એક ચોપડી હતી સામે ત્રણ અઠવાડીઆમા પાછી તેજસ્વી બની રહેલી મણિ કેડ પર હાથ દઈ ઉભી હતી તેના મુખની સુંદર રેખાઓમા અદ્ભુત પીંછીએ ગૌરવ અને દર્દના ભેળ્યા હતા બહાર પડતા તડકાની ભભકના પ્રતિબિંબથી શ્વેત વસ્ત્રે સજ્જ થયલી તે, તેના લાલિત્યથી, તેની સ્વાશ્રયી છટાદાર ઉભા રહેવાની ધારીથી કોઈ નવયૌવનના મદમા મહાલતી રાણી હોય એમ લાગતુ હતુ

મુચકુંદે ચોપડી આઘી કરી તેના તરફ નજર કરી, અને તેની આંખમાં અનિર્વાચ્ય તેજ–પરમ ભક્ત કે પરમ પ્રણયીનીજ આંખમાં ચમકતુ તેજ–આણ્યું

આ તેજ જોઇ મણિના મધુરા હોઠ વધારે સખ્તાઇથી દબાયા, તેની આંખ ચિંતાગ્રસ્ત દેખાઇ

"મુચકુંદ ! હવે કાશીને ક્યારે બોલાવો છો ?" ઉપરથી વીજળી પડી હોત કે પાસે પડેલી ખુરશી હસવા માંડી હોત તો મુચકુંદ આટલો ગભરાત નહીં તેણે ઉંચુ જોયું, એકદમ ટટાર થઇ ગયો, અને આંખો ફાડી જોઇ રહ્યો બને જણે આટલા દિવસ દુનીઆની જંજાળની વાત કરવી માંડી વાળી હતી, આજે મણિએ વાત કાઢી મુચકુંદે ભવા ચઢાવી પુછ્યું

"એ સવાલ કેમ થયો ?"

"કારણ કે હવે તમારે તેનો વિચાર કરવો જોઇએ" ખેદપૂર્ણ અવાજે મણિએ કહ્યું "તમે હવે શક્તિમાન્ થયા તમારી કૉલેજમાં તમને 'લેક્ચરર'ની જગ્યા મળવાની હવે કાશીને બોલાવો"

"અને તું ?"

"હું ?" મણિએ દૃઢતાથી જવાબ આપ્યો "હું મારે રસ્તે હવે મારું કે ઠામ દેખાતું નથી" ક્યાં સુધી મુચકુંદ જોઇ રહ્યો

"આ કઇ જાતની મશ્કરી ? મારા મનમાં કે એ વાત તો આપણે વીસરી જવાની"

"કોણે કહ્યું ? કાશી કેટલી દુ:ખી થતી હશે તેનો વિચાર કર્યો ?"

"આ સુખ છોડી તને તે ક્યાં સાંભરી ?"

"હું હમેશાં તેને સંભારું છું મને હવે ભાન થયું છે—સુખ કૈં સ્વચ્છંદ નથી"

"ત્યારે જીવન એ ગુલામગીરીએ નથી" મુચકુંદે કહ્યું "આટલા દિવસ સતત મેં એજ વિચાર કર્યો છે"

"શો ?"

"કે જે નિર્માલ્યતા મારામાં હતી તે કેમ આવી અને કેમ ક્હાય."

"એ વિચાર ક્યાથી આવ્યો ?"

"તને-કર્તવ્યપરાયણતાના અવતારને જોઇને આટલા દિવસ મારા સ્વભાવે કહો, મારા સસ્કારે કહો—હું કાયર રહ્યો, હવે હું મનુષ્યત્વ પામ્યો છું આટલા દિવસને વિચારે મે મારો જીવનસિદ્ધાત બદલ્યો છે"

"શો ?"

"મારા વિચાર પ્રમાણેજ હું રહીશ, કોઇની ગુલામગીરી વેઠવાનો નથી"

"ત્યારે તમારા વિચાર પ્રમાણે કાશીને તેને પીઅર સડવા દેવી ?"

"ત્યારે તારા વિચાર પ્રમાણે મારે તને સડવા દેવી ? મણિ! મણિ! શા માટે ખોટું બોલે છે ? કહે કે ન કહે—તું અને હું એક બીજા માટે સરજાયા છીએ, બને એક બીજાથી જીવ્યા છીએ, બને જુદા થતા મન્યા પડીનું મારે એ નથી કરવું જીદગી છે તે પાણીને મુલે હું વેચવાનો નથી"

"પહેલા હું એવા વિચારો કરતી હતી પણ તમારી ભુલ છે"

"કેમ ?"

"જીદગીમા માત્ર સુખ માણવાનુંજ નથી, સુખ આપવાનું પણ છે કાશી તમારે પરણેતર છે તેને દુખ આપ્યે કદી સુખ મળે ?"

મુચકુંદ હસ્યો "પહેલા હું આ માનત-હવે નહીં માનું"

"કેમ ?"

"તું જોતી નથી ? મારી નસોમા આર્ય મહાત્માઓનું પવિત્ર લોહી ફરે છે, એ લોહીની ઉગ્રતાએ દિગ્વિજયો કર્યા, પૃથ્વી નક્ષત્રી કરી, અનત કાળ પહોચે તેવી સસ્કૃતિ પેદા કરી હું કેવો હતો, કેવો છું !

પૂર્વજોએ આટલી આટલી મહેનતે ન્યાતો શુદ્ધ રાખી છતાં એક છેડે પરશુરામ, દ્રોણાચાર્ય, ચાણક્ય–તેજ લોહીનો પાક્યો હું–નિરાધાર, નિર્બલ, નિર્માલ્ય–કેમ તેનો વિચાર કર્યો છે ?"

મણિ દીંગ થઇ જોઇ રહી, અને ડોકું ધુણાવી ના કહી

"જે રાતે મોધા કાકા બોલ્યા–જે રાતે મારી મદાંધતા જતી રહી, જે રાતે આપણે આપણાં હૃદયો એકમેકને પારખ્યાં–તે રાતે મેં શોધ કરી"

"શી ?"

"કે આવા બીજમાંથી આવો નિર્માલ્ય પાક કેમ થયો તેની"

"કેમ થયો ?"

"આવી કાશીઓએ કર્યો મણિ ! હું બેભાન નથી, ભાનમાં છું ગભરાતી નહીં પણ સતત ઊંડો વિચાર કરતાં મને ખાત્રી થઇ હજારો વર્ષો થયાં અણગમતાં, નાનાયક જોડલાં સાધી આપણે સત્યાનાશ વાળી મુક્યું છે પરશુરામો ને ચાણક્યોના લોહી અનેક કાશીઓએ ગણાતા મારા જેવા મગતરા પેદા કરે છે ! શા માટે ? મણિ ! આખી સૃષ્ટિમાં જો, જ્યાં સૌંદર્ય, શૌર્ય, પ્રતાપ પાકે છે તે સ્થલો જો વનની ઘટાઓમાં વનરાજની ભવ્યતા અને પ્રાણભેદક નાદ સિંહણો શોધે છે, સરોવરના જલતરંગે હાંસતા હંસો પાંખની વિશુદ્ધિ અને ડોકની લચકને છટાથી વરાય છે, જે દેશમાં સત્તા છે ત્યાં અભિમાની નજરથી સમોવડી શોધતા નરસિંહો નજરે ચઢે છે મણિ ! અહીંઆજ–આ બાપડા બીચારા દેશમાં જોશીઓની લાલસા પર, ગર્વાધોના મીજાજ પર, ડોશીઓની સગવડ પર વરવું વરાય છે એ પછી મારા જેવા નમાલા છોકરાઓ પેદા કરી દેશને ભારે મારીએ તેમાં શું નવાઇ ? જે પળે આપણે ત્યાંથી સ્વયંવર ગયો, તે પળથી આપણા સંસારનું સત્યાનાશ વળી ગયું મણિ ! હું કાશી

માટે નથી સરજાયો, તું આવી ભયંકર એકલતામાં અટવાઈ મરવા નથી સરજાઈ"

મણિ અત્યાર સુધી અડધા હોઠ ઉઘાડા રાખી મુચકુન્દનું ભાષણ સાંભળતી હતી આ છેલ્લા શબ્દો સાભળી તેના હોઠ દબાઈ ગયા. તેના કપાળ પર કરચલીઓ આવી

'મુચકુંદ! તમે શું બોલો છો તેનું ભાન છે? તમારા વિચારો જો બધા પાળે–" તેણે ખેદમય અવાજે કહ્યું "તો સંસાર અને નીતિનું શું થાય? તમારું ભાષાસૌંદર્ય કાઢી નાખીએ તો અર્થ એક અધમાચારી વિષયાંધે મને સૂચવ્યો હતો તેજ થાય મને તે વખતે એ અર્થ ખરો લાગ્યો, અત્યારે અનુભવથી તે ખોટો લાગે છે"

"એવો શો અનુભવ થયો?" અવિચારથી મુચકુંદથી પુછાઈ ગયું

"કેમ ભુલી જાઓ છો કે હું કોણ છું?" ગળગળી થઈ જતાં મણિએ પુછ્યું "હું બાલવિધવા છું–મમારે કોમળવયે મને તેની મર્યાદા બહાર કરી તમે અત્યારે કહો છો તેવાજ અભિપ્રાયે મને એક પાપીએ લોભાવી–હું લોભાઈ પરિણામે રખડીરઝળી મારો અવતાર ધુળ થઈ ગયો હોત, એ તો તમે મળ્યા–અને હું માણસાઈમાં પાછી મળી"

"મણિ! વિષયાધના જુદી હું તો વિશ્વના મહા આકર્ષણની વાત કરું છું–પ્રેમના ગૂઢ માહાત્મ્યને સ્પષ્ટ કરવા મથું છું"

"બધા કે મુચકુંદ છે? સામાન્ય સંસ્કારહીણા માણસો એ બેમાં શો ફેર દેખે? અને પરિણામ જુઓની કાશીને દુ:ખી કરી આપણી મોજ કરવી એજ કે?"

"ના બે સંસ્કારી જીવનનું સાફલ્ય સિદ્ધ કરી ભવિષ્યનું જીવન વિકસાવવું તે"

"પણ તમારા સિદ્ધાંતો તો શારીરિક સુખ અને વિકાસની વાતો કરે છે"

"ના મે સિંહ કે હંસની વાત કરી ખરી, પણ જેમ જાનવર થી માણસ વધારે સુંદર અને સંસ્કારી તેમ તેને આકર્ષે પણ શરીર એકલું નહીં પણ સંસ્કાર, અને બુદ્ધિ નહીં તો એક બીજાને જીતી કેમ શકે?"

"તમારા કહેવા પ્રમાણે તો પરિણામ આ આવે–કે દુનીઆમાં ગમે ત્યાં રખડવું અને મનફાવતી જોડ ' કરી આણવી તમારી વાત ખરી હોય તો કાલે ઉડીને વીલાયત જઈ એક હૃષ્ટપુષ્ટ વાઘ જેની મડમ લઈ આવવામાંજ બધા નિયમો સમાઈ જાય મને લાગે છે કે તમારો સનેપાત હજુ ચાલે છે" મણિએ હસીને કહ્યું

મુચકુંદ સામે હસ્યો "તું ઉંધુ સમજે છે, મણિ!'

"મારું માનવું જો ખરું હોય–જો લગ્ન સંસ્કારિતા અને શક્તિ વધારવાનુંજ સાધન હોય–અને જો તે સાધન સમાન સંસ્કાર અને શક્તિ ધરાવતા સમોવડીઆમાં જે સ્વાભાવિક આકર્ષણ હોય તેનાથીજ ફલીભૂત થાય–તો જુદા જુદા સંસ્કારવાળા આપુરુષાના સબંધે દુઃખ અને અધોગતિ' હજારો વર્ષના રહેતા લોકોઓની સંસ્કારિતા જાય તો પછી ?–પુરેઝીઅનો નથી જોતી? 'ધર્મે નષ્ટે જાયતે વર્ણસંકર'"

ગુંચવાડામાં મણિએ માથું ધુણાવ્યું "હું વાદવિવાદમાં તમને પહોંચું એમ નથી પણ મને તમારી વાત ખોટી લાગે છે બધા જો તમારા મતના થાય તો જેમ નવી સુંદરીઓ દેખે તેમ ગાંડા બને"

"તે પણ તું સમજી નહીં દેહનો મોહ ટુંકજીવી હોય, વ્યક્તિનો મોહ જીવનમાં એકજ વખત આવે અને સદાય રહે"

"અને એવી કોઈ વ્યક્તિ ન મળે એવી હોય-પારકી હોય તો—"

"ન મળે તો અણુગમના ફૂંગોથી પૃથ્વી ભારે માર્યા કરતા, અસ્પર્શ્ય સુંદરીના સ્મરણમ-ન્યાસી થઈ રહેવું સારુ કા તો સૃષ્ટિનું સામ્રાજ્ય કે પછી સન્યસ્ત '

"એટલે હુ રહેવાની ના કહુ તોપણ કાશીને નહીં બોલાવો? ત્યારે પરણ્યા શા માટે?'

"મુર્ખો હતો માટે પણ હવે હુ તે નથી 'મરે ભુખે તોયે મૃગપતિ કદી ના તૃણ ચર-તો મારી સિંહણ—'

"સિંહણ ગઈ ઘેર! તમારી કવિતાઓ રહેવા દેશો?"

'ત્યારે શુ કરુ?'

"કાશીને બોલાવો '

મુચ-દે ડાકુ ધુણાવ્યુ "મારુ કહેલુ બધુ પથ્થર પર પાણી કે?"

"ઘણુ ખરુ તેવુજ "

'વિચાર કર બે દિવસ રહીને ફરીથી વાત કરીશુ મને પુછે તો મણિ' 'આમ ને આમ પ્રભુ રહેવા દે તો સ્વર્ગની શી પરવા છે?'"

મણિની આખો ચમકી "મને એમ નહીં થતુ હોય?-પણ કર્તવ્યતા વિનાનુ સ્વર્ગ તેનુ શુ?"

પ્રકરણ ૨ જું

છેલ્લો નિશ્ચય

એક આખો દહાડો બને જણે મુગા મુગા ફર્યા કર્યું તેમને લાગ્યુ કે બને જણુ એવા ગભીર, મર્મસ્પર્શી પ્રશ્નોનુ નિરાકરણ આણવા મથતા હતા, અને એ નિરાકરણ પર તેમના ભવિષ્યના જીવનની આશા હતી

સાજના મોધારામ બહાર ગયા હતા આજે મણિની ગુલામગીરીનો છેલ્લો દિવસ હતો આવતી કાલથી તે તુંગભદ્રાની નોકરી છોડવાની હતી જે કાર્ય માટે તેણે વેશ્યાની નોકરી સ્વીકારી તે કાર્ય સધાયુ હતું મુચકુદ સારો થયો હતો પોતાના શોખ ક સગવડ માટે રોજના પાચ રૂપીએ પોતાનો રાગ વેચવા તે તૈઆર નહોતી મણિ વિચારમા ઉભી હતી પાછળથી મુચકુદે તેના ખભા પર હાથ મુકયો અને તે ચમકી

"મણિ! તે શુ વિચાર કર્યો?"

"શુ વિચાર કરુ? મારા મગજમાથી કાશી નથી જતી આપણે કંઈ નિર્ણય પર આવવુ જોઇએ"

"નિર્ણય શો?" ખભા પર હાથ દાબતા મુચકુદે કહ્યુ, "આપણે સાથે રહેવાના"

મણિએ ડોકુ ધુણાવ્યુ

"કેમ નહીં? તુ કેમ કઈ નથી બોલતી? મારી વાત ઉચી રહી, તું શુ કહે છે?"

"હુ શુ કહુ છુ? તે પ્રમાણે કરવુ અઘરુ લાગશે" તમને હુ પ્રભુએ સરજેલી અર્ધાંગના લાગતી હઇશ, સસારે નિર્મેલી બીજી છે"

"તેમાં શું નવું કર્યું ?"

"બહુજ તમે મને રાખવા માગો છો, પણ તમારી આંખની ચમક, તમારા હૃદયના ધબકારા ધ્યાનમા લીધા છે ? તમે કહેતા હતા તેવા અફલાતુનના શુદ્ધ અને સાત્વિક પ્રેમે મને રાખી શકશો ?" મુચકુંદ બોલ્યો નહીં, મણિ આગળ ચાલી "ના જુઓ સ્નેહની સરિતામા તણાવુ સારુ, પણ ભાન ભુલીશુ તો ડુબવાના તમે આડા છો, હુ ગાડીછુ—પરિણામે જે અસમાચારી થતા હુ તમારે લીધે અટકી, તે પાછી તમારેજ લીધે થઇશ—થયા વગર રહેવાની નથી મને તે થતા નહીં અટકાવો ?" શ્યામણાપણાથી મણિ બોલી "તમે કહો છો તે ખરી વાત છે'

"શી ?"

"સૃષ્ટિક્રમનો હીસાબ ગણીએ તો પ્રભુએ આપણને એકબીજાને સારુજ સરજ્યા છે આપણે આજે પરણેલા હોત તો શુ શોભત ?"

"તેથીજ હુ કહુ છુ મણિ ! તેથીજ કહુ છુ"

"હુ પણ તેથીજ કહુ છુ આવુ સરસ જોડુ—આવા રસિક, સમોવડા વરકન્યા—વિષયવાસનાની વેદી પર હોમાય ? એ વિચાર મને સાલે છે"

"તું કૈં વિચિત્રજ રીતે વાત મુકે છે'

"હા અનતકાલની સીમાએ પહોચશુ ત્યા સુધી આપણે અધીરી છીએ—શામા ? વિષયતૃપ્તિમા ? મુચકુદ, તમારી વિદ્વત્તા અને મારા અનુભવો-નુ આ પરિણામ સસારની નજરે હુ રાખ થઇ રહુ, તમે લપટ થાઓ ભયકર ! ભયકર !" કમકમા આણી મણિ બોલી

"ત્યારે શુ કરવુ ? મણિ ! જુદા કેમ રહેવાશે ? આપણે જવાબદાર અકખીઆ છીએ, નિશ્ચનિયમો પાસે રાખશે"

"એક રસ્તો છે "

"શો ?"

"વિકટ છે-પણ છે હુ તમારી સાથે રહીશ-તમારી સેવા કરીશ-કાશી જીવે છે ત્યા સુધી, શુદ્ધ અને સાત્વિક પ્રેમથી "

"હુ તેજ કહુ છુ "

"ના અને તમે કાશીને બોલાવી આવો '

મુચકુદ ચમક્યો "કાશી !"

"હા તમે તમારા આદર્શ ખોળો છો, હુ માગ ખોળુ છુ મુચકુદ ! મે લપટો જોયા, મહારાજો જોયા, સુધારકો જોયા—તમને હુ બધાથી નીરાળા જોવા ઇચ્છુ છુ "

"કેવી રીતે ?"

"તમારા ત્યાગથી, તમારી સ્વાધીનતાથી મનેતા નિરાળા, પવિત્ર, અને અપૂર્વ હુ તમને માણસ તરીક ચાહુ છુ, દેવ તરીકે નહીં પૂજવા દો ' આટલુ કરો આટલો અભાવ છતા, મારી હાજરી છતા, કાશીને પત્નીપરાયણ સ્વામીનુ સુખ આપો તે બાપડી મૂર્ખ છે, પણ માણસ છે '

મુચકુદે તબીઅત વાળો નીસાસો મુક્યો તેણે ઉચુ જોયુ, તેની આખ ભભુકી ઉઠી, તેણે દાત કચકચાવી મણિના બે હાથ પકડયા મણિ સમજી ને ટટાર થઇ—તેની આખોમા, મોઢા પર ભભ્રતા છવાઇ રહી

મુચકુદ ! આખરે એજ નિર્ણય લો હુ આ રહી-તમારી સેવા-માં હાજર છુ —યાદ રાખજો કે કાલે સવારે એક બીજાની સામે, કે મરી ગયલી ભાવનાની સામે જોવાનુ નથી " મણિનો સત્કારી સુર

માગી રહ્યો. બે પળ ભયંકર શાંતિ પ્રસરી રહી. મણિ નિશ્ચય ગૌરવનો અવતાર બની ઉભી રહી.

મુચકુંદે મણિનો હાથ છોડી દીધો. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. તે બેસી ગયો.

"મણિ! તું તો ઈશ્વરનો અવતાર છે" તે બોલ્યો. તેની મહાવ્યથા જ્વરની જેમ ઉતરી ગઈ હતી. મણિ તેની પાસે બેઠી, અવર્ણનીય સ્નેહાળતાથી તેનો હાથ લીધો, પોતાના હાથમાં દાબ્યો, અને બોલી

"મુચકુંદ! તે દિવસે તમે કહ્યું, આજે હું કહું છું

'આમ ને આમ પ્રભુ રહેવા દે તો સ્વર્ગની ની પરવા છે?'

× × × ×

બીજે દિવસે મુચકુંદ કાશીને તેડવા પોતાને ગામ જવા નીકળ્યો. ચ. દિવસે તે કાશીને લઈ પાછો આવ્યો.

ઉપસંહાર

મુબાઇના એક નાના પણ રમણીય પરામા એક નાના ઘરમાં મુચકુદ, મોઘારામ, મણિ અને કાશી રહ્યા. કાશીને અદેખાઇ થઇ, પણ મણિએ પોતાના ધણીને બચાવ્યો તે જાણી તે જરા સખણી રહી.

દિવસો ગયા, મહીના થયા, વર્ષો વીતવા લાગ્યા, મુચકુદ અને મણિ એક બીજાની સાથે રહેતા, એક બીજાના હૃદયમાજ રહેતા–અને છતા હજારો ગાઉનો અતર તેમની વચ્ચે રહ્યો સાથે હસવુ, સાથે ચિંતા કરવી, કોઇક સમયે એક બીજાના હાથનો સ્પર્શ કરવો એટલાજ તેમના જીવનમા લહાવા રહ્યા તે સુખી દેખાતા, ઊર્મિઓ શાંત પડી હતી, પણ તેમના જીવનમા કમ્મણરસના સુર રણઝણવા શરુ થયા હતા

ષ વર્ષે કાશી માદી પડી થોડો વખત પીડાઇ ગુજરી ગઇ મુચકુદ અને મણિ બને રહ્યા, પણ સાથે સુખના સ્વપ્ના આવવા માડ્યા, કર્તવ્યપરાયણતાનું તપ ફળ્યુ

મણિ અને મુચકુદ પરણ્યા લોકોએ વિધવાવિવાહ સામે બળાપો કર્યો જુના વિચારના મોઘારામે આશીર્વચન કહ્યાં તેણે બંનેને ઓળખ્યા હતા–બનેની કીંમત આકી હતી–બને તેને મન પ્રભુના અવતાર જેવા હતા

× × × ×

કેટલીએ મણિઓ, કેટલા મુચકુદો સમોવડા જોડા વિના, અસમાન જોડને સહન કરતાં, નરક સમા સસારના ઉચ્છેદક અનુભવો કરતાં અત પુરો કરે છે કોનો વાક?

સમાપ્ત